
CALVYN JUBILEUM
BOEKEN
FONDS.

DIT BOEK IS GEHEEL VERVAARDIGD
AAN „HET WESTEN"-DRUKKERIJ
POSTBUS 196, POTCHEFSTROOM.

J. Brummer

Stellenbosch
1912

E. du Plessis

22 NOV. 1941
MERENSKY-BIBLIOTEEK
UNIVERSITEIT VAN PRETORIA.
Klasnommer ZPA 2-7
Registernommer 68551
GESCHIEDENIS

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/degeschiedenisva00hame

DE GESCHIEDENIS

VAN DE

CHRISTELIKE KERK

1.—VAN DE APOSTOLIESE TIJD TOT DE HERVORMING, DOOR Ds. T. HAMERSMA.

2.—VAN DE HERVORMING TOT OP ONZE TIJD, DOOR - Dr. S. O. LOS.

3.—GESCHIEDENIS VAN DE HOLLANDSE KERKEN IN ZUID-AFRIKA, IN TAFERELEN GESCHETST, DOOR Dr. J. D. DU TOIT.

1911.

„HET WESTEN"-DRUKKERIJ, POTCHEFSTROOM

MERENSKY-BIBLIOTEEK
UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
Klasnommer ZPA 2-7
Registernommer 48,551
GESCHIEDENIS

VOORWOORD.

In het jaar 1909 vierden de Vrijstaatse Gereformeerde gemeenten het jubileum van de herstichting van de Gereformeerde Kerk in deze Provincie en ook het vierde eeuwfeest van de grote Gereformeerde hervormer Kalvijn.

Het jubileum werd gevierd te Reddersburg, alwaar de moedergemeente werd gesticht. Het eeuwfeest werd gevierd in de verschillende gemeenten.

De Algemene Vergadering besloot deze grote gebeurtenissen te herdenken door het stichten van het Kalvijn-Jubileum-Boeken-Fonds van de Gereformeerde Kerk in de O. V. Staat.

Deze kerkgeschiedenis is het eerste boek dat door middel van dit fonds het licht ziet. De kommissie van het fonds is er in geslaagd voor dit werk de diensten te verzekeren van Ds. T. Hamersma, Dr. S. O. Los en Prof. Dr. J. D. du Toit.

Ds. Hamersma behandelt het eerste gedeelte van de geschiedenis tot op de hervorming; Dr. Los het tweede gedeelte over de loop van de hervorming en in het biezonder de Afscheiding en Doleantie in Nederland; Prof. Dr. J. D. du Toit heeft de geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Kerk ter hand genomen.

Aan het einde van het boek vindt de lezer een bladwijzer, die het naslaan van namen en zaken zeer zal vergemakkeliken.

Het werk spreekt voor zichzelf. De schrijvers hebben geen moeite of kosten gespaard om iets degeliks te leveren. Hierin zal de lezer vinden de strijd in en tegen de Kerk des Heeren van het begin van de Christelike jaartelling af. En aangezien wij als Cristenen de strijd hebben voort te zetten, is het zo broodnodig dat elkeen gewapend zij met

een boek als dit, naast onze Bijbel en Belijdenisschriften, opdat wij de dwaling van de waarheid kunnen leren onderscheiden. Vele zijn de dwalingen en ketterijen van onze tijd en sommige van die zijn aantrekkelik. Maar wie de kerkgeschiedenis kent, zal het niet moeilik vinden om in de nieuwe klederen de oude dwalingen te herkennen. Wij willen daarom hopen, dat de moeite van uitgevers en schrijvers niet vergeefs zal zijn, maar dat dit boek vele lezers mag vinden en velen tot heil en zegen mag zijn.

Wij nemen deze gelegenheid hier waar om namens de Vrijstaatse Kerk de Eerw. Broeders schrijvers de hartelike dank te betuigen voor hun welwillende hulp en onvermoeide arbeid. Eveneens wensen wij de gemeenten in andere Provincies te bedanken voor hun milde bijdragen tot het fonds. Onze hartelike dank is ook verschuldigd aan Eerw. Dreijer van Kaapstad, die welwillend heeft toegestaan de platen van zijn nuttig werk *„Het Histories Album"* in het derde deel van dit boek over te nemen.

De Kommissie van het Kalvijn-Jubileum-Boeken-Fonds :

J. A. DU PLESSIS, *Voorz.*
J. A. VAN ROOY, *Sekr. Penningm.*
W. POSTMA, *Uitgever.*
L. J. DU PLESSIS.
T. N. VENTER.

Vrijstaat, Nov. 1911.

INHOUD.

Eerste Tijdvak.

Tweede Tijdvak.

Derde Tijdvak.

Vierde Tijdvak.

Vijfde Tijdvak.

Zesde Tijdvak.

Zuid-Afrika.

Aanwijzing. Voor de lezer zal het zeer goed zijn de kaarten, die tegenwoordig in bijna elke Bijbel te vinden zijn, te raadplegen, teneinde een goed begrip te krijgen van de verbreiding van het Christendom en van de ligging der landen en steden, waar belangrijke gebeurtenissen zijn voorgevallen, en welke in het eerste deel van dit boek worden genoemd.

Indeling in tijdvakken voor het eerste deel.

EERSTE TIJDVAK. Van 33—325. Van het Pinksterfeest tot het Koncilie van Nicea onder Constantijn de Grote.

TWEEDE TIJDVAK. Van 325—800. Van Constantijn de Grote tot Karel de Grote.

DERDE TIJDVAK. Van 800—1294. Van Karel de Grote tot paus Bonifacius VIII.

VIERDE TIJDVAK. Van 1294—1517. Van paus Bonifacius VIII tot de Hervorming.

HET EERSTE TIJDVAK.

VAN 33—325.

VAN HET PINKSTERFEEST TOT HET CONCILIE VAN NICEA.

HOOFDSTUK I.

DE CHRISTELIKE KERK.

Al degenen, die de Here Jezus als hun verlosser aannemen, behoren tot Zijn kudde. Die kudde is Zijn kerk. Die kerk heeft op aarde veel gedaan en tevens veel beleefd en ondervonden. Dit alles wordt ons medegedeeld in de kerkgeschiedenis. Het is zeer nuttig voor ons de geschiedenis van de kerk te kennen, want daaruit kunnen wij leren de wijze leiding van de Here met zijn volk en tevens zien, hoe Hij dat volk beschermt, zegent en, bij afval, straft voor zijn zonden.

De kerk is er geweest van het begin der wereld af, en zo gaat de geschiedenis der kerk eigenlik terug tot het paradijs. De kerkgeschiedenis kan in twee grote tijdperken worden verdeeld. Het eerste tijdperk loopt tot de komst van Christus in het vlees of nauwkeuriger tot de uitstorting van de Heilige Geest op het Pinksterfeest. Wat in dat tijdperk gebeurd is, wordt ons medegedeeld in het Oude Testament en in de vier Evangeliën. Het tweede tijdperk begint dan met het Pinksterfeest en duurt nog voort. Tot het Pinksterfeest was de kerk, als het ware, opgesloten in Israël, maar daarna begon zij naar buiten op te treden. Als men van kerkgeschiedenis spreekt, wordt gewoonlik daarmede bedoeld datgene, wat gebeurd is in het tweede tijdperk, dat is dus vanaf het Pinksterfeest. Wij zullen die gewoonte volgen en ook met onze behandeling beginnen bij het Pinksterfeest.

Het Pinksterfeest is daarom van zo grote betekenis, omdat toen de Heilige Geest over de kerk uitgestort is volgens de belofte des Heren. Van dat ogenblik af begon de kerk, zoals wij reeds opmerkten, naar buiten op te treden. Op het genoemde feest toch verkondigden de apostelen voor het eerst, met grote vrijmoedigheid aan de ver gaderde menigte, dat de Here Jezus de Zaligmaker is en dat Hij op aarde gekomen is om zondaren te verlossen. Door die prediking werden dadelik velen bekeerd en aan de gemeente toegevoegd. De prediking des Evangelies had evenwel niet veel uitwerking onder de Joden. Als volk bleef Israël de Here verwerpen. De Joden hadden Christus gekruisigd en zij begonnen ook al spoedig de apostelen te vervolgen, toen deze predikten, dat Jezus de Messias is en uit de doden is opgestaan, en krachtiglik bewezen was de zoon van God te zijn. De eerste, die de Joden uit haat tegen de Heiland om het leven brachten, was de diaken Stephanus. In het jaar 36 na Christus werd hij op wrede wijze gestenigd om zijn ijveren voor de zaak van Christus.

De eerste voormannen van de gemeente te Jeruzalem waren Petrus, Jacobus en Johannes. Van dezen werd Jacobus in 44 om zijn geloof door Herodes Agrippa I met het zwaard gedood.

De apostelen predikten in het eerst bijna uitsluitend voor de Joden, want het was hun nog niet duidelik, dat het Evangelie ook voor de heidenen bestemd was. In Handelingen 10 lezen wij, hoe de Here de apostel Petrus door een gezicht en een stem uit de hemel er toe brengen moest naar de Romeinse hoofdman Cornelius te gaan om hem Christus te prediken. Maar het Evangelie is voor de ganse mensheid bestemd en moest, volgens 's Heren gebod, aan alle volken en natiën worden gebracht.

HOOFDSTUK 2.

PAULUS EN DE HEIDENEN.

De man, die door de Here er in het biezonder toe was uitverkoren om Christus aan de heidenen te prediken, was Paulus van Tarsen.

Door de kracht van zijn Geest maakte de Here eerst van de vervolger Saulus op de weg naar Damascus, een volgeling van Christus.

Onder grote beproevingen, teleurstellingen en tegenwerking heeft Paulus krachtig voor de Here gearbeid. Hij maakte verscheidene zendingsreizen en stichtte vele gemeenten. Met nimmer verflauwende ijver predikte hij Cristus en die gekruist. Hem viel de ere te beurt om de eerste te zijn, die het Evangelie in Europa bracht.

Hoewel zijn arbeid bij uitstek gezegend werd, achtte hij zich toch de minste onder de apostelen daarom, omdat hij de gemeente Gods vervolgd had. Afgaande op sommige uitdrukkingen in zijn brieven oordelen velen, dat Paulus klein en onaanzienlik van persoon was en zwak van lichaam. Verscheidene medearbeiders en helpers steunden hem in zijn groot werk. Zoals wij later zullen zien, stierf hij de marteldood.

Als wij hier spreken van heidenen, moet de lezer niet denken aan kaffers en hottentotten. De heidenen, van wie hier sprake is, waren blanken, die voor het grootste deel tot het Griekse en Romeinse volk behoorden. Deze twee volken waren zeer geleerd en beschaafd. De voornaamste stad der Grieken was het beroemde Athene; en Rome was de grote en machtige stad der Romeinen.

Het oude Griekse volk was vermaard om zijn wijsheid en zijn smaak voor het schone en de Romeinen muntten uit door hun bekwaamheid om wetten op te stellen en om te regeren. Tegenwoordig moeten op bijna al de hoge scholen de studenten nog kennis maken met de boeken van deze oude volken. Ja, ons eigen land wordt gedeeltelik nog be-

stuurd naar wetten, die de oude Romeinen hebben uitgedacht en opgesteld.

De jonge lezer moet weten, dat onze voorouders in die dagen nog geheel onbeschaafd waren en meest leefden van de jacht. Daarbij waren ze verzonken in het diepste heidendom.

Wat dachten nu de Grieken en de Romeinen van het Evangelie, dat hun gepredikt werd? Namen zij het terstond aan? Helaas, neen! De Grieken vonden het Evangelie een dwaasheid, 1 Cor. 1 : 23. In hun wijsheid was de gedachte, om door een gekruisigde Verlosser te moeten zalig worden, belachelik en onzinnig. Met de hoogmoedige Romeinen was het niet anders. De voornaamsten onder deze volken verwierpen dan ook de leer der zaligheid. Zij vonden hun eigen godsdienst veel mooier. Zij hadden namelik ook een godsdienst, die meest bestond uit wonderlike en tegenstrijdige verhalen van allerlei goden en godinnen. Voor die goden hadden ze een menigte prachtige en kostbare tempels gebouwd, waarin veelvuldige offeranden werden gebracht.

Toen het Evangelie evenwel tot deze volken kwam, was de tijd juist rijp en geschikt, want onder de Grieken en Romeinen waren er velen, die moesten bekennen, dat hun godsdienst in het geheel niet voldoende was voor het hart van de mens. Die godsdienst was een ledige en ijdele dienst, die de onsterfelike ziel van de mens niet kan bevredigen. Daarom hadden sommigen in de laatste jaren ook reeds hun toevlucht genomen tot allerlei wonderlike dingen als toverij en geheime verenigingen en bijeenkomsten, welke mysteriën genoemd worden.

Zonder het zelf te weten zagen die volken met een onbegrepen verlangen uit naar een geestelike verlossing. Zoals we weldra zullen zien, ontmoette het Christendom niettegenstaande dit, toch een ontzettende tegenstand bij deze heidenen. En dat is te begrijpen, want de vorst der duisternis wilde zijne dienaren niet zonder verzet aan de Here afstaan.

De Here had in zijn wijze raad ook reeds lang de weg

gebaand, dat zowel Romeinen als Grieken het Evangelie gemakkelik konden verstaan.

Drie honderd jaren voor de geboorte van Christus was er een Grieks koning geweest, waarvan Daniel reeds geprofeteerd had (Dan. 8 : 21) en wiens naam Alexander de Grote was. Deze had door zijn veroveringen een ontzettend groot rijk gesticht, waarin de Griekse taal de heersende werd. Daardoor was het gekomen, dat tijdens de geboorte van de Here Jezus de Griekse taal ver buiten Griekenland gebruikt en bijna overal verstaan werd. Dat verstaan worden van dezelfde taal bevorderde de prediking en de verspreiding van het Evangelie buitengewoon. De predikers hadden nu niet nodig allerlei talen te leren, maar met het Grieks konden ze overal terecht. Het N. Testament werd daarom ook in de Griekse taal geschreven en kon alzo door bijna iedereen worden gelezen en begrepen worden.

HOOFDSTUK 3.

DE EERSTE SYNODE.

In de aanvang werden de volgelingen van de Here met allerlei namen aangeduid. Te Antiochië ontvingen zij echter (Hand. 11 : 26) voor het eerst naar hun hoofd Christus de schone naam van ,,christenen'', welke naam weldra algemeen werd en nog tot op deze dag door ons wordt gedragen.

Toen het getal der christenen toenam en er overal gemeenten gesticht werden, kwamen er allerlei moeilike vraagstukken en nieuwe punten aan de orde, die moesten worden opgelost. Een zeer moeilik vraagstuk was het volgende. Werd een heiden, als hij het christendom aannam, daardoor niet een Jood en moest hij dan niet de besnijdenis ontvangen en de Joodse gebruiken opvolgen? Toen Paulus en Barnabas van hun eerste zendingsreize terug kwamen te Antiochië, ontstond er over deze vraag heel wat twist. Paulus en Barnabas gingen toen met enige anderen naar

Jeruzalem om de broeders aldaar te raadplegen. Naar aanleiding van deze zaak werd toen, omstreeks het jaar 50, aldaar onder leiding van Jacobus, de broeder des Heren, een synode gehouden, waarvan wij kunnen lezen in Hand. 15. Na ernstige beraadslaging werd daar besloten, dat de heidenen, als zij het christelik geloof aannamen, niet behoefden besneden te worden, doch dat ze zich onthouden zouden van de dingen, die door de afgoden zijn besmet, van hoererij en van het verstikte en van bloed. De zaak was daarmede wel beslist, doch nog lang niet de wereld uit. Daar de apostelen met de prediking te Jeruzalem aanvingen, waren, zoals voor de hand ligt, de eerste christenen bijna allen uit de Joden. Zij nu konden het maar niet verstaan, dat, als een heiden tot de God van Abraham, Izak en Jacob bekeerd werd, niet een Jood werd en niet nodig had de Joodse gebruiken te houden, voorgeschreven door de wet van Mozes.

Een sterke partij heeft zich dan ook voor lange tijd tegen het Jeruzalemse besluit verzet. Ja verscheidenen, die er zich in het geheel niet mede konden verenigen, scheidden zich af tot afzonderlike partijen of sekten, zoals die der Esseners en die der Nazarenen. In het jaar 70 werd door de verwoesting van de stad Jeruzalem, de invloed van de Joden-christenen vooral gebroken. Zij werden toen niet alleen verspreid, wat hun samenwerking zeer bemoeilikte, maar ook werd de tempel toen vernield en kon de offerdienst derhalve niet meer plaats hebben.

HOOFDSTUK 4.

DE EERSTE GEMEENTE.

Een zaak van groot belang voor ons is om te weten, hoe de eerste christenen samen leefden, godsdienst hielden en hunne gemeenten bestuurden. Wij zullen in dit hoofdstuk daarbij stil staan. Naar het bevel des Heren en uit

kracht der liefde, sloten de gelovigen zich na 's Heren hemelvaart, terstond nauw aaneen en gingen een gemeente vormen.

De eerste christengemeente was te Jeruzalem. Door de Handelingen der Apostelen weten wij heel wat van haar. Wie tot bekering kwam en de naam van de Here vrijmoedig beleed, werd door de H. Doop opgenomen bij de gemeente. Alleen dezulken mochten deelnemen aan het H. Avondmaal. Aan het Avondmaal ging een maaltijd vooraf, die liefdemaal of agape genoemd werd. Omdat naderhand grote ongeregeldheden, zoals dronkenschap, bij dat liefdemaal plaats vonden, is het langzamerhand afgeschaft. Offeranden werden natuurlik niet meer gebracht, want Jezus Christus was de grote hogepriester, die zich zelf op Golgotha geofferd had en daarmede was de offerdienst voor altijd afgesloten.

In de vergadering der gemeente werd gebeden, gezongen en gepredikt. Vooral werd aan de gelovigen verhaald, wat de Here Jezus, toen hij op aarde verkeerde, gesproken en gedaan had; hoe Hij uit liefde voor de zijnen de kruisdood gestorven was en dat Hij uit de doden was opgewekt en zich de zijnen had vertoond, waarna Hij ten hemel was gevaren en nu, gezeten Gods rechterhand, voor zijn volk op aarde zorgt. Voornamelik was het 't werk der apostelen om te prediken. Zij hadden de Here persoonlik gekend en hadden met Hem omgegaan. Hun was het in het biezonder door de Here opgedragen om van Hem te getuigen. Joh. 15 : 27 en Hand. 1 : 8. Bij de apostelen berustte te Jeruzalem ook het opzicht en het bestuur der gemeente. Toen het getal der gemeenten evenwel vermeerderde, werden er uit de gemeenten personen gekozen, die moesten prediken en toezicht houden. Zij droegen de naam van priesters of oudsten, omdat ze gewoonlik eerwaardige, bejaarde mannen waren. Van dit woord presbyter kwam later bij verkorting het woord priester. Zij droegen evenwel ook de naam van opziener of episcopus, naar het werk, dat ze verrichtten. Van episcopus komt het woord bisschop. Priester en bisschop duiden dus dezelfde persoon aan. Later is daar

evenwel onderscheid tussen gemaakt en dat heeft grote invloed gehad op het kerkelik bestuur, zoals bij de Roomse en Engelse kerk te zien is. De taak van de ouderlingen was, net als die van de apostelen, om de gemeente te leiden, te troosten en, indien nodig, haar te bestraffen. De ouderlingen, die daar de gave voor hadden, waren ook geroepen om het Woord te prediken, zodat er twee soorten van ouderlingen waren, nl. leerouderlingen en regeerouderlingen.

Voor de armen, de weduwen en de kranken der gemeente werd met grote liefde gezorgd. Ieder lid der gemeente bracht van zijn geld of goed om in de nood van al die behoeftigen te voorzien. Toen de apostelen, aan wie eerst ook de zorg der armen was toevertrouwd, te veel werk kregen, werden er mannen aangesteld, die zich uitsluitend aan dit liefdewerk te wijden hadden en die de naam van diakenen droegen. (Hand. 6.) Diakonessen stonden soms de diakenen in hun werk bij.

De ambtsdragers werden door de gemeenten verkozen en met oplegging der handen in hun ambt bevestigd. De samenkomsten der gemeente werden geregeld gehouden. Op de dag des Heren kwam men vooral gaarne bijeen. Omdat de Here opgestaan was op de eerste dag der week, werd die dag bij uitnemendheid beschouwd als de dag van de Here. In het begin werden de Sabbath en de dag des Heren beide gevierd. Later kwam de eerste dag der week als Zondag geheel in de plaats van de Sabbath.

Voor de christelike gemeenten was het een dringend nodige zaak, dat het voornaamste van wat de Here Jezus gedaan en gesproken had, zorgvuldig opgetekend werd, opdat het na de dood van de apostelen niet vergeten of vervalst zou worden en, opdat het ook overal kon gelezen worden. De Here voorzag in deze behoefte. Enkele vrome mannen, door Hem geroepen, schreven, wat wij noemen, de Evangeliën. Zij werden daarbij geleid en bestuurd door de H. Geest, zodat ze geen fouten konden maken. Onder Gods voorzienig bestel tekende Lucas de eerste daden of handelingen der apostelen op. Johannes stelde gezichten en

openbaringen aangaande de toekomst der kerke Gods, waarmede hij begenadigd werd, te boek. Sommige apostelen schreven ook brieven aan verschillende gemeenten, om ze de waarheid uit te leggen, of om ze te onderrichten en te vermanen. Verscheidene van die brieven zijn bewaard gebleven, want ofschoon ze wel aan enkele biezondere gemeenten gericht werden, had God ze toch bestemd voor zijn ganse kerk van alle tijden. Al die heilige geschriften werden later bijeen gevoegd en vormen het Nieuwe Testament, dat wij nog dageliks lezen.

HOOFDSTUK 5.

NERO.

Gelijk wij reeds met een enkel woord hebben gezegd, ontmoette het christendom overal haat en tegenstand. Hebben ze Mij vervolgd, ze zullen ook u vervolgen, had de Heiland tegen zijne dicipelen gezegd en dat gebeurde ook. Joden en heidenen spanden samen om de naam van de Here Jezus, indien mogelik, van de aarde uit te roeien. Wij kunnen zien uit wat de apostel Paulus schrijft in 1 Cor. 4 : 13, 14, hoe veracht de christenen waren. Zij werden beschouwd als ,,aller afschrapsel''. Er was voor de meeste mensen geen lager wezen dan een christen. De christenen werden beschuldigd, dat zij in hunne vergaderingen de afschuwelikste misdaden pleegden. Zo zeiden dezen, dat ze daar kleine kinderen slachtten en weer anderen, dat ze er de walgelikste hoererij bedreven. Allen waren het hierin eens, dat de christenen moesten uitgeroeid worden, omdat ze een pest waren. Wat vooral ook de haat van de tegenstanders opwekte, was, dat de christelike godsdienst alle andere godsdiensten veroordeelt en allerlei zonden, die andere godsdiensten toelaten, streng afkeurt. De christelike leer eist, dat ieder, wil hij zalig worden, zijn eigen godsdienst moet verlaten, en christen worden. En dit was te

veel voor de grote, zondige, eigenwijze heidenwereld. Nu moeten wij hier nog bij vermelden, dat de christenen gewoonlik niet van de voornaamste, maar van de lagere klassen der maatschappij waren. Hoor maar wat Paulus tot de Corinthiers zegt : Want gij ziet uwe roeping broeders, dat gij niet vele wijzen zijt naar het vlees, niet vele machtigen, niet vele edelen. (I Cor. 1 : 26). Het is bekend, dat de gemeente van Rome meest bestond uit arbeiders, slaven en dergeliken, welke mensen toen in de maatschappij gans niet gerekend werden.

Ten gevolge van deze algemene haat en verachting braken er verschrikkelike vervolgingen tegen de christenen uit, waardoor zij zeker zouden zijn uitgeroeid, had de Here hen niet bewaard. De eerste eigenlike vervolging begon onder de jonge Romeinse Keizer Nero.

Als we de geschiedenis van deze tyran lezen, moeten wij ons verbazen, dat er zulk een man kan hebben bestaan. Hoewel hij lang niet misdeeld was van verstand en gevoel, is hij toch zeker een van de wreedste en daarbij dwaaste mensen geweest, die ooit hebben geleefd. Dat hij wreed was, kunnen wij reeds hieruit zien, dat hij zijn eigen moeder en zijn eigen vrouw heeft laten vermoorden. Voor geen gruweldaad deinsde hij terug om zijn eer- en heerzucht te bevredigen. Vooral moesten de christenen het onder zijne regering ontgelden. Het getal van christenen, dat deze beul heeft laten ombrengen, overtreft alle voorstelling. Hij was er niet mede tevreden om ze eenvoudig te laten doden, neen, hij dacht ook allerlei pijniging en kwelling uit om hen het sterven zwaar en bang te maken. Ganse scharen van deze onschuldige mensen liet hij in het bijzijn en tot vermaak van duizenden toeschouwers voor de wilde dieren werpen, die ze wreed verscheurden. Anderen weer liet hij in kleeden en lappen, met pik en teer doortrokken en besmeerd, in zijn tuin aan palen binden en 's avonds in brand steken. Zij waren dan zijne lantaarnen. Omdat Nero in zijn dwaasheid gaarne eens een grote brand wilde zien, heeft hij heimelik de prachtige stad Rome in brand laten steken.

Hij gaf de christenen de schuld van de aangerichte verwoesting en wekte alzo nog meer de haat tegen hen op. Uit geveinsde verontwaardiging liet hij toen ook nog een grote menigte van hen voor zijn eigen snode daad ombrengen. Onder de martelaren, die door Nero te Rome werden om het leven gebracht, was ook de apostel Paulus, die omstreeks het jaar 67 aldaar onthoofd is. In die tijd is ook Petrus te Rome gekruisigd en wel, naar men vertelt, volgens zijn eigen begeerte, met het hoofd naar beneden, omdat hij zich onwaardig achtte, op dezelfde wijze als zijn dierbare meester, aan het kruis te hangen.

Door al deze wreedheden werden de christenen evenwel niet bevreesd en van de Here afvallig. Wat Tertullianus, een vrome kerkleeraar, later zeide, dat namelik het bloed der martelaren het zaad der kerk was, werd hier bewaarheid. Hoe meer christenen er gedood werden, des te meer kwamen er dageliks bij. Het Evangelie was inderdaad een wonderbare kracht Gods. De wrede Nero ontging zijn straf niet voor zijn onmenselik bloedvergieten. In het jaar 68 ontstond er te Rome onder zijn verdrukte onderdanen een opstand. In het nauw gebracht, heeft hij zich toen zelf uit wanhoop van het leven beroofd, nog maar 31 jaren oud.

HOOFDSTUK 6.

JERUZALEM VERWOEST.

De Joden waren niet minder dan de heidenen met een gloeiende haat tegen de christenen vervuld. Waar ze konden, vervolgden zij hen. Weldra hadden de christenen evenwel niet veel meer te vrezen van de kant der Joden. Sedert een paar honderd jaren waren de Joden al niet meer een zelfstandig volk geweest, maar toch woonden zij nog altijd in het beloofde land en zij hadden Jeruzalem de stad Davids, met haar tempel en offerdienst, nog steeds als een middelpunt. In zekere zin vormden zij nog, als een samenwonend

volk, een aaneengesloten geheel, waarvan aanmerkelike invloed uitging. In het jaar 70 kwam daar echter door de verwoesting van Jeruzalem een einde aan. Bij die gebeurtenis zullen wij wat nader moeten stilstaan. In 60 werd het Joodse volk opstandig tegen zijn overheersers, de Romeinen. Een sterke partij zocht ontslagen te worden van het Romeise juk. Dit had ten gevolge, dat de Romeinse Keizer een groot leger naar Judea zond. Zo kwam het, dat Jeruzalem in 70 door de Romeinse veldheer Titus met zijne vele duizenden omsingeld werd. Het Paasfeest was op handen en een grote menigte Joden, die voor het feest opgekomen waren, bevonden zich te Jeruzalem. Titus was een generaal, die niet met zich liet spelen. Hij sloot de heilige stad met spoed en bekwaamheid altijd nauwer en nauwer in en veroverde gedurig meerdere gedeelten daarvan. De Joden verdedigden zich met de moed der wanhoop. Wat hun zaak evenwel zeer verzwakte en hun kracht groteliks brak, was dat zij onder elkander in de belegerde stad een burgeroorlog hadden. Er waren drie partijen, die elkander onderling bestreden. Johannes van Giskala stond aan het hoofd van een bende zeloten of ijveraars, welke buitengewoon onverzoenlik waren en in 't geheel van geen toegeven wilden weten.

Het lijden in Jeruzalem werd hoe langer zo verschrikkeliker. De honger was er onbeschrijfelik. Een voorname vrouw slachtte zelfs haar tweejarig kind. Daarbij woedde de pest er hevig, waardoor velen stierven. Verscheidene Joden, die Titus in handen vielen, werden in het gezicht van de stad gekruisigd om afschrik in te boezemen. Eindelik viel de stad de Romeinen in handen. Ruim een millioen Joden hadden het leven bij de belegering verloren. Honderd duizend werden als slaven verkocht. Duizenden werden gekruisigd of bewaard om voor de wilde dieren geworpen te worden. Velen werden naar de bergwerken in Egypte gezonden. De schone jongelingen werden gespaard voor de plechtige zegetocht, die Titus te Rome houden zoude. De tempel werd verbrand, ofschoon geheel tegen de zin van

Titus, die het prachtige gebouw behouden wilde. De gehele stad werd met de grond gelijk gemaakt. Een paar torens liet men staan en een stuk muur, dat later als een vesting werd ingericht. Letterlik werd vervuld, wat de Here Jezus voorspeld had. Luc. 19 : 21—45 en Luc. 23 : 28—31.

Voor zover bekend is, was er geen enkele christen in Jeruzalem tijdens deze ontzettende gebeurtenis. Door goddelike openbaring gewaarschuwd, Matth. 24 : 16, waren zij uit Judea gevlucht naar de stad Pella, waar zij een veilige schuilplaats vonden. Ten gevolge van de verwoesting van Jeruzalem was de kracht der Joden zo goed als geheel gebroken. Later, van 131 tot 135, onder keizer Hadrianus, hebben ze onder aanvoering van een valse profeet, die zich naar Num. 24 : 17 Bar-cochba (Sterrenzoon) noemde, weer een opstand tegen de Romeinen beproefd, waarbij ze evenwel geheel verslagen zijn. Wat nog overgebleven was van hun volksbestaan, werd toen vernietigd en zij zelf werden over de ganse wereld verspreid. Tot vandaag toe zijn de Joden nog zwervers. Op de puinhopen van Jeruzalem werd Aelia Capitolina gebouwd, waar, volgens streng bevel, geen Jood een voet zetten mocht.

HOOFDSTUK 7.

VOOR DE WILDE DIEREN.

Na de dood van Nero kwam er enige verlichting voor de christenen, doch ook maar tijdelik, want de meesten van de keizers waren wrede christenvervolgers.

Het christendom nam evenwel gaande weg in kracht toe, en verscheidene uitnemende en vrome mannen hebben in deze tijd, eerst naast de apostelen en daarna als hun opvolgers, met ijver gearbeid om het rijk van Christus op te bouwen. De voornaamsten daarvan waren Clemens van Rome, Barnabas, Hermas, Ignatius en Polycarpus.

Onder keizer Domitianus, die van 81 tot 96 regeerde,

werd de Apostel Johannes, die te Efeze in de gemeente werkzaam was, naar het eiland Patmos verbannen, waar hij zijne openbaring ontving en optekende. Men verhaalt, dat Johannes om zijn geloof naar Rome ontboden is en daar veroordeeld werd om in een pot gloeiende olie geworpen te worden, maar, toen het vonnis voltrokken werd, het gloeiende vocht hem geen kwaad deed.

In het jaar 100 stierf deze trouwe en beminde apostel van Jezus Christus.

Van het jaar 98—113 regeerde keizer Trajanus, onder wiens bestuur de christenen ook veel te verduren hadden. Toen Plinius, een van zijne goeverneurs, de keizer schreef, dat in zijne provincie in Klein Azie het aantal christenen aanzienlik was en het bezwaarlik zou gaan ze allen te doden en het hem daarbij ook duidelik geworden was, dat de christenen deugdzame en zedige mensen waren, antwoordde de keizer, dat, als iemand bevonden werd christen te zijn, hij moest worden gestraft, doch dat het niet nodig was hen op te sporen. Onder deze keizer is de patriarch of oudvader Ignatius de marteldood gestorven. Deze voorganger in de kerk van Christus was bisschop te Antiochië in Klein Azië en een groot ijveraar voor de zaak des Heren. Johannes de apostel was zijn leermeester geweest. Toen keizer Trajanus bij gelegenheid van een reis te Antiochië kwam, dreigde hij allen met zware straffen, die weigerden de afgoden te offeren. Ignatius kon zich niet aan het bevel van de keizer onderwerpen en stoorde zich niet aan diens bedreiging. Hij werd terstond voor de keizer gebracht en veroordeeld om te Rome voor de leeuwen geworpen te worden. Ignatius was daar zeer over verheugd, want het was altijd zijn innige begeerte geweest om waardig geacht te worden zijn liefde tot de Heiland met zijn bloed te mogen bezegelen. Na zijn veroordeling werd hij dadelik naar Rome vervoerd, waar het wrede vonnis in December 107 aan hem werd voltrokken.

Opdat de lezer versta wat bedoeld wordt met voor de leeuwen geworpen te worden, moeten wij hier een kleine

uitweiding maken. Ten tijde van de keizers waren de Romeinen grote liefhebbers van schouwtonelen en vertoningen. De gebouwen, waar zulke schouwtonelen in werden gegeven, heten amphitheaters.

Het waren ontzaglik grote, ronde of half ronde gebouwen met zitplaatsen, die zo waren gerangschikt, dat de voorsten het laagst waren en de achtersten het hoogst, zodat de achterste toeschouwers over de voorsten heen konden zien. In het midden was een opene ruimte, rondom welke zich hokken bevonden, waarin leeuwen, tijgers, hyenas, panters, honden, stieren en andere wilde dieren bewaard werden. Wie nu veroordeeld was om voor de wilde dieren geworpen te worden, werd in die opene plaats gezet, waarna door kettingen of lange haken, de deuren van de hokken der wilde dieren werden opengetrokken. Aanstonds stormden dan de uitgehongerde dieren uit hun gevangenis en vielen op de weerloze slachtoffers aan. Voor de Romeinen was het een van de grootste vermaken om deze afschuwelike tonelen bij te wonen. Het amphiteater te Rome had zitplaatsen voor 100,000 mensen en het was gewoonlik vol, als er iets wreeds te zien was. Met voorovergebogen lichamen en met uitgerekte halzen zaten dan de toeschouwers aan te zien, hoe de slachtoffers zich verdedigden en met de verscheurende dieren vochten. Deed de leeuw, tijger of stier een sprong of aanval en ontsnapte de veroordeelde door behendigheid daaraan, dan ging er een daverend gejuich op, zodat de muren van de schouwplaats er soms van dreunden. Niet zelden geraakte het publiek door het een of ander voorval in de schouwplaats als buiten zich zelf van opwinding. Het schreeuwde en brulde dan als razenden. Als een christen ootmoedig knielde in de schouwplaats en zich gelaten overgaf aan de klauwen van het losgelaten roofdier, geraakten de toeschouwers in woede. Dat ging te stil toe. Daar was niets aan. Door sissen en brullen gaven ze dan hun afkeuring te kennen.

In deze schouwplaatsen hebben de Romeinen helse gruwelen laten bedrijven, doch de christenen hebben er

de sterkste blijken van hun liefde tot de Heiland en van hun onverwrikbaar geloof gegeven.

Ignatius werd dan te Rome voor de leeuwen geworpen. Door zijn echt christelik vertrouwen op zijn God onderging hij zijn lot kalm en bedaard. De leeuwen vielen terstond op hem aan en weldra was er niets meer van hem over dan enkele beenderen, die door zijn vrienden zorgvuldig naar Antiochië vervoerd werden.

HOOFDSTUK 8.

VERSCHILLENDE MARTELAREN.

Op keizer Trajans volgde Hadrianus van 117—138. Hij was vrij gematigd jegens de christenen, doch dit gold nog veel meer van zijn goede opvolger Antoninus Pius, die keizer was gedurende de jaren 131—161. Hij was inderdaad zeer zachtzinnig, doch slaagde er niet altijd in om de woede van het volk tegen de christenen te keren. Onder zijn regering werd in het jaar 155 Polycarpus, de 86-jarige bisschop van de gemeente te Smyrna, veroordeeld tot de brandstapel. Polycarpus was een vriend en leerling geweest van de apostel Johannes. De berichten, die hij nagelaten heeft aangaande de geschriften van de apostelen en van de eerste christengemeente zijn daarom van grote waarde. Toen Polycarpus aangeklaagd en voor de Romeinse stadhouder gebracht werd, weigerde hij standvastig voor deze om zijn Koning en Heiland te verlochenen. Hij zeide, dat hij de Here reeds 86 jaren had gediend en dat hij van Deze niets dan liefde en genade ontvangen had. Het doodvonnis werd toen over hem uitgesproken. De oude grijsaard beklom met vreugde de brandstapel en dankte God bij het aansteken van het vuur, dat hij nu ook mocht worden geteld onder het getal der martelaren, die de beker van het lijden van Christus hadden gedronken. Men verhaalt, dat het vuur niet wilde branden en dat toen de beul Polycarpus met het zwaard

doodgestoken heeft. Nadat zijn lijk verbrand was, werden zijn beenderen vergaderd en door de kerk bewaard en meer geacht ,,dan goud en diamanten''.

Wij hebben nu enige regelen te wijden aan Keizer Marcus Aurelius (161—180), die heden ten dage nog het ideaal van vele ongelovigen is. Deze noemen hem gaarne om aan te tonen, dat ook een heiden werkelik goed kan zijn en het christendom dus eigenlik niet nodig is. Deze keizer was, wat men noemt een wijsgeer of philosoof, dat is iemand, die diepzinnig nadenkt en peinst over het ontstaan der wereld, over het inwendige of zedelik leven van de mens en soortgelike dingen en zich voorts wijdt aan het betrachten van allerlei deugd. Marcus Aurelius was inderdaad een diep denker. Vele van zijn overdenkingen en overpeinzingen heeft hij te boek gesteld. Het blijkt uit zijn boek evenwel niet, dat hij ooit kennis heeft genomen van de Bijbel, hoewel hij daartoe overvloedig in de gelegenheid was. Zijn wijsheid heeft hem zeker daarvoor in de weg gestaan, gelijk dat heden ten dage nog wel het geval is bij geleerden. Op slechts één plaats van zijn boek maakt de keizerlike schrijver melding van de christenen en hij zegt daar van hen, dat zij alleen uit koppigheid het martelaarschap zoeken. Hij was evenwel een zachtmoedig, beminnelik en rechtvaardig keizer. Zijn levensspreuk was: Doe niemand ooit met woord of daad kwaad. Toch woedde er onder deze zachtmoedige heerser tegen de christenen een verschrikkelike vervolging, die hij misschien wel niet beval, maar dan toch toeliet. De eigengerechtigde wijsheid van de keizer verhinderde hem te verstaan, dat het zijn plicht was te beletten, dat zovelen van zijne onderdanen gruwelik werden om het leven gebracht. Onder de regering van Marcus Aurelius werd het rijk bezocht met aardbevingen, pestelentiën, watervloeden, grote branden en opstanden, welke alle daaraan werden toegeschreven, dat de christenen de goden hadden vertoornd door hun nieuwe godsdienst met de vermeende gruwelen daaraan verbonden. Te verwonderen was het daarom niet, dat de haat tegen de christenen weer opvlamde en zij op-

nieuw aan zware vervolgingen bloot stonden. Vooral in het Zuiden van Frankrijk, in de steden Lyon en Vienne, hadden de christelike gemeenten het hard te verduren. Heidense slaven werden daar door allerlei dwangmiddelen geforceerd te verklaren, dat hun christelike meesters de afschuwelikste dingen bedreven, waarvan de christenen algemeen werden beschuldigd en die wij vroeger reeds hebben genoemd. Op die verklaringen werden de christenen nu als boosdoeners vervolgd en gemarteld. Zo werd de 90-jarige bisschop Ponthinus, toen hij pas van een ziekte was opgestaan, onder het verduren van allerlei harde mishandelingen, naar een vunzige gevangenis gebracht, waarin hij na twee dagen stierf. De maagd Blandina, een slavin, moest eerst de meest onmenselike martelingen ondergaan, waarna zij, in een net gebonden, voor een wilde stier geworpen werd, die haar op de hoorns nam en toen vertrapte. Niets kon de vrome, jeugdige christin doen wankelen in haar geloof. Zij riep gedurig blijmoedig uit : Ik ben een christin en onder ons wordt niets kwaads gedaan !"

Een wreed lot onderging ook de jonge Ponticus, nog slechts 15 jaren oud. Ook hij gaf blijken van een onverzettelik geloof in de Heiland. Dit waren evenwel niet de enigsten, die aldaar de marteldood stierven. O neen, honderden werden omgebracht en de straten lagen vol lijken, die men later eenvoudig in de rivier wierp, dat ze konden wegdrijven. 't Waren toch eigenlik maar de lijken van onreine dieren, zoals men dacht.

Na Marcus Aurelius kwam zijn nietswaardige zoon Commodus aan de regering, die reeds van zijn jeugd door zijn vader tot in de grond bedorven was. Aan de verfoeilikste zonden en wandaden gaf hij zich over. Naar het oordeel van sommige schrijvers was hij ,,een waar beest''. De christenen liet hij evenwel met rust.

HOOFDSTUK 9.

NOG MEER VERVOLGING.

't Was echter maar een korte tijd van verademing, die de belijders des Heren genoten. Weldra vlamde het vuur der vervolging weer tegen hen op. 't Waren vooral de kerken van Alexandrië en van Carthago, welke nu haar tijd van beproeving kregen. Dit was onder keizer Septimius Severus, die van 193—211 de keizerskroon droeg. Hij was het christendom niet bijzonder vijandig, doch zag ook niet gaarne, dat het de oude heidense godsdienst zou verdringen. Daarom verbood hij het overgaan tot het christendom. Te Alexandrië in Egypte kostte dit aan vele mensen het leven, want daar woedde de vervolging hevig. De christin Potamiaena, een jonge maagd, die om haar lichamelike schoonheid en om haar uitnemendheid van geest en verstand de bewondering van iedereen wekte, werd aldaar mishandeld en gemarteld op een wijze, die met alle eerbaarheid en schaamtegevoel in strijd is. Toen zij onder allerlei barbaarse wreedheid, standvastig in haar geloof bleef, werd ze eindelik met haar moeder in kokend pik verbrand. Omstreeks diezelfde tijd gaf te Carthago, in het noorden van Afrika, een schoon blijk van christelike geloofsmoed de aanzienlike, jonge vrouw Perpetua. Toen de dood haar wachtte, werd ze zwaar op de proef gesteld. Aan de ene kant smeekte haar oude, grijze vader haar met tranen om toch ter wille van hem de Heiland ontrouw te worden. Aan de andere kant was daar haar tedere zuigeling aan haar borst, die haar moederliefde voor zich opeiste. De liefde tot haar Verlosser was bij Perpetua evenwel sterker dan de liefde tot haar vader en haar kind, en beide de Here aanbevelende, ging ze de dood blijmoedig in. Eerst werd ze aan de hoornen van een wilde koe gebonden en na genoeg geleden te hebben, met een dolk gedood.

De christenslavin Felicitas kreeg in de gevangenis te Carthago een kind. Medelijden wekte haar lot evenwel niet bij de vijanden. Wreed werd ze van haar kind gescheiden

om gedood te worden. Met grote lijdzaamheid en blijmoedigheid legde ze haar leven af voor haar Zaligmaker.

Onder al deze vervolgingen breidde het christendom zich altoos gestadig uit. Steeds meer ontwikkelde het zijn goddelike kracht. Voornamen en aanzienliken begonnen tot nadenken te komen, en een andere houding in te nemen. Keizer Philippus de Arabier (Arabs), die van 244—249 te Rome de keizerlike schepter zwaaide, waardeerde het christendom in zo hoge mate, dat men hem zelfs al de eerste christen keizer genoemd heeft. Het moest evenwel nog heel wat bloed kosten en veel lijden, voordat het Evangelie des kruises vrij en onbelemmerd zou mogen worden gepredikt.

In de vervolging kwam zo nu en dan wel enige verlichting, maar die bleek meestal slechts een voorbijgaande morgenwolk te zijn. De heidense godsdienst was vroeger sterk en machtig geweest en het is te begrijpen, dat deze zich niet zonder krachtig verzet door de leer van Jezus van Nazareth zou laten verdringen. Dit werd weer opnieuw duidelik, toen Decius Trajanus de keizerlike macht in handen kreeg (149—251). Deze keizer was een Romein van de oude soort. Hij beschouwde de christenen als een oproerige sekte, die zeer gevaarlik was voor de staat. Daarom moest het christendom worden uitgeroeid. Dit was ernst bij Decius. Zo brak er dan weer een vervolging uit, die in uitgestrektheid en in wreedheid al de vorigen overtrof. Op bevel des keizers werden de christenen vervolgd, verbannen en wreedaardig gemarteld en gedood. Met beloften en bedreigingen zocht men ze tot afval te bewegen. Vooral in die streken, waar de kerk een lange tijd rust genoten had, was de afval en de verlochening van Christus bedroevend groot. Toch werd ook daar bij velen een standvastigheid en een geloofsmoed gezien, die ons nu nog tot jaloersheid verwekken kan.

Honderden waren er, die met onstuimige begeerte de martelaarskroon zochten. Voor dezulken was het de grootste ere om voor Christus te mogen lijden. 't Waren vooral de voorgangers van de kerk, die men nu zocht. Sommigen van dezen meenden, dat het plicht was om niettegenstaande

alle gevaar op hun post te blijven, doch anderen achtten daarentegen, dat het geoorloofd, ja in het voordeel der kerk was, voor een wijle te vluchten. Tot de laatsten behoorde de vrome en vermaarde bisschop Cyprianus van Carthago. Men beschuldigde hem van lafhartigheid, omdat hij voor een tijd de vervolging ontweek door de vlucht, doch Cyprianus heeft zich waardig verdedigd. Eerst met het woord en toen met de daad. Onder Keizer Valerius (253—260) toonde hij, dat hij de moed en het geloof bezat van de ware martelaar. Onder deze keizer bevond zich het rijk in een treurige toestand. Wegens langdurig wanbestuur begon in het rijk overal armoede te ontstaan. De regering ging bankroet en daarbij kwam nog, dat de Gothen invallen in het land deden en de Romeinse legers gedurig terug drongen.

Van al die ellende en tegenspoed kregen de Christenen weer de schuld. Zo werd dan ook Cyprianus gevangen genomen en ter dood veroordeeld, als een vijand van de Romeinse goden en de landswetten. Toen hij het vonnis ontving, antwoordde hij : Gode zij dank ! Vergezeld van een grote schare, werd hij naar het schavot geleid. Daar bad hij en ontkleedde zich toen, waarna hij een ouderling verzocht zijn handen te binden en 25 goudstukken te geven aan de beul, welke daarop bevende het zwaard trok en Cyprianus het hoofd afkapte (258). Na deze vervolging brak er voor de kerk een tijd van rust aan, die 40 jaren duurde, en wel van 260 tot 303. De kerk kwam nu tot voorspoed en duizenden sloten zich bij haar aan. Overal verrezen prachtige kerken, waar geen geld voor werd gespaard en waarin doop- en avondmaal stel meest van zilver of goud waren.

Wij moeten hier helaas ! bijvoegen, dat er nu ook veel onkruid begon op te schieten. De tucht verzwakte in de kerk, zodat velerlei zonden ongestraft bedreven werden. Twisten, partijschappen en kuiperijen belemmerden de groei van een gezond en vruchtbaar christendom. De kerk werd wereldS. Het was daarom als een zegen te beschouwen, dat de Here een nieuwe vervolging deed ontstaan. Deze kwam onder keizer Diocletianus (284—305).

Diocletianus was een uitnemend en bekwaam keizer, die van slaaf tot zijn hoog ambt opgeklommen was. Hij was echter een echt Oosters despoot. Door zijn onderdanen liet hij zich noemen : Onze allerheiligste heer. Zijne dienaren mochten hem niet anders dan knielend naderen met het voorhoofd op de grond gebogen. Ten einde zijn groot gebied goed te kunnen regeren, benoemde hij 3 medekeizers. Om het zinkend rijk voor ondergang te behoeden, achtte hij de uitroeiing van het christendom beslist noodzakelik Daarom beval hij in 303, dat alle kerken moesten worden verwoest en alle Bijbels werden verbrand. Verder, dat elke christen de afgoden moest offeren of anders gedood worden. Vrees en ontzetting kwam nu over de gemeente Gods en vele zwakken bezweken, maar duizenden toonden ook een moed, een toewijding en getrouwheid voor de zaak des Heren, die alle begrip te boven gaat. Het ging zo erg met de vervolging, dat een zeker schrijver zegt, dat de wilde dieren op het laatst weigerden de christenen langer te verscheuren; het zwaard werd stomp en de beulen moede. Deze vervolging was de laatste wanhopige poging van het heidendom om het christendom ten onder te brengen en deze poging mislukte.

In 303 gaf Diocletianus de strijd op. Hij zette de keizerskroon af en werd boer. Hij had meer vermaak in het planten van kool, dan in het regeren van het grootste keizerrijk der wereld. Wegens huiselike ellende pleegde de arme man in 313 zelfmoord.

Galerius, een medekeizer van Diocletianus en even wreed als deze, werd in 311 ernstig ziek en kwam daardoor tot nadenken. Hij verzocht toen de christenen voor hem te bidden. Tevens werd de christenen vrijheid verleend hun godsdienst uit te oefenen, mits zij niets tegen de staat deden.

HOOFDSTUK 10.

CONSTANTIJN DE GROTE. — DWALINGEN.

Er verscheen nu een man op het toneel, die een nieuw tijdperk voor de kerk en de ganse wereld opende. Het was Constantijn de Grote, groot genoemd, omdat hij groot van daad was. Deze man was opgevoed in het paleis van keizer Diocletianus, evenals Mozes in het huis van Farao werd groot gebracht. Hij was bestemd om later keizer te worden. Constantijn ontvluchtte het keizerlik paleis evenwel, omdat de keizer te wreed was, en ging naar Engeland, waar zijn vader Constantius Chlorus, een van de medekeizers, met een Romeins leger stond. Evenals zijn zoon, was hij ook het christendom gunstig gezind. In 300 stierf Constantius Chlorus en Constantijn werd medekeizer in zijns vaders plaats. Terstond trok hij toen met zijn leger op naar Rome, maar werd daarin belemmerd door de heidense Maxentius, die ook keizer wilde worden. Nabij Rome kwam het tot een veldslag, van welke voor het christendom veel afhing. Hier zou worden beslist of er weer vervolging zou zijn of dat het christendom zich voortaan vrij zoude ontwikkelen. Het leger van Maxentius was vijf maal groter dan dat van Constantijn. Constantijn overwon evenwel en versloeg 't leger van zijn tegenstander geheel. Maxentius kwam zelf in de slag om (27 Oct. 312). Constantijn heeft later onder ede verklaard, dat hij, voor deze gewichtige slag aanving, het verlichte kruis van de Here Jezus in de wolken zag met dit opschrift : In hoc signo vinces ! In dit teken (van het kruis) zult gij overwinnen.

De overwinning beschouwde hij dan ook door Gods hulp verkregen te hebben. Constantijn werd nu keizer over een zeer groot deel van het rijk. Door zijn invloed werd in 313 het edict van Milaan uitgevaardigd, waarbij volle vrijheid van godsdienst aan een ieder in het Romeinse rijk werd verleend. In het jaar 323 werd Constantijn keizer over het ganse rijk en was toen machtig, zoals de keizers waren, voordat Diocletianus het rijk verdeelde. Er begon nu een

geheel nieuw tijdperk. De tijd van lijden en strijden was voor de kerk voorbij. Zij ging nu heersen. Voor we dit tijdperk gaan beschrijven, moeten we eerst zien, hoe het met de kerk inwendig gesteld was.

Gelijk we uit de vorige bladzijden gezien hebben, had de kerk ontzaglike aanvallen van buiten te verduren door de vervolgingen. Zij overwon door haar geloofsmoed al die tegenstand. Van binnen had zij evenwel een andere en nog gevaarliker strijd te voeren en wel die tegen dwaling. Gedurig stonden er mannen op, die de leer van Gods Woord verdraaiden. Daarover behoeven wij ons niet te verwonderen. De onbekeerde mens wil zich niet schikken naar wat de Bijbel leert, omdat hij dat niet kan begrijpen of omdat het niet naar zijn zin is. Verder heeft de bekeerde ook voortdurend te kampen met de onhelderheid en beperktheid van zijn verstand en vandaar ook bij hem dwaling en afwijking. Verschillende dwalingen slopen reeds vroeg in in de kerk. In de brieven van Paulus lezen wij daar al van. Hymeneus en Philetus zeiden, dat de opstanding alrede geschied was. I Tim. 1 : 20 en 2 Tim. 2 : 17.

In I Cor. 15 : 12 bestrijdt de apostel degenen, die leerden, dat er in het geheel geen opstanding is. Verder waren er personen, die ontkenden, dat de Here Jezus in het vlees gekomen was, 1 Joh. 4 : 33. En in Openb. spreekt de Here zijn afkeuring uit over de leer van de Nicolaïeten.

Tegenwoordig zijn er ook vele dwalingen, doch het is opmerkelik, dat bijna niet een daarvan eigenlik nieuw is. Het zijn meest oude, verkeerde leringen met een nieuw kleurtje versierd. Een oud liedje op een nieuwe wijs, om zo te zeggen.

Het is de roeping van de kerk tegen de dwalingen te getuigen en die te bestrijden.

Een van de voornaamste dwalingen in de oude kerk was die der Ebionieten. Deze mensen leerden, dat al wie christen werd, op Joodse wijze moest leven. Volgens hen moest de wet van Mozes streng worden gehouden, anders kon men niet zalig worden. De besnijdenis was noodzakelik.

Zij verwachten verder een duizendjarig rijk, waarin de Joden de heerschappij zouden hebben over alle volken. De Here Jezus zou dan op aarde vertoeven en een grote voorspoed in tijdelike dingen zou overal worden genoten. De Ebionieten hielden de apostel Paulus voor een dwaalleeraar, want hij had de grote fout begaan om het Evangelie in de plaats van de wet te stellen, en had daardoor alles in de kerk bedorven. Hoewel het heel wat strijd heeft gekost, heeft toch de kerk deze dwaalleer overwonnen.

Een man, die de kerk ook veel moeite en overlast heeft aangedaan, was een zekere Montanus, geboortig uit Phyrgie in Klein Azie. Hij gaf vòòr, dat hij de paracleet of trooster was, door Christus beloofd in Joh. 14 : 16. Verder vertelde hij, dat hij gezichten en verschijningen ontving, waardoor de Here hem zijn wil bekend maakte. Hij trad met zulk een vuur en ijver op, dat hij weldra vele aanhangers verkreeg, waaronder ook twee profetessen, n.l. Priscilla en Maximilla. Montanus was zeer streng in leven en wandel, wat in die enigszins slappe en lauwe tijd diepe indruk maakte en zijn zaak buitengewoon bevorderde. Hij achtte de sacramenten van weinig betekenis en verwierp de kinderdoop. De gave van de profetie moest noodzakelik in de kerk voorkomen, leerde hij, anders was de kerk geen kerk. De Montanisten meenden, dat het duizendjarig rijk zeer nabij was. De strengheid van deze sekte had een gunstige uitwerking op de toenmalige kerk, die het soms niet te nauw nam met de zonde en in het bestraffen daarvan nalatig was. Zo bleef deze beweging niet zonder vrucht voor de kerk.

Veel gevaarliker voor de kerk was de leer, die de naam draagt van gnosticisme. Deze naam is ontleend aan het Grieksche woord „gnosis", dat hier „ware kennis" betekent. De gnostieken meenden n.l. dat zij de ware, diepzinnige kennis hadden van de goddelike zaken. Het gnosticisme was een vermenging van heidense fabelen en wat bijbelleer. Deze leer is moeilik te verstaan, te meer, omdat zij niet door allen gelijk werd opgevat. Het gnosticisme is

inderdaad zeer diepzinnig en daarom voor de wereldwijze verleidelik en meer annemelik, dan de ,,dwaasheid der kruises'' ,waarvan Paulus spreekt in 1 Cor. 1 : 17—31.

Hoewel het gnosticisme voor velen grote aantrekkelikheid had, was het toch voor de meesten te hoog of liever te diep. Het vond daarom niet zoveel ingang, als het onbijbelse stelsel van Mani, dat bekend is onder de naam van Manicheïsme. Genoemde Mani was een Pers van hoge geboorte en een man met een scherpzinnig verstand, die veel belang stelde in de godsdienst. Toen hij met het christendom in aanraking kwam, moest hij erkennen, dat daar veel schoons in was. Het bevredigde hem evenwel niet geheel; er ontbrak iets aan. Hij dacht nu zelf een stelsel uit, waarin wat voorkwam van de godsdienst der Perzen, van die der Babyloniërs en van het christendom. Mani leerde, dat er een goede god is met engelen en een boze god met duivelen, welke goden mekaar eeuwig bevechten. In elke mens woont een lichtziel en een boze ziel, die mekaar ook onder willen brengen.

Elke mens moet nu door het bedwingen van de vleselike lusten en het vermijden van allerlei genot zijn lichtziel helpen om los te komen van de boze ziel. Jezus, de voorbeeldige en ideale mens, moet zijn hulp verlenen in die strijd en eveneens de Geest, die in de lucht woont. De apostelen hebben, zegt Mani, de leer van Christus niet verstaan, en haar vervalst. Mani is de beloofde paracleet, de trooster. (Joh. 14 : 16) en komt om de dwalingen weg te nemen en de ware weg te wijzen ter zaligheid. Mani had 12 apostelen en 72 bisschoppen onder zich. De volmaakten van zijn gemeente mochten geen vlees, eieren, wijn en melk gebruiken. Zij waren vrij van arbeid. Na de dood voeren de zielen van de volmaakten dadelik naar de hemel, maar die van de onvolmaakten gingen in andere mensen, in dieren of zelfs in planten om zo gezuiverd te worden. Hoewel Mani in 276 wreed ter dood werd gebracht door de Perziese koning Bazanes, verbreidde zijn leer zich na zijn dood snel en eenmaal scheen het of zij de gehele kerk zou bemachtigen. Het

stelsel zat mooi in mekaar en was aantrekkelik; de regeling of organisatie van Mani's kerk was prachtig Tot in de derde eeuw hield het Manicheïsme zich staande en het werd toen uitgeroeid door vervolging.

HOOFDSTUK II.

BESTRIJDING EN VERDEDIGING VAN HET EVANGELIE.

Gelijk wij reeds hebben opgemerkt, zagen de heidenen met minachting op het christendom neer. Vooral de voornamen en geleerden onder hen namen in het eerst van de leer van het christendom niet de minste notitie. Dit veranderde evenwel, toen het christendom een sterke macht bleek en het de ene verovering na de andere maakte. Toen begonnen de heidense geleerden het met de pen aan te vallen en het heftig te bestrijden. De voornaamste aanmerkingen en bezwaren, die ze hadden, komen op het volgende neer. Zij ontkenden ten enenmale, dat de Here Jezus, als de zoon van God, kon geboren zijn uit de maagd Maria.

Dan meenden zij, dat de Here Jezus, indien Hij de zoon van God was, zoals de christenen zeiden, niet van zulk een geringe geboorte zou zijn geweest en Hij dan ook niet eenvoudige en ongeletterde vissers tot zijn discipelen zou hebben gekozen. Bovendien had de Here Jezus ook te veel omgang met tollenaren en zondaren gehad. Dan hadden de voornamen van zijn eigen volk, zoals de Farizeën en de schriftgeleerden, Hem verworpen en als een lage misdadiger gestraft aan het schandelike kruis. In hoofdzaak dus hetzelfde, wat in 1 Cor. 1 : 23 staat: Christus, de gekruisigde, de Joden een ergernis en de Grieken een dwaasheid.

Het was in de ogen van de heidenen ook bespottelik te spreken van wedergeboorte en van bekering. De opstanding

was evenzeer een punt, dat met minachting verworpen werd. Verder bracht men tegen het christendom in, dat er zo weinig voornamen, geleerden en rijke mensen onder de christenen waren. Zoals reeds vroeger gezegd is, waren de volgelingen van de Here Jezus meest armen en verachten. Het „niet vele wijzen naar het vlees, niet vele machtigen, niet vele edelen" (1 Cor. 1 : 26) was toen reeds een steen des aanstoots en is het nu dikwijls nog.

Eindelik was het leven van de christenen ook te bedrukt en te droefgeestig voor de heidenen. De christenen toch gingen niet naar de verschillende heidense feesten en de schouwtonelen mochten ze ook niet bezoeken. Verder waren ze ook zeer gestreng aangaande het 7de gebod en inzonderheid het huwelik. De christenen mochten aan dit vermaak niet deel nemen en dat pleizier was ook al weer zonde in hunne ogen.

Verder waren er, die beweerden, dat het Oude Testament niet met het Nieuwe overeen kwam en dat de apostel Paulus andere dingen leerde dan de apostel Petrus. En dan bijna de grootste grief van alle, die men had, was, dat het christendom een onvoorwaardelik geloof eiste. Uit al deze aanmerkingen kunnen we zien, dat de mensen van toen en die van nu maar weinig verschillen, want zij, die de Here nu niet willen dienen, hebben in hoofdzaak nog dezelfde bezwaren en tegenwerpingen, als de oude Grieken en Romeinen. Het zondige mensenhart is overal en altijd maar gelijk.

Het spreekt wel van zelf, dat de christenen niet zwegen op de gemaakte aanmerkingen. Onder hen waren wakkere en knappe mannen, die de ingebrachte bezwaren wederlegden en op hun beurt stoutmoedig de heidense godsdiensten aanvielen en de nietigheid daarvan aantoonden. Zij ontvingen de naam van apologeten, dat is verdedigers. Van de meesten zijn de boeken verloren gegaan. Justinus de Martelaar (Martyr) was een van de voornaamste verdedigers van de zaak van Christus. Toen hij nog een heiden was, dorstte zijn ziel naar de waarheid. Eindelik vond hij rust

bij de Here Jezus. Met vuur en ijver verdedigde hij toen de zaak van zijn Heer en Heiland, zo wij kunnen zien uit zijn geschriften, die gelukkig bewaard zijn gebleven. Zijn openlik belijden en verdedigen van de zaak van Christus heeft hij evenwel met zijn leven moeten betalen. In het jaar 165 werd hij onthoofd onder keizer Marcus Aurelius.

Niettegenstaande alle tegenstand nam het christendom gaandeweg toe en het begon het heidendom al meer en meer te verdringen. Dit kwam omdat het christendom van Goddelike oorsprong is en het daardoor onbegrijpelike kracht ontwikkelde.

Verder dient aangemerkt te worden, dat de Griekse en Romeinse maatschappij aan het inzinken was. Het leven toch van Griek en Romein was tot in de wortel toe bedorven en onderhevig aan verpestende, zedelike kwalen, die het geheel verwoestten. Paulus' brief aan de Romeinen geeft ons daar genoeg van te verstaan. Wat we hier zeggen, gold vooral van de hogere standen. Men gaf zich algemeen over aan luiheid, wellust, brasserij en dronkenschap.

Men liet zijn werk verrichten door slaven. Van dezen hadden de rijken een onbegrijpelike menigte. Ongeveer 150 jaar na Christus bestond de helft van de bevolking van de grote stad Rome uit slaven, die in verschillende oorlogen gevangen genomen waren. Na de inneming van Jeruzalem werden er te Rome 100,000 Joden als slaven verkocht tegen de prijs van paarden. Stillicho bracht eens 200,000 Gothen, die hij gevangen genomen had, als slaven in de markt. Een zeker keizer liet een theater bouwen, waaraan onder anderen 20,000 Joden als slaven arbeidden. De theaters, waarvan we reeds melding hebben gemaakt, waren en werden altijd meer een vloek voor de Romeinse bevolking. Een geliefkoosde vertoning was die van de gladiatoren of zwaardvechters. Men liet deze gladiatoren bij duizenden tegelijk met zwaarden tegen mekaar vechten en mekaar doden tot vermaak van de talrijke toeschouwers. De vrouwen genoten onder de Romeinen weinig achting en bijgevolg werd hoererij niet als een zonde beschouwd, doch als een zeer

natuurlike zaak. Enkele keizers leefden zo weelderig, dat ze soms maaltijden lieten houden, waarvan een meer dan £100,000 kostte. Rijke vrouwen droegen gewaden, waarvoor men £5000 betaalde. Keizerinnen reden in wagens bespannen met muilen, die beslagen waren met zilveren hoefijzers. Ten opzichte van de kinderen deed men, wat men wilde. Zwakke en gebrekkige kinderen maakte men eenvoudig dood. Kindermoord was een algemene vloek onder de Romeinen. Het leven van de christenen stond tegen dit alles over als dag tegenover nacht. In deze door bederf aangetaste samenleving waren de christenen inderdaad het zout. Men kan zeggen, dat zij de wereld toen hebben gered door hun eenvoudige, gezonde levenswandel.

HOOFDSTUK 12.

GROTE KERKLERAREN.

Keren wij nu met onze beschouwing naar de kerk terug.

Van de dwalingen hebben we reeds gesproken. Wij moeten nu een en ander zeggen van de ontwikkeling van de leer, van het kerkelik leven en van de misbruiken, die begonnen in te sluipen. Niet zelden ontmoet men mensen, die zeggen, dat het er niet op aankomt, hoe wij verschillende punten van de Bijbel opvatten. Het is niet nodig, menen zij, dat wij ons over de leer bekommeren, als ons leven maar goed en vroom is. Die bewering is geheel verkeerd, want hoe kunnen wij goed en vroom leven, als wij niet een leer hebben, die ons zegt, wat „goed en vroom" is. De oude christenen hebben zich zeer bezig gehouden met de leer en dat kon ook niet anders, want elke mens denkt en denkende komt hij tot allerlei vragen. Zo ging het met de christenen ook. Als zij het Evangelie hoorden verkondigen, kwamen er gedurig onderscheidene vragen op aangaande God, de Here Jezus, de opstanding en vele andere

punten. Dan werden zij, gelijk we zagen door hun vijanden en de ongelovigen aangevallen over hun geloof. Op de onderscheidene vragen, die van tijd tot tijd aan de orde kwamen en dringend op een antwoord wachtten, bleef de kerk dat antwoord niet schuldig. Verschillende geleerde, vrome mannen traden op in de christelike kerk om met woord en geschrift aan de gemeente de leer duidelik te maken en uit te leggen en de moeilike punten op te helderen. Omdat zij voor de gehele kerk van betekenis waren en hun geschriften voor deze overal tot nuttige lering verstrekte, ontvingen deze mannen de erenaam van ,,kerkleeraars".

Met enkele gaan we nu nader kennis maken.

Eerst noemen wij Irenaeus, die als zendeling uit Klein Azie, naar het Zuiden van Frankrijk kwam en later aldaar bisschop werd van Lyon, waar hij in 202 de marteldood stierf. Hij verdedigde de christelike waarheden vooral tegen de gnostieken. Hij is de eerste kerkleeraar, die in zijn geschriften veel gebruik maakt van het N. Testament. De ware weg tot God, zo leerde hij, is de liefde. Een groot kerkleeraar is ook geweest Hippolytus, bisschop van Rome, die in 235 met de marteldood zijn leer bezegelde. Hij was een zeer geleerd man, die vele boeken schreef om de leer van Gods kerk uit te leggen en te verdedigen. Een van zijn boeken was gericht tegen niet minder dan 32 dwalingen. In een ander werk, genoemd ,,de philosophumena", bestreed hij al de dwalingen van zijn tijd.

Te Alexandrië, een stad in Egypte aan de mond van de Nijl, was omstreeks het jaar 200 een school, waarin onderwijs gegeven werd aan dezulken, die voornemens waren belijdenis te doen van het christelik geloof. Deze school werd in de loop der jaren zeer vermaard en kon later beschouwd worden als een theologiese school. Twee leeraren van deze school zijn beroemd geworden, hoewel hun leerstellingen in later tijd in enkele punten schadelik bleken te zijn voor de kerk. De eerste van deze twee was Clemens, bijgenaamd Alexandrinus, die in 220, naar men wil, als

martelaar stierf. Voor de zaak van Christus werkte hij onafgebroken met de pen. Zijn beginsel was: Geen geloof zonder kennis en geen kennis zonder geloof, of met andere woorden: men kan niet verstaan, indien men niet gelooft.

Zijn leerling Origenes was de tweede. Deze heeft vooral veel van zich doen horen. Hij was waarlik een groot man. Hij werd in 185 te Alexandrie geboren. Als kind kende hij reeds grote stukken van de Bijbel van buiten en hij verbaasde toen reeds zijn vader met het doen van vele diepzinnige vragen. Zijn vader stierf als martelaar. In zijn gevangenschap moedigde de jonge Origenes hem aan tot standvastigheid. Na de dood van zijn vader nam hij met blijdschap de zorg van zijne moeder en zijne broeders en zusters op zich. Van zijn jeugd af volgde Origenes de lessen van de geleerde Clemens. In zijn levenswijze was Origenes zeer gestreng. Van alle aardse dingen, die niet direkt nodig waren voor het leven, deed hij afstand. Als leermeester nam hij van zijne leerlingen geen geld. Hij had slechts een mantel en geen schoenen. Nooit dronk hij wijn en zelden at hij vlees. Het grootste deel van de nacht bracht hij door met bidden. De harde vloer was zijn bed. In 232 werd hij door bisschop Demetrius van Alexandrië, niet zonder grond, wegens dwaalleer in de ban gedaan. Origenes was toen in Palestina en stichtte te Caesarea een school, waar weldra een groot getal leerlingen hem kwamen horen om van zijn onderwijs te genieten. Later keerde hij terug naar Alexandrië, waar hij onder keizer Decius om het geloof werd mishandeld, aan de gevolgen waarvan hij stierf (253). Origenes schreef meer boeken dan andere mensen kunnen lezen, heeft Hiëronymus van hem gezegd. En dat lijkt wel waar te zijn, want Origenes schreef, klein en groot, zes duizend in getal. Hij gaf de Bijbel uit in zes talen, „Hexapla" genoemd, waaraan hij 28 jaren met onverdroten ijver werkte. Door zijn leven predikte hij Christus nog beter, als het ware, dan met zijn mond en pen. Wanneer hij, vermagerd als hij was, in zijn versleten kleed door de straten van de prach tige stad Alexandrië ging, moest ieder, die hem zag, heiden

of christen, uitroepen onder de indruk van zijn verschijning : ,,Voorwaar, zo de leer en de prediking van deze man is, zo is zijn leven !'' Bij zijn verbazende geleerdheid, was Origenes bijzonder ootmoedig en nederig. Toen hij anderen eens ernstig vermaande, voegde de bijna heilige man aan zijne woorden toe : ,,Ik beef als ik dit zeg,'' achtende, dat hij zelf nog ver te kort schoot in wat hij anderen voorhield.

Een uitdrukking, die hij dikwijls gebruikte, was : ,,Liefde is lijden''. Dit tekent hem geheel. Omdat hij de Here waarachtig liefhad en het heil van de naaste met al zijn kracht zocht, heeft deze man veel op aarde geleden.

HOOFDSTUK 13.

TERTULLIANUS EN CYPRIANUS.

Wij hebben ons nu met onze gedachten van Alexandrie te verplaatsen naar Carthago. In Noord Afrika, waar het tegenwoordige Tunis en Algiers liggen, was vroeger een dichtbewoonde en welbebouwde landstreek, waarvan Carthago de hoofdstad was. Later is die streek in handen van de Vandalen en de Mohammedanen gevallen en bijna veranderd in een wildernis. In de eerste eeuwen van de christelike kerk waren aldaar vele christelike gemeenten, waaruit drie voorname mannen voortgekomen zijn. Ze zijn Tertullianus, Cyprianus en Augustinus. Van de eerste twee moeten wij hier nu spreken.

Tertullianus is geboren te Carthago omstreeks het jaar 150. Hij genoot een geleerde, doch heidense opvoeding en werd advokaat en rhetor, dat is leeraar in de welsprekendheid. Toen hij tot het christendom bekeerd werd, koos de gemeente van Carthago hem al spoedig tot presbyter. Hij nam de benoeming aan en vervulde dit ambt tot zijn dood met volkomen toewijding. Van Tertullianus is een grote invloed op de kerk uitgegaan. Vele geschriften zagen van zijne hand het licht, in welke hij vooral dwalingen van de gnostieken en de leer van een zekere Marcion bestreed. Voor een tijd lang sloot hij zich aan bij de Montanisten, omdat

hij zich niet kon verenigen met de slappe tucht van Zephe-rinus en Calistus, bisschoppen van Rome, die naar zijn inzien de zonde niet streng genoeg straften en degenen, die door de tucht getroffen waren, al te gemakkelik weer in de gemeenschap der kerk opnamen.

Tertullianus was een zeer diepzinnig en oorspronkelik denker. In zijn geschriften komt hij evenwel gedurig met zich zelf in tegenspraak. Want, ofschoon hij zelf zeer geleerd was en de geschriften van de Atheense of Griekse wijsgeren goed kende en die kennis hem steeds uitnemend te pas kwam, veroordeelde hij toch zeer de heidense geleerdheid. „Wat heeft Athene (de stad der wereldse wijzen) met Jeruzalem te doen!", roept hij ergens in zijn geschriften uit. En niettegenstaande hij een man was van een groot verstand en van diep nadenken en hij door kracht van redenering gedurig zijn tegenstanders in het nauw bracht, achtte hij de gave des verstands gering in geloofzaken.

„Ik geloof, omdat het absurd (onzinnig) is," is een zeer bekend gezegde van hem, dat de christenen nog menigmaal door de ongelovigen spottend voorgehouden wordt.

Tertullianus heeft de kerk onverschrokken verdedigd tegen de heidense overheid, die haar wreed verdrukte. De heidense rechters, die niet moede waren de onschuldige christenen te veroordelen, riep hij vol geloof toe: „Wij christenen overwinnen, als wij sterven; wij gaan overwinnend voort, terzelfder tijd als wij onderworpen worden."

Onder alle vervolging was Tertullianus een wakkere en onvervaarde verdediger van de zaak des Heren en het is een wonder, dat hij niet door de heidenen is gevangen en gedood om zijn geloof. Hij is de eerste kerkvader, die zich in zijn geschriften bediende van de Latijnse taal. Zijn manier van schrijven is krachtig en fris, maar soms grof; nu spot hij en dan weer jubelt en juicht hij; deze zaak prijst hij met de sterkste woorden en die weer vervloekt hij tot in de hel. Hij was geheel voor of tegen een zaak. Van hem is het schone woord: „Het bloed der martelaren is het zaad der kerk."

Een man eveneens van grote betekenis, maar niet te vergelijken met zijn landgenoot Tertullianus, is Cyprianus. Hij is geboren omstreeks het jaar 200. Als rhetor en wetgeleerde leefde hij tot zijn mannelike jaren te Carthago volop in de wereld. Toen een christen er bij hem op aandrong om de Bijbel te gaan lezen, deed hij dit op het laatst, doch met tegenzin. Na lange wederstand overwon de genade Gods bij hem en werd hij een christen. Hij verkocht nu zijne bezittingen ten behoeve van de armen en liet zich dopen. Twee jaren daarna verkoos de gemeente hem tot bisschop. Dit ambt nam hij 10 jaar waar met vurige ijver, grote toewijding en vele opoffering. Zijn tijd was een moeilike, want er woede een zware vervolging onder keizer Valerianus. Zoals we reeds vroeger mededeelden, stierf Cyprianus in 258 blijmoedig de marteldood. Als ijverige en zorgzame bisschop is Cyprianus door niemand overtroffen. Met hartelike liefde, wijs verstand en bedachtzame wijsheid bestuurde hij de kerk, waarover hij was gesteld. Hij schreef verscheidene boeken, die voornamelik handelen over zaken, het bestuur van de kerk rakende. Evenals Tertullianus kon hij streng de pronkzucht van de vrouwen bestraffen. Met vaderlike liefde nam hij de zorg van weduwen en wezen, van de armen en de zieken op zich.

Zie hier iets wat hij schreef gedurende het woeden van de pest te Carthago. ,,Boven alleen is ware vrede, zekere rust, aanhoudende, blijvende en eeuwige veiligheid; daar is onze woning, daar is ons tehuis. Wie haast zich niet gaarne het te bereiken! Daar wacht ons een grote menigte van geliefden. Daar is het heerlike koor van de apostelen; daar het getal van de jubelende profeten; daar de ontelbare schare van martelaren, gekroond met overwinning na hun worsteling en hun lijden; daar zijn de triumferende maagden; daar genieten de begenadigden hun loon. Laten wij daarheen spoeden met een smachtend verlangen. Dat wij begeren spoedig met hen, spoedig met Christus te zijn. Na het aardse komt het hemelse. Op het kleine volgt het grote; op het vergankelike de eeuwigheid."

HOOFDSTUK 14.

GEBRUIKEN IN DE OUDE KERK.

Helaas, dat in deze periode verschillende verkeerde beginselen en misbruiken opkwamen, die zeer schadelik voor de kerk bleken te zijn. Een misbruik, dat van grote invloed in de toekomst geweest is, was dat men in de kerk stadig aan onderscheid begon te maken tussen ouderlingen (presbyters) en opzieners (bisschoppen). Hoewel zelfs een man als Hieronymus zich daar krachtig tegen verzette, dat dit onderscheid gemaakt werd, ging men er toch mede voort. Langzamerhand kregen de bisschoppen meer macht dan de ouderlingen en onder de bisschoppen werden weer die het hoogst geacht, welke dienden in gemeenten, door de apostelen zelf gesticht. Na veel strijd en wrijving werd eindelik de bisschop van Rome de voornaamste van allen geacht, onder wie al de anderen moesten staan.

Op die wijze heeft zich de onbijbelse regering van de Roomse kerk en het pausdom ontwikkeld, wat in 1517 tot de hervorming heeft geleid.

Het is zeker wel onnodig te zeggen, dat het besturen van de kerk door middel van kerkeraden, zoals door de apostelen ingesteld (Hand. 20) geheel door 't nieuwe beginsel afgeschaft werd, tot onberekenbaar nadeel van de kerk.

Een tweede misbruik, dat we moeten noemen, is het vereren van de heiligen. Dat de kerk in die tijd vooral biezondere eerbied en achting voor hare martelaren had, is zeer begrijpelik. Zij waren de mannen, die met hun bloed hun belijdenis hadden bezegeld en die de wereld getoond hadden, dat het geloof in Jezus Christus geen ijdele zaak was. Zij waren de helden van de kerk, die trots pijniging en marteling, gestand waren gebleven en blijmoedig waren gestorven voor hun Heer.

Hun gedachtenis bleef begrijpeliker wijze in gezegend aandenken. Jammer, dat men hierin later te ver ging en de martelaren te grote eer toebracht en de kerk eindelik tot de dwaze en onbijbelse heiligenverering kwam, die nu in

sommige landen de dienst des Heren in de Roomse kerk bijna verdrongen heeft. In onderscheiding van de martelaren achtte men in de oude kerk de personen, die voor de Here grote martelingen ondergaan hadden, doch niet waren gedood, zeer hoog. Zij werden ,,confessoren", d. i. belijders genoemd. In vergaderingen werd aan hun woorden veel waarde gehecht en in moeilike gevallen won men gaarne hun raad in.

Getrouw aan Gods Woord, handelde men in de oude kerk gewoonlik streng met de overtreders. Maakte een lid der kerk zich schuldig aan een grove openbare zonde, dan werd hij zo lang onder de tucht gesteld, tot hij berouw had en dat ook toonde door een volstandige, heilige en reine wandel. Zulk een persoon moest dan boete doen en dat was geen geringe zaak. Dat doen van boete werd in vier tijdperken verdeeld en duurde niet maanden, maar meestal jaren. In de eerste tijd moest de boeteling in rouwklederen aan de deur van de kerk staan en de gemeente met tranen smeken om weer opgenomen te worden. Die dit deden werden ,,weners" genoemd. Daarna mochten ze weer in de kerk komen en het lezen van de H. Schrift aanhoren. Zij waren dan ,,hoorders". Vervolgens werd hun toegelaten om knielend bij het gebed tegenwoordig te zijn. Zij werden nu ,,knielers" genoemd. Eindelik namen ze weer deel aan de gehele godsdienstoefening, met uitzondering evenwel van het Avondmaal. Omdat ze nu mochten blijven staan, droegen ze de naam van de ,,staanden". Ten slotte werden ze weer in de gemeente opgenomen als lidmaten. Zij moesten echter vooraf hun zonden openlik voor de gemeente belijden en werden dan met de kus der gemeenschap tot het heilig Avondmaal toegelaten.

Over het weer opnemen van afvalligen kwam ernstig verschil in de kerk. In tijden van vervolging vielen er duizenden af en verlochenden Christus. Was de vervolging voorbij, dan verzochten de afvalligen om weer in de gemeenschap der kerk opgenomen te worden. Nu waren er, die meenden, dat een afvallige nooit weer in de kerk kon

worden opgenomen en hij slechts aan het oordeel van de Here diende overgelaten te worden. Anderen waren niet zo streng en achtten, dat er altijd voor een zondaar vergeving was, indien hij slechts oprecht berouw betoonde. Zij wilden dus de overtreders weer opgenomen zien. Er waren alzo twee richtingen. De ene had meer het oog op de heiligheid des Heren en de andere op zijn ontferming.

De godsdienstoefening werd in den beginne door de gemeente in een gewoon huis gehouden, gelijk wij in de Hand. der Apostelen kunnen lezen. Doordat men de martelaren in grote eer hield, kwam men later gaarne bijeen op hun graven en dat wel voornamelik op hun sterfdag. Zinrijk noemden de christenen zulk een sterfdag van een martelaar zijn ,,natalitia'' of ,,dies natalis'', d. i. geboortedag, omdat die dag voor de martelaar geweest was : de eerste dag van zijn nieuw en zalig hemelleven. Het hart voelde behoefte om de band tussen de kerk in druk op aarde en de kerk in glorie in de hemel, levend te houden.

De oude christenen waren er biezonder op gesteld om hun doden behoorlik te begraven. Volgens de Bijbel is de dood, althans naar het lichaam, slechts een lange slaap en daarom noemden zij dan ook hun begraafplaatsen ,,koimeteria'' of slaapplaatsen. Een menigte begraafplaatsen van de christenen zijn, een paar honderd jaren geleden, te Rome en in andere steden ontdekt. Ze zijn in zachte rots onder de grond uitgehouwen. Zulke begraafplaatsen noemt men catacomben.

Deze graven zijn in de zijden van lange gangen in rijen boven mekaar uitgehouwen en hebben, zegt men, van 4 tot 7 millioen lijken bevat. De grootste bevindt zich te Rome. Zij waren voor honderden van jaren in vergetelheid geraakt en het was een ware ontdekking, toen ze weer gevonden werden. Als al de gangen aan mekaar zouden worden gevoegd, zouden ze van 500 tot 900 mijlen lang zijn. Men heeft eerst gemeend, dat deze onderaardse begraafplaatsen hebben gediend voor schuilplaatsen van de christenen in tijden van vervolging, doch dit schijnt niet juist te zijn.

Boven de graven in deze gangen vindt men nog allerlei grafschriften, die ons een denkbeeld geven, hoe de christenen de dood van hunne dierbaren beschouwden. Hier volgen enkele. ,,In Vrede''. ,,Hij slaapt in vrede''. ,,Leef in God of leef in Christus''. ,,Ween niet mijn kind ! De dood is niet eeuwig.'' ,,Alexander is niet dood, maar leeft boven de sterren (in de Hemel) en zijn lichaam rust in dit graf.'' Op kindergraven vindt men deze : ,,Mijn zoet kind.'' ,,Onschuldig klein lam.''

Men heeft al een 15,000 van deze opschriften verzameld.

Ook zijn de graven versierd met verscheiden tekeningen, als die van een vis, de wijnstok en vooral van de goede Herder, die de zijnen leidt, beschermt en voor ze strijdt.

Een bezoek aan deze onderaardse grafspelonken moet zeer aandoenlik zijn, dewijl men daardoor levendig herinnerd wordt aan de wolken der getuigen, die ons voorgegaan is.

HOOFDSTUK 15.

PRIESTERS EN LEKEN. — FEESTEN.

Heel geleidelik begon in de oude kerk de verderfelike mening ingang te vinden, dat er wezenlik onderscheid tussen de geestelike stand, dat zijn de bisschoppen en priesters enz., bestaat en de gewone gementeleden. De geesteliken werden als een hogere klasse personen beschouwd, en kregen de naam van clerus, dat is ,,erfdeel Gods'', terwijl de gewone gemeenteleden ,,leken'' genoemd werden naar het woord laos, dat ,,volk'' betekent. Dit is heden ten dage nog een van de grote fouten van de Roomse kerkregering. Aan de geesteliken was het niet toegelaten een handwerk uit te oefenen. Hun onderhoud en ook wat voor de kerken nodig was, kwam uit vrije giften en uit collekten, die des Zondags gehouden werden. Hoewel het de geesteliken niet verboden was te trouwen, vonden velen van de leiders het

toch veel beter, dat ze geen vrouw hadden. Later is dit beginsel zo ontwikkeld, dat het de geesteliken beslist verboden was te huwen.

Zoals we in Handelingen kunnen lezen, verkoos de gemeente zelf haar ouderlingen en diakenen. De gemeenten hebben lang dit recht behouden en zij maakten er ook een gepast gebruik van. Zo weten we, dat de grote mannen Athanasius, Ambrosius en Augustinus door de gemeenten gekozen zijn en zij, bijna gedwongen aan die stem gehoor hadden te geven. Hun verkiezing bleek de van God gewilde te zijn.

Van de vroegste tijden hadden de christenen de vaste gewoonte op de eerste dag der week bijeen te komen om gezamenlik de Here te dienen. Het vieren van de Sabbath (Zaterdag) geraakte langzamerhand in onbruik. In de samenkomsten op de Zondagen werd een stuk voorgelezen uit de H. Schrift, waarover dan een opwekkend of een vermanend woord werd gesproken. Tevens werd er gebeden en gezongen. Het Avondmaal werd geregeld ter gedachtenis van het lijden en sterven des Heilands in elke dienst gevierd.

Wie zich bij de gemeente aansloot, werd volgens het bevel des Heren gedoopt. De doop geschiedde door de dopeling driemaal in het water onder te dompelen of door water over hem uit te gieten.

Dit laatste vond al zeer vroeg plaats in de kerk. Het gebruik om de jonge kinderen te dopen, dagtekent ook bijna van het begin der kerk.

De twee grote feesten, die de kerk jaarliks vierde, waren het Paasfeest en het Pinksterfeest. Op Goede Vrijdag, aan Pasen voorafgaande, dacht men aan de kruising des Heren. De Zondag daarop vierde men de gedachtenis van 's Heren heerlike opstanding. De Zaterdag tussen deze twee dagen in noemde men de grote Sabbath. Op de avond van die dag kwam men meestal bijeen om de gehele nacht door te waken. In de morgenstond was dan alles vrolikheid. Men groette elkander op blijde toon, met de woorden: ,,De Here

is waarlik opgestaan !", waarop de gegroete dan even hartelik antwoordde : ,,En Hij is van Simon gezien !"

Over het Paasfeest kwam een lange en hevige twist in de kerk. De kerken van het Westen, met Rome aan het hoofd, wilden dit feest vieren na de laatste volle maan in Maart en er mede beginnen op Goede Vrijdag. De kerken van het Oosten, dat zijn die van Griekenland en Klein Azie, wilden het houden, als de Joden het vierden, dat is van de 14e maan de maand Nisan, onverschillig op welke dag van de week deze datum viel. Dit verschil werd nooit opgelost en had later grote gevolgen, zoals we zullen zien.

Over de leer der drieëenheid heerste veel verschil van mening. Er waren er, die de drieënheid geheel ontkenden. Anderen namen wel een drieëenheid aan, doch hadden een andere opvatting van de verhouding der personen onderling, als wij nu hebben. Die de drieëenigheid verwierpen, werden genoemd Monarchianen. Monarchia betekent ,,de regering van éen" en is hier bedoeld, van één God.

Onder de verwerpers der drieëenheid stond Sabellius vooraan. Hij beweerde, dat God zich slechts op drie wijzen openbaarde en wel als Vader, als Zoon en als H. Geest, doch dat er geen drie personen waren. De leer van Sabellius wordt genoemd en verworpen in art. 7 van onze Nederl. Geloofsbelijdenis.

Over het algemeen was de verwachting van de oude kerk, dat de Here Jezus weldra terugkomen zou om het duizendjarig rijk van vrede en liefde op aarde op te richten. De dwaalleeraars waren vooral sterk op dit punt. Naderhand, toen de vervolging ophield en de kerk tot rust kwam en men de Bijbel beter ging lezen, kreeg men gezonder opvatting en verwierp de kerk terecht het verwachten van een duizendjarig rijk op aarde als een dwaling. Onze hope moet niet gericht zijn op zodanig zinnelik rijk, maar wel moet de kerk, als de bruid van Christus, verlangen naar de wederkomst van hare Bruidegom op de wolken. 1 Thessalon. 4 : 15—18.

HET TWEEDE TIJDVAK.

VAN 325—800.

VAN CONSTANTIJN DE GROTE TOT KAREL DE GROTE.

HOOFDSTUK 16.

CONSTANTIJN EN DE KERK.

Met de regering van Keizer Constantijn kwam de kerk tot ere. De keizer was voortaan niet meer de vervolger der christenen, maar hun broeder en beschermer. De tijden waren dus zeer veranderd bij vroeger. De keizer trad openlik op als de beschermer van de kerk en hij begon de besluiten van de kerkelike vergaderingen te bekrachtigen en te handhaven. In de staatsstukken werd de kerk van nu af genoemd „de katholieke kerk". Geldelik werd de kerk ook begunstigd en de salarissen van hare dienaren werden door het rijk betaald. Dit alles heeft de kerk echter op de duur geen goed gedaan. Het is wel gemakkelik en mooi als het zo gaat, want dan zijn daar geen tekorten in de kerkekas en de diakenen behoeven niet uit te gaan om te kollekteren, zoals onder ons, maar toch is het verderfelik voor de geestelike bloei van de kerk zelf. Zij raakt er door in minachting. Als de kerk geen opoffering van hare lidmaten vraagt, verliest zij gaandeweg alle belangstelling bij dezen en eindelik wordt er met haar in het geheel niet meer gerekend.

Worden de leeraars voor een groot deel of geheel door de regering betaald, dan verslappen ze licht in hun werk. Zij geven zich over aan gemakzucht en daaruit komen allerlei zonden voort. Afwijking van de kerkleer is er ook meestal het gevolg van. Verder wil de regering, als zij voor de kerk betaalt, natuurlik ook wat in de kerk te

zeggen hebben, en als dit het geval is, is de kerk niet meer vrij. En een onvrije, een gebonden kerk is gewoonlik „teringachtig".

Van de tijd van Constantijn af is de kerk dan ook wel zeer machtig en invloedrijk naar buiten geworden, doch helaas inwendig zeer verdorven.

Een stap voor kerk en staat van groot gewicht, door Constantijn genomen, was, dat hij het keizerlik hof van Rome verplaatst heeft naar het Oosten. Hij stichtte de prachtig gelegen stad Constantinopel, welke plaats hij naar zich zelf noemde, en maakte haar tot hoofdstad van het rijk. Hij verliet Rome, om van de invloed der aldaar wonende, voorname heidense families ontslagen te worden. Het keizerlik hof te Constantinopel was wel niet heidens, maar werd echter al spoedig zeer weelderig.

Constantius, een zoon van Constantijn, had als keizer, 'n duizend barbiers, duizend koks en een zwerm andere onnodige bedienden. In het paleis was het alles zilver, goud en diamanten. Vleierij, huichelarij, kuiperij en intrigue verpestten er het leven en oefenden er een verlammende invloed uit. Keizer Constantijn zelf was ook zeer ijdel in zijn kleding. Hij droeg gewoonlik een kroon, met juwelen ingezet, en een purperen mantel van zijde, versierd met paarlen en goud. Overigens was Constantijn een uitstekend vorst. De christelike beginselen liet hij tamelik doorwerken in zijn rijk. De Zondagsviering bevorderde hij krachtig. Zaken van het bestuur des lands bleven op die dag rusten. Dan werd de wrede kruisdood afgeschaft. Zwaardgevechten mochten in de schouwplaatsen niet meer gehouden worden. Het doden van kinderen, de grote zonde van toenmaals, ging hij met kracht tegen en het loslaten van slaven moedigde hij aan. In Constantinopel waren geen afgodstempels en het afgodenoffer rookte daar niet. Het bouwen van christelike kerken werd door de keizer en door zijne moeder Helena zeer bevorderd.

Het oordeel over Constantijn is zeer verschillend. Omdat hij een voornaam man geweest is, die een hele omwen-

teling in de wereld teweeg gebracht heeft door zijn optreden, hebben de geleerden veel over hem geschreven.

Sommigen kunnen hem niet genoeg prijzen en zoeken de mooiste woorden uit, om hem en zijn werk in een schoon daglicht te stellen. Volgens hen is hij de eerste keizer, die in waarheid de naam van christen dragen kon. Anderen menen, dat Constantijn een zelfzuchtig en wreed vorst was, en hij nooit een waar christen geweest is, omdat hij zijn handen zelfs met familiebloed bezoedeld heeft om zijn troon te bevestigen. Zij menen, dat hij het christendom slechts begunstigde, omdat hij door zijn scherp verstand wel zag, dat daar toch niet meer tegen te strijden viel. Ging hij tegen het christendom in, dan zou hij daar niets dan jammer en ellende van beleven; steunde en bevorderde hij het, dan zou het hem ten dienste zijn en zijn macht vermeerderen. Wij menen, dat Constantijn een christen was, al was het dan ook een met grote gebreken. Wij mogen niet vergeten, dat keizer Constantijn een heidense opvoeding genoot; in een grotendeels heidense omgeving leefde; van heidense ministers omringd was en heidense voorgangers op de troon had gehad. Dat hij ineens een volmaakt christen zou zijn, kon niet worden verwacht. 't Is waar, dat hij zich eerst bij zijn dood in 337 op zijn sterfbed heeft laten dopen, doch dit was een tamelik algemene gewoonte in die dagen. Er heerste n.l. een gedachte, dat zonde, na de doop bedreven, niet kon worden vergeven. Op zulk een standpunt staande, was het zeker het veiligst de doop zo lang mogelik uit te stellen. Constantijn was inderdaad een groot man, door de Here begiftigd met een helder verstand, grote moed en een vaste wil en daarbij bezield met de gedachte om zijn onderdanen goed te regeren. Hij was door de Here geroepen tot een groot werk en de vruchten daarvan worden heden nog gezien. Hij heeft door zijn optreden de gedaante van de toenmalige wereld geheel veranderd.

HOOFDSTUK 17.

NICEA. ATHANASIUS.

Onder de regering van keizer Constantijn werd te Nicea, een stad in Klein Azië, in het jaar 325 een voorname synode gehouden, waar wij enige ogenblikken bij moeten stilstaan.

Sedert enige jaren was er in de kerk een strijd ontstaan over de vraag of de Here Jezus van eeuwigheid de zoon van God was en of Hij één met de Vader was en dus zelf ook God was. Bisschop Alexander van Alexandrië beantwoordde die vraag bevestigend en predikte ook sterk in die geest. Zijn presbyter Arius kon zich daarmede niet verenigen. Hij was van gevoelen, dat de Here Jezus wel het eerste en het heerlikste schepsel van de Vader was, doch niet God. Een hevige strijd ontbrandde nu over dit punt en dat is niet te verwonderen, want het raakt een van de fondamentstenen van de kerk. Als toch de Here Jezus niet van eeuwigheid bestaat, maar door God op een zekere tijd geschapen is, dan is onze gezegende Heiland geen God, doch slechts een mens zoals wij. Dan kan Hij ook niet onze Zaligmaker zijn en dan is ook ons geloof ijdel. In dat geval is er ook geen heilige drieëenheid. Het gevolg van de strijd was, dat Arius afgezet werd, maar daarmede was de zaak lang niet uit. Keizer Constantijn, die gaarne de vrede in zijn rijk wilde hersteld zien, liet nu in 325 een groot concilie of synode samenroepen te Nicea. Op kosten van de staat reisden van de 1800 bisschoppen uit het rijk 318 naar deze grote vergadering. De keizer zelf opende plechtig het concilie met een gewichtige redevoering. Verschillende van de aanwezige bisschoppen droegen nog de littekenen van martelingen, voor Christus zaak ondergaan, in hun lichaam. Een van hen, de invloedrijke Paphnutius, was in een vervolging van zijn ogen beroofd en dus geheel blind.

Op het concilie werd ten gunste van het gevoelen van Alexander beslist en Arius werd verbannen. Een vurige pleiter voor de godheid van Christus op het concilie was

de jonge diaken Athanasius van Alexandrië. In 336, toen Athanasius zelf bisschop geworden was, nam de partij van Arius zo toe, dat zij Athanasius noodzaakte in ballingschap te gaan. Het ganse leven van deze grote man was gewijd aan de verdediging van de godheid van Christus en aan de leer van de drieëenheid. Klein van persoon en gebogen van houding, het lichaam geheel door veelvuldig vasten verzwakt, had Athanasius evenwel een paar heldere ogen in zijn hoofd, die schitterden van het ijvervuur, dat in hem brandde en hem als verteerde in de strijd voor de ere zijns Gods. Hij kreeg de naam van ,,vader der orthodoxheid (rechtzinnigheid). Toen hij in 373 stierf, was hij 45 jaren lang bisschop geweest, in welke tijd hij 5 maal verbannen was (tezamen 20 jaren). Maar verbannen of niet, altijd bleef hij met mond en pen de zaak des Heren verdedigen. Zijn geloofsbelijdenis is met die van Nicea te vinden achter in de meeste psalmboeken.

Sterke steun ontvingen de Arianen in hun strijd van keizer Julianus de Afvallige. Na de dood van Constantius, een zoon van Constantijn de Grote, werd Julianus de gebieder van het Romeinse rijk. Hij verkreeg de naam van Afvallige, omdat hij tot het heidendom terugviel en, met listige onderdrukking van het christendom, de heidense afgoderij trachtte te doen herleven. Hoewel als christen opgevoed, haatte Julianus van jongs af het christendom en brandde hij van verlangen om de dienst van de oude goden hersteld te zien. Zodra hij in 361 keizer werd, deed hij alles om aan zijn vurige wens uitvoering te geven. Niets liet hij onbeproefd om het christendom afbreuk te doen. Elke dwaling begunstigde hij daarom en vooral die der Arianen. Dan verbood hij alle christelike boeken in de scholen. Uit haat tegen de christelike kerk hielp hij de Joden om Jeruzalem weer op te bouwen. Door goddelike oordelen mislukte dit plan evenwel jammerlik. Om het heidendom te bevorderen, liet Julianus verscheidene tempels bouwen en een menigte altaren voor allerlei goden oprichten.

Als ,,hogepriester'' offerde hij zelf, doch tot zijn grie-

vende teleurstelling kwamen de toeschouwers slechts uit nieuwsgierigheid daar naar zien en niet uit vroomheid. De keizer bezocht voorts alle afgodstempels; niet één overslaande. Ook schreef hij enkele boeken tegen de christenen.

Als keizer leefde Julianus zeer eenvoudig. Hij beroemde zich zelfs op de verregaande slordigheid en onreinheid van zijn lichaam.

Wat Julianus evenwel ook deed om in het dode, roerloze lijk van het heidendom weer leven en beweging te wekken, niets hielp.

In het jaar 363 stierf deze beklagenswaardige man, slechts 32 jaren oud. In een nachtelik gevecht in een oorlog in Adzië, ontving hij een dodelike wond door een pijl. Toen hij stierf, zegt men, waren zijn laatste woorden : ,,Zo hebt gij eindelik overwonnen, Gallileër !" daarmede menende dat Jezus van Nazareth (in Gallilea) hem te sterk was geweest. Al de vijanden des Heren zullen eens hetzelfde moeten uitroepen. Wie tegen Christus strijdt, wordt zekerlik overwonnen.

Wat het Arianisme aangaat, dat werd geheel veroordeeld op een Concilie, gehouden in het jaar 381 te Constantinopel, onder keizer Theodosius de Grote.

HOOFDSTUK 18.

MONNIKEN EN KLOOSTERS.

Wij hebben nu onze aandacht te wijden aan een verschijnsel, dat in de christelike kerk opkwam, en waarvan grote invloed is uitgegaan. Het is het monnikenwezen. De lezers hebben wellicht wel eens een klooster gezien, en de naam van monnik of non is hun misschien niet onbekend. De oorsprong nu van de kloosters gaat terug tot de eerste eeuwen van het christendom. In die tijd heerste het gevoelen bijna algemeen, dat men een hogere trap van geestelik leven bereikte, als men zich onthield van het huwelik, als men streng vastte, met veelvuldig waken en bidden zijn tijd

doorbracht en voorts een armoedig leven leidde. Wie deze wijze van leven volgden, noemde men „asceten", naar het woord „ascese", dat oefening betekent. Deze verkeerde opvatting van het christelik leven was zo algemeen, dat de meeste mannen en vrouwen van enige betekenis in die dagen in meerdere of mindere mate „asceties" leefden. Velen oordeelden echter, dat men dan eerst recht de ascese in toepassing bracht, als men de goddeloze medemens en de zondige wereldse zaken ontvluchtte, en in de eenzame woestijn in armoede ging leven. Hoe meer ontbering men daar doorstond en hoe meer men zichzelf tuchtigde en kastijdde, des te heiliger zou men worden en meer nabij God komen. Paulus van Thebe is de eerste geweest, die de samenleving verliet en tot zijn dood in een woestijn zijn dagen sleet. Veel is echter van hem niet met zekerheid bekend. Meer weten we van de heilige Antonius. Deze man was geboren te Coma in Egypte. Hij leefde tot zijn achttiende jaar zeer godsdienstig met zijn ouders. Toen stierven dezen en lieten hem en zijn zuster een vrij grote bezitting na. Horende in de kerk het woord des Heren voorlezen (Matth. 19 : 21): Verkoop alles wat gij hebt en geef het de armen, enz., deelde hij alles wat hij bezat aan de armen uit en ging in de afzondering leven. Na 285 trok hij de wildernis in en woonde toen in een grafspelonk. Daarna was zijn verblijfplaats de bouwval van een oud kasteel en ten laatste vestigde hij zich op de berg Colzim. Zijn voedsel was brood met zout en soms wat dadels. Zijn drank was water. Hij at maar eens per dag en vastte veel. Zijn bed was meest de harde grond. De heilige droeg een harig kleed en wies zich, helaas! zelden. Antonius gaf voor, dat hij gedurig harde gevechten met de duivel had, die hem nooit met rust liet en hem op alle mogelike manieren verzocht. Gedurende de vervolging in 311, verscheen Antonius plotseling, in zijn harig kleed, te Alexandrië en moedigde de martelaren aan op hun tocht naar het schavot en troostte de verdrukte confessors in de mijnen. Niemand durfde echter een hand uitsteken tegen de grote heilige.

Hij was zeer tegen de dwaling van Arius en werkte die met vrucht tegen. Een grote menigte van kranken, bedroefden, tegenspoedigen kwamen Antonius in de wildernis opzoeken om hem om raad te vragen. Hij was zeer vriendelik en uitermate bescheiden, waardoor hij ontzaglik veel invloed had. Bij weinig kennis, had hij een gezond verstand.

De ontbering en zelfverloochening, die sommigen van deze anachoreten, want zo werden ze genoemd, zich zelf oplegden, is bijna ongelooflik. Zo at Macarius de Grote voor een lange tijd slechts eens per week en hij sliep staande, terwijl zijn staf hem tot steun diende. Macarius de Jongere leefde 7 jaren van rauwe groenten. Een zekere Ptolemeüs vertoefde 3 jaren alleen in een waterloze woestijn. Zijn dorst leste hij met dauw, die hij op een rots opving. Later raakte deze man aan het twijfelen, werd krankzinnig en gaf zich toen over aan wellust. Sommige van deze mensen leefden in de woestijn samen met de wilde dieren. Later, omstreeks het jaar 400, kreeg deze manier van wereldverachting nog een nieuwe vorm. Enkelen trokken niet meer naar de woestijn, doch gingen wonen op een hoge pilaar in bewoonde streken. Daar vertoefden ze dag en nacht, winter en zomer, in koude en hitte, zonder een afdak *boven*, of een omheining *om* zich. De meest bekende van deze pilaarheiligen is Simon de Styliet. Niet ver van Antiochië leefde deze man 36 jaren op een pilaar van 40 ellen hoogte en drie voet breedte, met tralies daarom. Zijn discipelen brachten hem geregeld met een ladder voedsel. Hij was met vellen gekleed en droeg een zware ijzeren ketting om de hals. Dageliks predikte hij tweemaal van zijn pilaar met grote liefde en zachtheid, voor de hem vererende schare. Velen kwamen hem om raad vragen. Het ware geloof verdedigde hij met vuur van zijn hoge predikstoel. Zelfs keizers kwamen hem bezoeken en zo groot was zijn invloed, dat hij van een machtige heerser zelfs wetten wist te ontwringen voor het algemene nut. Op 69-jarige leeftijd stierf deze wonderbare man in 459 door een zweer aan zijn been. Toch slaagde deze ,,heilige'' er niet in om de zonde van zich

weg te houden. Volgens zijn eigen getuigenis had hij aanhoudend met geestelike hoogmoed te kampen.

Deze wereldontvliedende personen gingen later als broeders bij mekaar wonen, plaatsten zich onder het opzicht van een geestelike vader en kwamen overeen naar vaste regels te leven. Zij kregen toen de naam van monniken. Het huis waarin ze woonden werd klooster genoemd en hun hoofd abt. De heilige Antonius van Egypte was de eerste die een schare monniken in de woestijn om zich begon te vergaderen, waarvan hij het hoofd en de leider werd, doch Pachomius was de man, die ze in een klooster liet wonen en ze regels gaf om op gezette tijden te bidden en om zich aan de land- en tuinbouw te wijden.

In vele opzichten waren deze kloosters van groot nut, maar niet zelden ook tot een vloek voor de maatschappij. Voor menig zielsbedroefde boden ze een plaats van rust aan, doch vele luiaards en gemakzuchtigen kregen daar ook een onderdak. De kerkvader Augustinus tekent zeker de kloosters wel het best, als hij zegt, dat de beste en de slechtste mensen onder de monniken te vinden zijn.

De eerste kloosters werden in het Oosten gesticht, doch zeer spoedig werden ze al naar het Westen van Europa overgebracht.

Een zekere Martinus, eens een soldaat onder Julianus de Afvallige, stichtte omstreeks 380 al kloosters in Frankrijk. Later werd deze godvruchtige man bisschop van Tours (Frankrijk). Vele schone dingen worden van hem verhaald, waarvan dit zeker wel het treffendst is, dat hij soms uit liefde tot de naaste, weende om de zonden van zijn vijanden.

Benedictus van Nursia bracht deze kloosters in het Westen onder vaste en heilzame regels. Deze man, van edele afkomst, leefde in zijn jeugd drie jaren in een grot, waarin een vriend hem dageliks zijn brood liet afzakken aan een lijn. Later stichtte Benedictus in een woeste streek nabij Napels (Italië) het klooster Monte Cassino. Dit klooster werd de moeder van vele andere. Benedictus werd in

zijn tijd zeer bewonderd. Hij was inderdaad ook een man van betekenis. Iemand noemt hem „een geleerde weetniet en een ongeletterde wijze".

De regels, die hij voor de kloosters opstelde, getuigen van scherp doorzicht. De drie hoofdbeloften, die de monniken hadden af te leggen, waren : „Ik zal mijn leven lang monnik blijven. Ik zal streng zedelik leven, d. i. in armoede en ongehuwd. Ik zal volkomen gehoorzaam zijn aan God en zijne dienaren." Benedictus beschouwde ledigheid als zeer schadelik voor de ziel en daarom liet hij de monniken hard werken. Zij ontgonnen en bebouwden vele woeste en onbewoonde streken. Ook deden ze veel aan prediking en het opvoeden van de jeugd.

HOOFDSTUK 19.

DRIE GROTE MANNEN VAN HET OOSTEN.

Na de tijd van druk en vervolging kon het christendom zich rustig ontwikkelen en in verscheiden opzichten kwam het tot geestelike bloei. Verschillende voortreffelike mannen stonden op, die met woord en daad 's Heren zaak bevorderden en daarbij een vroomheid en godzaligheid ten toon stelden, welke heden nog bij het lezen van hun geschriften onze bewondering wekken. Met enkele van hen gaan we nu nader kennis maken.

Het eerst aan de beurt is Basilius de Grote, geboren 329 te Caesarea in Cappadocië. Hij was de zoon van voorname ouders en ontving een degelike opvoeding, eerst aan de school te Constantinopel en daarna in het beroemde Athene. Naar zijn land teruggekeerd, ging hij een asceties leven leiden in het gebergte, zich wijdende aan studie en gebed. Later werd hij, hoewel tegen zijn begeerte, door de gemeente tot presbyter gekozen. Hij nam de benoeming echter aan en na enige tijd gediend te hebben, werd hij bisschop van Caesarea. Zijn groot vermogen gaf hij toen weg

aan de armen. Door aanhoudend vasten was hij geheel uitgeput en meest altijd ziek. Hij had slechts één kleed en dat was geheel versleten. Zijn maaltijd bestond gewoonlik uit brood met zout en wat kruiden. In de nabijheid van Caesarea stichtte Basilius een hospitaal voor melaatsen, naar welke ongelukkigen niemand daar omzag. Met zo grote barmhartigheid en medelijden was de liefderijke Basilius jegens deze kranken vervuld, dat hij ze zelf in het hospitaal bracht en ze daar als broeders behandelde, ja deze aanstekelike en onogelike zieken zelfs kuste. Als prediker overtrof Basilius de meeste van zijn tijdgenoten. En als rechtzinnig godgeleerde verdedigde hij met vuur de bijbelse leer der drieëenheid tegen Arius. Hij had evenals zijn twee vrienden dc Gregoriussen, veel gevoel voor natuurschoon. In zijn geschriften komen treffende stukken voor over de pracht van Gods schepping.

Een groot vriend van Basilius was Grcgorius van Nazianze, geboren 330. Hij was de zoon van een bisschop. Zijn moeder was Nonna, die zeer om haar godsvrucht gegeprezen is en als een van de voortreffelikste vrouwen in de oude kerk beschouwd wordt. Zij bad veel en leidde een waarlik christelik leven als huisvrouw. Haar zoon zcgt van haar, dat zij een vrouw was, zoals Salomo die begeerde. In alle dingen was ze onderdanig aan haar man volgens de regel van het huwelik. Als zij met haar huishouding bezig was, scheen ze niets van godsdienst te weten en als zij zich met God en zijn dienst bemoeide, scheen ze niets van huishouden te kennen. Zij was met haar ganse hart in wat ze deed. Ondervinding had in haar een onbegrensd vertrouwen gewekt in de uitwerking van een gelovig gebed. Zij was ijverig in smekingen en door gebed overwon zij het diepste gevoel van smart over haar eigen lced en dat van anderen. Onder lijden hoorde men zelden klaagtonen van haar.

Haar leven was een leven van zelfopofferende liefde voor de armen en zieken. Op hoge leeftijd stierf ze, terwijl ze in de kerk was. Met één hand het altaar vasthoudende,

stak ze de andere naar boven en riep : „Wees mij genadig, o Christus, mijn Koning!"

Gregorius studeerde te Athene, waar hij vriendschap sloot met Basilius. Hij maakte daar ook kennis met Julianus, die later keizer werd. Hij was weinig met deze ingenomen en zeide toen reeds van hem : „Wat een kwaad voedt het Romeinse rijk hier voor zichzelf op!" Na zijn terugkeer naar zijn vaderland leefde hij een tijd lang als asceet in afzondering. Hij sliep toen op de harde grond en at zeer eenvoudige spijze. In 362 werd hij presbyter en kort daarop maakte Basilius hem bisschop van een klein plaatsje, waar slechts transportrijders kwamen. Deze aanstelling was bijna te vernederend, maar de mening van Gregorius, die hoewel asceet, nog niet alle ijdelheid verloren had. Voor een ogenblik werd de vriendschap er zelfs door bedreigd.

In 379 werd Gregorius tot bisschop van de keizerstad Constantinopel gekozen. Toen hij daar onverwacht verscheen, was men erg teleurgesteld met de nieuwe bisschop. Zijn onbeduidende gestalte, gebogen door ziekte, zijn schamel kleed en zijn eenvoudige manieren en leefwijze stonden de mensen in die rijke stad geheel niet aan. Men begon hem zelfs te bespotten en te vervolgen. Toen hij echter op de preekstoel kwam en hij de goddelike waarheden heerlik, met vuur en wegslepende welsprekendheid voorstelde en verkondigde, werd men beschaamd. De kleine gemeente van Constantinopel kwam door deze uitnemende man tot bloei. Omdat er later twist over zijne benoeming ontstond heeft hij Constantinopel vrijwillig verlaten en is de afzondering weer gaan opzoeken. In de toenmalige strijd over de godheid van Christus stond hij aan de kant van Athanasius, wiens zaak hij met goed gevolg verdedigde.

De grote redenaar of prediker van de oude kerk in Azië was Johannes Chrysostomus of Guldenmond, zo genoemd, omdat de woorden zoals „goud" over zijne lippen vloeiden. Hij werd geboren in 347 te Antiochië. Hij had een vrome moeder, wier naam was Anthusa. Zij muntte zo uit in deugd en godsvrucht, dat de beroemde heidense redenaar

Libanius uitriep : ,,O, welke bewonderenswaardige vrouwen hebben de christenen !" De jonge Johannes genoot een uitnemende opleiding bij de genoemde redenaar Libanius. Toen hij met zijn studie klaar was, wilde Chrysostomus monnik worden, maar zijn moeder weerhield hem. Hij ging evenwel 6 jaren in een klooster, waar hij door zijn asceties leven zijn gezondheid ondermijnde. In 397 werd hij bisschop van Constantinopel. In zijn optreden was hij zeer streng, wat hem de ongunst van de keizerin Eudoxia op de hals haalde. Toen deze keizerin op een zekere tijd een zilveren standbeeld op lichtzinnige wijze liet inwijden, preekte Chrysostomus naar aanleiding daarvan over Marc. 6 : 17. Hij riep uit : ,,Wederom woedt Herodias; wederom danst zij; wederom begeert zij het hoofd van Johannes op een schotel !"

In 404 werd hij verbannen naar Armenië, vanwaar hij door brieven nog grote invloed op de gang van zaken in de kerk uitoefende. In 407 kregen zijn vijanden keizer Arcadius zo ver, dat hij beval, dat Chrysostomus naar de afgelegen woestijn van Pityus moest worden vervoerd. Op de moeilike reis daarheen stierf evenwel deze wakkere en onvervaarde dienstknecht des Heren met de woorden op de lippen : ,,God zij gedankt voor alles". Als bisschop leefde Chrysostomus eenvoudig. Hij gaf het grootste deel van zijn inkomen aan de armen. Als redenaar was hij onovertroffen. Hij was inderdaad een koning der welsprekendheid. Onder zijn prediking geraakte het gehoor soms zo buiten zich zelf, dat men onder de dienst in de handen klapte, wat Chrysostomus evenwel scherp afkeurde. Vele van zijn predikaties zijn nog over, die tot bewijs strekken, dat Chrysostomus inderdaad de gave bezat om met alle middelen, die de welsprekendheid biedt, de Evangeliese waarheid duidelik, helder, boeiend en schoon voor te stellen.

HOOFDSTUK 20.

DRIE GROTE MANNEN VAN HET WESTEN. I. AMBROSIUS. HIERONYMUS.

De drie grote mannen, waarvan we in de vorige bladzijden gesproken hebben, leefden in het Oosten en bedienden zich van de Griekse taal. Wij hebben nu ons bezig te houden met enkele voorname mannen van het Westen, waar de Romeinse of Latijnse taal werd gebruikt. Ambrosius, geboren omstreeks 340, is de eerste, die we noemen. Hij was de zoon van een Romeinse goeverneur en werd opgeleid voor de staatsdienst. Toen hij pretor was van Opper Italië en aldaar in de stad Milaan bij de dood van de bisschop twist ontstaan was aangaande de keus van een opvolger, riep in een vergadering een kind uit: ,,Ambrosius moet bisschop worden!" ,,Amen!" antwoordden al de aanwezigen daarop. Ambrosius werd met algemene stemmen tot bisschop gekozen. Hij weigerde beslist het aan te nemen, doch men dwong hem tot toegeven. Hij werd nu gedoopt en verkocht al zijn goederen ten behoeve van de armen. Voortaan leefde hij zeer eenvoudig, at weinig, studeerde en bad veel en predikte voortdurend. Voor iedereen was hij toegankelik, vooral voor de armen. Hij was een man, die de reinheid en de waardigheid van de kerk tegenover de zondige en machtige wereld wist en durfde te handhaven. Toen de keizerin eens een kerkgebouw voor de Arianen wilde hebben, weigerde Ambrosius dit beslist. Of zij al de vrouw was van de keizer, gold bij hem niet." De keizer, zo zeide hij, is als lidmaat wel *in* de kerk, maar hij is niet *over* de kerk en hij heeft niets te zeggen over de kerkelike gebouwen."

Toen keizer Theodosius, een geacht vorst, eens het Avondmaal dacht te gebruiken, weigerde Ambrosius hem dit ten enemale, omdat de keizer in een oproer in drift vele onschuldigen met de schuldigen had laten ombrengen. ,,Hoe zult gij, zeide de vertoornde godsgezant tegen de verbaasde keizer, het heilige bloed van de Here Jezus ont-

vangen, daar uw handen nog druipen van het bloed van onschuldigen !''

De keizer beriep zich op David, doch Ambrosius antwoordde hem : ,,Zijt gij David in zijn zonde gevolgd, volg hem dan ook in zijn berouw !'' De keizer heeft daarna in het openbaar belijdenis van zijn zonde gedaan. Later heeft de machtige Theodosius gezegd, dat hij in zijn leven maar één man ontmoet had, die hem de waarheid durfde zeggen en ook slechts één persoon had aangetroffen, die waardig was bisschop te zijn en die man was Ambrosius. Ambrosius heeft veel gedaan om het zingen in de kerk te verbeteren. Zelf maakte hij ook kerkliederen. Een daarvan is het bekende : ,,Wij loven U o God'' enz. Hoewel hij slechts bisschop was, overtrof zijn invloed die van de paus verre. Als kerkbestuurder is Ambrosius door niemand overtroffen, hoewel hij als schrijver beneden Hiëronymus en Augustinus stond, die we nu gaan behandelen.

Hiëronymus was ongetwijfeld de geleerdste kerkvader van zijn tijd. Hij werd geboren in 335 in Dalmatië en had christelike ouders, die hem naar de stad Rome ter school zonden. Volgens zijn eigen getuigenis was zijn leven daar verre van kuis. Dikwijls bezocht hij echter met een vriend 's Zondags de catakomben, die steeds een diepe indruk op hem maakten. Later leidde hij een asceties leven en had veel berouw over de zonden van zijn jeugd. Hiëronymus brandde van begeerte naar kennis en wetenschap. Al zijn geld besteedde hij bijna aan boeken en hij had dan ook een prachtige bibliotheek, die hij op zijn veelvuldige reizen overal meevoerde. Hij kende de Latijnse, de Griekse en de Hebreeuwse talen, een kennis, waarmee hij gaarne pronkte en waarop hij zich zelfs in zijn geschriften beroemt. Wat zijn karakter aangaat, was Hiëronymus ijdel, zeer opvliegend en niet altijd oprecht. Overigens was hij een man met grote deugden. Hij was een groot bewonderaar van het monnikenleven en van kloosters. In 386 werd hij te Bethlehem 't hoofd van een klooster. Aldaar stichtte hij ook een hospitaal voor vreemdelingen. Hier te Beth-

lehem voltooide Hiëronymus zijn overzetting van de Bijbel in de Latijnse taal, een arbeid waaraan hij 20 jaren besteedde. Vooral door dit werk heeft hij een onschatbare dienst aan de kerk bewezen. Hiëronymus muntte evenwel niet alleen als taalgeleerde uit, maar hij was ook een van de beste exegeten (uitleggers) van de oude kerk. Van bijna alle bijbelboeken gaf hij een verklaring. Zijn bewondering voor de H. Schrift drukt hij in zijn voorrede op de verklaring van Jesaja aldus uit : „Wie de H. Schrift niet kent, kent de kracht en de wijsheid Gods niet. Onkunde aangaande de Bijbel, is onkunde aangaande Christus". Hiëronymus was tot presbyter geordend, doch hij heeft als zodanig nooit een gemeente gediend. Zijn veelvuldig reizen en trekken liet hem dat niet toe. Hij stierf te Bethlehem in 419.

HOOFDSTUK 21.

DRIE GROTE MANNEN VAN HET WESTEN. II. AUGUSTINUS.

Wij komen nu tot de grote Augustinus. Hij is de grootste van al de kerkvaders; in denkkracht en in diepzinnigheid kan niet een van hen bij hem worden vergeleken. Hij werd geboren te Tagaste in Noord-Afrika. Hoewel zijn vrome moeder Monica hem gedurig op de Here wees, verkoos de jonge Augustinus het pad der ijdelheid en der zonde te bewandelen. Toen zij aan bisschop Ambrosius eens in diepe droefheid haar nood klaagde aangaande haar geliefd, maar zondig kind, troostte deze haar met de woorden, dat een zoon van zoveel tranen niet kan verloren gaan. Het woord van Ambrosius is later treffend bewaarheid. Zelf verhaalt Augustinus in zijn confessie, hoe hij het leven der zonde moede werd door het lezen van een boek van de heidense wijsgeer Cicero. Dat boek wekte in hem het verlangen naar het hogere op. Hij begon zijn hart te geven

aan de philosophie, doch die bevredigde zijn ziel ook niet. Daarna is hij 9 jaren Manicheër geweest, maar ook daar vond hij Christus niet.

Toen hij eens nabij Milaan in een tuin liep, ten prooi aan hevige zielestrijd, hoorde hij de stem als van een kind zeggende: „Neem en lees! Neem en lees!" Hij nam de Bijbel en las Rom. 13 : 13, 14. Die woorden maakten een onuitwisbare indruk op zijn gemoed.

Weldra daagde het licht in zijn ziel. Hij raakte bevrijd van „de ontuchtigheden" en „deed de Here Jezus aan" door de grote genade Gods. In 387 werd hij te Milaan door Ambrosius gedoopt. Met het oog op zijn bekering zegt hij, dat hij intweeërlei opzicht het kind van zijn moeder is, en wel naar het vlees en naar de geest. Zijn geestelike geboorte heeft haar echter de meeste smart gekost.

Toen Augustinus na zijn doop weer naar Afrika terug was gekeerd, werd hij door het volk te Hippo Regius, hoewel tegen zijn zin, tot presbyter gekozen. Weldra werd hij bisschop van dit kleine stadje, dat door hem vermaard is geworden. Als bisschop leefde Augustinus zeer eenvoudig. Hij was gastvrij. Op zijn tafel had hij de spreuk laten schilderen: „Wie hier van anderen kwaad wil spreken, ga heen." Hij besteedde veel tijd aan de studie, aan het schrijven van boeken en aan het geven van onderwijs aan de geesteliken, die onder hem stonden. Hij had een klooster van geesteliken te Hippo, waaruit verscheidene voortreffelike presbyters en bisschoppen zijn voortgekomen. Het was een soort theologiese school. Aan het einde van zijn leven was Augustinus zeer zwak. Hij liet toen enige teksten uit de Bijbel aan de muur boven zijn bed schilderen, opdat hij neerliggende, de ogen slechts behoefde op te slaan, om de vertroostingen van Gods Woord te lezen. Hij stierf in 430, nadat hij 38 jaren als bisschop had gediend. Kort na zijn dood werd Hippo ingenomen door de Vandalen, die de stad geheel verwoestten. De kerk van Noord-Afrika ging toen zo goed als te gronde. Gelukkig, dat de geschriften van Augustinus gered zijn. Deze geschriften

handelen over de moeilikste en diepzinnigste vraagstukken van de leer des Bijbels en zijn van onbeschrijfelike waarde voor de kerk des Heren. Een van de bekendste en meest gelezen boeken van Augustinus is zijn ,,Confessies" of ,,Belijdenissen". In dit boek belijdt de nederige en liefhebbende man vrijmoedig al zijn zonde aan de Here. Hij spreekt daarin als in de tegenwoordigheid Gods. Het boek is treffend schoon. Het is een belijdenis, een loflied, een gebed en een dankzegging, uitgsproken door een zondaar, die weet wat het betekent ,,genade" ontvangen te hebben van een God, die oneindig is in mededogen.

Augustinus is de man, die de leer van de vrije genade en der uitverkiezing tegenover Pelagius heeft verdedigd. En wel mocht hij dit, want als er ooit een de vrije, verkiezende genade ondervonden heeft, dan was dit Augustinus. Een werk van hem, dat ook grote opgang gemaakt heeft, is ,,De stad Gods". Daarin leert hij, dat er twee staten of koninkrijken zijn. Het eerste is de wereld, dat wel machtig en groot lijkt, maar toch te gronde zal gaan. Het tweede is het rijk Gods, dat nu wel veracht is en weinig uiterlik schoon vertoont, doch dat in werkelikheid heerlik is en eeuwig bestaan zal. Aan dit boek heeft hij 13 jaren gearbeid. In zijn werken openbaart Augustinus een onuitputtelike rijkdom van gedachten. Als hij over een onderwerp schreef, zeide hij er altijd wat nieuws van, want zijn hoofd vloeide over van diepe gedachten, die hij kwistig uitstrooide als een koning zijn weldaden. In waarheid kan van hem worden gezegd, dat hij nog leeft, nadat hij reeds 1500 jaren dood is. Zijn geschriften zijn verbazend vele en men moet verwonderd staan, dat een man zoveel kan schrijven. Zijn werken vloeien over van schone, kernachtige gezegden, waarvan enkele nog gedurig worden aangehaald. Hier volgen een paar: ,,Here Gij hebt ons geschapen tot U en ons hart is onrustig, totdat het rust gevonden heeft in U."

,,Niet overwint dan de waarheid en de overwinning van de waarheid is de liefde."

,,God te dienen is de ware vrijheid."

„Geef Here wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt."
„Het N. Testament ligt verborgen in het Oude en het Oude is geopenbaard in het Nieuwe".

HOOFDSTUK 22.

DE STRIJD OVER DE PREDESTINATIE.

Ten tijde van Augustinus ontstond er in de kerk een hevige strijd over het gewichtig leerstuk der predestinatie en der uitverkiezing, dat nu nog gedurig de aandacht trekt en van zeer groot belang is.

De twee hoofdpersonen van deze strijd waren Augustinus en Pelagius. Pelagius was een monnik, omstreeks 250 in Engeland geboren, naar men meent. Hij was een eenvoudige man, zacht van aard, met een helder verstand, van geleerde ontwikkeling en smetteloos van gedrag. De enigste aanmerking, die men op hem maken kan is, dat hij niet altijd oprecht voor zijn opinie uitkwam. Augustinus sprak echter altijd van hem met het grootste respekt. Wat het geestelik leven van Pelagius aangaat, dat was niet het diepe leven des geloofs en van een volkomen overgave aan de genade en barmhartigheid des Heren. Het bestond meer in een monnikachtig betrachten van de wet en een steunen op eigen gerechtigheid. Volgens Pelagius is het grote punt in de godsdienst de zedelike daad, bestaande in het houden van de geboden Gods. Hij kon zich volstrekt niet verenigen met de geschriften van Augustinus en nam onder meer aanstoot aan het woord van dezen kerkvader: „Geef Here, wat gij beveelt, en beveel (dan) wat Gij wilt." In 409 vertoefde Pelagius te Rome en won daar advokaat Coelestius, een Ier, voor zijn gevoelens en inzichten. Deze man was nog jong en door hem is de strijd eigenlik begonnen.

Het leek in het jaar 411 of Alaric, de koning der Gothen, de stad Rome zou innemen en Pelagius en zijn vriend Coelestius vluchtten daarom naar Noord-Afrika. Vandaar

vertrok Pelagius naar Palestina en Coelestius meldde zich te Carthago aan om presbyter te worden. Tot zijn ongeluk was juist Paulinus, een diaken van Milaan, te Carthago en deze klaagde Coelestius aan, dat hij niet rechtzinnig was. Hij werd aangeklaagd, dat hij de volgende afwijkende punten toegedaan was :

1. Adam was voor de val sterfelik en zou ook gestorven zijn, al ware hij niet gevallen.

3. Adam's val heeft Adam zelf wel kwaad gedaan, maar niet zijn nakomelingen.

3. Al de kinderen worden nu nog even rein geboren, als Adam geschapen werd.

Punten 2 en 3 waren van groot gewicht en Coelestius erkende, dat zij zijn gevoelen uitdrukten en hij weigerde ook beslist om ze te herroepen. Hij werd daarop van de gemeente afgesneden.

Intussen begon de strijd in Palestina ook tegen Pelagius en wel door Hiëronymus en Orosius, een presbyter uit Spanje, die toen juist te Bethlehem vertoefde. Zij klaagden Pelagius aan, doch deze werd door twee synoden vrijgesproken, deels, omdat men niet diep op de kwestie inging, dewijl men die niet degelik verstond en deels, omdat Pelagius niet openlik voor zijn gevoelen uitkwam. In 416 hebben een partij Pelagiaans gezinde monniken het klooster van Hiëronymus te Bethlehem aangevallen en in brand gestoken. Tot zijn dood was Hiëronymus, ook al daarom, zeer verbitterd op Pelagius. De zaak kwam nu voor de bisschop van Rome. Innocentius veroordeelde Pelagius, doch zijn opvolger Zosimus was niet zo goed op de hoogte van zaken en hij sprak Pelagius vrij en berispte de voormannen van Afrika, dat ze een man als Pelagius, die zo dikwijls de woorden „genade" en „goddelike hulp" gebruikte, konden veroordelen. In 418 werd nu een grote synode, op welke over de 200 bisschoppen tegenwoordig waren, te Carthago gehouden, door welke het leerstuk van Pelagius geheel werd veroordeeld. Bisschop Zosimus stemde hier later mee in. Achttien bisschoppen van Italië wilden het besluit van

de synode niet ondertekenen en werden daarom afgezet. Johannes van Ecclanum was de knapste van hen. Hij heeft tot zijn dood het Pelagianisme met kracht en bekwaamheid verdedigd. Daar de Keizer ook verbood, dat de leer van Pelagius werd verkondigd, vluchtten de aanhangers van deze dwaalleer naar het Oosten, waar zij door de bisschop Nestorius van Constantinopel gastvrij ontvangen werden. De Griekse kerk heeft zich eigenlik niet bemoeid met deze ingrijpende kwestie.

Over de zaak ontstond veel geschrijf. In het kort komt de leer van Pelagius hierop neer. Adam is door de Here geschapen zonder zonde en zonder deugd. Hij is gevallen en uit het Paradijs verdreven, doch zijne nakomelingen, het menselik geslacht, heeft met zijn val niets te doen. Er is dus geen erfzonde enz. Elk kind wordt nu nog geboren zonder zonde en zonder deugd. Zijn ziel is als een schoon stuk papier, waarop men iets goeds of verkeerds kan schrijven, net zo men wil. Dat er zoveel zonde in de wereld is, komt, omdat de ene mens de ander in het kwaad navolgt. De mens heeft echter een volkomen vrije wil en kan elk ogenblik het goede net zo wel doen als het kwade. De mens kan zonder Gods genade zalig worden, doch als God medewerkt, gaat het beter. Christus is niet gekomen om voor onze zonde te lijden, maar om ons voor te gaan in het goede met woord en daad.

Als de lezer enigszins met de Bijbel op de hoogte is, zal hij dadelik kunnen zien, dat deze leer geheel tegen de Bijbel is.

Augustinus is de man geweest, die voornamelik de gevaarlike leer van Pelagius bestreden heeft. Op grond van Gods woord leerde hij het volgende :

Adam is door de Here zondeloos geschapen naar het beeld van God. Hij had evenwel het vermogen om te zondigen. Als hij gehoorzaam was gebleven, dan zou hij in een staat gekomen zijn, dat hij niet meer kon zondigen en ook niet kon sterven. Hij is echter gevallen en nu kan hij niets doen dan zondigen, indien God hem niet van de zonde

verlost en hem door zijn genade wederbaart. Adam was het hoofd van het geslacht der mensen en daarom viel het ganse menselike geslacht in hem. Door Gods genade kan de mens weer zalig worden, doch niet alle mensen worden zalig. Zij worden alleen zalig, die God daarvoor uitkiest door Zijn vrijmachtige genade. Anderen verwerpt God om zijn rechtvaardigheid te openbaren. De uitverkorenen kunnen Gods genade niet wederstaan en de verworpenen zijn niet bij machte de genade aan te grijpen. God handelt zo met de mens, en Hij kan en mag zo handelen, omdat Hij de vrijmachtige, alwetende en almachtige God is.

Het standpunt van Augustinus is ook het standpunt van de Gereformeerde Kerk. In 431 is de leer van Pelagius beslist veroordeeld op een synode, gehouden te Efeze. Er bleven evenwel velen, die zich ook niet konden verenigen met het standpunt van Augustinus. Het was te vernederend voor de mens. Gedurig heeft men een middenweg gezocht en een verzoening beproefd.

Johannes Cassianus, abt van een klooster in het zuiden van Frankrijk, leerde omstreeks 420, dat de mens wel terdege door de val van Adam was verzwakt in het vermogen om het goede te doen, maar toch niet in die mate, dat hij het goede niet meer kon willen. Met eigen wil en kracht kon de mens wel iets doen voor zijn zaligheid, doch niet alles. Hij heeft voor een groot deel de helpende genade van God nodig. De voorstanders van deze leer worden genoemd Semi- of halve Pelagianen.

Ten tijde van Augustinus was er nog een andere strijd in de kerk van Noord-Afrika. Het was de Donatistiese scheiding. Deze scheiding was reeds ontstaan onder keizer Diocletianus en was dus al zeer oud. Tijdens de vervolging onder genoemde keizer waren er velen te Carthago, die met vuur de mening voorstonden, dat een christen, ook als daar geen noodzaak voor is, de marteldood moet zoeken. De bisschop van Carthago keurde dit drijven sterk af. Bij zijn dood werd Caecilianus tot bisschop gekozen, die gewijd werd door een bisschop Felix. Maar Felix had onder een vervol-

ging uit vrees zijn Bijbel aan de vijanden afgegeven. De ijveraars wilden daarom zijn wijdingswerk niet erkennen en verkozen Majorinus tot bisschop voor zich. Na deze kregen ze Donatus in het jaar 315. Deze was inderdaad een begaafd man, vurig van geest en zeer welsprekend. Volgens zijn vereerders kon hij zelfs wonderen doen. Naar deze bisschop kregen zijn volgelingen de naam van Donatisten. Van de regering hadden de Donatisten vele onrechtvaardige vervolgingen te verduren. Velen van hen sloten zich later uit wanhoop aan bij oproerige boeren, die moordende en rovende het land door gingen. Omstreeks het jaar 400 begon Augustinus hen met zachtheid en liefde te bestrijden. In 411 werd er een synode te Carthago gehouden waar beide partijen bijeen kwamen om over de verschillen te spreken. Er waren 279 Donatistiese bisschoppen en 286 rechtzinnige. De synode veroordeelde het standpunt der Donatisten. Dewijl ze niet wilden toegeven, werden ze opnieuw verdrukt en eindelik zijn ze na langdurige vervolging verdwenen.

Het punt, waarover het ging, is zeer gewichtig, ook nog voor onze tijd. De Donatisten kwamen op voor de reinheid van de kerk. Zij wilden hebben, dat de zondige en de dode leden moeten worden afgesneden, want de kerk kan niet heilig zijn, als zij gemeenschap houdt met onheilige personen. Augustinus beweerde, dat het wezen van de kerk niet ligt in het gedrag van hare leden, maar in haar vereniging met Christus, haar hoofd.

Er is veel voor het standpunt van de Donatisten te zeggen, doch hoe kan men uitmaken, wie werkelik een dood lidmaat is en wie niet?

HOOFDSTUK 23.

MOOIE KERKEN EN BEELDEN.

Niet alleen nam het christendom in geestelike bloei toe na Constantijn de Grote, maar uitwendig kwam het ook tot aanzien. Vooral kwam dit uit in de mooie kerkgebou-

wen. De christenen hielden nu niet langer hun diensten in private huizen, in armoedige gebouwtjes of in steengroeven, gelijk vroeger wel in Rome geschiedde. Neen, men was begonnen mooie kerken op te trekken voor de dienst des Heren. Keizer Constantijn en zijn moeder Helena waren daarin voorgegaan. De keizerstad Constantinopel kon zich beroemen op prachtige godshuizen en ook in het heilige land werden sierlike kerken opgericht en dat voornamelik op plaatsen, waaraan herinneringen verbonden waren van de gezegende Heiland. Daar het bouwen van een kerk werd beschouwd als een werk, zeer verdienstelik in de ogen des Heren, lieten vele rijke en voorname personen met grote offervaardigheid uit eigen middelen sierlike bedehuizen oprichten. Dat men niet spaarzaam was in dezen, blijkt wel daaruit, dat in 350 in de stad Rome 40 grote kerken waren. Te Constantinopel waren er twee, die de aandacht trokken en wel de kerk der apostelen en de Aja Sophia. De laatste bestaat nog en wordt door de Mohamedanen als een moskee gebruikt. Die het gebouw ziet, wordt getroffen door zijn indrukwekkende schoonheid en pracht. Keizer Justinianus heeft deze kerk laten bouwen en heeft er geen kosten voor gespaard. Zo zijn er vijf soorten van marmer voor gebruikt, en wel rosekleurig van Phrygië, donkerrood van de Nijl, groen van Laconië, zwart en wit van de Bosphorus en goudkleurig van Libië. Goud en zilver ontbrak niet aan het gebouw. Op de koepel stond een gouden kruis, 200 pond zwaar. Toen de kerk klaar was en keizer Justinianus, die haar had laten bouwen, haar bezichtigde, riep hij opgetogen uit : ,,Salomo, ik heb u overtroffen !''

Kerken van tamelike grootte waren in die dagen meest in drie delen verdeeld. Het eerste en minst voorname deel was het voorhof, soms ,,paradijs'' genoemd, omdat dikwijls Adam en Eva op een der muren waren geschilderd. Deze plaats was bestemd voor de ongedoopten, de catechisanten, voor heidenen, Joden en de licht gestraften. Het tweede deel was het schip van de kerk, zo genoemd, omdat het de arke des behouds was van het nieuwe Verbond. In dit deel zat

de gemeente; de mannen rechts, de vrouwen links. Eindelik kwam het derde deel, het koor genoemd, waarop het altaar stond, gewoonlik bestaande uit een gewone tafel of een houten kist. Later was het van marmer en soms van goud. Dit deel was door tralies van het andere gescheiden en daarin mochten de priesters alleen komen. Dit altaar, dat nu nog in de Roomse kerken is, was al een teken, dat men de Apostoliese eenvoudigheid verlaten had. De preekstoel stond in het tweede gedeelte, doch de predikatie werd zeer dikwijls uitgesproken van de trappen van het altaar.

Gaandeweg begon men ook beelden in de kerken te plaatsen. Allereerst die van de Here Jezus en van Maria, die met de naam van „moeder Gods" vereerd werd. Meer en meer begon Maria een gewichtige plaats in te nemen in de dienst van de kerk. De afgestorvenen, die in hun leven door grote vroomheid en heilige wandel hadden uitgemunt, werden als heiligen vereerd en zij werden ook aangeroepen om in de hemel als voorbidders en beschermers werkzaam te zijn voor de gelovigen op aarde.

Het duurde niet lang of men begon ook al beelden van heiligen in de kerken te plaatsen en deze allerlei ere te bewijzen. Zij werden zelfs gekust. Dit ging evenwel niet zonder strijd gepaard, want velen maakten ernstig bezwaar tegen de toenemende beeldendienst. Hij was dan ook regelrecht in strijd met het beginsel der oude kerk, die nooit iets van beelden wilde weten. De beeldenverering werd echter in de kerk gebracht door de vele voorname heidenen, die meer voor de vorm dan uit ware overtuiging het christendom aangenomen hadden. Als heidenen hadden ze de beelden gediend en nu wilden ze dit ook doen als christenen. In het Oosten had de beeldenverering vooral een slechte invloed op het geestelik leven der kerk. Daar ontbrandde de strijd dan ook hevig. In de keizerstad Constantinopel ontstond in 718 een grote opschudding naar aanleiding van de beelden. In dat jaar versloeg keizer Leo de Isauriër de Mohammedanen, die Constantinopel belegerden. De Mohammedanen waren de volgelingen van de valse profeet

Mohammed en mochten volgens de regels van hun godsdienst niet eens een beeld maken, laat staan een vereren. Keizer Leo dacht nu, dat als al de beelden uit de kerken verwijderd werden, de Mohammedanen wellicht ook christenen zouden worden. Hij gaf daarom bevel, dat alle beelden moesten worden verwijderd. Dit was zeer tegen de zin van hen, die de beelden gaarne in de kerken zagen en die van opinie waren, dat de beelden van groot nut voor de eenvoudige gemeenteleden waren. Zij verzetten zich derhalve tegen het bevel van de keizer en dat veroorzaakte grote beroering. De partij van de keizer was evenwel de sterkste, en de beeldenvereerders verloren hun zaak. Naderhand kwam er evenwel een keizerin met de naam van Irene, die zeer voor de beelden was. Door haar invloed werd in 787 een concilie te Nicea saamgeroepen, dat de beelden in de kerken goedkeurde en tevens uitsprak, dat men voor de beelden kon knielen en nederbuigen, maar ze niet mocht aanbidden. In 813 werd Leo de Armeniër keizer. Hij was sterk tegen de beeldenverering, doch wenste in deze zaak voorzichtig te handelen. Zijn leger, dat ook tegen de beelden was, stoorde zich weinig aan hun hoofd. Het brak in woede los tegen de beelden en sloeg ze in stukken, waar ze konden bijkomen.

Een geleerde en vrome man, met name Theodorus van Studita, begon nu te pleiten en te ijveren voor het vereren der beelden en na vele twisten en wederwaardigheden kwam het eindelik zover, dat in 842 de beeldenverering weer vrijgelaten werd. Zo is het toen gebleven. Vandaag zijn de Roomse kerken nog vol van allerlei beelden. Wij moeten hier nog opmerken, dat in het Westen nooit veel tegenstand tegen de beeldenverering geweest is.

HOOFDSTUK 24.

EEN NIEUWE GODSDIENST. — MOHAMMED.

Er ontstond in het begin van de 7de eeuw (ongeveer 620) in Klein Azië een nieuwe godsdienst, die zich zo spoedig uitbreidde, dat hij scheen het christendom weldra te zullen verdringen. De man die deze godsdienst uitdacht, was Abul Kasem Mohammed, gewoonlik genoemd Mohammed. Hij was geboren in de woestijn van Arabië, waar zijn volk, de Arabieren, een zwervend leven leidden. Mohammed was een man van edele geboorte, mooi van lichaam, begaafd met een sterke wil, daarbij dapper en van grote verbeeldingskracht. Hij was evenwel ongeleerd en kon lezen noch schrijven. Hij leed veel aan hoofdpijn en aan een hevige soort van vallende ziekte. Mohammed was arm en kwam, nog jong zijnde, reeds in dienst van anderen. Als bediende van een koopman maakte hij in zijn jonge jaren met zijn meester verre reizen naar andere landen, waardoor hij een tamelike kennis verkreeg van de leer der joden en der christenen. De godsdienst van zijn eigen volk was sterredienst. Bij Mohammed ontwaakte al vroeg een sterk gevoel, dat het zijn roeping was om zijn volk een nieuwe godsdienst te geven, ten einde het daardoor op te heffen en groot te maken.

Weldra kreeg hij dan ook gezichten en openbaringen, zoals hij voorgaf. Hij deelde die aan zijn vrienden mede, welke ze voor waar aanamen. Spoedig begon Mohammed nu te verkondigen, dat hij de grote van God geroepen profeet was. Hij verwekte daardoor evenwel de haat van velen van zijn stamgenoten, die hem begonnen te vervolgen en hem in 622 noodzaakten van de stad Mecca naar Medina te vluchten. Deze vlucht wordt genoemd „de hedsjira'' en van dat tijdstip tellen de Mohammedanen de jaren, zoals wij dat doen van de geboorte van Christus. Alras begon de aanhang van Mohammed zeer sterk toe te nemen. Toen hij in 632 stierf, werd hij door zijn hele volk al erkend en geëerd als de grote profeet en had hij aan het hoofd van

zijn legers reeds vele overwinningen behaald. De openbaringen, die Mohammed ontving, liet hij optekenen in een boek. Dat boek draagt de naam van Koran. Het is de bijbel van de Mohammedanen, die het dikwijls en met grote eerbied lezen. Er zijn dokters onder de Mohammedanen, die de Koran wel 70 duizend malen hebben doorgelezen. Mohammed leert, dat er maar één God is, n.l. Allah en dat Mohammed zijn profeet is. Abraham, Mozes en de Here Jezus zijn ook wel grote en edele gezanten van God, maar niet een van hen is zo groot als Mohammed. De Koran is zo streng mogelik tegen beelden; wijn mogen de gelovigen in het geheel niet drinken. Verder wordt geleerd, dat bidden de mens halverwege de hemel brengt; het vasten brengt voor de poort des hemels en het geven van aalmoezen aan de armen brengt er in. Vechten voor het geloof geeft de hemel. De ware godsdienst moet met het zwaard worden uitgebreid. Volgens Mohammed is het zwaard de beste zendeling. Veelwijverij en slavernij worden toegelaten. Zo wij zien, verschilt de leer van Mohammed nog al wat van de leer van de Here Jezus. Deze verbiedt, dat met het zwaard zijn leer wordt verbreid en slavernij en veelwijverij zijn ook geheel in strijd met het evangelie. De vrouw wordt bij de Mohammedanen weinig gerekend. Zij heeft eigenlik geen „ziel". Zij komt dan ook zelden in de moskee, dat is „de kerk" der Mohammedanen. De leer van Mohammed wordt Islam genoemd : dat betekent „overgave". De mens, dat is de bedoeling van deze leer, moet zich blindelings overgeven aan de wil van Allah. Te Mecca is de heilige tempel van de Mohammedanen, Kaäba genoemd, met een zwarte klip er in, die ook voor heilig beschouwd wordt Jaarliks trekken duizenden bij duizenden Mohammedanen daarheen om te aanbidden. Van Mohammed kunnen we nog vermelden, dat hij niettegenstaande de grote overwinningen van zijn legers, nederig bleef. Kroon en troon bleef hij beslist weigeren. Hij was zo eenvoudig, dat hij tot zijn dood zijn eigen schoenen lapte en zijn vrouwen in het huiswerk hielp. Hij liet ook maar weinig bezitting na. Hij was zeer

geduldig jegens zijn vrienden, doch niet zelden wreed tegenover zijn vijanden. Hij had 9 vrouwen, die hem zeer veel moeite hebben veroorzaakt.

De volgelingen van Mohammed zochten, in gehoorzaamheid aan het bevel van de profeet, hun godsdienst met het zwaard uit te breiden, waarin zij verwonderlik slaagden. Klein Azië met zijn vele christelike kerken, was weldra in hun macht. Geheel Noord Afrika veroverden zij. De kerken, waarover een Augustinus bisschop was geweest, werden door hen vermeesterd.

In 711 kwamen ze over naar Europa en namen Spanje in. Later trokken ze over het gebergte de Pyreneeën naar Frankrijk. Doch nu sprak de Here: ,,Tot hiertoe en niet verder''. De Franse generaal Karel Martel (Hamer) versloeg hen in 732 bij Poitiers, zodat ze naar Spanje moesten terugkeren. In 1453 namen ze de keizerstad Constantinopel in. Deze stad is nu nog hun hoofdplaats. Het rijk van de Turken, die ook Mohammedanen zijn, is evenwel in Europa aan het afnemen. Daarentegen maakt de leer van Mohammed tegenwoordig grote vorderingen onder de kafferstammen in Afrika.

In 1492 zijn de Arabieren weer uit Spanje verdreven door koning Ferdinand.

Het symbool of het zinnebeeldig teken van de Mohammedanen is de halve maan. Gelijk de halve maan aangroeit tot volle maan, zo moet ook de leer van de valse profeet wassen. Tegenover de halve maan staat het Kruis van Christus, dat eenmaal volkomen overwinnen zal.

HOOFDSTUK 25.

HET EVANGELIE GAAT EUROPA VERDER IN.

Het tijdperk, dat we nu gaan behandelen, is eigenlik een geheel nieuw tijdperk, want het Evangelie gaat nu naar de nog onbeschaafde volken van Europa. De apostelen

brachten het Evangelie ook wel aan heidenen, maar dat waren fijn beschaafde en ontwikkelde volken, die in verscheiden opzichten boven de Joden stonden. Deze volken hadden een gevestigde regering en een deugdelike wetgeving; zij maakten en lazen boeken en woonden in prachtige steden. De Grieken en Romeinen moesten in zekere zin slechts door het Evangelie worden hervormd. De volken, waar het Evangelie nu heen gaat, waren woest en wild. Een vaste regeringsvorm was onder hun niet bekend. Met boeken hielden ze zich niet op, want lezen en schrijven konden ze niet. Van bouwen hadden ze geen verstand. Zij woonden in tenten, eenvoudige hutten of onder het afdak, dat de bomen hun verschaften. Het Evangelie moest deze volken nog geheel vormen en opvoeden.

In de eerste eeuwen van onze jaartelling, dat is van de geboorte van Christus tot 't jaar 500, had plaats in Europa, wat genoemd wordt „de volksverhuizing". Daarmede wordt bedoeld, dat ganse volken aan het trekken gingen en van woonplaats veranderden. Dit is een zeer vreemd verschijnsel in de geschiedenis en eigenlik onverklaarbaar.

De voornaamsten van deze trekkende volken waren de Kelten, de Gothen, de Vandalen en de Hunnen. Zij kwamen meest van de Ariese hoogvlakten in Azië. Onder deze volken waren de Vandalen de meest woeste. Op hun trektochten hadden ze het christendom aangenomen en wel zoals Arius dit leerde. Zij waren dus Arianen. In het jaar 412 kwamen ze voor de poorten van de stad Rome, onder hun dappere aanvoerder Alarik en namen die vermaarde stad in. Toen trokken ze naar Spanje en van daar staken ze over naar Noord-Afrika, waar ze al de kerken verwoestten en het christendom bijna uitroeiden. Het was hun een lust om met vuur en zwaard alles, wat voor hen kwam, te vernielen. Hun koninkrijk, dat ze in Noord-Afrika hadden gesticht, werd evenwel in het jaar 534 door keizer Justinianus vernietigd. Door de genoemde volksverhuizing kregen de christenen het zeer zwaar, doch dit was hun

meer tot een zegen dan tot nadeel. Het Romeinse christendom was toch reeds wegens overdaad en voorspoed diep door de zonde aangetast. Door deze trekkende volken werd nu wel veel vernietigd en vernield en alzo grote schade veroorzaakt, maar ze brachten ook iets mee en wel iets groots. Zij waren namelik met een geheel andere geest bezield dan de Romeinse volken. Zo werden ze steeds geleid door een edel eergevoel; dan hadden ze een groot respekt voor de vrouwen en voorts waren ze zeer gesteld op vrijheid. En dit zijn drie grote deugden.

HOOFDSTUK 26.

HET EVANGELIE IN ENGELAND, IERLAND EN SCHOTLAND.

Mede van de eerste bewoners van Engeland waren de Kelten, die ook met de grote trek uit Azië waren gekomen. Zij waren ruw en woest en liepen half naakt. Zij hadden de gewoonte hun lichamen met verf te kleuren.

De Kelten waren afgodendienaars en vereerden voornamelik de eikeboom, omdat deze boom zo groot en sterk is en beschouwd werd als de koning van het woud. Zij offerden vruchten aan hun goden en in geval van hoge nood ook mensenlevens. Hun priesters droegen de naam van Druïden. Het christendom kwam zeer vroeg in Engeland, maar hoe het er kwam en wie het er gebracht heeft, is onbekend. In het jaar 300 was het er. De Romeinse troepen, die geregeld in Engeland lagen, werden in het jaar 410 daar weggeroepen en de bewoners van het Noorden, de Pikten en Schotten, begonnen het de Kelten zo benauwd te maken, dat deze de heidense Angelsaksers te hulp riepen uit Nederland en Duitsland. Zij kwamen en hielpen de Kelten, die ook Britten genoemd werden, en gingen later over hen heersen. Bijna is het christendom toen weder te gronde gegaan in Engeland. Omstreeks 590 zag bisschop

Gregorius een paar Engelse jongentjes te Rome op de slavenmarkt. Hun blanke kleur en hun mooie blonde haren trokken zijn aandacht en hij vroeg van welke natie die kinderen waren. ,,'t Zijn Angli (Engelsen)", werd hem in de Latijnse taal geantwoord. ,,O, neen," riep hij uit in dezelfde taal, ,,het zijn geen Angli, maar angeli (engelen)". Dat schone volk moest het Evangelie hebben, dat was terstond zijn besluit. Toen Gregorius paus werd, zond hij dadelik een zendeling met de naam van Augustinus uit naar Engeland, vergezeld van 40 helpers. Deze Augustinus heeft getrouw en met ijver onder de Engelsen gearbeid en hij is het, die Engeland eigenlik christelik gemaakt heeft.

In 669 werd Theodorus van Tarsen de primaat of het geestelik hoofd van de kerk van Engeland. Hij was een geleerd man en bekend met de Griekse en Latijnse taal. Hij heeft de Engelse kerk vaste vorm en regels gegeven. Theodorus wijdde zijn aandacht ook vooral aan de opleiding en het onderwijs van de geesteliken, wat de kerk zeer te goede kwam.

Van de eerste geschiedenis van Ierland is weinig bekend. Van ouds werd dit land het ,,eiland der heiligen" genoemd. Omstreeks het jaar 440 werd het Evangelie daar gebracht door een prediker met de naam van Patrik, die eens een slaaf was. Verder werkte daar met zegen en vrucht een vrouw, Bridget geheten, die weer de dochter van een slavin was. St. Patrik, want zo wordt hij meestal genoemd, stichtte een menigte kerken in Ierland en vestigde er een welgeordende eredienst. Hij werkte met voorbeeldige ijver voor de zaak zijns Heren. De Ieren beschouwen hem nog als een heilige.

Verscheiden landen hebben veel aan Ierland te danken, want dit land heeft de meeste zendelingen uitgezonden naar allerlei delen van Europa. Deze zendelingen gingen gewoonlik uit in gezelschap van 12 personen, met een dertiende als gids. In het jaar 1171 bracht koning Hendrik II Ierland onder Engeland en maakte de kerkedienst gelijk met die van Engeland.

De heilige Columba is de apostel van de Schotten. Hij was een priester en stichtte in 563 een klooster op het kleine, onherbergzame eiland Jona. Van daar ging hij en zijn metgezellen uit naar het heidense Schotland, waar ze, trots wilde dieren en rovers, wonderen van christelike moed en toewijding verrichtten. Hun werk werd met grote zegen bekroond. De Schotten namen het Evangelie aan en in de loop der jaren werd het land met christelike kerken overdekt.

HOOFDSTUK 27.

HET EVANGELIE IN FRANKRIJK, HOLLAND EN SAKSEN.

In Frankrijk woonden oorspronkelik de Gallen. Zij kwamen van Azië en kenmerkten zich in hun karakter door hun ontstandvastigheid. Door hun bewegelike aard brachten ze vele koninkrijken in beroering, doch stichtten er niet één. Volgens een oud Romeinse schrijver, waren ze uitnemende soldaten en knappe sprekers. Na hen kwamen de Franken, die hen te onder brachten, doch van hen de eerste beginselen van de christelike godsdienst overnamen, want zo we vroeger reeds hebben gezien, was het christendom al door Irenaeus in Frankrijk gebracht.

De eerste koning der Franken, die het christendom aannam, was Clovis. Hoewel Clovis zelf een heiden was, had hij een christin tot vrouw, namelik Clothilde. Eens, toen Clovis in een oorlog gewikkeld was, raakte hij in grote nood. Een gewichtige slag zou worden geleverd en hij vreesde, dat hij die zou verliezen. De koning riep nu de God der christenen aan en beloofde, dat als hij de slag won, hij christen zou worden. Hij won de slag en liet zich in 496 met 3000 van zijn soldaten te Rheims dopen. Het zag er gedurende geruime tijd echter treurig uit op geestelik gebied in Frankrijk, want veelwijverij en moord waren aan de orde van de dag. Vooral hebben de Benediktijner monniken een gezegende invloed in Frankrijk uitgeoefend.

Zij hebben eigenlik het land gekerstend (christelik gemaakt).

De heilige Maurus kreeg een groot stuk grond van koning Theodebert ten geschenke, dat door hem en zijn volgelingen met vlijt en ijver werd bebouwd. Ook stichtte hij een menigte kloosters. Tevens kwam Columbanus van Ierland om de Franken het Evangelie te brengen. Met ware christelike liefde heeft deze man zich aan zijn werk gewijd. Hij verdroeg de grootste ontbering en leed met blijmoedigheid de kwellendste armoede, als hij maar het Evangelie kon verkondigen. Hij deed dit dan ook met grote lust en stichtte tevens een menigte kloosters. Ook zijn monniken moesten zich aan de landbouw wijden en het woeste land ontginnen, waardoor ze Frankrijk tot zegen werden.

Columbanus was zeer vrijmoedig in het bestraffen van de zonden der groten en zelfs van de koning en hij kon niet door vleierij of door geschenken tot zwijgen worden gebracht. Hij raakte daardoor in de gevangenis en werd in 610 verbannen uit Frankrijk. Hij trok toen naar Zwitserland en naar Lombardië. In Zwitserland stichtte zijn leerling Gallus later het beroemde klooster van St. Gallen.

In Holland werd het Evangelie gepredikt in 690 door Willebrord, die daarvoor met 12 van zijn geestelike broeders uit Engeland overgekomen was. Men noemt hem gewoonlik „de apostel der Friezen", omdat hij voornamelik onder dezen arbeidde. Door zijn bemoeiïng werd te Utrecht een bisdom gesticht, waarvan hij zelf de eerste bisschop werd. Hij stierf in 739.

De grote man echter, die in Nederland en tevens in Duitsland het Evangelie verbreidde en het christendom er vaste voet deed krijgen, was ongetwijfeld Bonifacius. Hij werd in 680 in Engeland geboren en heette eigenlik Winfried. Zijn jongelingsjaren bracht hij in een klooster door. In het jaar 715 kwam hij met enige andere zendelingen te Utrecht aan om Willebrord behulpzaam te zijn in het prediken van het Evangelie. Bonifacius, die een vurige ijveraar was voor de zaak van Christus, ontmoette op zijn weg veel

tegenstand. Radboud, de koning der Friezen, werkte hem vooral tegen. Deze man was zeer verkleefd aan het oude heidendom en wilde met de nieuwe godsdienst niets te doen hebben. Toen Radboud eenmaal door een zendeling zover gebracht was, dat hij zich zou laten dopen, en de ene voet reeds in het doopfont gezet had, vroeg hij aan de zendeling, waar zijn voorouders, die als heidenen geleefd hadden, waren. De zendeling antwoordde, dat alle ongedoopten in de hel zijn. De koning trok daarop zijn voet terug uit het doopfont, zeggende, dat hij liever met zijn voorouders in de hel wou zijn, dan met de christenen in de hemel.

In 723 bracht Bonifacius een bezoek aan Rome en werd toen door paus Gregorius II tot bisschop verheven. Bonifacius was onvermoeid in het bestrijden van het heidendom en hij legde daarbij grote moed en doortastendheid aan de dag. Uit het volgende kan dit blijken. Te Geismar in Duitsland stond een grote eikeboom, die door de bevolking als ,,de heilige dondereik'' werd vereerd. Toen Bonifacius daar kwam om het Evangelie te prediken, kapte hij met eigen hand die boom om, niettegenstaande de heidenen daar zeer opgewonden over waren. Hij bouwde voorts van de planken van die boom de kerk van St. Peter. De heidenen waren verbaasd en algemeen werd verwacht, dat de goden Bonifacius straffen zouden voor zijn overmoed. De straf bleef evenwel uit, en door deze kloeke daad had het heidens bijgeloof een geduchte schok in de harten gekregen en vond het Evangelie gerede ingang.

In het jaar 743 werd Bonifacius aartsbisschop van Mains, wegens het uitstekende werk dat hij verrichtte. Als een kind van zijn tijd en zelf in een klooster opgevoed, hield hij verbazend veel van kloosters. Hij stichtte er dan ook verscheidene, waarvan dat te Fulda wel het voornaamste is, en waarvan een gezegende invloed uitging op de omgeving. Tot lof van Bonifacius moeten we zeggen, dat hij niet een man was, die roem en eer zocht.

Hij was veel liever een eenvoudig prediker onder de

heidenen, dan een machtige aartsbisschop. Daarom legde hij zijn voornaam ambt dan ook neer in het jaar 753, om nogmaals naar de lust van zijn hart het Evangelie te gaan verkondigen. In 755 bevond hij zich voor dat doel met 50 medehelpers te Dokkum in Friesland. De Friezen waren hem echter vijandig gezind en op een zekere dag kwamen ze in groten getale hem aanvallen. Zijn helpers wilden zich verdedigen, doch Bonifacius ried hen aan geen geweld te gebruiken, daar dit niet overeen kwam met de leer van Christus. Het gevolg was, dat Bonifacius met al zijn helpers gedood werd. Zo stierf deze 75-jarige grijsaard in de dienst van zijn Heiland.

Bonifacius was een zeer begaafd man, die het vooral verstond om kerkelike zaken te regelen en achter mekaar te zetten. Hij ijverde zeer voor het christendom, zoals dat door de paus van Rome voorgestaan werd en hij duldde niets wat ook maar enigszins daarvan afweek. Waar een enigszins andere opvatting op kerkelik gebied heerste, rustte Bonifacius niet, voordat alles onder en volgens Rome was. Deze ijver voor Rome deed hem soms onrechtvaardig zijn tegenover anderen. Zo heeft hij Adelbert, die een voornaam en geëerd prediker was in de Franse kerk, in een kwaad daglicht gesteld, omdat deze leeraar getrouwd was en dus van de regel van Rome afweek.

Bonifacius heeft verscheiden leerlingen gehad, die zijn werk met kracht en kwaamheid voortzetten. Willibald, een van hen, stichtte vooral veel kloosters. Een ander, met de naam van Gregorius, van Franse afkomst en van koninklik bloed, ging werken onder de Friezen. Op latere leeftijd werd deze man lam, maar dat bluste zijn ijver geenszins uit. Hij liet zich toen dragen naar de plaats, waar zijn werk hem riep.

De Saksers woonden in Hanover, Oldenburg en Brunswijk. Zij waren heidenen en bijzonder gehecht aan hun wild en ruw jagersleven. Daarbij waren ze zeer lastig voor hun buren, die zij gedurig plaagden met hun aanhoudende rooftochten. Van het christendom wilden ze niets weten,

want zij beschouwden dit als een vijand van hun geliefde, ongebonden vrijheid. De Franse koningen Karel Martel, Pepyn en Karel de Grote, hadden het er evenwel op gezet om de Saksers te onderwerpen en christenen van hen te maken. Vandaar dat van 772 tot 805 een aanhoudende krijg tegen hem werd gevoerd. Karel de Grote beoorloogde hen voornamelik en hij slaagde er eindelik in om de aanvoerder der Saksers, de dappere Wittekind, te onderwerpen. Karel de Grote was zeer wreed in zijn optreden tegen deze volksstam. Zo liet hij eens 4500 van hen op één dag doden. In 804 werden 10,000 Saksiese families van hun woonplaatsen weggenomen en over andere provincies verspreid, om zodoende hun macht te breken. Toen de Saksers overwonnen waren, werden ze door hun Franse overwinnaar gedwongen gedoopt te worden. Hun bekering tot het christendom was dus een bekering door het zwaard. Na verloop van tijd begon het christendom evenwel wortelen onder hen te schieten. Dat blijkt wel daaruit, dat onder hen omstreeks 850 een heldendicht vervaardigd is met de titel Heliand (Heiland), dat tamelik evangelies van inhoud is.

Wij mogen niet van dit onderwerp afstappen zonder een paar woorden van Karel de Grote te zeggen. Zoals wij reeds hebben opgemerkt, was hij de koning der Franken. Hij was een uitnemend vorst, die zeer veel belang stelde in de opvoeding en de ontwikkeling van zijn volk. Overal stichtte hij scholen en, als hij een geleerde ontmoette, rustte hij gewoonlik niet, vóór hij die aan zijn hof verbonden had.

Hij was een man van een aangename verschijning en innemend van manieren; vrij lang van gestalte, en met bezielende ogen; hij had een enigszins lange neus en veel mooi hoofdhaar. Hij was steeds eenvoudig gekleed en zeer matig in eten en drinken. Men heeft hem genoemd de Constantijn de Grote van de middeleeuwen. Hij bevorderde de verspreiding van het Evangelie met kracht, hoewel hij daarin soms wat ruw te werk ging.

HOOFDSTUK 28.

DE PAUS VAN ROME.

Toen het Evangelie naar het Westen van Europa verbreid werd, nam de macht en invloed van de bisschop van Rome gestadig toe. De bewering had ingang gevonden, dat de apostel Petrus de eerste bisschop van Rome was geweest en dat hij door de Here Jezus was aangesteld als de stadhouder of goeverneur van Christus op aarde. Alle andere bisschoppen en geesteliken moesten derhalve onder hem staan en aan zijne woorden gehoorzaam zijn, want wat hij zeide, was waar en recht. Men grondde deze bewering vooral op Matth. 16 : 18 : „En Ik zeg U, dat gij zijt Petrus en op deze petra zal Ik Mijne gemeente bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen." De bisschop van Constantinopel was het lang niet eens met deze beschouwing en hij weigerde dan ook te enemale onder zijn broeder opziener van Rome te staan. Hij meende, dat hij evenveel te zeggen had in de Kerk van Christus. Dit verschil van inzicht heeft aanleiding gegeven, dat er later een grote scheuring in de kerk ontstaan is. Dat de bisschop van Rome eindelik in het Westen algemeen erkend werd als hoofd of paus der kerk, kwam deels door de omstandigheden van de tijd en deels, omdat er dikwijls knappe en waardige mannen op de stoel te Rome zaten.

Zo was Leo de Grote, die van 440—461 paus was, vooral een waardig en bekwaam man. Klein en gering in eigen ogen, werkte hij met onvermoeide kracht voor de eer en de opbouw van de kerk des Heren. Dat hij een man van betekenis was, leert ons wel het volgende. In 452 bedreigde de woeste aanvoerder der roofzieke en barbaarse Hunnen, Attila, de prachtige stad Rome met dood en verderf. Een leger om deze woeste veroveraar te keren, was er niet. Paus Leo ging toen met het kruis in de hand en slechts vergezeld van twee vrienden, de wrede Attila in zijn legerkamp opzoeken. Door zijn eerbiedwaardige houding en mannelik optreden wist hij de Hunnen-koning te bewegen

van zijn voornemen af te zien, waardoor Leo de redder van het bedreigde Italië werd.

Een andere paus uit die tijd die vermelding verdient, is Gregorius, ook de Grote genoemd (590—604). Hij was een godvruchtig man en leefde een asceties leven. In zijn dagen plunderden de Longobarden Italië, overal ellende en honger veroorzakende. In de ontzettende nood was de paus de weldoener van zijn volk. Waar hij kon, verzorgde hij de armen, de kranken en die geen helper hadden. Gregorius was diep doordrongen van zijn hoge roeping. Hoewel hij zeer zwak van gezondheid was en dagen achtereen te bed liggen moest, werkte hij ontzaglik veel. Voor de zending was hij met een heilige ijver bezield.

Wat het pausschap ook beduidend in invloed deed stijgen, was dat de bisschop van Rome wereldlike macht kreeg, d. w. z. dat hij een land kreeg om over te heersen. Dit kwam zó. De Longobarden, die in het Noorden van Italië woonden, waren zeer roofzuchtig en deden gedurig invallen in het Zuiden en benauwden daardoor Rome en de pauselike stoel. In zijn nood wendde de paus zich toen tot Pepyn de Korte van Frankrijk. Deze kwam daarop met een leger over de Alpen en versloeg de Longobarden en veroverde een stuk land, dat hij aan de paus ten geschenke gaf om daarover te heersen. Dit was de paus natuurlik wel naar de zin. In het jaar 800 kwam Karel de Grote, de beroemde zoon van Pepyn, naar Rome, om ook de paus uit moeilikheden te helpen. Bij gelegenheid, dat hij met Kerstmis geknield in de kerk lag te bidden, zette paus Leo III hem onverwacht een gouden kroon op en verklaarde hem tot keizer. De bevolking van Rome was daar zeer mee ingenomen en juichte de nieuwe keizer hartelik toe. Tussen paus en keizer werden de zaken nu zo geregeld, dat voortaan de paus over alle geestelike dingen en de kiezer over alle aardse het bestuur zou hebben. Grote en lange strijd ontstond later over de vraag, wat nu juist de grenslijn tussen die twee is. Meer dan eens zullen we op deze kwestie moeten terug komen.

HOOFDSTUK 29.

DE GEESTELIKEN.

Toen het christendom in de landen, waarvan we in de vorige bladzijden gesproken hebben, gevestigd was, duurde het evenwel nog een hele tijd, voordat de bevolking en zelfs de geesteliken zich schikken konden naar de leer van het Evangelie. Die mensen konden niet zo maar ineens hun leven van vroeger vergeten. Ondanks hun geestelik ambt, gingen de priesters gaarne op de jacht en zij hielden er van om zelfs deel te nemen aan oorlogen. Wilde, wereldse vermaken vielen biezonder in hun smaak. Van studeren kwam op die wijs niet veel en de gemeente werd bij dat ongebonden leven natuurlik verwaarloosd. Gelukkig voor de kerk, dat bisschop Grodegangus van Mets (ongeveer 750) de moed had hier paal en perk aan te stellen. De geesteliken, die onder hem stonden, gaf hij strenge regels, volgens welke ze moesten leven en ook studeren. Op geregelde tijden liet hij ze samenkomen en behandelde dan een kapittel uit de Bijbel met hen.

Bij die behandeling deelde de bisschop gewoonlik, als daar aanleiding toe bestond, harde en scherpe vermaningen uit aan zijn geesteliken. Het kapittel lezen werd dus dikwijls bestraffen. Vandaar dat wij ook nog spreken van iemand kapittelen, als we hem geducht de waarheid zeggen. Het zou echter verkeerd zijn als we denken, dat al de geesteliken in die dagen zo ruw en wild waren, en dat ze liefst de studeerkamer ontvluchtten. Neen, er waren ook voorbeeldige en geleerde ambtsdragers, die hun leven wijdden aan hun werk en nu nog met ere worden genoemd. Zo leefde in Engeland Beda Venerabilis (de Eerwaardige) van 673 tot 735. Hij was een uitmuntende geleerde, die over verscheidene onderwerpen boeken schreef. Van vele bijbelboeken gaf hij deugdelike verklaringen uit. Waar hij voornamelik door beroemd geworden is, is zijn kerkgeschiedenis van Engeland. Voor het opstellen van dit werk heeft hij zich veel moeite gegeven en het is dan ook zo degelik ge-

worden, dat het tegenwoordig nog gedurig herdrukt wordt.

In Lombardie werkte Paulus Diaconus van ongeveer 720 tot ongeveer 800. Hij was een christen-geleerde; voor iedereen minzaam en door iedereen ook bemind. Hij beschreef de geschiedenis van zijn land Lombardie, stelde preken op en vervaardigde gedichten.

In de derde en laatste plaats noemen we Alcuinus (735—804). Ofschoon Engelsman van geboorte, bracht hij toch het grootste deel van zijn leven door aan het hof van Karel de Grote. Deze keizer had terecht een hoge gedachte van zijn hofgeleerde en hij overlaadde hem dan ook met zoveel werk, dat Alcuinus er bijna onder bezweek.

In de eerste plaats was hij minister van kerkzaken van het grote keizerrijk. Dan had hij onderwijs te geven. Vervolgens moest hij helpen om kerkwetten op te stellen. Ten slotte schreef hij nog boeken over allerlei gewichtige onderwerpen. Hij gaf een herziening van de Latijnse Bijbel, waardoor hij een grote dienst aan de kerk bewees. Bijbelverklaringen, gedichten, schoolboeken, zagen van zijne hand het licht. Inderdaad was het leven van Alcuinus nuttig en vruchtbaar voor kerk en staat.

HET DERDE TIJDVAK.

VAN 800—1294.

VAN KAREL DE GROTE TOT BONIFACIUS VIII.

HOOFDSTUK 30.

DE MACHT DER PAUSEN.

Met het jaar 800 laat men gewoonlik de middeleeuwen beginnen, die dan voortduren tot 1517. Velen noemen deze eeuwen gaarne de donkere middeleeuwen, omdat, zeggen ze, de kerk en de maatschappij toen aan diepe onkunde en grote ruwheid overgegeven waren. In plaats van vooruitgang en ontwikkeling, ziet men in die eeuwen slechts stilstand, zo niet achteruitgang. Wij menen, dat dit oordeel veel te hard is over deze tijden. Gelijk uit de volgende bladzijden te zien is, openbaarden zich in die lange reeks van jaren wel vreemde en wonderlike verschijnselen, welke soms lijnrecht met elkander in strijd waren, maar toch kan men ook duidelik een aanhoudend zoeken naar iets hogers en beters bespeuren. Het was in die lange jaren een heen en weer rukken van belang, maar steeds ging men voorwaarts, totdat de Hervorming aanbrak, waarmede een tijdperk van ontwikkeling en vooruitgang begon, dat nog voortduurt.

De geest van de middeleeuwen openbaart zich voornamelik in de krachtige ontwikkeling van het pausdom; in de veelzijdige uitbreiding van het monnikenwezen en in de beoefening van de scholastiek. Met de eerste twee hebben we al kennis gemaakt. De derde zullen we later behandelen.

Karel de Grote stierf in 814. Kort na hem zijn er in Frankrijk en in Duitsland geen koningen en keizers van naam geweest. De pausen trachtten van dat ze de kerkelike staat te bestieren hadden, altijd meer wereldlike macht in

handen te krijgen. Door allerlei omstandigheden begunstigd, gelukte hun dit vrijwel. Hun macht werd zo groot, dat men kan zeggen, dat de pausen, altans tot de 13e eeuw, Europa hebben geregeerd.

Sommige pausen waren wegens hun liederlik gedrag een schande voor de kerk, doch er waren er ook, die met edele gevoelens bezield waren en hun ambt met ere bekleedden.

De grote paus van de negende eeuw was Nicolaas I, die van 848—867 de pauselike zetel innam. Een bewijs van wat hij vermocht, is wel uit het volgende te zien. Koning Lotharius II van Lotharingen had zijn vrouw verstoten en wilde trouwen met zijn bijzit Waldrade. De koning vond dadelik een paar nietswaardige bisschoppen gereed, om hem de gunst te bewijzen zijn huwelik te ontbinden. Na de ontbinding van het huwelik klaagde de verstotene koningin haar nood aan de paus. Deze onderzocht de zaak en ziende, dat er onrecht gedaan was, zette de bisschoppen af en gelastte de koning zijn wettige vrouw terug te nemen, wat hij deed. Waldrade werd in de ban gedaan. Een ander bewijs, dat de paus bijna alles te zeggen had, leert ons het geval met de aartsbisschop Hinkmar van Rheims. Deze had een van zijn bisschoppen afgezet en in de gevangenis opgesloten. De paus gaf bevel dat de bisschop moest worden losgelaten, zeggende, dat de bisschoppen onder hem stonden en niet onder de aartsbisschop. Niettegenstaande Hinkmar en zelfs de koning van Frankrijk zich sterk verzetten tegen de bemoeiïng van de paus in deze zaak, kreeg deze laatste toch zijn zin. De bisschop werd ontslagen uit de gevangenis en, na door de paus onschuldig te zijn bevonden, plechtig te Rome weer door deze in zijn ambt hersteld. De paus was voortaan de hoogste machthebber in de kerk. Alles moest voor hem buigen. Na Nikolaas kwamen er verscheidene onwaardige pausen op de heilige stoel van Rome. Het ging zeer schandelik toe te Rome en men heeft zelfs verteld en lange tijd geloofd, dat er ook een pausin met de naam van Johanna geweest is. Bij nauw-

keurig onderzoek is dit evenwel gebleken onwaar te zijn. Van 955—963 bekleedde Johannes XII de pauselike waardigheid. Hij was slechts 18 jaren oud, toen hij paus werd en was een van de laagste en gemeenste personen, die ooit het geestelik kleed droegen. Hij werd in 962 door keizer Otto I afgezet, omdat hij schuldig bevonden werd aan bloedschande, meineed, godslastering en moord. Hij was gewoon bij dobbelpartijen openlik de naam van de duivel aan te roepen om hem te helpen. Wegens overspel werd hij later door een verontwaardigde echtgenoot vermoord.

Indien mogelik was Benediktus IX (1033—1045) een nog groter ondeugd dan Johannes XII. Als kind van 12 jaren verkreeg hij al, door knoeierij van zijn familie, de hoge waardigheid van paus, doch ondanks zijn jeugdige leeftijd was hij reeds aan de gruwelikste zonden verslaafd en dit werd met de jaren nog erger. Bij klaarlichte dag maakte hij zich schuldig aan moord en overspel. Ten gevolge van het ergerlik gedrag van Benediktus stond er een tegenpaus op. Hij verkocht toen zijn ambt voor een grote som geld aan Gregorius VI, zodat er toen 3 pausen te gelijk waren.

HOOFDSTUK 31.

VERVOLG.

De jonge keizer Hendrik III van Duitsland, schoon nog maar 22 jaren oud, doch een man met een scherp verstand en krachtige wil, maakte aan deze treurige en God onterende toestand een einde. Op de synode van Sutri, een plaatsje nabij Rome, liet hij de drie pausen afzetten en een Duitser als paus aanstellen, onder de naam van Clemens II. Deze stierf niet lang daarna en zijn opvolger eveneens. Toen benoemde Hendrik in 1048 Bruno, bisschop van Toul, tot paus. Deze was een man van edele geboorte, aangenaam van voorkomen, geleerd, vroom en van onbesproken gedrag. Hij nam de benoeming aan en ging vergezeld van een mon-

nik met de naam van Hildebrand op reis naar Rome. In 1049 kwam hij daar aan in het kleed van een pelgrim, blootsvoets en wenende. Op de liederen van welkomst, die men te zijner ere zong, gaf hij geen acht. Hij werd paus onder de naam van Leo IX (1049—1054). Hij deed wat hij kon om de treurige toestanden van de kerk te verbeteren en werd krachtig daarin bijgestaan door Hildebrand. Er begon nu werkelik een tijdperk van heilzame opleving en herstel. Toen Hildebrand, die een zoon was van arme ouders, later als Gregorius VII de hoge waardigheid van paus bekleedde, kwam de stoel van Rome tot een macht als nooit te voren. Deze man, die inderdaad groot kan worden genoemd, was paus van 1079—1085. Al de kracht van zijn geest en zijn onverzettelike wil gebruikte hij om de kerk te hervormen en steeds meer uit haar smadelik verval op te richten, en men mag zeggen, dat hij daarin slaagde. Hij vernieuwde de regel, dat priesters niet mochten trouwen. Hierdoor verwekte hij grote beroering, doch zonder zich aan iemand of iets te storen, handhaafde hij zijn gebod. In die tijd hadden keizers en koningen het recht geesteliken aan te stellen. Men noemde dit het recht van investituur.

Gregorius achtte, dat het de paus alleen toekwam om iemand in een geestelik ambt te plaatsen. Hij vaardigde daarom een besluit uit, dat al wie een geestelik ambt van een vorst aannam, zou worden afgezet en dat elke vorst die, hoe machtig hij ook mocht zijn, geesteliken aanstelde, in de ban zou worden gedaan.

Dat dit menens bij de paus was, heeft koning Hendrik IV van Duitsland tot zijn schande ondervonden. Vijf raadsleden van Hendrik hadden zich schuldig gemaakt aan simonie, dat is, zij hadden geestelike ambten voor geld verkocht. De paus zette hen daarom af. Hendrik stoorde zich daar weinig aan en ging zelfs zo ver om de gezant van de paus te bespotten. De paus zette nu Hendrik af en deed hem in de ban en ontsloeg verder de onderdanen des konings van de eed van getrouwheid. De ban liet niet na

een ontzettende indruk op het Duitse volk te maken. Het gaf Hendrik te kennen, dat als de zaak met de paus niet in orde kwam, men een andere koning wilde hebben. De koning was nu genoodzaakt zich te vernederen. Hij ging in Jan. 1077 naar Canossa, waar de paus vertoefde. De paus liet hem daar twee koude winterdagen blootsvoets, in het kleed van een boeteling en steeds vastende, in de open lucht staan, vóór hij zich verwaardigde de smekende vorst vergeving te schenken voor zijn parmantigheid. We dienen hier bij te voegen, dat Hendrik later zijn mannelikheid herkregen heeft. Hij is toen met een leger over de Alpen getrokken en ging de paus belegeren in de Engeleburg. Paus Gregorius stierf niet lang daarna in ballingschap, met de woorden op de lippen: ,,Gerechtigheid heb ik lief gehad en ongerechtigheid gehaat, daarom sterf ik in ballingschap."

Het levensdoel van Gregorius was verheven. Het was zijn voornemen een groot rijk te stichten. De paus moest dan daarin het hoofd zijn en die zou dan koningen en vorsten aanstellen. De paus zou zijn als de zon, en de vorsten als de maan, die haar licht van de zon ontvangt. Elke vorst zou, indien hij niet zijn plicht deed, door de paus worden afgezet. Dit plan heeft hij evenwel niet kunnen uitvoeren. In zijn bestuur was Gregorius onpartijdig en lage heerzucht was niet de drijfveer van zijn daden. Hij voelde zich in de ogen des Heren steeds als een arme zondaar; in zijn levenswandel was hij ook onberispelik.

Na de dood van Gregorius werd de strijd om de macht tussen de pausen en de verschillende koningen en keizers onvermoeid voortgezet. De pausen, voorgevende, dat zij de plaatsbekleders Gods op aarde waren, streefden er zonder ophouden naar om de oppermacht in alle dingen der wereld in handen te krijgen. De vorsten waren er natuurlik op gesteld om hun onafhankelikheid te behouden. Met afwisselend geluk vond deze worsteling plaats. Nu eens was de paus boven en dan weer moest hij buigen voor de overmacht.

HOOFDSTUK 32.

EEN SCHEURING.

Zo wat 100 jaren na Gregorius zat Innoncentius III op de stoel van Petrus (1198—1216). Hij was voorzeker de machtigste paus, die Rome ooit gezien heeft. Naar goedvinden zette hij de vorsten af en stelde hij hen aan. Zo deed hij de Duitse keizer Otto IV in de ban en benoemde Frederik II in zijn plaats. Toen koning Jan van Engeland zich het ongenoegen van de heilige vader op de hals had gehaald en door deze afgezet was, ging hij in 1212 naar Rome om boete te doen. Hij kreeg genade van de paus en zijn koninkrijk, dat hem door Innocentius ontnomen was, kreeg hij toen weer uit gunst als leen terug. Jan en zijn opvolgers waren van toen af koning van Engeland bij de genade van de paus van Rome. Wat zeer tegen Innocentius getuigt is, dat hij in 1284 een verdelgingsoorlog tegen de Albigenzen aan de gang heeft gezet. Dit is een zwarte bladzijde in zijn levensboek en hij heeft daardoor een slecht voorbeeld gegeven aan zijne opvolgers.

Hebben we nu gezien uit het voorgaande, hoe de macht van de bisschop van Rome in de laatste eeuwen gaandeweg toegenomen was, dan moeten we niet vergeten, dat dit uitsluitend geldt van het Westen. Was die macht in het Oosten al nooit sterk, sedert het jaar 1054 is zij daar geheel verdwenen. In het genoemde jaar heeft namelik het gehele Oosten, dat nagenoeg de helft van de ganse kerk vormde, zich van Rome afgescheiden. Reeds vroeger hebben wij er op gewezen, dat er herhaaldelik verschil van mening tussen de Oosterse en Westerse kerk bestond. Eerst was er wrijving over het houden van het paasfeest, doch deze twist werd te Nicea 325 ten gunste van Rome beslist. Later kwam er weer verschil over de macht van de bisschop van Rome. Deze beweerde, zoals we reeds weten, dat hij het hoofd van de ganse kerk was. De bisschoppen van Constantinopel ontkenden dit beslist en weigerden dan ook onder Rome te staan. Daar kwam evenwel nog iets bij.

De Oosterse kerk ging Rome beschuldigen, dat zij de belijdenis van de kerk vervalst had. De oude christelike kerk had van de beginne beleden, dat de H. Geest uitgaat van de Vader. Rome had dit veranderd en geleerd, dat de H. Geest uitgaat van de Vader en de Zoon. Zo ook belijden wij het nog. De Griekse kerk kon zich daarmede in het geheel niet verenigen. Verder werd door de kerk in het Westen bij het Avondmaal ongezuurd brood gebruikt en de Griekse kerk noemde dit een Joods inkruipsel. Ten slotte had zich het Bulgaarse rijk, dat eigenlik onder Constantinopel hoorde, zich bij Rome aangesloten, wat de bisschop van Constantinopel een belediging van zijn ambt achtte. Hoewel de strijd reeds gevoerd werd van 867, kwam hij eerst tot beslissing in 1054. In 1053 schreef Michael Cerularius, de patriarch of bisschop van Constantinopel, een brief aan een andere bisschop, waarin hij al de dwalingen van Rome opsomde en die van het ongezuurde brood er als een nieuwe bijvoegde. Hij verwekte daardoor zeer veel ergernis te Rome.

De Keizer van het Oosten wilde gaarne vrede in zijn rijk hebben en daarom liet hij in zijn hoofdstad Constantinopel een kerkelike vergadering houden, waarbij drie legaten van de paus van Rome tegenwoordig waren. Men kon het op de vergadering evenwel volstrekt niet eens worden. Eindelik verlieten de legaten van de paus Constantinopel. Vóór hun vertrek legden zij een akte van afsnijding der Griekse kerk op het altaar in de Sophia kerk neer, waarin deze merkwaardige woorden voorkwamen: „God zie het en oordele" (1054). Tot heden zijn het Oosten en het Westen nog gescheiden. Dit is wel opmerkelik, want Rome kan op haar standpunt heden nog niet van de Griekse kerk verklaren, dat deze onrechtzinnig is.

HOOFDSTUK 33.

DE KRUISTOCHTEN.

Op hun veroveringstochten hadden de Mohammedanen ook het Joodse land en Jeruzalem ingenomen. De prachtige kerken, die op verschillende heilige plaatsen gebouwd waren, waren alzo in de handen van de ongelovigen gevallen. Voor de christenen in het Westen zowel als die van het Oosten was dit een smartelike zaak. De vele christelike pelgrims, die gedurig naar Kanaän trokken, werden echter in het begin nooit gehinderd door de Mohammedanen. Omstreeks 1010 begon echter de dweepziekte kalief Hakem de pelgrims te verdrukken en weldra bereikten allerlei erbarmelike klachten van mishandeling en beroving de gelovige christenen in Europa. De vraag rees of dit zo mocht blijven en of dit de Here welgevallig kon zijn? Neen! luidde het eenstemmig antwoord daarop. De vrome pelgrims moesten worden gewroken en, indien mogelik, de heilige stad worden heroverd. Petrus van Amiëns, een arme monnik, achtte het zijn roeping de christenen op te wekken een leger te verzamelen, teneinde de oude stad Davids aan de Mohamedanen te ontrukken. Zelf was hij naar Jeruzalem geweest en had op zijn reis de grote ellende van de kinderen Gods aanschouwd en persoonlik ondervonden. Hij ging nu met goedkeuring van de paus bijna al de christenlanden van Europa door met vurige en hartroerende woorden een kruistocht prekende.

In 1095 werd te Clermont een grote kerkvergadering gehouden, waar paus Urbanus II en Petrus met zulk een vuur en hartstocht voor de zaak ijverden, dat ze ganse scharen tot heilige geestdrift opwekten. Algemeen riep men: ,,God wil het!'' ,,God wil het!'' De aanwezigen hechtten zich een rood kruis op de rechter schouder en men besloot naar het Heilige Land te zullen trekken tot bevrijding van Gods heiligdom. De paus beloofde vergeving van zonden aan ieder, die ging, en nog vele andere dingen. Aan de eerste kruistocht namen 600,000 mannen, behalve de

vrouwen en kinderen, deel. Het was een ordeloze hoop mensen, en een grote menigte stierf op reis van honger, aan de pest en wegens de onbeschrijfelike ellende, die men door te staan had. Een 40,000 bereikten slechts Jeruzalem, welke stad in 1099 ingenomen werd. Godfried van Bouillon werd tot koning van Jeruzalem gekozen, doch de vrome man weigerde een koningskroon op te zetten, dáar, wáar zijn Heiland voor hem de doornekroon had gedragen. De tweede kruistocht bestond uit meer dan een millioen strijdbare mannen en was een totale mislukking. Bijna 100 jaren bleef Jeruzalem in het bezit van de christenen. In 1187 nam de dappere Saladin de stad weer in. Het gedrag en de leefwijze van de christenen te Jeruzalem was in vele opzichten schandelik. In het geheel zijn er 10 kruistochten ondernomen. In 1212 beging men de dwaasheid om een kruistocht van kinderen op te maken, waaraan 30,000 deelnamen. Zij werden aangevoerd door een jongentje met de naam van Stephanus. Zij voerden niets uit. Een groot deel van hen kwam op reis om en velen ook vielen de vijand in handen en werden verkocht als slaaf. Hoewel de kruistochten een mislukking waren, deden ze toch veel goeds. De handel werd er door bevorderd; verschillende steden kwamen tot bloei en kennis en beschaving werd verbreid. De toestand van slavernij der armere klassen werd er door beëindigd.

HOOFDSTUK 34.

DE MONNIKENORDEN.

In de middeleeuwen kwamen de monnikenorden vooral tot aanzien en bloei. Met de dag vermeerderden de orden, als het ware. Tijdens de kruistochten ontstonden er ook verschillende geestelike ridderorden, die hoofdzakelik als verenigingen van krijgslieden (ridders) kunnen worden beschouwd. Zij legden de belofte van armoede, kuisheid en

gehoorzaamheid af en verbonden zich om onafgebroken tegen de ongelovigen te strijden.

De monnikenorde van de Benediktijnen, die in de vorige eeuwen zulk een gezegend werk in Frankrijk hadden verricht, was in de negende eeuw zeer achteruit gegaan in deugdzaamheid. De monniken hadden niet langer een pleizier in het bebouwen van woeste gronden als voorheen, neen, zij hielden er nu meer van in het jachtveld rond te zwerven of deel te nemen aan woeste oorlogen.

In het jaar 952 werd er een nieuwe kongregatie of tak van deze orde gesticht, die aan zeer strenge regels onderworpen was en waarvan de leden zich ijverig wijdden aan de beoefening van de wetenschap en het onderwijzen van de jeugd. Zij stichtten daardoor veel nut. In de 12de eeuw waren er wel 2000 kloosters van deze kongregatie in Frankrijk.

Het zal niet gaan om al de nieuw ontstane orden te behandelen. Een paar er van zullen we slechts in het kort aanroeren. Het eerst noemen we de bedelorde van Franciscus van Assisi. Deze orde was de eerste van vele andere bedelorden. Het kenmerk van deze orden was, dat zij de gewone monnik-gelofte van armoede tot het uiterste dreven. Zij mochten geen bezitting hebben en wilden uitsluitend van liefdegaven leven, welke langs de huizen werden bij mekaar gebedeld. Franciscus werd geboren te Assisi bij Napels (Italië) in het jaar 1182. Hij was de zoon van een rijk koopman en leefde in zijn jonkheid in grote weelde en vrij lichtzinnig. In strijd gerakend over het heil van zijn ziel, woonde hij eens de mis bij en hoorde toen voorlezen Matth. 10 : 8—10, waar staat, dat de Here Jezus de discipelen uitzond en zeide: ,,Verkrijgt U noch goud, noch zilver noch kopergeld in uwe gordels, noch male (reiszak)'' enz. Hij was als verpletterd door deze woorden. Hij wilde van nu aan niets meer bezitten en gaf alles weg en ging prediken. Zijn vader vervloekte hem om zijn dwaasheid en het volk beschouwde hem voor krankzinnig. Met een armzalige mantel omhangen en blootsvoets, doortrok

Franciscus, al predikende, het ganse Westen en Oosten. Als hij iemand aantrof, wiens mantel nog meer versleten was dan de zijne, vroeg hij die persoon om om te ruilen. Hoe vreemd Franciscus zich ook aanstelde, toch had hij een hart, brandende van liefde voor de medemens. Onbeschrijfelik zachtmoedig was hij jegens iedereen. Met hartroerende woorden predikte hij boete en bekering. Met de dieren des wouds en de vogelen des hemls ging hij als een vriend om. Als de mensen hem niet wilden horen, predikte hij voor de vogelen, gelijk weleer de heilige Antonius aan de kant van de rivier zich tot de vissen richtte. Alle liefde was voor Franciscus verenigd in de naam van Jezus. Hij bezat een gemoed, dat zonder liefde niet leven kon, en dat zich in liefde zalig gevoelde. Zo innig gevoelde hij zich aan de Here Jezus verbonden, dat men zegt, dat de littekens van Christus, door de kruisiging ontstaan, in zijn lichaam zichtbaar waren. Zij zouden daar ingedrukt zijn door een Seraf. Jes. 6 : 2. Franciscus stierf betrekkelik jong, 43 jaren oud. Zijn lichaam kon blijkbaar de harde levenswijze niet verdragen. Toen hij, ziek te Assisi vertoevende, zijn einde voelde naderen, liet hij zich naar de kerk dragen. Ontkleed op de grond liggende, stierf hij daar, door zijn volgelingen als een heilige vereerd en bemind. De orde van Franciscus werd door paus Honorius III in 1223 bekrachtigd en hij ontving toen het recht van prediking en zielzorg. Later kwam in de orde een scheur. Om altijd zo arm te moeten zijn en letterlik niets te mogen bezitten, viel velen op de duur te zwaar. De orde begon grote geschenken aan te nemen, maar niet, zoals men voorgaf, om die te bezitten, doch slechts om ze te gebruiken. De Roomse kerk zou de bezitter zijn. De strenge leden van de orde konden zich met die uitvlucht niet verenigen en dat veroorzaakte splitsing.

De orde der predikheren werd gesticht door Dominicus Guzman (geb. 1170), een geleerde en welopgevoede Spaanse priester. Begaan met de onkunde zijner medemensen en bezorgd voor hun zielheil, ging hij in armoede en

met grote zelfverlochening predik-tochten maken in het Zuiden van Frankrijk. Hij zocht daar de Albigenzen, die zich niet meer met de leer van de kerk konden verenigen, met de kerk te verzoenen. De orde werd door de paus in 1215 erkend en hij verleende haar toen het recht om overal te prediken en de biecht af te nemen, waardoor zij ongekende invloed kreeg. De grondwet van deze orde was : opoffering om het alleenzaligmakend geloof de naaste te brengen. Als middel gold geleerde opvoeding, heilige welsprekendheid en terugbrenging van de priesters tot hun vroegere zo gezegende armoede. In 1221 stierf Dominicus, vervloekende een ieder, die de orde er ooit toe brengen mocht aardse bezitting aan te nemen. Deze orde openbaarde grote ijver voor het zendingswerk. Ook beoefenden hare leden gaarne de wetenschap, zodat er vele professoren uit deze orde zijn voortgekomen. Aan de orde der Dominicanen is later door de paus opgedragen om degenen, die van ketterij aangeklaagd waren, te onderzoeken aangaande hun geloof. Met dit werk, inquisitie genoemd, heeft ze duizenden bij duizenden laten ombrengen.

HOOFDSTUK 35.

HET VOLKSLEVEN.

Wat het gewone dagelikse leven van die dagen betreft, zag het er treurig uit. Twisten en krakelen waren aan de orde van de dag en, als iemand zich beledigd of verongelijkt achtte, zocht hij gewoonlik zijn eigen recht. Omdat men daarbij meestal de vuist gebruikte, noemde men dit het ,,vuistrecht''. De rechtspraak door rechters achtte men niet, en maakte er dus ook maar weinig gebruik van. De kerk trachtte wel verbetering aan te brengen, doch kon er eerst weinig aan doen.

In het jaar 1000 werd door een synode een besluit genomen, de mensen dringend aan te raden om zelf niet als

wreker op te treden, maar zaken van verschil voor magistraten en rechters te brengen. Dat bij zulke toestanden het leven onrustig en onveilig was en er aanhoudend gruwelike wreedheden plaats vonden, laat zich gemakkelik begrijpen.

In 1032 kwam er in Frankrijk een vreselike hongersnood, waaruit, door de bestiering Gods, een schone vrucht geboren werd. In die schrikkelike nood vaardigde de kerk het gebod van de Godsvrede uit, ,,Treuga Dei'' genoemd. Volgens dit gebod moest men alle twist en verschil niet alleen op de bepaalde vastentijden, maar ook elke week van Donderdag tot Maandag laten rusten. Als reden voor deze laatste regeling werd aangegeven, dat de Here Jezus op Donderdag ten hemel was gevaren; op Vrijdag was gekruist, op Zaterdag in het graf had vertoefd en op Zondag was opgestaan en het daarom geen pas gaf om op zulke dagen aan zijn vijandschap met de naaste lucht te geven. Wie zich aan deze bepaling niet wilde houden, werd in de ban gedaan. Dit besluit moge voor ons vreemd klinken, want hoe kan men wel op drie dagen in de week twisten en op vier wapenstilstand hebben, zouden we kunnen vragen. Toch was dit besluit van zulk een gezegende invloed in die ruwe en woeste dagen, dat het als een ingeving Gods kon worden beschouwd.

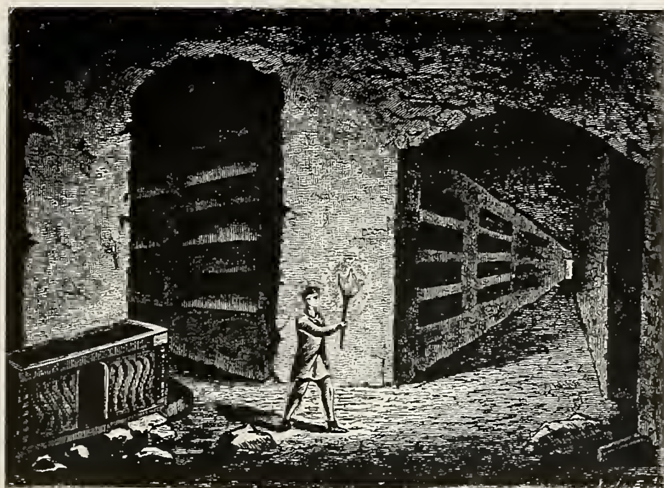
Een wrede en onredelike instelling van de middeleeuwen was het Godsoordeel of ordalie. Het was in die tijden het gebruik, dat, als iemand van een misdaad beschuldigd werd en hij zeide onschuldig te zijn, de aangeklaagde gedwongen of vrijwillig zijn zaak door het oordeel Gods had laten te beslissen. Dit berustte op het grote beginsel van de toenmalige wet, dat nl. alle twijfelachtige zaken door de Heere moesten worden uitgemaakt. De bedoelde Godsoordelen werden onderscheiden in water- en vuurproeven. Bij de waterproeven gebruikte men kokend of koud water. Op de volgende wijze hadden ze plaats. Bij de proef met kokend water moest de aangeklaagde zijn blote arm in een pot met kokend water steken, in welke pot dikwijls een ring of

steen was geplaatst, die de beschuldigde daar dan uit te nemen had. Werd zijn arm niet gedeerd door het kokend vocht, dan was het bewezen, dat hij onschuldig was. Was de arm daarentegen verbrand, dan werd de persoon schuldig bevonden en gestraft. De koud-water proef lijkt minder gevaarlik. Dan werd de aangeklaagde in het water geworpen. Zonk hij, dan was hij onschuldig, doch dreef hij, dan was de misdaad bewezen, want, zeide men, het schone, reine water had zelfs geweigerd om zulk een, met misdaad bezoedelde, boosdoener in zijn schoot te ontvangen. De vuurproef was verschrikkelik. De verdachte persoon moest dan blootsvoets over 6 of 12 rood-gloeiende ploegscharen lopen, of hij had een kool vuur in de blote hand een eind weg te dragen. Beschadigde het gloeiende ijzer of het vuur de aangeklaagde niet, dan had God verklaard, naar men oordeelde, dat hij onschuldig was. De kerk, door een verkeerde beschouwing geleid, moedigde in het eerst deze proefnemingen aan, doch bestreed ze later en kreeg ze afgeschaft.

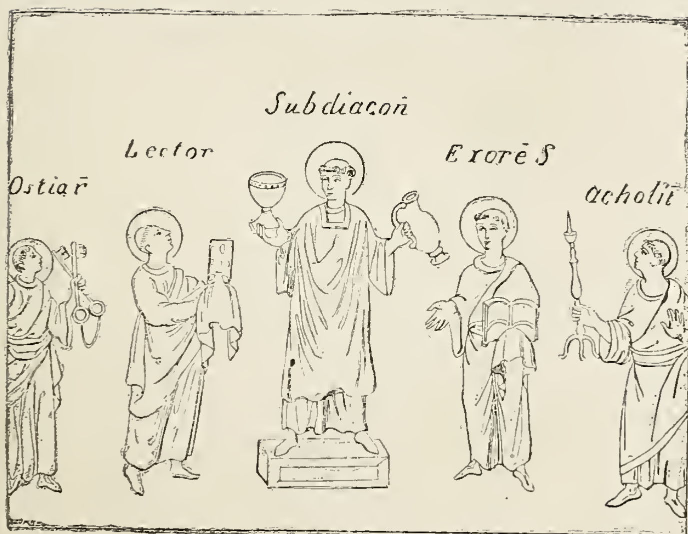
De grote fout van de Godsoordelen was, dat men vorderde, dat een aangeklaagde zijn onschuld moest aantonen in plaats van dat men de schuld van de aangeklaagde zocht te bewijzen, zoals een goede wet het eist.

Soms trachtte men elkander te bedriegen bij de Godsoordelen. Een veel toegepast middel was, dat iemand, die zijn arm in het hete water steken moest, eerst zijn arm met olie bestreek.

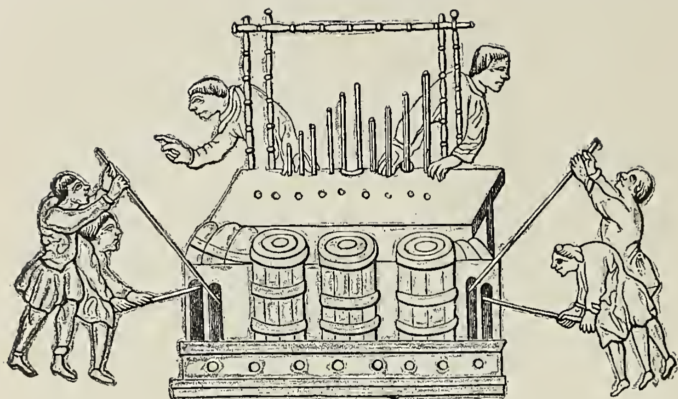
Men gebruikte ook het Avondmaal wel om zijn onschuld of zijn recht te bewijzen. Zo nam paus Hildebrand (Gregorius VII) te Canossa het brood van het Avondmaal en zeide aan Hendrik IV, dat, indien hij als paus onrecht deed, de Heere hem moest straffen, dewijl hij zich dan vergreep aan het heilige. De bevende keizer durfde, daartoe uitgnodigd, het Avondmaal evenwel niet gebruiken en sprak daarmede, zoals men meende, zijn eigen vonnis uit.

EEN KATAKOMBE.

DE LAGERE KERKELIKE BEAMBTEN.
(Uit het Sakramentarium van Gregorius de Grote.)

Orgel uit de 12e eeuw.

Avondmaal en Dodenfeest.
(Glasschildering uit de 15e eeuw.)

HOOFDSTUK 36.

DE PIJNBANK EN LIEFDADIGHEID.

Een ander treurig verschijnsel van de middeleeuwen was de pijnbank. Dit instrument werd gebruikt om, zoals men voorgaf, de waarheid uit iemand te halen. De pijnbank was een uitvindsel van de Grieken en de Romeinen. In elk geval gebruikten de keizers Tiberius, Nero en Caligula hem gaarne. Als iemand aangeklaagd was van een misdaad en niet wilde bekennen, of als iemand beschouwd werd van een misdaad te weten en niet wilde spreken, leidde men zulk een persoon op de pijnbank, waar hij met koorden aan armen en benen bevestigd, onder hevige pijnen uitgerekt werd tot hij bekende of getuigenis gaf. Ook plaatste men zulk een persoon soms op een ijzeren bank, die men met vuur warm maakte; of men zette hem in een vat, dat vol spijkers geslagen was met de punten naar binnen, zodat de ongelukkige noodwendig recht op moest staan om niet gestoken te worden. Dat hij dit niet lang kon uithouden, laat zich gemakkelik verstaan. Het is zeer te betreuren, dat de kerk ook deze helse middelen gebruikt heeft om de ketters tot bekentenis te brengen. Paus Innocentius IV beval ze aan in zijn bul (pauselik geschrift) „Ad extirpanda" in 1252. Al de vreselike middelen, die men gebruikte om aangeklaagden te pijnigen, kunnen we hier niet noemen. Er waren er wel 900. De gruwelen en onrechtvaardigheden van de pijnbank zijn onbeschrijfelik en een zware aanklacht tegen de middeleeuwen.

Openbaart zich in de instelling van de pijnbank en de Godsoordelen een geest van ruwheid en wreedheid, wij zouden verkeerd doen, indien we daaruit besloten, dat er in de middeleeuwen geen liefde en medelijden heerste. In geen tijdperk is de liefdadigheid zo zeer beoefend, als juist toen. Bouwde men reeds na Constantijn de Grote gaarne hospitalen en gasthuizen voor armen, kranken, vreemdelingen, weduwen en wezen, in de middeleeuwen deed men dat ook. Allerwegen verrezen hospitalen en huizen van

barmhartigheid voor armen en nooddruftigen. Grote steden hadden meer dan een van zulke inrichtingen. Een persoon, die vooral een teder hart voor de armen had, was paus Gregorius de Grote. Bijna zijn gehele inkomen gaf hij weg aan de arme bevolking van Rome en nog gevoelde de milddadige zich schuldig, als hij hoorde, dat er iemand in die grote stad van gebrek was omgekomen. Grote ellende heerste er in zijne dagen, maar de liefdadigheid droogde menige traan en lenigde de smart van velen. Menige rijke en vermogende bouwde in de middeleeuwen een huis van barhartigheid voor de arme broeder en de behoeftige zuster in het geloof. De kerk handelde in gelijke geest. Zo werd op een synode te Aix in 815 besloten, dat iedere kerk en elk klooster een hospitaal zou hebben. Jammer, dat het ambt der diakenen daarbij geheel verwaarloosd werd en de barmhartigheid bijne uitsluitend door verenigingen en monnikenorden beoefend werd. Hoe dit alles ook zij, in geen tijdperk is meer voor de arme en ellendige gedaan, dan in de middeleeuwen. Of men altijd wel daarbij met verstand handelde, is een andere vraag.

HOOFDSTUK 37.

KERKELIKE TUCHT EN DWAALLEER.

In de middeleeuwen heeft de kerk vooral haar macht getoond in het uitoefenen van de tucht over hare lidmaten. Een gevreesd strafmiddel was de ban. Als een lid der kerk zich aan een grote zonde in het oog van de geestelikheid had schuldig gemaakt, werd de ban over hem uitgesproken. Daardoor werd hij niet alleen van de kerk, maar ook van de omgang met zijn medemens afgesneden. Soms werd een hele landstreek in de ban gedaan. In dit geval werd de ban „interdict" genoemd. Zolang het interdict duurde, mochten geen klokken worden geluid; de godsdienst werd gehouden met de deuren toe; alleen bedelaars, kinderen

en geesteliken moehten op kerklike wijze worden begraven. Men kan verstaan, dat het interdiet zelden naliet ontzettende indruk op de bevolking te maken. Daar wegens de zonde van een vorst het ganse volk kon worden gestraft, was het interdiet een sterk wapen in de hand van de paus, om de onderdanen tegen hun vorst op te maken.

Wat de leer betreft, met deze raakte de kerk steeds meer van het spoor. De leer van het vagevuur kwam langzamerhand op en oefende een schadelike inlvoed uit op het leven der kerk. Volgens genoemde leer is er tussen hemel en hel een plaats genaamd „vagevuur", dat is „louteringsvuur". Daarin komen na de dood dezulken, die te goed zijn voor de hel en te zondig voor de hemel. Wie in het vagevuur komt, moet daar zo lang blijven, tot hij voor zijn vergeeflike zonden, op aarde bedreven, voldoende geboet heeft. In de Roome kerk wordt onderseheid gemaakt tussen vergeeflike zonden en doodzonden. Voor de eerste moet de mens zelf boeten, doch de andere moeten door Christus worden verzoend. Worden die niet verzoend, dan moet de hellestraf daarvoor worden geleden. De eeuwige hellestraf kon de priester evenwel ook weer in tijdlike veranderen, en dat wel, als de schuldige in de bieeht, dat is de geheime mondelinge schuldbelijdenis, aan de priester zijn zonden beleed en dan de opgelegde kerkelike straf onderging. Door de genoemde bieeht, die in de Roome kerk verplicht is, heeft de priester nog steeds een onbegrijpelike macht over de leden.

Nauw met de leer van het vagevuur is de leer van de aflaat verbonden. Hiermede wordt bedoeld, dat de kerk van de Heere de macht ontvangen heeft om de mensen voor de vergeeflike zonden, waarvoor ze in het vagevuur zouden moeten lijden, op aarde te laten boeten. Dat boeten kan bestaan in het verrichten van een goed werk voor de kerk of in het betalen van een som geld aan de kerk. Hieraan nu was wel de konditie verbonden, dat de persoon, die aflaat ontving, opreeht berouw van zijn zonde moest hebben. Daar dit laatste heel weinig in aeht genomen werd,

sloop door de aflaat een verschrikkelik misbruik in de kerk in. Velen begonnen te denken, dat ze maar konden zondigen, zoveel ze wilden, en dat ze het met geld konden recht maken. Er werden zelfs prijslijsten opgesteld, waarop aangegeven stond, hoeveel te betalen was voor elke zonde. Deze leer en praktijk heeft de kerk verbazend veel geldelik voordeel aangebracht, maar haar inwendig ook zeer verzwakt. De aflaathandel werd later de aanleidende oorzaak van het optreden van Luther.

HOOFDSTUK 38.

EEN STRIJD OVER DE LEER.

Zoals we reeds weten was Augustinus de man, die met kracht en vuur de leer van de predestinatie had geleerd en verdedigd. Na zijn dood was dit leerstuk op allerlei wijze vervalst en verwaterd, tot het eindelik als vergeten kon worden beschouwd. Omstreeks het begin van de 9de eeuw stond er een man op, die deze leer weer met hart en ziel voorstond en in zekere zin zijn leven er voor heeft gelaten. Deze man heette Gottschalk en was de zoon van graaf Berno in Saksen. Als kind was hij reeds in het klooster te Fulda geplaatst. Hij verzocht later van de kloostergelofte ontheven te worden en het klooster te mogen verlaten. Hoewel hem dit eerst werd toegestaan, trok men de toestemming weldra weer in. Voor zijn verontrust gemoed zocht hij nu afleiding in verplaatsing naar het klooster Orbais (Frankrijk) en maakte een bedevaart naar Rome. Voorts las hij voor zijn troost en opbeuring ijverig in de werken van de grote kerkvader Augustinus. Hoe meer hij daarin studeerde, hoe dieper hij overtuigd werd van de leer der Goddelike voorbeschikking. Met zijn hele hart beaamde hij niet alleen dit leerstuk, maar begon er ook voor te ijveren. Rabanus Maurus, aartsbisschop van Mainz, ging Gottschalk in een paar brieven bestrijden en stelde

het ten onrechte voor, alsof Gottschalk leerde, dat de Heere degenen, die niet zalig worden, uitverkoren had tot zondigen. De zaak kwam in 848 voor een synode te Mainz, waar Gottschalk met blijdschap en opgewektheid zijn zaak verdedigde. Hij werd echter veroordeeld, in de ban gedaan en overgeleverd aan zijn metropolitaan, Hincmar van Rheims, een bisschop hoger nog dan Rabanus. Deze behandelde de veroordeelde monnik zeer hard. In 849 kwam hij weer voor een synode, doch Gottschalk bleef bij zijn punt.

Hij werd nu ontdaan van zijn priesterschap, wreedaardig bijna ter dood gegeseld en verder in een akelige gevangenis opgesloten. Hij verzocht dringend, dat zijn tegenstanders zijn zaak door een Godsoordeel zouden laten beslissen, doch niemand durfde zich aan deze uitdaging wagen. Na een verblijf van 20 jaren in de gevangenis, overleed Gottschalk (869) onverzwakt in zijn geloof en onverzoend met de kerk. Hij mocht niet in gewijde aarde worden begraven. Gottschalk stierf als een martelaar voor de leer der H. Schrift. Hoewel hij in sommige uitdrukkingen wat te ver ging, was de waarheid aan zijn kant. De kerk heeft zich groteliks aan hem bezondigd.

HOOFDSTUK 39.

GODGELEERDEN VAN DE MIDDELEEUWEN. I. ABAELARD EN BERNARD.

De kerk kan niet bestaan zonder theologiese scholen en de beoefening van de godgeleerde wetenschap. In de middeleeuwen werd de beoefening van de theologie dan ook niet vergeten. De meeste universiteiten van naam, die nu nog in Europa bestaan, zijn in de middeleeuwen gesticht. De godgeleerden in die dagen kwamen, hoewel ze tot dezelfde kerk behoorden, dikwijls met elkander in hevige strijd. Dit kwam, omdat er in de godgeleerde studie twee richtingen waren. De ene richting was de scholastieke en

de andere de mystieke. De mannen van de scholastiek of de geleerdheid van de school, trachtten zoveel mogelik God en de eeuwige dingen met het verstand te begrijpen en te verklaren. Grondige studie van de H. Schrift werd daarbij dikwijls verzuimd. De mannen van de mystiek zochten meer door een verborgen omgang des harten met God en diepzinnige overpeinzing de Heere te leren kennen en te dienen. Aan beide kanten waren voorname en geleerde mannen, waarvan we enkele nu nader gaan behandelen.

De grote scholastieke geleerde van de 12de eeuw was Petrus Abaelard (geb. 1079). Hij overtrof zijn tijdgenoten niet alleen in geleerdheid, scherpzinnigheid en vernuft, maar helaas, ook in overmoed. In het besef van zijn meerderheid over anderen werd hij soms lichtzinnig en spottend in zijn redeneringen. Zijn leermeester overtrof hij al spoedig in bekwaamheid. Hij ging toen zelf een school stichten, en zo groot was zijn roem, dat hij zich weldra van duizenden studenten omringd zag. Fulbert, een voornaam geestelike, had een schone en geleerde nicht Heloise en, als bewonderaar van Abaelard, stelde hij deze aan als leermeester van de leergierige, jonge maagd. Dit werd voor Abaelard de oorzaak van een lange reeks van bittere rampen en ellende. Er ontstond een innige liefdesbetrekking tussen leermeester en leerlinge. Heloise meende echter niet te moeten trouwen met Abaelard, omdat haar teerbeminde bruidegom door een huwelik zou worden belet hoog op te klimmen op de ladder van de kerkelike eer. Toch werd in het geheim eindelik een huwelik gesloten. Toen dit uitkwam, is Abaelard door de verwoede familie van Heloise in de nacht overvallen en smadelik mishandeld en verminkt. Hij vluchtte toen met schaamte vervuld en in vertwijfeling in een klooster te St. Denis, waar hij God dankte, met berouw in 't hart voor de ondervonden tuchtiging. Heloise zocht eveneens troost in een klooster. Op aandrang van zijne vele studenten begon hij alras weer les te geven. Wegens onderscheidene lichtzinnige uitlatingen bij zijn onderwijs, werd Abaelard door een synode veroordeeld, om

in een klooster-gevangenis te worden opgesloten. Door bemiddeling van vrienden werd hij evenwel spoedig ontslagen, maar alras zag hij zich weer genoodzaakt door de vlucht in een bos een schuilplaats te zoeken. Hier woonde hij als kluizenaar in een rieten hut. Zijne studenten, die hem niet met rust konden laten, ontdekten zijn schuilplaats en de geëerde meester was weldra weer aan het houden van voorlezingen. In korte tijd verrees er een klooster en een tempel op de plaats van de geringe hut.

Het klooster gaf hij de naam van Paracleet, d. i. Trooster. De rusteloze man bleef evenwel niet lang hier. Hij gaf zijn klooster over aan de zorg van Heloise en zocht een ander op. Na heel wat wederwaardigheden werd hij later weer professor te Parijs, werd nogmaals door een synode veroordeeld (1140) en eindelik in het klooster van Clugny opgesloten, waar hij zijn laatste levensjaren rustig doorbracht. Hij stierf in 1142 en de zachtmoedige Petrus Venerabilis, abt van het klooster, stond Heloise het lijk van haar zo zeer vervolgde, doch steeds innig geliefde en aangebeden vriend af. De leer van Abaelard kwam in hoofdzaak hierop neer, dat de mens dat alleen kan geloven, wat hij verstaat en inziet. In zijn verschil met de kerk was het nooit zijn bedoeling de leer der kerk te ondermijnen, doch steeds om die meer aannemelik te maken voor het natuurlik verstand. Hij bewandelde daarbij echter een gevaarlike weg en in het leerstuk van de drieëenheid was hij zelfs geheel van de belijdenis der kerk afgeweken. Veel bewondering kunnen we niet hebben voor Abaelard. Hoewel hij een man was van grote gaven en we medelijden met hem kunnen hebben wegens zijn veelbewogen leven, was er toch veel te weinig christelike ernst in zijn optreden om eerbied af te dwingen.

De grote tegenstander van Abaelard en de vertegenwoordiger van de mystiek, was Bernard, abt van het klooster te Clairvaux, een man, die we om zijn diepzinnige en toch kinderlik eenvoudige godsvrucht moeten bewonderen en benijden. Bernard was machtig in woorden en werken.

Als prediker wist hij door zijn zeldzame welsprekendheid altijd de harten te treffen. Hij was daarbij een „vredemaker", die met liefde en onuitputtelik geduld twisten van koningen en vorsten, van edelen en geringen oplostte.

Van geestelikheid en kerk was hij de trouwe beschermer, die haar met nooit verflauwende moed verdedigde. Haar zonde en afdwaling berisptte hij echter ook met niets ontziende vrijmoedigheid en maakte daarbij geen onderscheid tussen een eenvoudige monnik en de machtige paus. Ketters en dwalenden bracht hij, vervuld met innige bekommering, over hun zieleheil, met zachtmoedigheid in de schoot van de kerk terug. Hij was zeer ootmoedig en bracht een groot deel van zijn tijd door met vasten en bidden. Ofschoon hij de hoogste ereambten in de kerk kon bekleed hebben, heeft hij uit christelike nederigheid dat alles afgewezen. Dat er van zulk een man invloed uitging, is te verstaan en we kunnen het zo goed begrijpen, dat hij met het oog ten hemel geslagen, de aarde heeft geregeerd. Bernard was niet een bewonderaar van de wetenschap zoals Abaelard. „Niet de geleerdste", zeide hij, „kent de Heere het best, maar die Hem het meest liefheeft." Verder oordeelde hij dat de Heere gemakkeliker en waardiger met bidden gezocht en gevonden wordt, dan met redetwist en woordenstrijd. Bernard schreef verschillende boeken, maar het best wordt zijn mystieke richting gekend uit zijn innige verklaring van het Hooglied.

HOOFDSTUK 40.

GODGELEERDEN VAN DE MIDDELEEUWEN. II.
ALBERTUS MAGNUS, THOMAS AQUINAS EN ROGER BACO.

Hoewel de 13de eeuw op verscheidene geleerde mannen kan roemen, gaan we van slechts drie hier nader melding maken. We beginnen met Albertus Magnus. Deze man was professor te Keulen en later bisschop van Re-

gensburg. Zijn geleerdheid was verbazend groot. Met onbegrijpelike moeite en vlijt had hij die bijeen vergaderd. Veel was hij verschuldigd aan de Arabiese wijsgeer Avicenna en aan de geleerde Jood Maimonides. Omdat de eenvoudige mensen van zijn geleerdheid weinig konden verstaan, meenden ze, dat Albertus een tovenaar was. Op zijn tijd heeft hij een grote invloed uitgeoefend. Zijn werken zijn later in 21 folio delen uitgegeven, wel een bewijs, dat hij veel heeft geschreven. Hij stierf in 1280 in de ouderdom van 87 jaren.

De beroemde leerling van Albertus was Thomas Aquinas. Deze wist misschien niet zoveel als Albertus, doch overtrof zijn meester in scherpzinnigheid en kracht van denken. Hij was de zoon van een Italiaanse graaf en werd monnik tegen de zin van zijn ouders. Om Thomas ongeschikt te maken voor de geestelike stand, trachtte men hem door een lichtzinnige vrouw tot onzedelikheid te verleiden. Evenals Jozef, ontvluchtte hij evenwel de verzoeking. Thomas is de beste en degelikste scholastieke godgeleerde van de Roomse kerk. In onderscheiding van andere scholastieken, maakte hij bij zijn studie veel gebruik van de H. Schrift, doch alleen om de leer van de kerk daarmede te bevestigen. Nog heden zijn zijn godgeleerde werken van grote betekenis. Thomas beschouwde de theologie als de koningin van alle wetenschappen. Alle andere wetenschappen hadden haar te dienen. In 1274 stierf hij, naar men meent, aan vergift, hem door een vijand toegediend.

Een vermaard man van die tijd, die we hier nog moeten vermelden, is de monnik Roger Baco, leeraar te Oxford (Engeland). Hij heeft veel gedaan om de wetenschap in het algemeen vooruit te brengen, hoewel hij daar zwaar voor heeft geboet. Hij keurde het sterk af, dat bij de studie de ene geleerde de andere maar ging napraten, gelijk toen meest geschiedde, zonder zelf de zaken en onderwerpen degelik te onderzoeken. Stond dit zijn tijdgenoten al niet aan, nog meer verwekte hij de haat tegen zich, toen hij met grote vrijmoedigheid de gebreken en ondeugden van

de geesteliken bestrafte. Baco was zeer geleerd. Hij kende niet alleen Latijn, Grieks, Hebreeuws en Arabies grondig, maar was ook zeer ervaren in de meetkunde, natuurkunde en de medicijnen. Hij is de uitvinder van de teleskoop, de luchtpomp, de duikerklok en de camera obscura, die bij het afnemen gebruikt wordt. Door zijn onkundige tijdgenoten werd Baco beschouwd als iemand, die met de duivel omging en daarom moest hij een groot deel van zijn leven in de klooster-gevangenis doorbrengen. Paus Clemens IV was de enigste man, die hem waardeerde en bewonderde. Deze heeft hem dan ook uit de gevangenis bevrijd. Baco bestreed sterk de fouten van de scholastiek en drong bij de studie van de theologie aan op grondige bestudering van de H. Schrift. Hij overleed 1294.

HOOFDSTUK 41.

KATHAREN EN ALBIGENZEN.

Niettegenstaande er enkele geleerde en vrome mannen optraden in de kerk, heerste er in de middeleeuwen op kerkelik gebied bijna overal dwaling en onkunde. Voor velen werd het kerkelik leven dan ook te benauwd. Men begon naar lucht en licht te zoeken. Vandaar dat er herhaaldelik allerlei woelingen en bewegingen op geestelik gebied ontstonden. Dit waren de voortekenen van de Hervorming, die later in 1517 gekomen is. Wij moeten nu enige van de bedoelde bewegingen bespreken. Een sekte of godsdienstige partij, die toen ter tijd veel van zich heeft doen spreken, was die der Katharen. De Katharen noemden zich ,,reinen'', ,,cathari'', vandaar hun naam. Van de doop en het avondmaal wilden ze niets weten en zij verwierpen ook het Oude Testament. Die onder hen volmaakt werden geacht, mochten niet trouwen. Verder werd van de leden geëist strenge wereldverachting en onderdrukking van de begeerlikheden des vlezes. De Katharen leefden

meest van handenarbeid en in de dagelikse omgang streefden zij er naar om niemand ooit kwaad te doen en niemand te beledigen, doch integendeel zoveel mogelik liefde aan de naaste te bewijzen en vooral aan de medegelovigen. 't Consolamentum was bij de Katharen een plechtigheid, die de doop verving. Het bestond in het opleggen der handen om de H. Geest en de zaligheid mede te delen. Dit consolamentum werd door velen uitgesteld tot het sterfbed. Als iemand het in een zware krankheid ontvangen had en er een keer in de ziekte kwam, zodat er kans op herstel was, dan liet de kranke zich gewoonlik de spijze onthouden, ten einde toch maar te kunnen sterven. Dit noemde men „endura". Naar aanleiding daarvan zijn ze zeer vervolgd. Bij de Katharen was veel van de oude Manicheeën.

De Albigenzen vormden weer een andere sekte. Zij droegen hun naam naar het plaatsje Albi, in het Zuiden van Frankrijk. In leer en leven hadden ze veel van de Katharen. Eigenaardig is het, dat als iemand bij hen als „lidmaat" was aangenomen, hij bijna uitsluitend het Onze Vader bidden moest. Dat gebed moest hij gebruiken „dag en nacht, alleen en in gezelschap". De kerk deed veel om deze mensen van hun dwaalweg terug te brengen, doch ze waren onverzettelik. Dan eens werden ze hard en dan weer zacht behandeld, doch men vorderde niets met hen. De heilige Bernard slaagde nog het best in zijn pogingen en bracht verscheidenen van hen tot de kerk terug. Om politieke redenen, waren de graven en baronnen uit die tijd zeer op hun hand, zodat ze dikwijls vergaderingen hielden in de burchten en kastelen van deze machtige vrienden. Van 1209—1229 werd een verwoede en wrede oorlog tegen de Albigenzen gevoerd, waardoor ze bijna uitgeroeid werden. Steden en dorpen werden verwoest en verbrand en ganse landstreken tot een wildernis gemaakt. Om de toenemende afval en sektegeest, zoals die zich bij de Albigenzen openbaarde, stelde paus Gregorius IX in 1232 geestelike rechtbanken in, die met een scherp oog voor insluipende ketterijen moesten waken. Deze instelling kreeg de

naam van „inquisitie", welk woord hier betekent: „onderzoek naar iemands geloof". Aan de inquisitie werd toegestaan de pijnbank te gebruiken, als ze dit nodig achtte. Koenraad van Marburg was de eerste rechter der inquisitie of „kettermeester". Hij was echter zo hard en wreed in zijn optreden, dat hij al spoedig vermoord werd. Door de inquisitie zijn in de loop der tijden honderdduizenden van mensen ter dood gebracht om het geloof.

HOOFDSTUK 42.

DE WALDENZEN.

De Waldenzen ontleenden hun naam aan Petrus Waldus, een rijk koopman van Lyon in Frankrijk. Deze man was zeer begerig te weten, wat de Bijbel leerde en hij liet deze daarom door twee priesters in de Franse taal overbrengen. Toen hij alzo bekend werd met de leer des Evangelies, begon hij die terstond in de praktijk te brengen. Diep getroffen door het woord van de Heiland, gericht aan de rijke jongeling (Matth. 19 : 21), schonk Waldus in 1173 zijn vaste bezitting aan zijn vrouw en zijn losse goederen aan de armen en ging prediken. Weldra verzamelde hij verscheidene gelijkgezinde mannen en vrouwen rondom zich heen en stichtte een vereniging, om het Evangelie te verkondigen. De bisschop wilde dit niet hebben en verbood hen om met hun werk voort te gaan .Waldus en zijn vrienden antwoordden, dat ze Gode meer moesten gehoorzaam zijn dan de mensen, en gingen met ijver op de ingeslagen weg voort. Wegens hun eenvoudige leefwijze en hun vrijwillige armoede, waren ze bij het volk meest bekend onder de naam van de „armen van Lyon". De Waldenzen weken in het begin niet veel af van de leer van de kerk. Zij drongen vooral aan op een leven, dat in overeenstemming was met de bergrede.

De pogingen van de paus om deze vrome mensen van

hun biezondere inzichten en leerpunten terug te brengen, mislukten geheel. De ban, die reeds vroeger over hen uitgesproken was, werd in 1215 hernieuwd. Toen Waldus omstreeks 1217 stierf, was zijn leer zeer verspreid en vond aanhangers in Frankrijk, Spanje, Duitsland, ja zelfs in Engeland.

Zware tijden hebben de Waldenzen moeten doorstaan. Rome heeft hen met grote haat en woede vervolgd. Duizenden van hen hebben dan ook hun leven op de brandstapel geëindigd. Zij waren zeer godvruchtige mensen en zelfs moesten hun vervolgers van hen getuigen, dat ze zeer rein leefden en anderen tot voorbeeld konden strekken. Onder de Waldenzen was het de gewoonte, om ganse stukken van de H. Schrift uit het hoofd te leren. Vooral waren hun predikers bekend, dat ze daarin uitmuntten. Wegens de bloedige vervolgingen trokken de Waldenzen zich later in de afgelegen dalen van Piëmont en Savoye terug, waar ze, onbereikbaar voor hun vervolgers, rustig en stil leefden. Met de Hervorming sloten ze zich bij de Protestanten aan.

HOOFDSTUK 43.

DE ZENDING.

Hoevele gebreken de kerk in de middeleeuwen ook aankleefden, toch vergat ze niet het bevel des Heren, dat het Evangelie aan alle volken moest worden verkondigd. Men had niet alleen het oog op de heidenen, maar men zocht ook de Joden en de Mohammedanen van hun verkeerde wegen af te brengen en ze de blijde boodschap te doen aannemen. Vooral de heilige Franciscus, gloeiende van liefde voor zijn Heiland, was zeer begaan met de half barbaarse Mohammedanen en maakte zelfs een tocht naar het aflegen Egypte, om de liefde van Christus tot zondaren daar aan hen te prediken (1219). De volgelingen van

Mohammed lieten Franciscus ongehinderd prediken, doch wilden het woord Gods niet aannemen. Franciscus was zeer teleurgesteld hierover, en stelde de sultan nu voor, dat een groot vuur zou worden gemaakt en dat hij en een Mohammedaan daar door zouden gaan. Wie onverlet uit het vuur kwam, diens godsdienst zou de ware zijn. Toen de sultan dit weigerde, bood Franciscus aan om alleen door het vuur te gaan, maar de sultan wilde ook deze proef niet laten nemen. Het gedrag en de houding van de godsgezant maakte diepe indruk op de Mohammedaanse gebieder en hij bood hem veel fraaie geschenken aan, welke Franciscus, zoals te verstaan is, alle weigerde.

Een ander man, die veel moeite deed om de Mohammedanen te overtuigen van hun dwaling, was Raymond Lullus. Hij was zeer geleerd en scherpzinnig en meende een middel gevonden te hebben om iedereen van de waarheid van Gods woord te kunnen overtuigen. Hij trachtte dit te doen met een soort „rekensom''. Hij noemde dit de „grote kunst''. Het is bijna onnodig te zeggen, dat Raymond niets uitvoerde met zijn uitvinding. Het geloof is een gave Gods en niet bloot een zaak des verstands. In 1315 stierf Raymond, 81 jaren oud, aan de gevolgen van mishandeling. De zendelingen, die naar de heidenen gingen, legden ook lofwaardige ijver aan de dag. Sommigen van hen drongen in die dagen zelfs door tot het verre China, en anderen trachtten de machtige Mongolen tot het christendom over te brengen, doch zonder gevolg. Meer gezegend was de arbeid der zendelingen onder die volken van Europa, welke het Evangelie nog niet kenden. De grote apostel van de Denen en Zweden uit die dagen is Ansgar. Hij verdient om zijn onoverwinnelik geloof en zijn onuitputtelik geduld en volharding een ereplaats onder de godsgezanten. Hij was een Franse monnik en kwam uit een klooster in Duitsland. Op jeugdige leeftijd ontving hij al wonderbare gezichten en dromen en gevoelde zich van toen af reeds gedrongen om zendeling te worden. Wegens de oorlogen, die aanhoudend in Zweden en Denemarken

heersten, had Ansgar met talloze en zware moeilikheden te kampen.

In 833 werd het aartsbisdom Hamburg gesticht, waarvan Ansgar de eerste bisschop was. Hij bouwde daar een domkerk en een klooster en werkte van uit die plaats onder de Zweden en Denen. Om beter ingang bij de heidenen te krijgen, kocht hij jonge slaven van hen vrij en leidde die in zijn klooster op tot zendelingen. Een zeer ontmoedigende slag voor Ansgar was, dat de wilde Noormannen in 840 Hamburg met kerk en klooster geheel verwoestten. Ansgar moest nu, van allen verlaten, een tijd lang als bedelaar rondzwerven. Hoewel hij bij dit alles nog met nijd en afgunst te strijden had en voor geruime tijd slechts van water en brood leven moest, verloor hij toch de moed niet.

Eindelik bekroonde de Heere zijn werk met rijke zegen. In 865 stierf deze moedige dienstknecht des Heeren. Met een gerust hart kon hij zijn werk toevertrouwen aan zijn geliefde leerling Rimbert, die hem op bijna al zijn tochten had vergezeld en van vele zijner gevaren de deelgenoot was gweest.

Op geheel andere wijze werden de woeste Noormannen christenen. Ze waren zeer oorlogzuchtig en ondernamen in hun kleine schepen heldhaftige rooftochten naar Holland, Engeland, Frankrijk en zelfs Italië. In sommige van deze landen stichtten zij aanzienlike koninkrijken. Daar in genoemde landen het christendom toen reeds heerste, kwamen de Noormannen van zelf met de goddelike leer van het Evangelie in aanraking. Velen van hen werden christenen. Van deze christelike Noormannen gingen er, zo wij wel kunnen verstaan, gedurig naar hun vaderland terug en zij maakten dan hun landgenoten met het Evangelie bekend. De zendelingen, die later kwamen arbeiden onder de Noormannen, vonden alzo een wel toebereide akker.

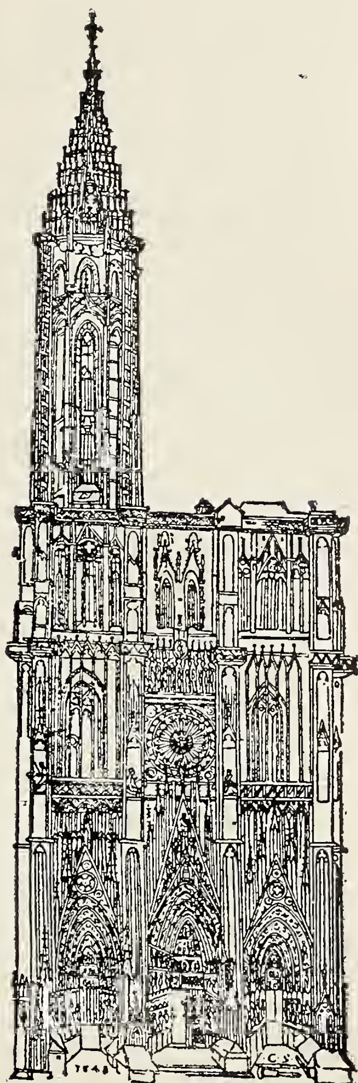
De Bulgaren, die in het midden van Europa woonden, waren al heel vroeg door Griekse gevangenen met het Evangelie bekend geworden, doch het volk als volk was heidens gebleven. In 861 kwam het Evangelie evenwel door

koning Bogoris tot doorwerking. De zuster van de koning was een christin en zij trachtte aanhoudend haar broeder tot het christendom te brengen, doch zonder veel uitwerking. Eens kwam er een grote hongersnood in het land en toen deze week op het gebed tot de God der christenen, werd de koning diep getroffen. Een schilderij van het laatste oordeel, door de zendeling Methodius vervaardigd, heeft bovendien, naar men zegt, de koning tot verder nadenken gebracht. In 863 nam hij het christendom aan en liet zich dopen. Zijn onderdanen volgden weldra zijn voorbeeld.

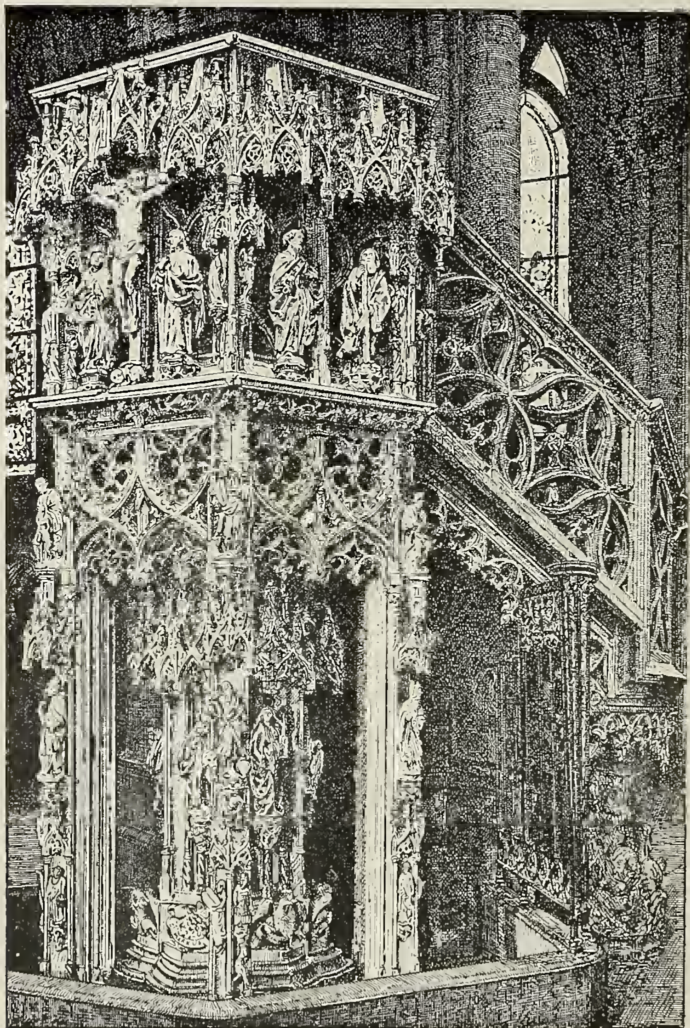
Met de Russen ging het weer anders. Zij namen het christendom aan op aansporing van hun koning Wladimir. Deze vorst ging daarbij enigszins vreemd te werk. Toen verschillende Joden, Christenen en Mohammedanen er bij hem op aandrongen om hun godsdienst aan te nemen, raakte Wladimir in verlegenheid. Hij besloot eindelik om die verschillende godsdiensten door wijze gezanten te laten onderzoeken. Deze gezanten woonden op hun reis ook een dienst bij in de prachtige Sophia kerk te Constantinopel. De plechtige dienst maakte op hen een overweldigende indruk en zij achtten dat het christendom de beste godsdienst was. Zij zeiden dit aan hun koning en zo besliste Wladimir toen om christen te worden en wel, zoals de Griekse kerk het christendom leert. Dit was in 980. Wladimir raadde nu zijn onderdanen aan om hun afgodsbeelden in de rivier te werpen. Op een bepaalde dag kwamen zij dit doen. De koning was tegenwoordig en lag op de knieën God te danken voor de gezegende omkering, die in zijn rijk plaats greep. Het grote Russiese volk behoort heden nog tot de Griekse kerk.

Bisschopsdracht 11e eeuw.

Kathedraal te Straatsburg.

PREEKSTOEL IN DE KATHEDRAAL TE STRAATSBURG.

HET VIERDE TIJDVAK.

(1294—1517).

VAN BONIFACIUS VIII TOT DE HERVORMING.

HOOFDSTUK 44.

In het begin van de 14de eeuw vertoonde de kerkelike regering te Rome een treurig schouwspel. Van 1294 tot 1303 was Bonifacius VIII paus. Hij was een krachtig en schrander man. Bij zijn kroning hielden twee koningen de stijgbeugels van zijn paard vast. Dat was zoals Bonifacuis het gaarne had, want de uitwendige macht en invloed van de kerk ging hem veel meer ter harte dan het zieleheil van de duizenden, die aan zijn zorg waren toevertrouwd. Ten gevolge van zijn heerzucht had hij een grote strijd met de koning van Frankrijk, Philips de Schone, aan wie hij steeds de wetten wilde voorschrijven. Toen de koning zich niet aan de paus stoorde, vaardigde deze in zijn overmoed een bul uit, waarin hij de ban uitsprak over alle niet-kerkelike personen, die van geesteliken belasting eisten en eveneens over alle geesteliken, die zulke belastingen opbrachten. Hij wilde hiermede de koning treffen, omdat deze juist belastingen van de geesteliken eiste. De koning verbood nu alle uitvoer van goud en zilver uit Frankrijk. Volgens dit verbod kon de paus niet meer zijn jaarlikse bijdragen voor de kerk uit Frankrijk krijgen, wat een groot verlies voor hem was. Hij ging nu in 1302 zo ver, dat hij de bekende bul ,,Unam Sanctam'' uitvaardigde, waarin hij de leer verkondigde, dat alle mensen aan de paus onderworpen zijn en dat degene, die dit niet gelooft, niet kan zalig worden. Aan Koning Philip schreef hij verder : ,,Wij willen, dat gij weet, dat gij in alle tijdelike en geestelike dingen aan ons onderworpen zijt.'' Dat de macht en het gezag van

de paus niet meer ontzien werd als voorheen, is te zien uit het spottend-trotse antwoord van de koning: ,,Uwe allergrootste onnozelheid wete,'' zo luidde het, ,,dat wij in tijdelike dingen onder niemand staan''. In 1303 werd Bonifacius door zijn vijanden gevangen genomen. Met zijn prachtig pauselik gewaad op de troon zittende, wachtte hij dezen bedaard en waardig af. Kort daarna stierf hij. Kenmerkend is wat het volk van hem zeide: ,,Hij sloop in als een vos, heerste als een leeuw en stierf als een hond.''

Clemens V, die kort daarna paus werd, achtte het raadzaam om de pauselike stoel van Rome naar Avignon, in 't Zuiden van Frankrijk, te verplaatsen. De zetel der kerkelike regering bleef daar bijna 70 jaren en wel van 1308—1377. Dit noemt men, niet ten onrechte, de 70-jarige ballingschap der pausen. Toen in 1377 de pauselike zetel weer te Rome gevestigd werd, was een sterke partij in de kerk daar niet mede tevreden. Deze benoemde nu ook een paus, welke zijn standplaats had te Avignon. Alzo waren er nu weer twee pausen, die wedijverden om mekaar op het vreselikst te verdoemen. Dit treurige tijdperk wordt genoemd het pauselike schisma. Het duurde tot 1429, in welk jaar het pausdom van Avignon te niet ging.

Verschillende oorzaken kunnen worden genoemd, waardoor het pausdom in deze tijden zo snel achteruit ging. De eerste en voornaamste was, dat de geestelike ernst bij de kerkelike leiders ontbrak. Men jaagde naar genot en weelde, naar eer en aanzien. Kerkelike ambten waren voor geld te koop en wie een voorname positie in de kerk bekleedde, zocht steeds zijn familieleden zoveel mogelik te begunstigen. Daarbij eiste de weelderige staat van het pauselike hof altijd meer opbrengsten van de gemeenten, en deze werden die geldverspilling op het laatst moede. Eindelik was de onzedelikheid van vele geesteliken ook schreiend groot.

Intussen werden verschillende concilies gehouden, om de kerkelike zaken, die zo schromelik in de war waren geraakt en die voor de kerk tot een aanfluiting waren, in orde te brengen. Een werd er gehouden te Pisa (1409). De

bedoeling er van was een „hervorming in hoofd en leden" tot stand te brengen. Het bleek onmachtig voor zijn taak en richtte niets uit.

Van 1414—1418 kwam een ander concilie samen in de stad Constanz (Zwitserland), hetwelk uitblonk door praal en pracht, en door het groot getal van zijn leden. Men zegt, dat er 18,000 geesteliken aan deelnamen en dat het 150,000 bezoekers naar Constanz lokte. De paus en de keizer woonden het ook bij. Voor het vervoer van het goed van de paus alleen werden 1600 paarden gebruikt en voor dat van de keizer 1000. Door onderlinge afgunst en sluwe listen, waarmede de ene partij de andere trachtte te vangen en te bedriegen, was ook deze kerkelike vergadering een mislukking. Onder meer besloot dit concilie tot het verbranden van J. Huss en H. van Praag, waarover wij later zullen schrijven.

Het concilie van Bazel zat van 1431—1443. Het begon met ernst, maar is op het laatst verlopen, doordat de beste leden naar huis gingen, dewijl de regering van Frankrijk het concilie slechts gebruikte als een werktuig, om haar kerkelik-politieke doeleinden te bevorderen.

Van het schisma tot de Hervorming zijn er geen grote pausen geweest. Integendeel waren de meesten slechts diepgezonkene en nietswaardige personen. Innocentius VIII (gestorven 1492) leefde in hoererij en had een menigte kinderen, die hij tot ergernis van Rome's bevolking in het pauselik paleis liet spelen. Alexander VI leefde in ergerlike ontucht, zo niet in bloedschande. Bij ongeluk dronk hij een glas wijn met vergift, dat zijn laaggezonken zoon voor een voornaam kardinaal had gereed gemaakt (1492).

HOOFDSTUK 45.

GEESTELIKE VERENIGINGEN.

Wonderlike verschijnselen, die wij niet kunnen begrijpen, kwamen in de middeleeuwen voor. Een daarvan is het optreden van de Lollharden. Deze mensen vormden een soort vereniging, die het zich ten taak stelde om zieken te verplegen en doden, vooral die aan de pest gestorven waren, te begraven. Daar ze dit laatste veelal deden onder het zingen van treurige liederen, kregen ze de naam van lollharden, naar een woord, dat zingen betekent. Zij beleden de eenvoudige waarheden van de Bijbel en kwamen zeer in verzet tegen de dwalingen en grove misbruiken van de kerk. Ze werden daarom wreed vervolgd, en velen van hen stierven op de brandstapel.

Met de Lollharden waren verwant de Flagellanten. Vanwege de zware tijden en het heersen van de pest, werden in het midden van de 14de eeuw, ongeveer 1350, talrijke mensen met een soort geestelike waanzin aangegrepen. Om uiting te geven aan hun angst, vrees en droefheid, waren deze mensen gewoon, lange optochten te houden. Zij hadden daarbij het hoofd omwonden en zongen, onder het storten van tranen van boete en berouw, aangrijpende boetezangen, terwijl zij onder het gaan hun blote rug nog met koorden geselden. De naam flagellant betekent geselaar. Hun wijze van doen was zo aangrijpend ernstig en werkte zo aanstekelik, dat wie hen zag, als van zelf meegesleurd werd en mee ging doen. Deze beweging ontstond aan de Rijn en ging bijna geheel Europa door. Vooral toen er in 1348—1350 een vreselike pest, de zwarte dood genaamd, heerste, kon men ganse scharen van deze Flagellanten door de bezochte landen zien trekken. Dit verschijnsel duurde zo wat drie jaren. In 1399 traden in Italië weer geselaars op. De Flagellanten stonden over het algemeen niet met de kerk op een goede voet. Velen van hen beschouwden de paus als de antichrist.

Een gans andere verschijning en een met blijvende

vrucht was de „vereniging van de broeders des gemenen (gemeenschappelik) levens." Deze vereniging werd gesticht door Geert Groote (geboren 1346), een man van voorname afkomst, die opgeleid was aan de beroemde akademie van Parijs. Hij richtte te Deventer (Nederland) het dusgenaamde broederhuis op, waarin hij zulke personen als broeders verzamelde, die genegen waren de belofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid af te leggen. De taak, die deze broeders vrijwillig op zich namen, was om voor het volk te prediken en dat wel in de landstaal en niet in de taal der kerk, dat is in het Latijn. In hunne scholen onderwezen ze de jeugd. Door Radewijn werd te Windesheim een tweede huis gesticht en weldra volgden er op andere plaatsen meer. In onderscheiding van de monniken leefden de broeders van hun eigen arbeid, zonder iemand lastig te vallen. Het volk hoorde hen gaarne prediken. Zij gaven voorts door hun rein, zedelik en werkzaam leven een goed voorbeeld aan de wereld. Rudolf Agricola, een zeer beroemde man van die tijd, en Johannes Wessel Gansfort, kwamen uit deze broederschap. De laatste werd om zijn grote geleerdheid en helder verstand „het licht der wereld" genoemd. Hij bevorderde door zijn geschriften de Hervorming in hoge mate. Luther zeide, dat het gelukkig voor hem was, dat hij de werken van Gansfort eerst na zijn optreden tegen de paus gelezen had, anders zouden de mensen zeggen, dat alles wat Luther gesproken en gedaan had, door hem was ontleend aan Gansfort, zozeer kwamen diens geschriften met de leer van Luther overeen. De beroemdste man van de genoemde broederschap is voorzeker Thomas à Kempis. Deze man is geboren in 1380 en was de zoon van eenvoudige ouders. Hij was zeer vroom en ontvluchtte het aardse gewoel en bepeinsde gaarne de goddelike waarheden en bovenal de liefde van Christus. Zijn spreuk was: „Met een boekske in een hoekske". Dat kwam het meest overeen met zijn stille en zachte geest. Hoewel deze zucht der ziele zeer wel te verstaan is, is dit toch eigenlik niet wat de Heere van een christen verlangt.

Thomas schreef een geestelik boekje met de titel: „De navolging van Christus". Dit boekje viel biezonder in de smaak en het is meer dan 2000 malen in het Latijn en meer dan 1000 malen in het Frans gedrukt. Na de Bijbel is geen boek zo dikwijls gedrukt als dit werkje van Thomas. Heden nog verschijnen er gedurig uitgaven van. Het is voor ons Gereformeerden wat Rooms gekleurd, doch wegens de innige en diepe vroomheid die het ademt, is het uitnemend geschikt om ter vertroosting te lezen.

HOOFDSTUK 46.

TAULER, GERSON EN WICLEF.

De mystiek, waarvan we reeds bldz. 102 hebben gesproken, kwam in de 14de eeuw vooral in Duitsland tot bloei. Johannes Tauler, een Dominicaner monnik, was een voornaam vertegenwoordiger der Duitse mystiek. Hij is een man, die ook zeer beroemd geworden is om zijn zeldzame welsprekendheid. In 1348, toen de pest in zijn woonplaats Straatsburg woedde en de stad bovendien getroffen was door de pauselike ban, deed Tauler daar uitermate gezegend werk. Hij maakte op de bevolking diepe indruk door zijn vurige prediking van het Evangelie. Velen kwamen door zijn invloed tot Christus. De leer, die hij voorstond, was voornamleik gericht op de bevordering van het christelik leven. „Men moet zich zelf en de wereld afsterven, opdat Christus in ons een gestalte krijge," zeide hij. Zijn streven was om arm in zich zelf te zijn, teneinde rijk in God te worden. De Duitse mystieken was het meer te doen om Christus *in* ons, dan om Christus *voor* ons.

De verzoening der schuld door het lijden van Christus op Golgotha, was bij hem niet de hoofdzaak.

Een ander man van grote betekenis uit die tijd was de

Fransman Joh. Gerson, beroemd theol. professor aan de school van Parijs. Hij behoorde tot de Franse mystieken. Hij ijverde zeer voor de vrijheid van de kerk tegenover de paus. De grote stelling van die dagen was, dat de paus in de kerk alles te zeggen had. Gerson bestreed met kracht en bekwaamheid die stelling en leerde, dat de concilies en synoden boven de paus stonden. Gerson had tevens een open oog voor de verdorvenheid en de treurige toestand der kerk in zijn tijd en hij deed, wat hij kon, om verbetering aan te brengen. Hoofdzakelik door zijn invloed kwam het concilie van Constanz bijeen. Hoewel hij erkende, dat de kerk zeer verdorven was, was toch zijn standpunt, dat iedereen zich onvoorwaardelik aan de leer der kerk te onderwerpen had. Vandaar dat hij ook voor de verbranding van Huss was. Gerson was zeer Evangelies gezind en drong sterk aan op studie van de Bijbel en toch veroordeelde hij het beslist, dat de gewone lidmaten de Bijbel lazen .Na het concilie van Constanz was het voor Gerson niet veilig naar Frankrijk terug te keren. Na een lange afwezigheid waagde hij het echter weer en ging toen schoolhouden te Lyon. Hij vroeg geen schoolgeld van zijn leerlingen, maar de gebroken man verzocht hen slechts 's avonds te bidden : ,,Heere, heb medelijden met uw arme dienstknecht Gerson.''

Gerson was een weifelaar en zag daarom weinig vrucht op zijn werk. Hij en anderen maakten daarbij nog een grote fout. Zij verstonden en begrepen n.l. niet, dat de kerk daarom zo verdorven was, omdat haar leer zo door en door verkeerd was en van de H. Schrift afweek. Zij ijverden wel voor een uitwendige verbetering des levens in de kerk, maar het hart van de kerk, de leer, lieten ze, zoals die was.

Gelukkig, dat er toen, voor en na, mannen waren, die dit beter inzagen dan Gerson, en ook in die richting arbeidden. Zij lieten hun stem krachtiger horen en werkten dan ook meer uit. Zij waren de voorlopers van de Hervorming, die aanstaande was.

In Engeland was Wiclef (1325—1384) de man, die te-

gen de misbruiken der kerk opkwam, en alzo de weg baande voor de kerkhervorming. Vóor hij optrad, was er al heel wat in Engeland voorgevallen, waaruit bleek, dat men met de paus en zijn drijven weinig meer gediend was. Wiclef achtte het Roomse kerkstelsel in strijd met de H. Schrift en hij was niet bang dit openlik uit te spreken. In 1374 werd hij professor te Oxford en ijverde daar voor de ware beginselen van Gods woord. Toen hij kort daarop als gezant naar de paus gezonden werd en als zodanig 2 jaren aan het pauselik hof te Avignon vertoefde, leerde hij de schandelikheden en de verdorvenheid van de pauselike hofhouding uit eigen aanschouwing kennen. Dit spoorde hem te meer aan om op de ingeslagen weg voort te gaan, en met mond en pen tegen Rome te getuigen. In 1377 werden zijn geschriften door de paus veroordeeld. Om de bevolking van Engeland te beter te kunnen bearbeiden, stichtte Wiclef verenigingen van predikers, die rondtrekkende het Evangelie verkondigden. Veelal werden ze genoemd „de arme predikers van Wiclef". Het volk hoorde hen gaarne en zo verkreeg Wiclef een grote menigte aanhangers, die spottend genoemd werden Lollharden. (Zie bladz. 116). Wiclef schreef ook vele boekjes in het Engels en eindelik vertaalde hij ook de Bijbel in die taal. De pen van deze ijveraar voor het Evangelie was voornamelik ook gericht tegen de bedelmonniken, waarvan een slechte invloed in die dagen uitging. Ten gevolge van zijn optreden tegen Rome werd Wiclef eindelik afgezet als professor. Hij stoorde zich daar evenwel weinig aan. Hij bleef tot zijn dood (1384) krachtig arbeiden voor de bevordering van de kennis en der leer van het Evangelie. Door het Concilie van Constanz werd de leer van Wiclef veroordeeld. Hoewel Wiclef toen al lang dood was, werd hij zelf ook veroordeeld. Zijn vonnis luidde, dat zijn gebeente moest worden opgegraven en worden verbrand en de as voorts in de rivier moest worden gestrooid. Dit is gedaan, maar Wiclef, die al in de hemel was, heeft daar niet veel van gevoeld. Wiclef was, wat zijn eer aangaat, geheel Bijbels. Wat de

inrichting van de kerk betreft, stond hij ook volkomen op het standpunt van Gods Woord. Van de Roomse kerk verwierp hij al de ijdele ceremoniën. De H. Schrift was bij hem alles. „Al waren er honderd pausen en al waren al de monniken kardinalen, dan zou hun opinie nog niets betekenen, als die streed met de Bijbel", zeide hij. Over de predestinatie dacht hij als de kerkvader Augustinus.

HOOFDSTUK 47.

HUSS EN SAVONAROLA.

Als een wegbereider van de Hervorming kan in de Duitse gewesten aangemerkt worden Johannes Huss van Praag in Bohemen. Het Evangelie had Bohemen vroeger ontvangen uit Constantinopel en niet uit Rome. Later kwam dit gewest geestelik onder het opzicht van de paus van Rome, maar de band met Rome was evenwel nooit heel innig. Men had er niet veel op met het Roomse kerkstelsel en daaraan is het toe te schrijven, dat degene, die met woord of pen tegen Rome en haar misbruiken getuigde, in Bohemen altijd op bijval rekenen kon. De Waldenzen hadden er dan ook heel wat aanhangers. Toen Huss optrad en het Evangelie begon te prediken, vond hij dadelik gehoor. Hij was professor in de philosophie (wijsbegeerte) aan de Universiteit te Praag. Hij had rust voor zijn ziel gevonden in de leer van de verzoening onzer zonden door het bloed van Christus. In 1402 werd hij aangesteld tot prediker van het Evangelie in de Bethlehemskerk te Praag en het onderzoek des Bijbels, daarvoor nodig, overtuigde Huss steeds meer van de dwalingen van de kerk. Men sprak in die dagen veel van wonderen, die in een naburig kerkje verricht werden door het vermeende bloed van Christus. Huss werd afgevaardigd om de zaak te onderzoeken en hij

bevond, dat het alles bedrog was. Hij zeide dit openlik, en zo hielden de vele pelgrims tochten naar die plaats op. De geestelikheid was daarmede niet erg tevreden, want nu hield ook het geld, dat de pelgrims gewoonlik brachten, op. De verdenking van ketterij werd zeer sterk tegen Huss, toen een paar jonge Engelsen, volgelingen van Wiclef, te Praag afbeeldingen vertoonden, die voorstelden, hoe arm de Heere Jezus gas geweest en hoe rijk en prachtig de paus leefde. Men wilde gehad hebben, dat Huss tegen deze dingen zou protesteren, maar hij deed dit niet, want hij kon het grote onderscheid dat er bestond, niet ontkennen. Vooral werd Huss als een ketter beschouwd wegens zijn schrijven in 1412 tegen de misbruiken van Rome. De paus had toen juist weer een „aflaat'' of „vergeving van zonden'' beloofd aan allen, die zouden deelnemen aan een kruistocht tegen Napels.

In 1413 werd Huss om zijn boeken in de ban gedaan. In 1414 verscheen hij voor het concilie van Constanz, doch hem werd daar niet de gelegenheid gegeven om zijn zaak te verdedigen. Men eiste slechts van hem, dat hij onvoorwaardelik zou herroepen. Overtuigd van het goed recht van zijn zaak, weigerde hij dit beslist. Hij werd toen ter dood veroordeeld. Hij schreef nu van uit de gevangenis tedere, maar moedige brieven aan zijn vrienden in het vaderland. Hij was er van overtuigd, dat zijn zaak de zaak van Christus was en dat die in het eind zou zegevieren. Met het oog op de vuurdood, die hij moest ondergaan, zeide hij tegen zijn vijanden: „Gij braadt nu wel een gans (Huss betekent gans), maar na mij komt een zwaan, die gij niet braden kunt.'' Zonder het te weten, bedoelde hij daarmede Luther, die 100 jaren na hem gekomen is. In 1415 werd Huss levend verbrand, juist op de dag waarop hij 46 jaar oud werd. Hij ging juichend de dood in. Zijn verjaardag was alzo de eerste dag, om zo te zeggen, van het zalig hemelleven. De trouwe medestrijder van Huss, Hieronymus van Praag, onderging het volgende jaar een dergelik wreed lot. Ongeveer 5 jaren na de dood van Huss ontstond er,

mede naar aanleiding van zijn dood, een 16-jarige oorlog in Bohemen. De volgelingen van Huss stichtten op een steile berg, de stad Thabor. Hun aanvoerder was de dappere Ziska, een man met één oog. In het eerst versloegen ze alle legers, die tegen hem optrokken, doch weldra kwam er verdeeldheid onder hen. Er was een partij, die zeide tevreden te zullen zijn, als de kerk hun vier punten wilde toestaan, doch de andere partij wilde in het geheel niet van toegeven horen. Deze laatsten werden genoemd de Thaborieten. De eerste partij sloot zich bij Rome aan, toen deze de vier gevraagde punten toestond. Deze partij is later geheel verdwenen, want de kerk trok de toegestane punten langzamerhand weer in. De Thaborieten, die de oorlog voortzetten, werden eindelik verslagen en verstrooid voor een groot deel. Zij verenigden zich later weer en vele Waldenzen sloten zich toen bij hen aan. In 1510 hadden ze in Bohemen 400 kerken.

In Italië, in de stad Florence, stond Savonarola op als een hervormer. Hij behoorde tot de orde der Dominicaner monniken en was door het lezen van de H. Schrift tot de Heere bekeerd. Hij brandde van verlangen om zijn zondige stadgenoten van de weg des verderfs terug te brengen. Zelden is er een man geweest, die met zulke hartroerende woorden boete en bekering gepreekt heeft. De hoge en voorname bewoners van de prachtige paleizen bestrafte hij evenzeer, als de haveloze zwervers van de achterbuurten der stad. Hij bracht velen tot de Heere. In zijn vuur ging hij zo ver, dat hij profetieën over de toekomst van de stad ging verkondigen. Toen deze begonnen uit te komen, werd hij door het volk als een profeet beschouwd en vereerd. De macht van Savonarola klom gedurig en het bestuur van de stad was op het laatst zo goed als in zijn handen. De paus, voor wie de ernstige prediker zeer lastig was, beloofde aan Savonarola de hoge erepost van kardinaal, als hij maar zwijgen en aan hem gehoorzaam zijn wilde, doch Savonarola weigerde. Eindelik kwam er een keer in de zaken. Er brak een hongersnood uit te Florence en ook werd de

pauselike banvloek over de stad uitgesproken. Het volk keerde zich nu tegen de profeet en algemeen werd men op hem verbitterd. Savonarola werd daarop gevangen genomen en op de pijnbank gelegd, waar men hem onder de ondragelikste pijnen de bekentenis afperste, dat hij uit eerzucht de rol van profeet had vervuld. Hij werd ter dood veroordeeld en in het jaar 1498 tussen twee ordebroeders aan de galg verbrand. Savonarola stierf met christelike onderworpenheid, volkomen vertrouwend op zijn Heiland, die hem vrij gekocht had. De prediking van deze merkwaardige man was geheel bijbels. De hoofdzaak ervan was, dat de mens alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt en niet door de werken. Dit was een van de punten van aanklacht tegen hem.

HOOFDSTUK 48.

REUCHLIN EN ERASMUS.

Tot de tijd, die we nu hebben behandeld, werd de wetenschap bijna uitsluitend beoefend met het oog op de bevordering van theologie en kerk. Daarin kwam in de 15de eeuw een hele verandering. In 1453 werd Constantinopel door de Mohammedaanse Turken ingenomen en vele Griekse geleerden vluchtten toen naar Italië. In het Westen van Europa ontstond nu een algemene begeerte onder de studerenden om weer de werken van de oude Griekse geleerden te gaan bestuderen. De theologie was nu niet langer de grote en gewichtige zaak, waaraan men zijn tijd en denkkracht wenste te besteden. Neen, men begon de kennis van de Griekse wijsgeren en dichters en de kennis van de algemene wetenschap hoger te stellen. Daardoor zoude de algemene beschaving ook toenemen, dacht men. Er heerste in de middeleeuwen veel bijgeloof, zoals we vroeger reeds hebben gezegd. Men geloofde vast aan toverij en heksen

(toveressen). En het waren niet de eenvoudigen alleen, die aan die dingen geloof hechtten, maar ook de voornamen en ontwikkelden. Wij kunnen dat hieruit zien, dat paus Innocentius VIII in 1484 zelfs rechters aanstelde, die de aangeklaagde heksen moesten onderzoeken en, indien ze schuldig bevonden werden, vonnissen. De nieuwe richting kwam daar langzamerhand een eind aan maken. Men begon met de heersende bijgelovigheden te spotten. Dat was goed, want bijgeloof verdient bespot te worden. Maar men ging, helaas, dikwijls te ver. Het ware geloof aan de H. Schrift en aan de wonderen werd soms mede een voorwerp van spotternij. De nieuwe richting in de wetenschap noemde men „humanisme''. Dat woord komt af van „humaan'', dat „menselik'' betekent. De humanisten beweerden dat de beoefening van kunst en wetenschap de mens eigenlik maakt, zoals hij behoort te zijn, dat is „recht humaan''. Het humanisme was dikwijls al te hoogmoedig en had een neiging om met de godsdienst te spotten. Daardoor heeft het menigmaal veel kwaad gedaan. Ook nu is dit nog zo. Hoe vele geleerden zijn er niet, die de godsdienst minachten, zo niet daarmede spotten.

Ongeveer 1450 werd de kunst om boeken te drukken uitgevonden, wat een grote invloed gehad heeft op de beoefening van de wetenschap en het verspreiden van kennis. Dit kwam, omdat de boeken nu zo goedkoop werden.

Er waren in de 15de eeuw verscheidene geleerde mannen, die de richting van het humanisme min of meer toegedaan waren en die zeer nuttig voor de kerk zijn geweest. Wij gaan slechts een paar van hen noemen. Joh. Reuchlin, gestorven 1522, is een daarvan. Hoewel hij een rechtsgeleerde was, muntte hij zeer uit in de kennis van de Hebreeuwse taal, dat is de taal, waarin het Oude Testament geschreven is. Daar door Reuchlin de kennis van de genoemde taal zeer bevorderd is, heeft hij grote diensten aan de kerk bewezen voor de rechte vertaling en verklaring van het Oude Testament. De tweede, die we noemen, is Desiderus Erasmus. Hij werd in het jaar 1466 te Rotterdam

in Nederland geboren. Wat geleerdheid betreft, was hij de beroemdste man van zijn tijd. Erasmus reisde door bijna geheel Europa van de ene universiteit naar de andere en kwam op die wijze met alle geleerden van naam in aanraking. Hij ging later te Bazel in Duitsland wonen als een koning der wetenschap. Door geleerden, bisschoppen, kardinalen en koningen werd hij om het zeerst geëerd en bewonderd. Men overlaadde hem met geschenken en schonk hem grote pensioenen of jaargelden. Wie een brief van hem ontving, was opgetogen en wie hem persoonlik ontmoette, was buiten zichzelf. Erasmus heeft grote naam verworven onder de geleerden door zijn uitgave van het N. Testament in het Grieks. In het Griekse N. Testament, dat men toen gebruikte, waren zeer hinderlike fouten ingeslopen. Erasmus nu gaf met zijn grote kennis van het Grieks in 1516 een uitgave, verbeterd naar de beste handschriften. In het volgende jaar gaf hij weer een soort korte verklaring van het N. Testament.

Erasmus had zeer veel aan te merken op het leven van de geesteliken van zijn dagen. De domheid, onkunde en de luiheid van vele monniken was hem eveneens een steen des aanstoots. Hij schreef (1509) naar aanleiding van een en ander een boek met de titel : „De lof der zotheid", waarin hij met de gebreken van de kerk en de misbruiken van de godsdienst op fijne en bijtende manier de spot dreef. Erasmus wilde met de Hervorming, door Luther begonnen, niets te doen hebben. Hij gaf zelfs zijn spijt te kennen, dat hij in die rumoerige tijden leefde. Toch heeft hij door zijn geschriften veel bijgedragen tot de Hervorming. Men heeft zelfs in die dagen gezegd, dat Erasmus het ei gelegd heeft, dat Luther later heeft uitgebroed. Toen hem eens gevraagd werd, wat hij van het optreden van Luther dacht, antwoordde hij met fijne spot, dat Luther in het oog van de kerk twee fouten begaan had en wel, dat hij de kroon van de paus en de buik van de monniken had aangeraakt. Erasmus was zeer vreesachtig en onbeslist van aard. Moed had hij in het geheel niet. Hij zeide van zich zelf, dat hij

niet geboren was voor martelaar, dewijl hij te bang voor de dood was. Hij wilde zich zo weinig mogelik met de vraagstukken van zijn tijd bemoeien. Toen het bijna niet anders kon, schreef hij evenwel een boek tegen Luther over de vrije wil (1524).

In 1536 stierf deze vermaarde man en wel tot ergernis van de geesteliken, zonder de gebruikelike ceremoniën van de kerk. Bij het naderen van de dood was zijn herhaald gebed: ,,Heere Jezus, ontferm U mijner; Heere, verlos mij !''

T. H.

HET VIJFDE TIJDVAK.

DE HERVORMING.

HOOFDSTUK I.

DE LUTHERSE REFORMATIE.

LUTHERS JEUGD.

Te Mera woonde op het einde der 15e eeuw een eenvoudig mijnwerker. Hij heette Hans Luther en zijn vrouw was Margaretha Lindeman. Zij waren tijdelik te Eisleben, toen op de avond van St. Martijnsdag hun een zoon werd geboren, die naar de Roomse heilige, die verjaarde, Martijn of Martinus werd genoemd. Zijn ouders wilden Martinus gaarne advokaat laten worden en zonden hem naar een goede school te Eisenach, terwijl hij zelf voor zijn kost moest zorgen. Terwijl hij met andere jongens een lied zong, om daarvoor kost te ontvangen, valt de aandacht van Ursula, de vrouw van de heer Cotta, op Luther. Deze vrouw liet hem leren, totdat zijn vader, die intussen eigenaar was geworden van twee smeltovens en burgemeester zijner stad, rijk genoeg was om hem naar de hogeschool te Erfurt te zenden. Daar vond hij in de boekenzaal een Latijnse Bijbel, een boek dat de meesten nooit gezien hadden. Hij las de geschiedenis van Hanna en Samuël en begon toen reeds te verlangen zelf een Bijbel in bezit te mogen hebben. In 't begin van 1505 deed Luther eksamen en werd hij meester in de letteren. Het plotseling afsterven van zijn vriend Alexius en de schrik bij een onweder drongen hem tot het afleggen der gelofte om monnik te worden. Na een afscheidsmaaltijd aan zijn vrienden gegeven te hebben, klopt Luther aan bij het klooster der Augustijners. In de eerste tijd moest hij veel huishoudelike bezigheid vervullen en

bedeltochten maken, maar spoedig werd hij daarvan ontheven en mocht hij zich aan de studie wijden. Hij onderwierp zich aan de zwaarste boetedoeningen, om daarmede de hemel te verdienen, maar vond geen rust. Een oude kloosterbroeder riep hem eenmaal toe: ,,Ik geloof aan de vergeving der zonden". Dat maakte hem kalmer. De opzichter van de Augustijner-kloosters was Staupitz. Deze raadde hem aan nevens de Heilige Schrift, te lezen in de werken van Augustinus en de heilige Bernard. Op raad van Staupitz stelde Frederik de Wijze, keurvorst van Saksen, in 1508 Luther aan tot hoogleeraar te Wittenberg. Hij bleef echter in het klooster wonen. Hij verklaarde aan de studenten de Psalmen en de Brief van Paulus aan de Romeinen. Tijdens deze Bijbelstudie trof hem het eerst de bekende tekst: ,,De rechtvaardige zal uit het geloof leven." (Rom. 1 : 17.) Toen hij op last van zijn monnikenorde een reis maakte naar Rome en te Bologna gevaarlik ziek geworden, de hel voor ogen zag, kwam andermaal dit tekstwoord hem voor tot zijn bemoediging. Te Rome zag hij de diepe verdorvenheid van Gods Kerk, maar hij bleef haar volgen. Zodoende beklom hij op ontblote knieën de Pilatustrap, die uit Jeruzalem naar Rome was overgebracht en waarop Jezus voor Pilatus had gestaan, om door die verrichting vrede te verkrijgen. Maar boven aan de trap gekomen, klonken hem voor de derde maal als een donderslag in de oren, de vroeger bepeinsde tekstwoorden: ,,de rechtvaardige zal door het geloof leven". Toen stond hij op, verliet Rome en keerde terug naar Wittenberg, om zich weer aan de Schriftstudie te wijden. In 1512 werd hij aldaar doctor in de Godgeleerdheid. Hij hield voorlezingen over de brieven van Paulus en predikte nu en dan voor een grote gemeente, die opkwam om hem te horen. In 1515 werd hij distrikts-opziener over elf Augustijnerkloosters, waardoor hij gelegenheid kreeg zijn medebroeders op de H. Schrift te wijzen als het enige richtsnoer des geloofs.

DE AFLAAT-STRIJD.

Het was in deze tijd, dat de aflaatkramerij in Duitsland op de onbeschaamdste wijze werd gedreven. Ze was begonnen in 1506, toen Julius II aan ieder, die zekere bijdrage schonk voor de bouw van de Pieterskerk, dezelfde voorrechten schonk als zij genoten, die de heilige plaatsen te Rome bezochten. De aflaat betrof voornamelik vergeving van zulke zonden, die anders in het vagevuur moesten geboet worden. De jonge aartsbisschop van Maagdenburg, Halberstadt en Mainz, Albrecht, had de Paus 10,000 dukaten uitbetaald voor zijne bevestiging in deze hoge kerkelike ambten. Hij kreeg tot schadeloosstelling van de Paus het recht om een volledige aflaat in zijne landen te verkopen. Aartsbisschop Albrecht stelde Joh. Tetzel aan als agent, een man van slecht gedrag. In Saksen was de aflaathandel verboden, maar Tetzel kwam te Zerbst, nabij Wittenberg, zodat velen van Luther's gemeente daarheen gingen om ze te kopen. Nadat Luther verscheidene malen gepredikt had tegen de aflaathandel, besloot hij tot een koene daad. Op 31 Oktober 1517, aan de vooravond van het Allerheiligenfeest, plakte Luther volgens akademics gebruik 95 stellingen aan de deur van de Domkerk, daardoor ieder uitnodigende om met hem over de aflaat te disputéren. Aan aartsbisschop Albrecht zond hij een afschrift toe, maar niemand antwoordde op Luther's uitdaging. Alleen Tetzel volgde Luther's voorbeeld en sloeg stellingen over de aflaat aan te Frankfort. Luther antwoordde hem in een predikatie over de aflaat en de genade. Tetzel gaf daarna een tweede reeks stellingen uit, waarop Luther antwoordde in een geschrift over de vrijheid om tegen de aflaat te prediken. De eerste die Luther's stellingen aanviel, was Joh. Eck van Ingolstadt en deze beantwoordde Luther in een Latijns geschrift: „Asterisci" geheten.

De Paus beschouwde de strijd over de aflaat als monnikentwist, te meer, omdat de orde der Dominikaner-monniken Luther reeds in 1518 als ketter had veroordeeld. Hij

ging echter 3 Febr. 1518 er toe over om de Generaal der Augustijner monniken op te dragen de monniken tot bedaren te brengen. Deze schreef daarop aan Staupitz en deze daagde Luther voor de grote vergadering van de Augustijner orde te Heidelberg. Frederik III vermaande Staupitz om Luther toch niet aan de Paus uit te leveren, zodat het hier bleef bij een twistgesprek, waarbij Luther vele vrienden verwierf. Luther schreef daarop een verdediging van zijn 95 stellingen, en droeg dit geschrift op aan de Paus, die het door Prierias liet beantwoorden.

LUTHER EN CAJETANUS.

Tegelijk met dit geschrift kreeg Luther een uitnodiging om te Rome te komen. Keizer Maximiliaan verklaarde zich echter in een brief aan de Paus bereid om diens bevelen tegen Luther uit te voeren. Hierdoor kwam het, dat Luther onder bescherming van Fredrik III en met een keizerlik vrijgeleide in zijn zak, te Augsburg op de rijksdag verscheen voor de keizer en de pauselike gezant Cajetanus. Deze laatste bleef in gebreke Luther te weerleggen en eiste alleen zijn herroeping van de 95 stellingen. Toen hij ten laatste met de pauselike banvloek dreigde, verliet Luther heimelik de stad.

Dat Luther niet met de ban werd getroffen en dat zijn Evangelieprediking niet werd verhinderd, heeft hij naast God te danken aan de politiek van Frederik de Wijze, zijn keurvorst. Rome had de steun van Frederik nodig voor de nieuwe verkiezing van een keizer en voor de kruistocht tegen de Turken. De Paus zond Karel von Miltitz naar Frederik, en deze fijne diplomaat gaf de pauselike gezant de raad om de strijd in der minne te schikken. Von Miltitz zocht Tetzel op, bestrafte hem over zijn slechte levenswandel, en deze trok zich de pauselike ongenade zo zeer aan, dat hij weinige maanden later stierf. Met Luther had Von Miltitz een gesprek, waarna Luther beloofde te zwijgen. Het bevel om te Rome te komen werd veranderd in een

vaderlik schrijven aan Luther om voor de Paus te komen herroepen.

LUTHER EN ECK.

De reeds genoemde Joh. Eck was het, die aan deze onhoudbare wapenstilstand een einde maakte. Hij daagde Luther's vriend, Prof. Von Karlstadt, en later Luther zelf uit tot een twistgesprek, dat te Leipzig werd gehouden. Door deze aanval was Luther ontslagen van zijn belofte om te zwijgen. Eck wist Luther uitspraken te ontlokken, waarin hij het oppergezag van de Paus over Christus Kerk betwijfelde, en waarin hij de leer van Joh. Huss, te Constanz als ketterij verdoemd, als christelik erkende. Na het gesprek vertrok Eck naar Rome, om daar de banvloek over Luther te bewerkstelligen. Dit doel werd bereikt en 16 Junie 1520 verscheen de pauselike bul, die 41 stellingen van Luther veroordeelde, beval zijn geschriften te verbranden en hem naar Rome uit te leveren, indien hij niet binnen 60 dagen zijn woorden herriep.

Op vele plaatsen werd deze bul uitgevoerd, maar in Saksen spotte men er mede. Luther zelf schreef een werk: „Tegen de bul van de antichrist", en ging 10 Dec. 1520 over tot de openlike verbranding van de pauselike bul onder 't uitspreken dezer woorden: „Omdat gij de heiligen des Heren hebt bedroefd, zo vertere u het vuur!" Hiermede was de oorlog verklaard tussen de Evangeliesen en de Roomsen.

LUTHER EN DE HUMANISTEN.

In de dagen der Hervorming bestond er een richting aan de Universiteiten, die men de Humanistiese noemt. De vaders van het Humanisme zijn Reuchlin en Erasmus, mannen van grote geleerdheid, die de vorming van de persoon des mensen door middel van Griekse beschaving zich ten doel stelden. Zij zagen uit de hoogte neer op het Roomse bijgeloof en schepten vermaak in Luther's strijd met de Paus. Enkelen hunner gevoelden wel iets voor het Evangelie, maar misten de liefde tot Christus, die martelaren

kweekt. Mannen als Crotus Rubianus, Ulrich van Hutten en Erasmus spoorden Luther aan om toch niet toe te geven in zijn strijd met de Paus. De aanraking van Luther met de Humanisten heeft tweeërlei vrucht afgeworpen. Eerstens werd de zaak van het Evangelie in Duitsland een nationale zaak, het afwerpen van het juk der vreemde overheersing, want de Paus en zijn kardinalen waren Italianen. Dit nationaliteitsgevoel kon men duidelik bespeuren in Luther's geschriften van die tijd, getiteld: ,,Aan Zijne Keizerlike Majesteit en de Christelike adel van het Duitse volk'' en ,,Over de Babyloniese gevangenschap der Kerk'' en ,,Over de vrijheid van een Christenmens''. Ten tweede kreeg Luther uit het kamp der Humanisten een schare van leerlingen, die later voor het Evangelie gewonnen werden en als kloeke verdedigers van de waarheid optraden. Onder deze is de meest bekende Philippus Melanchton, Luther's boezemvriend.

LUTHER EN MELANCHTON.

Philippus Schwarzert (in het Grieks luidt deze naam Melanchton, zwarte aarde), de zoon van een wapensmid, werd 1497 te Bretten geboren. Op twaalfjarige leeftijd student, werd hij 17 jaren oud bevorderd tot meester in de letteren (magister). In 1518 werd hij professor in 't Grieks te Wittenberg. Door de omgang met Luther voor het Evangelie gewonnen, werd hij in 1519 kandidaat in de theologie. Terwijl Luther de kerk naar buiten verdedigde met het zwaard van Gods Woord, heeft Melanchton haar inwendig gebouwd, door zijn zorg voor het schoolwezen en goede studieboeken. Zijn voornaamste geschrift is een Evangeliese Dogmatiek, ,,Loci communes'' geheten.

LUTHER TE WORMS.

De Paus wilde niet weten van een verhoor van de verbannene op een rijksdag. De jonge keizer Karel V, aanvankelik geneigd om voor de Paus te zwichten, moest echter toegeven aan de eis van Frederik de Wijze om Luther te

verhoren. Deze fijne politikus wist de Stenden (volksafgevaardigden) te bewegen om vóor Luther op te komen, terwijl de Keizer hen nodig had in de komende oorlog met Frans I van Frankrijk. Om het volk te believen, nodigde de Keizer Luther uit, maar om de Paus te believen, beval hij de uitlevering van alle geschriften van Luther aan de overheid.

Spalatin en zelfs de biechtvader des keizers Glapion, ontrieden aan Luther de reis naar Worms, maar hij ging in de kracht Gods, niet vrezende, al waren er zoveel duivelen als pannen op de daken. 17 April 1521 stond hij voor de Rijksdag en de Keizer. Nadat Joh. v. Eck uit naam van 's Pausen legaat Alexander herroeping van zijn geschriften geëist had, en Luther een dag bedenktijd verkregen had, begon hij zich te verdedigen met beroep op de Heilige Schrift. Eck beriep zich op het concilie van Constanz, waar Huss veroordeeld was, en viel Luther hard aan. Hierop stond de Keizer op om heen te gaan, terwijl Luther in de verwarring, die ontstond, nog uitriep: „Ik kan niet anders, hier sta ik, God helpe mij. Amen". De volgende dag wist Frederik de Wijze de benoeming ener kommissie door te drijven, en deze nam onder leiding van de kanselier Dr. Vehus, Luther in verhoor. Maar hij weigerde zich aan een synode te onderwerpen, en beriep zich andermaal op de Heilige Schrift. Luther kreeg na afloop van de Rijksdag een vrijgeleide van drie weken, en de Keizer vaardigde, nadat Frederik en de meeste stenden reeds waren vertrokken, het z.g.n. Wormser edikt uit, waarin ook de Rijksban over Luther werd uitgesproken. Karel V had het echter te druk door zijn oorlog met Frankrijk en zijn worsteling met de Paus om de oppermacht, om toe te zien of de Rijksban aan Luther voltrokken werd.

LUTHER OP DE WARTBURG.

Luther schreef op zijn thuisreis reeds aan zijn vrienden, dat hij zich ging verbergen. Frederik de Wijze had daartoe een plan gevormd, dat eerst na Luther's dood pu-

bliek bekend is geworden, zo goed was het geheim gehouden. In schijn werd Luther met geweld overvallen op de reis bij Altenstein en als gevangene naar de Wartburg gevoerd. Hij leefde op het slot onder de aangenomen naam van Jonker George, maar zijn vrienden dachten, dat hij door Rome's huurlingen ter dood gebracht was. De tien maanden van zijn afzondering bracht Luther door met schrijven, zodat zijn vrienden aan de inhoud daarvan merkten dat hij nog leefde. Ook begon Luther de vertaling van het N. Testament in 't Duits.

Bij een heimelik bezoek aan zijn vrienden te Wittenberg zag Luther in, dat het daar niet goed ging. Karlstadt was de leider der reformatie geworden en deze was te haastig in het afschaffen der roomse misbruiken en het inrichten van het leven naar de Schrift. Ook liet hij de oproerige Zwikauer profeten toe in de stad.

LUTHER WEER THUIS.

Toen verscheen Luther plotseling op verzoek van de stadsraad, maar tegen de zin van de keurvorst. In acht dagen tijd was hij door dageliks te prediken, de toestand meester. Zijn komst was in Gods hand het middel tot redding van het aangevangen werk der Reformatie. Het optreden van Luther tot bedaring van de revolutie, was tegelijk oorzaak, dat hij door de stadhouder des keizers, Ferdinand, met rust werd gelaten en dat het Wormser edikt niet werd uitgevoerd. Ook kwam in de plaats van Leo X in 1521 een Nederlander op de pauselike stoel, Adriaan VI en deze begon met de schuld der kerk openlik te erkennen. En de keizer had de handen vol werk met zijn oorlogen. In 1524 werd Clemens VII paus en deze begon samen te zweren met Frankrijk, Engeland en Italië. Dit had ten gevolge een strijd van Keizer en Paus, die eindigde met de inneming van Rome door de Keizer in 1527.

AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS.

Toen de Keizer hierdoor de handen vrij kreeg, zag 't

er donker uit voor de Reformatie. Op de Rijksdag te Spiers 1529 werd besloten om het edikt van Worms uit te voeren, maar de Evangeliese vorsten en stenden dienden daartegen protest in, waarom zij Protestanten werden genoemd. In 1530 werd er een nieuwe rijksdag gehouden, en op deze werd de Keizer een Belijdenis overhandigd en voorgelezen, die als de Augsburgse Confessie bekend is geworden. Vrees voor burgeroorlog, weerhield de Keizer om openlik tegen de Reformatie op te treden. Ze had in Duitsland door Gods Geest vaste voet gekregen en noch Paus, noch Keizer konden Gods Woord in zijn vrije loop verhinderen.

OORDEEL OVER DE LUTHERSE REFORMATIE.

De tijd van Luther's optreden in 1517 tot zijn terugkeer uit de Wartburg 1523, moet als een overgangstijdperk beschouwd worden. De Latijnse taal werd nog gebruikt in het koorgezang en in de liturgie (formulieren), het Avondmaal werd elke Zondag bediend als een Mis zonder offer. Om het bedelen tegen te gaan, werden armenkassen opgericht. De gemeenten kregen het recht zelve predikanten te beroepen en af te zetten. 1524 gaf Luther een liederenboek uit voor het gemeentegezang. De biecht werd veranderd in een onderzoek van de deelnemers aan 't Avondmaal door de predikant, en in een vrijwillige privaatbiecht voor onkundigen. De beelden werden in de meeste steden op last van de overheid weggenomen uit de kerken. In theorie hield Luther kerk en staat uit elkander. In de kerk regeert God de zielen door Zijn Woord, in de staat lichaam en goed des mensen door het zwaard van de overheid. In de praktijk gaf Luther aan de overheid het recht om de kerk te regeren. Hij ging uit van de gedachte, dat de vorst des lands van God is geroepen om de vrede te bewaren, de Godslastering te straffen en de jeugd te doen opvoeden. Is de vorst nu tevens lid der Christelike kerk, dan is het zijn plicht als Christen om door visitatie (gemeentebezoek alle dingen in de kerk recht te zetten.

Het bleef echter niet bij een blote inspektie van de

gemeenten, maar de vorsten bedienden zich van vast aangestelde visitatores of super-intendenten en generaal-superintendenten, die met miskenning van de gelijkheid der ambten een nieuwe heerschappij in de kerk invoerden. Als verschoning voor Luther kan aangevoerd worden, dat hij de sterke arm van de overheid nodig had om de Doperse revolutie te breken, maar deze nood gaf hem niet het recht om Christus als Hoofd der Kerk af te zetten en zijn macht over de kerk toe te vertrouwen aan wereldse vorsten.

Luther had een levensbeschouwing met de mens als middelpunt (anthropocentries), hetwelk lager staat dan de Calvinistiese met God als middelpunt (Theocentries). Zo kwam het, dat Luther alle Roomse gebruiken liet voortbestaan, die zijns inziens geen schade deden aan 's mensen zaligheid, b.v. altaren, priestergewaden, biecht, huisdoop. Luther legde alle nadruk op de zuivere verkondiging van Gods Woord, en de vrije uitoefening van het herderlike werk, terwijl hij voor het eigen leven der kerk als huisgezin van Christus, met eigen middelen, tucht, barmhartigheid, onderwijs, zending, geen oog had. Zolang de Duitse vorsten oprechte Christenen waren en meest alle leerlingen van Luther, had hij geen nadeel van dit territoriale systeem van kerkregering (de landsvorst hoofd der kerk). Maar toen wereldse vorsten aan het roer kwamen en de invloed der geestelikheid inkromp, werd het zichtbaar, dat Luther het ene juk (het pauselike) door een ander juk (het politieke) had vervangen, zodat wel de Christen, maar niet Christus Kerk was vrijgemaakt door zijne reformatie.

De heerlikste vruchten van de Lutherse reformatie moet men daarom niet in staat of kerk, maar in 't huisgezin en de school zoeken.

EINDE VAN LUTHER.

Luther zelf verliet December 1524 het klooster, legde het monniksgewaad af en trad in 1525 in 't huwelik met Catharina van Bora, een gewezen non. Gedurende 21 jaren genoot hij een gelukkig huiselik leven. De pauselike aan-

hangers en ook Hendrik VIII van Engeland veroordeelden Luther's huwelik als bloedschande. Enkelen verwachtten uit het huwelik van pater en non de geboorte van de antikrist, waarop Erasmus van Rotterdam spottend zeide, dan is de wereld reeds vol van antikristen. Maar de Heere bestuurde 't zo, dat Luther door zijn gezinsleven een oog kreeg voor het prakties Christendom, voor huisgodsdienst, opvoeding, school, terwijl ook het kruis hem niet werd gespaard, o. a. door de dood van zijn kind Magdalena en zijn zwakke gezondheid. In 1546 reisde hij nog naar zijn geboorteplaats Eisleben, om de beide graven van Mansfield, die een geschil hadden, met elkander te verzoenen. Aan zijn vrouw, die bezwaar maakte tegen de reis, antwoordde hij : ,,Bid en laat God zorgen".

Maar hij keerde niet huiswaarts. 18 Februari 1546 ontsliep hij zacht en kalm, na een hartroerend gebed, waarvan de laatste woorden luiden : ,,O Heere, waarachtige God, in uwe handen beveel ik mijn geest, want Gij hebt mij verlost !"

Luther's lijk werd overgebracht naar Wittenberg en aldaar in de Slotkerk begraven. Dr. Pommer en Melanchton hielden de lijkreden. Een jaar later stonden Karel V en Alva aan Luther's graf. Alva zeide, hij moest opgegraven en verbrand worden, die aartsketter. Karel antwoordde : ,,Ik voer geen krijg tegen doden, maar tegen levenden". Intussen wies het Woord Gods, dat Luther had verkondigd, en in meer dan 500 geschriften en duizenden brieven had verbreid, in geheel Europa, terwijl niemand het kon keren in zijn loop.

HOOFDSTUK 2.

DE ZWINGLIAANSE REFORMATIE.

DE ROEPING VAN HULDREICH ZWINGLI.

Zwingli werd 1 Jan. 1484 te Wildhaus in Duits-Zwitserland geboren en was evenals Luther uit de boerenstand afkomstig. Op dertienjarige leeftijd ging hij naar de hogeschool te Bern, werd meester in de vrije kunsten te Basel, en studeerde in de Godgeleerdheid onder leiding van de Humanistiese professoren Celtes te Weenen en Wyttenbach te Basel, terwijl hij ijverig las in de geschriften van de Nederlandse geleerde Erasmus. Als pastoor te Glarus gevestigd, bleef hij trouw aan Rome, en ging hij tweemaal als veldprediker mee ten oorlog voor de paus. Te Einsiedeln 1516, zijn tweede standplaats, ijverde hij sterk tegen de bijgelovige bezoeken aan het Mariabeeld aldaar, tegen de aflaathandel van de kramer Samson, en tegen de gewoonte zijner landslieden om zich als soldaten buitenslands te verhuren. Zwingli kwam hierdoor nog niet in botsing met Rome, want Zwitserland was sedert de vrijheidsoorlog van 1307 een vrije republiek, bestaande uit 21 landschappen of kantons, die met elkander een eeuwig verbond hadden gesloten. De keizer had hier dus niets te zeggen en de paus kon zijn Zwitserse hulptroepen niet missen. Zo kwam het, dat Zwingli ongehinderd Gods Woord mocht verkondigen en Januari 1519 zelfs te Zurich, de hoofdstad, als priester kon benoemd worden. Hij begon met het Evangelie van Mattheus te verklaren voor de gemeente en de kerk was stampvol als hij preekte. In 't geheim trad Zwingli in 't huwelik met Anna Reinhard, en nog werd hij geduld in de Roomse kerk, die hem met verlokkende aanbiedingen van de Evangelieprediking zocht af te houden.

ZIJN OPTREDEN.

Zwingli's strijd met de Paus ontbrandde in 1522 naar aanleiding van de overtreding der Roomse spijswetten en

het verzoek van Zwingli om vrije prediking der H. Schrift en toestaan van het huwelik der priesters. Hij had intussen de geschriften van Luther ijverig bestudeerd, en daaruit verstaan dat binnen de kerk van Rome geen reformatie mogelik was. Hij drong de Raad van Zurich om een twistgesprek te doen houden over het gezag der H. Schrift. Dit verzoek werd ingewilligd. Van Roomse zijde verscheen Johan Faber, wiens verdediging van de roomse misbruiken zeer zwak was. Na de disputatie kondigde de Raad af, dat voortaan alle predikers zich aan de H. Schrift zouden houden. Kort daarop werden de Mis, de altaren en de beelden in Zurich afgeschaft. De burgerlike overheid nam op Zwingli's aandringen de regering der kerk op zich. Het voorbeeld van Zurich werd spoedig door andere kantons gevolgd, o.a. Bern en Basel.

ZIJN STRIJD EN EINDE.

Strijd kon na deze reformatoriese beweging niet uitblijven. Enerzijds had Zwingli en de hem trouw ter zijde staande hervormers Leo Judae en Oekolampadius, te kampen met de oproerige doperse sekte, totdat deze zelfstandig optrad. Anderzijds dreigde Rome met een oorlog van de roomse kantons, die zich met Oostenrijk verbonden hadden, tegen de Evangeliese kantons. De landsvrede van 1529 wendde voorlopig het gevaar af. Maar de roomse kantons hielden zich niet aan de afspraak, dat Hervormden en Roomsen elkander zouden verdragen. Toen werd besloten door de Evangeliese kantons om de roomse kantons te noodzaken tot naleving van het verdrag, door alle toevoer van levensmiddelen naar de kantons in de bergen te verbieden. Deze maatregel had ten gevolge, dat Zurich onverwachts door 8000 roomse soldaten werd overvallen. Het kleine leger van de Zurichers werd *11 Oktober 1531* in de slag bij Kappel vernietigd, en Zwingli, die als veldprediker mede was uitgetrokken, sneuvelde. Zijn lijk werd gevierendeeld en verbrand en de as in de wind gestrooid. Enige weken later sloten Evangeliesen en Roomsen een nieuw ver-

drag, dat vrijheid van godsdienst toestond, maar gunstiger was voor de Roomsen dan voor de Evangeliesen.

ZIJN HELPERS.

Leo Judae, de studievriend van Zwingli, en sedert 1523 zijn ambtgenoot te Zurich, zette de Evangeliese arbeid van Zwingli voort. Hij vertaalde de Heilige Schrift, en gaf voor de jeugd een Katechismus uit.

Te Bazel arbeidde met veel zegen de Evangeliese professor in de godgeleerdheid Joannes Oekolampadius, zeer beroemd om zijn twistgesprek te Baden met de bekende Dr. Eck van Ingolstadt, dat achttien dagen duurde en de openlike invoering van de Reformatie te Bern en te Zurich ten gevolge had.

Te Bern arbeidde Berthold Haller sedert 1521. Hij stond Oekolampadius bij in het bovengenoemde twistgesprek. Hij was een groot redenaar en genoot zoveel achting onder het volk, dat de Raad der stad, die het Evangelie vijandig was, hem niet durfde verwijderen.

Te Genève en in de Franssprekende kantons arbeidde de uit Frankrijk gevluchte Wilhelm Farel, maar de tegenstand was hier groter dan in de Duitse kantons.

OORDEEL OVER DE ZWINGLIAANSE REFORMATIE.

Op drie punten week Zwingli van Luther af, hoewel hij met Luther de Heilige Schrift als Goddelike Openbaring eerde. Zwingli wilde niets weten van enige invloed der landsvorsten in de kerk van Christus, noch van super-intendenten (opzichters). Hij richtte de kerk des Heeren in naar het voorbeeld der Apostelen, die overal ouderlingen aanstelden om als dienaren van Christus de kerk te besturen. Vervolgens verschilde Zwingli ook van Luther in zijn oordeel over de roomse plechtigheden. Luther behield in vele kerken altaar, beelden, mis en biecht, alsmede het latijn als kerktaal. Zwingli hield zich eenvoudig aan die gebruiken, die in Gods Woord stellig geboden zijn. Verder verschilden beide Hervormers in de leer des H. Avondmaals

Luther leerde ene lichamelike tegenwoordigheid van Christus in, met en onder het brood des H. Avondmaals. Hij vatte de woorden: ,,Dit is mijn lichaam'', letterlik op. Zwingli daarentegen leerde, dat deze woorden een tropus (taalfiguur) bevatten en zeggen willen: ,,Dit brood betekent mijn lichaam''. Zodanige tropus komt herhaaldelik voor, b.v. De zeven koeien zijn zeven jaren; de steenrots was Christus, enz. Het H. Avondmaal is voor Zwingli een gedachtenismaaltijd, waaraan de gelovigen deelnemen uit dankbaarheid voor de verkregen verlossing. Het eten en drinken stelt het genot voor, dat de vrucht van Christus dood ons doet smaken.

Beide, Luther en Zwingli, verstonden het H. Avondmaal verkeerd, zoals wij later zullen zien, maar toch had Zwingli's beschouwing veel voor op die van Luther, omdat ze de Roomse dwaling der wezensverandering van het brood geheel verwierp, terwijl Luther slechts ten halve zich daarvan losmaakte.

De invloed van Zwingli's reformatie was het grootst in die landen, die door de vervolgingen de wreedheid van Rome hadden leren kennen, en niets met haar meer te doen wilden hebben. In Frankrijk, waar de Waldenzen een vrij godsdienstig leven behouden hadden gedurende de Middeleeuwen, in Nederland, waar de Broeders des gemenen levens de innerlike Godsvrucht hadden beoefend, verstond men over 't algemeen Zwingli beter dan Luther. In deze landen heeft de territoriale kerkregering, die Luther voorstond (de vorst des lands hoofd der kerk), niet de minste ingang gevonden. Overal werden de kerken naar de presbyteriale kerkregering (die door de opzieners) ingericht. Zwingli stierf in 1531, een tijdstip waarop de vrucht der reformatie zich pas gezet had, en nog niet was ontloken. Zijn invloed op de gang der reformatie is later opgegaan in die van Calvijn, zodat men niet kan spreken van een blijvende Zwingliaanse stroming in het godsdienstig en kerkelik leven, dat door de reformatie ontstaan is.

POGING TOT VERENIGING VAN DE LUTHERSE EN ZWINGLIAANSE REFORMATIE.

De Nederlandse advokaat Cornelis Hendrixs Hoen schreef in 1521 een brief aan de Hervormers, waarin hij met bewijzen staafde, dat de instellingswoorden des H. Avondmaals beduiden : „Dit betekent mijn lichaam." Luther verwierp het gevoelen van advokaat Hoen en schreef er tegen. De rektor Hinne Rode, een Nederlander, bracht daarop deze brief naar Zwitserland. Zwingli nam het schrijven gunstig op en zag daarin een versterking van zijn eigen gevoelen. Oekolampadius viel eveneens Hoen bij. Karlstadt bleef bij zijn opvatting, dat Christus zeggende : „Dit is mijn lichaam", met de vinger op zijn stoffelik lichaam gewezen had.

Nu ontstond een twistgeschrijf zonder einde, en Rome juichte in de verdeeldheid der Hervormers. In politieke kringen werd echter de noodzakelikheid gevoeld van de aaneensluiting van alle Evangeliesen. Op aandrang van de vorsten Ulrich van Wurtenberg en Philippus van Hessen, werd er Juni 1529 een godsdienstgesprek te Marburg tussen de voornaamste leiders der reformatie uitgeschreven. Luther en Melanchton verschenen met Jonas, Cruciger, Myconius, Menius en van de andere zijde Zwingli, met Oekolampadius, Butzer, Hedio, Sturm. Men begon met private gesprekken van Luther, met Oekolampadius en Zwingli met Melanchton, waarbij veel misverstand uit de weg geruimd werd, en waaruit bleek, dat de Zwitsers niet de drieeenheid Gods en de erfzonde lochenden, zoals men Luther had wijsgemaakt. Op 1 Oktober 1529 begon het openlik twistgesprek. Luther schreef bij het begin de woorden : „Dit is mijn lichaam" met krijt op de tafel, daarmee te kennen gevende, dat hij aan de letterlike opvatting van deze woorden vasthield. Zwingli en Oekolampadius daarentegen verdedigden de tropiese verklaring dezer woorden : „Dit betekent mijn lichaam". Tot overeenstemming kwam het niet, maar op 't einde van het gesprek tekenden alle

aanwezigen, ook Luther en Zwingli, de 15 Marburger artikelen. In alle stukken der leer bestond één gevoelen, alleen verschilde men over de wijze waarop Christus in het H. Avondmaal tegenwoordig is. Men beloofde echter over en weer elkander met christelike liefde te behandelen en het twistgeschrijf te staken.

HOOFDSTUK 3.

DE DOPERSE REFORMATIE.

ONTSTAAN.

Gedurende de Middeleeuwen vertoonden zich vele Christenen, die evenals de Galatiërs in de dagen van de Apostel Paulus, begonnen zijnde met de Geest voleindigden in het vlees. Onder deze moeten ook geteld worden de Taborieten in Boheme, aanhangers van Huss, die later afdwaalden in dweperij en beeldenstormerij. De invloed van deze sekte nu deed zich tijdens de reformatie gevoelen in het stadje Zwickau, waar Thomas Münzer predikte. Vandaar gingen profeten uit, die in Duitsland rond gingen en het naderend einde der wereld verkondigden, en die tegenover de Godsopenbaring der H. Schrift hun eigen openbaringen uit de Geest stelden. Ook verwierpen ze de kinderdoop, alle kerkelike ambten, de gehoorzaamheid aan de overheid, zeggende dat zij als de heiligen Gods, met wereldse dingen niets te doen wilden hebben. Toen Münzer uit Zwickau werd verdreven, trachtte hij in Wittenberg aanhang te verkrijgen. Karlstadt, een der professoren aan de Evangeliese Hogeschool, liet zich geheel door hen meeslepen. De terugkeer van Luther uit de Wartburg maakte aan de Wittenbergse geestdrijverij een einde. Münzer moest van stad tot stad rondzwerven, overal zoekend naar een aanhang. Karlstadt zwierf eveneens rond, maar verzoende zich later met Luther, werd door hem geherbergd en leefde stil in de nabijheid van Wittenberg.

BEGINSELEN.

In Zwitserland vond Münzer grote aanhang. Hier werkten Konrad Grebel en Simon Stumpf in doperse richting met het doel, om door geweldadige omkering der maatschappij een gemeente van heiligen te stichten, levende in gemeenschap van goederen. Zwingli trachtte de leiders dezer beweging in godsdienstgesprekken te overtuigen, maar toen zulks niet baatte, werden zij door de raad van Zurich verbannen. Tal van doperse gemeenten hielden zich echter staande in Zwitserland, waar ze een vreedzaam karakter hadden. Ze verboden hun leden het zwaard te dragen, een overheidsambt aan te nemen, ze waren tegen bezoldigde leeraars en het opbrengen der tienden voor de kerk, levende in gemeenschap van goederen. Ze kleedden zich met jassen van grof doek, droegen grauwe, brede hoeden, kortom, ze leefden als monniken zonder klooster.

BOERENOORLOG IN DUITSLAND.

In Duitsland gaf de doperse reformatie aanleiding tot een geweldige boerenoorlog. Reeds vóor de reformatie, en in landen waar het Evangelie niet was doorgedrongen, bestonden er vereenigingen, die ten doel hadden de boerenstand vrij te maken van de lasten, die oorlogen, grondrechten en jachtrechten der heren, op hen legden. Later sloten zich Evangeliesen, vooral predikanten, bij deze beweging aan. 24 Februari 1525 stelden ze 12 artikelen op, die in reformatoriese geest gesteld waren. Maar de oproerige doperse richting kreeg onder de boeren van Thuringen de overhand en onder leiding van Münzer en Pfeiffer trokken ze op, alles verwoestend wat in hun weg kwam. In de slag bij Frankenhausen bracht Philipp van Hessen, geholpen door andere keurvorsten, hen de nederlaag toe en Münzer werd ter dood gebracht.

De Doperse of Anabaptistiese reformatie was hiermee niet gestuit in haar loop, want in 1528 werd hun getal op 18,000 geschat. Straatsburg, Augsburg, Neurenberg werden hun voornaamste verzamelplaatsen, waar ze zonder ker-

kelike inrichting, door gezelschappen (konventikelen), waarin rondreizende handwerkslieden voorgingen, propaganda maakten. Hun leer werd vastgesteld in 7 artikelen, die 1527 te Schlatt zijn bekend gesteld. 1. Verwerping van de kinderdoop. 2. Tucht alleen naar Mattheus 18. 3. H. Avondmaal als gedachtenismaaltijd. 4. Verwerping van de roomse en lutherse eredienst. 5. Besturing van de gemeente door zelfgekozene herders.6. Verbod van het zwaard te dragen. 7. Verbod van de eed. Hun leiders waren Balthazar Hubmaier, 1528 te Weenen verbrand, Johannes Denk, de leeraar van het inwendige licht, Hetzer, Kantz, Hans Hutt, en Melchior Hoffmann.

GEESTDRIJVERIJ.

Deze laatste werd als Elia aangezien, maar al zijn profetieën, ook die van het einde der wereld in 1533, kwamen verkeerd uit. Hij stierf in de gevangenis te Straatsburg. Intussen verhief zich Jan Mathijs, in 1533 te Amsterdam, als tweede getuige, als Henoch. Hij heet in de wandel Jan de bakker.

Hij zond zijn leerlingen twee aan twee uit, waardoor in korte tijd Holland en Noord-Duitsland met Doperse gemeenten overdekt werden. In Munster, de zetel van de bisschop van Munster, predikte sinds 1530 de kapelaan Bernt Rothmann het Evangelie. De bisschop moest bij verdrag alle kerken aan de burgerij afstaan voor de Evangelieprediking, terwijl hij alleen de Domkerk overhield. In 1534 verschenen hier de apostelen van Jan Mathijs, tot welke ook Jan Beuckelsen uit Leiden behoorde, in de wandel Jantje van Leiden geheten. Kort daarop verscheen Elia (Jan Mathijs) zelf en toen werd Munster als het nieuwe Jerusalem uit Openbaring 21 uitgeroepen. De stedelike regering werd omver geworpen en Knipperdolling als eerste burgemeester gekozen. Hij voerde de gemeenschap van goederen in, en de veelwijverij en gedwongen herdoop. De verdreven bisschop sloeg kort daarop het beleg voor de stad. Jan Mathijs viel in de strijd en Jan van Leiden trad op als koning van

Zion, met twaalf oudsten als zijn raad en Knipperdolling als zijn scherprechter. Herhaaldelik zonden de dopersen van elders legerbenden om Munster te ontzetten, doch te vergeefs. Tijdens het beleg zond Jan van Leiden nog 28 Apostelen uit, om alle gelovigen op te roepen ter bedevaart naar Zion. In de stad zelve waren brooddronkenheid, hoererij en wrede terechtstellingen aan de orde van de dag. Juni 1535 werd de stad door verraad overmeesterd. De leiders der doperse beweging werden gevangen en nadat twee Lutherse predikanten, gezonden door landgraaf Philip van Hessen, te vergeefs hadden getracht hen van hun dwaling te overtuigen, op gruwzame wijze ter dood gebracht. De stad Munster werd weder rooms als te voren.

SCHEURING.

Na de Munsterse beweging ontstonden er grote scheuringen in de doperse gemeenten. Sommigen volgden een zekere Battenberg, die een tijdje burgemeester van Steenwijk, een stad in de Nederlanden, en onder de leuze van vernietiging der goddelozen, overal oproer predikte. Anderen hadden als leider een zekere Johann David Joris, uit Delft, die zich Christus David noemde. Nog anderen volgden de overledene Melchior Hoffman, en heetten Melchiorieten, weer anderen heetten Ubbonieten naar Ubbo Philips. Augustus 1536 hielden de leiders een samenkomst te Bocholt, doch zonder enig gunstig gevolg. In hoofdzaak waren zij verdeeld in twee partijen, de revolutionaire Dopers en de bezadigden. De eersten wierpen overal waar ze konden, de bestaande orde van zaken om. De stad Leiden poogden ze aan vier hoeken in brand te steken. In Friesland veroverden zij een klooster nabij Bolsward en doodden 300 geesteliken; op Amsterdam deden ze een aanslag, 10 Mei 1535, namen het raadhuis in, maar werden intijds gestuit in hun voornemen.

MENNO SIMONS ALS HERVORMER.

De laatste zijn door hun vreedzame arbeid in het Evan-

gelie de stichters van de Doopsgezinde Broederschap, die nu nog bestaat. Zij hebben Godvruchtige martelaren geteld onder hunne aanhangers, van welke de geschiedenis de namen van Frans van Bolsward en Elisabeth en Reitse Aises heeft bewaard. Als leider en hervormer van de Doperse Reformatie is beroemd geworden Menno Simons, geb. 1492 te Witmarsum in Friesland. Hij was rooms priester, maar door het zien van de marteldood van Sicke Snijder, een Doopsgezinde geworden. In 1536 legde hij zijn ambt neer, werd door de partij der Ubbonieten tot oudste gekozen, en arbeidde als rondgaand prediker in Oost-Friesland, ja in geheel Noord-Duitsland. Hij werd somtijds wonderdadig gered uit de handen zijner vervolgers. Op een keer was de plaats der samenkomst door een verrader ontdekt aan de overheid, maar Menno ontkwam bijtijds in een schuitje. De verrader zag zulks, maar werd met lamheid geslagen, zodat hij Menno niet kon aanwijzen. De verrader werd daarop veroordeeld om in Menno's plaats te sterven.

Menno Simons heeft veel geschreven. 't Meest bekend zijn ,,De lieflike vermaning'', de verklaring des H. Doops, en ,,'t Fundament en klare aanwijzing van de zaligmakende leer van Jezus Christus''. Dit laatste geschrift, 1539 uitgegeven, heet gewoonlik ,,het fundamentenboek'', en bevat in hoofdzaak de Doperse Geloofsbelijdenis.

KARAKTER DER DOPERSE REFORMATIE.

Over de helft der Doperse Reformatie, die een revolutionair karakter had, valt weinig te zeggen. Zij stelde de H. Schrift beneden de Geestesopenbaringen aan de vromen, en hopende daardoor de weg voor de hoogste willekeur en de geestelike hoogmoed van sommige geestdrijvers. De vreedzame helft heeft veel bijgedragen tot verbreiding van het Evangelie. Ze telde vele kloeke belijders, die evenals Menno Simons tot kernspreuk hadden : ,,Niemand kan een ander fundament leggen, dan 't geen gelegd is, Jezus Christus''.

Evenals Kalvijn drong Menno aan op strenge handha-

ving der kerkelike tucht, maar hij verwierp daarbij de steun der overheid. Ook legde hij meer de nadruk op een leven in reinheid, in liefde en goede werken, dan op de zuiverheid der leer.

Zijn kerkelik standpunt is, dat kerk en Godsrijk samenvallen. Het Koninkrijk der hemelen staat volgens hem buiten en boven de wereld, en bestaat in de wereld als een oliedrop, die op het water drijft, maar zich met water niet vermengt. Zij wilden daarom geen overheidsambten bekleden, niet het zwaard dragen, geen eden afleggen. De Doop beschouwden ze als de ingang tot het Godsrijk, waarbij de gelovige de omgang met de wereld moet afzweren. Daarom doopten ze alleen volwassenen en verstonden ze niets van het Genadeverbond, waardoor Christus het zaad der gelovigen heiligt, en als geboren burgers van Zijn Koninkrijk van de Vader ontvangt. Ook hadden ze geen oog voor de gemene genade, die krachtens het natuurverbond met Noach aan alle mensen beloofd is, en die het sterkst optreedt, waar Christus Kerk als het Licht der wereld en het zout der aarde zich doet gelden in leer en leven.

In Januari 1544 hield Simons een twistgesprek met Johannes à Lasco te Emden over de vleeswording des Woords, de kinderdoop, de erfzonde en de heiligmaking. Bij die gelegenheid bleek de kracht van het Kalvinisme, dat uit de H. Schrift niet alleen zijn kerkelike, maar ook zijn maatschappelike en politieke levensbeginselen tracht af te leiden.

De Doperse Reformatie heeft maar weinig vrucht voor de toekomst afgeworpen. Men ziet veelal dat de kinderen of kindskinderen van zulke vromen, die met een boekske in een hoekske zitten en zich van het leven der wereld niets aantrekken, zich keren tot de beginselen der wereld. En geen wonder, want de wereld maakt altijd en overal propaganda voor hare beginselen, en verblijdt zich als Gods kinderen stil zitten. We zullen Christenen van deze soort nog menigmaal ontmoeten in de geschiedenis.

HOOFDSTUK 4.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE DER 16E EEUW.

ONTSTAAN.

Zwitserland bestaat van oudsher uit twee delen, gescheiden door de taal, want in het oostelike deel is het Duits, in het westelike deel het Frans de volkstaal. Sedert 1526 predikte in de Franse kantons, Bern en Biel, de vurige Evangelieprediker Wilhelm Farel, een vluchteling uit Frankrijk. Nadat door zijn arbeid in 1530 Neuchatel voor 't Evangelie was gewonnen, en na een kort bezoek aan de Waldenzen, kwam hij in 1532 te Genève. In dat jaar hadden de Eedgenoten, onder aanvoering van Philip Berthelier, het juk van hun hertog, de bisschop van Savoye, afgeworpen en een vrije republiek gesticht. Farel moest spoedig vluchten, maar hij zond de jeugdige Antoine Froment, die in zijn plaats het Evangelie verkondigde. In 1533 keerde hij terug in Genève, met zich voerende Peter Viret, om een twistgesprek te houden met de roomse geesteliken. Na twee van zulke gesprekken werd Genève in de herfst van 1535 een Evangeliese stad. De pogingen van de bisschop om zijn gebied terug te winnen, werden verijdeld door hulptroepen uit het kanton Bern. In Genève werd nu de vroegmis afgeschaft en door een korte morgengodsdienstoefening vervangen; de Sakramenten werden op eenvoudige wijze bediend en de tucht ingevoerd. De taak om het Geneefse volk aan Gods Woord te gewennen, was echter te zwaar voor Farel. Daarom zocht hij iemand, die bekwaam was om de reformatie door te zetten. God zond hem deze man, door de aankomst van Jean Caulvin, in de wandel Johannes Kalvijn geheten.

KALVIJN'S LEVEN.

10 Juli 1509 werd Kalvijn te Noyon in Pikardië geboren. Opgevoed in het gezin van een adelik heer, ontving

hij door deze op twaalfjarige leeftijd reeds de inkomsten van een kerkelik ambt. Op veertienjarige leeftijd toog hij naar Parijs, waar Maturin Cordier zijn leermeester werd. Op 18-jarige leeftijd wilde hij zijn theologiese studie beginnen aan de Parijse Universiteit, de Sorbonne, maar zijn vaders raad opvolgende, ging hij naar Orleans en later Bourge, waar hij van 1527—31 in de rechten studeerde. In deze dagen kwam hij door zijn landsman Olevitanus in aanraking met de volgelingen van Luther te Parijs, waar Lefèvre de gemeente voorging. Kalvijn bestudeerde meest letterkundige werken, maar las ook de H. Schrift. Tijdens een bezoek aan Parijs in 1533 had zijn plotselinge bekering plaats, waardoor hij volgens zijn eigen getuigenis de Heere gehoorzaam werd. Tot dusverre was hij een nachtdiscipel, een Nikodemus, maar nu gaf hij zich geheel aan de Heere en zijn dienst over. De hand, die de Heere een brandend hart aanbiedt, werd zijn levensteken. Naar aanleiding van een rede door Kalvijn's vriend, prof. Cop gehouden, brak er te Parijs een hevige vervolging uit, zodat hij moest vluchten. In zijn vaderstad gekomen, legde hij in 1534 zijn geestelike waardigheid af. Na veel omzwerven en gevaren, kwam hij te Basel bij zijn vriend Grynaeus.

Te Basel begon Kalvijn zijn loopbaan als schrijver met de bekende „Institutie van de Christelike godsdienst'', opgedragen aan de Franse koning Frans I, die de Evangeliesen voor oproermakers hield, een opdracht, die ten doel had hem te onderrichten aangaande het ware geloof in Christus. (1 Aug. 1535.) Tevens arbeidde Kalvijn aan de vertaling des Bijbels in het Frans, terwijl de Waldenziese gemeenten 500 gouden daalders opbrachten om het drukken te bekostigen. In 1536 maakte Kalvijn een reis naar Italië, om de hertogin Renate van Ferrara, een dochter van Koning Lodewijk XII, die de hervorming genegen was, te bezoeken. Vandaar ging hij naar zijn vaderstad Noyon, waar twee zijner zusters voor het Evangelie werden gewonnen. Op zijn terugreis naar Basel werd hij door de oorlog van Frankrijk en Duitsland genoodzaakt om over Genève te

reizen. Farel wist hem over te halen om in Genève te blijven, als leeraar in de Theologie. In Oktober van dat jaar nam hij deel aan een godsdienstgesprek te Lausanne. Ook werd hij aangesteld als prediker en vervaardigde hij een Katechismus, die later gold als de geloofsbelijdenis van Genève. In dit stuk is de leer der voorverordinering (predestinatie) duideliker uitgesproken dan in de Institutie. Het aanbod des Evangelies is algemeen, gelijk het zonlicht, maar God schenkt het oog des geloofs, om het Licht te zien alleen aan hen, die Hij van eeuwigheid bij name kende en aan Christus overgaf ter zaliging. Gods volkomen vrijmacht sluit alle roem van mensen uit. Wie gelooft, volhardt daarin tot het einde. Die volharding der heiligen is het geheim van de geloofsmoed en beginselvastheid der Kalvinisten.

Uit deze Katechismus werd een uittreksel gemaakt en op dat stuk deden de burgers bij tien tegelijk de eed van getrouwheid. Later bleek het dat velen zich hieraan hadden onttrokken, die liever hun vrijheid behielden.

Hierna diende Kalvijn een kerkenorde in bij de Raad van Genève, waarin de aanstelling van een kerkeraad, de eredienst en de kerkelike tucht geregeld werden. De Raad nam dit stuk aan, met verwerping van vele voorname punten, zodat het meer een politieverordening dan een kerkenorde was.

In die tussentijd was de stad Bern overgegaan van de Zwingliaanse naar de Lutherse opvatting in zake de kerkregering en de Sakramenten. Ze drong er op aan, dat men in Genève 't zelfde zou doen. Zodoende kwam er tweespalt tussen de Raad van Genève en de Hervormers, die eindigde met hun verbanning in 1538. Farel ging arbeiden te Neuchatel. Kalvijn te Straatsburg. Hier organiseerde hij de Franse vluchtelingen-gemeente naar zijn kerkenordening, werd professor aan de Hogeschool en nam deel aan de godsdienstgesprekken met de Luthersen. Hier ontstond de toenadering tussen Kalvijn en Melanchton, waarvan Kalvijn's ondertekening der Augsburgse Konfessie het

treffend bewijs is. In 1540 trad Kalvijn te Straatsburg in het huwelik met Idelette van Buren, een weduwe van Nederlandse afkomst.

Genève zuchtte intussen onder de onbekwaamheid der nieuwe leeraren, de ontrouwheid van de Raad, die zich door Bern liet leiden, de pogingen van de roomse kardinaal Sadolet, om Genève terug te winnen.

Kalvijn vermaande zijn vrienden tot stille onderworpenheid, en schreef een verdediging des geloofs tegen Sadolet. Deze handelwijze maakte zulk een goede indruk, dat Kalvijn in 1540, terwijl hij te Worms toefde, waar een godsdienstgesprek werd gehouden, een gezantschap van de Geneefse Raad ontving, die hem terug riep. In September 1541 voldeed hij aan dit verzoek en keerde terug in Genève.

De jaren 1541 tot 1545 vormen het tijdperk van voorbereiding, tot de eindworsteling in Genève tussen de vrije (libertijnse) en de christelike (Kalvinistiese) partij. Kalvijn stelde in zijn nieuwe kerkenorde voor, dat de gemeente een kerkeraad zou kiezen (konsistorie), bestaande uit leeraars (pastores), dokters (schriftuitleggers), ouderlingen (tuchtmeesters) en diakenen (armverzorgers). De Raad stond er op om zelf de kerkenraad te benoemen, en zelf het oppertoezicht te houden over de tuchtuitoefening en de scholen. Aan de zijde van de Raad stond de partij der oud-Geneefse burgers, aan de zijde van Kalvijn de partij der ingekomen Franse vluchtelingen, die gaandeweg groter werd. In 1553 bestond de Raad meest uit tegenstanders van Kalvijn. In deze tijd valt het proces van Michaël Servet, een man, die elders ter dood veroordeeld zijnde, naar Genève gevlucht was en daar door zijn lochening van de Drieëenheid Gods en zijn lasteringen tegen de waarheid, de kerk van Christus bestreed. Servet werd ter dood veroordeeld, en de partij der oud-Geneefsen, die het voor Servet hadden opgenomen, verloor van dat ogenblik alle invloed. Er wordt vaak hard geoordeeld over de strenge zedentucht, door Kalvijn te Genève ingevoerd. De theaters werden gesloten, volksfees-

ten afgeschaft, kaartspel en dansen verboden, herbergen kwamen onder strenge bewaking, brasserij, dronkenschap en opschik werd strafbaar gesteld. Maar wat is het oordeel van hedendaagse beroemde geschiedschrijvers? Ze vermelden: „In Genève stond een nieuw geslacht op, dat het voorbeeld was, een geordende en christelike maatschappij, waarin welvaart heerste en misdaad onbekend werd. De verkeerdheden, waartoe de Doperse Reformatie de aanleiding was, doen ons zien hoezeer een strenge tuchtoefening voor Gods kerk in die dagen nodig was." Kalvijn stierf 27 Mei 1564. Beza zette zijn werk voort.

Kalvijn was niet alleen kerkhervormer, maar ook de vader van een destijds onbekende levensbeschouwing. Door zijn korrespondentie, zijn uitgebreid verkeer met alle hoofdsteden van West-Europa en inzonderheid door de in 1558 opgerichte Geneefse Hogeschool, aan welke hij met Beza en anderen onderwees, heeft Kalvijn de stoot gegeven tot het aanbreken van een nieuw tijdperk in de geschiedenis der volken.

HOOFDSTUK 5.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE IN ZWITSERLAND.

De politieke tweespalt van de Duitse en Franse kantons (republiekjes) in Zwitserland werkte na op godsdienstig gebied. In de eerste tijd hield het Zwingliaanse Zurich Kalvijn voor een vermomde Lutheraan. Basel verwierp Kalvijn om zijn strenge leer en zeden. Bern was jaloers op de invloed, die Genève kreeg door Kalvijn, in de Waadlandse distrikten.

In 1549 gelukte het Kalvijn en Farel om tot een overeenstemming te komen met Bullinger (Zwingli's opvolger) en het Zwingliaanse Zurich. De Tigurijnse overeenstemming

(consensus Tigurinus), waarin een ware geestelike gemeenschap met Christus in het H. A. geleerd wordt, werd door de meeste Franse en Duitse kantons aangenomen, uitgezonderd Bern. In Duitsland maakte deze belijdenis de verwijdering tussen de Lutherse en Kalvinistiese reformatie groter.

In de Keur. Paltz regeerde hertog Frederik III. Onder zijn leiding kreeg de Kalvinistiese Reformatie in dat deel van Duitsland de overhand. Het ontstaan van de Heidelberger Katechismus is daarvan het tastbare bewijs. In het jaar 1566 nu dreigde het gevaar, dat Frederik III en zijn gebied van de godsdienstvrede met de Roomsen zou uitgesloten worden op de rijksdag te Augsburg. Hij zond daarom gezanten naar Zurich en Genève om te vragen wat hen te doen stond. Bullinger had een geschrift opgesteld, dat bestemd was om na zijn dood te worden uitgegeven. Dit stuk nu stond hij af aan Frederik, nadat het in der haast door alle Zwitserse kantons was ondertekend, uitgezonderd Basel, dat Luthersgezind was. Ook de Gereformeerde kerken in Nederland, Schotland, Hongarije, Boheme en Polen ondertekenden het stuk. Hierdoor was het gevaar afgewend, dat de reformatie in de Paltz als een sekte van de godsdienstvrede zou uitgesloten worden. Tevens smeedde deze tweede Helvetiese konfessie (Zwitserse geloofsbelijdenis) een enge band om de Zwitserse kantons. Het stuk van Bullinger is een verbinding van Zwingli's en Kalvijn's opvatting. Het heeft krachtig bijgedragen, om de Kalvinistiese reformatie in Zwitserland overheersend te doen worden.

De mede-arbeiders van Kalvijn hebben na zijn dood zijn aangevangen werk krachtig voortgezet. Willem Farel bleef arbeiden te Neuchatel, waarheen hij geweken was na zijn verbanning uit Genève. In 1565 stierf hij aldaar.

Petrus Viret werd na Kalvijn's komst te Genève de hervormer van het naburige Lausanne, waar hij in 1571 overleed.

Theodorus Beza, door Kalvijn en de Raad van Genève tot professor beroepen te Genève in 1558, bleef aldaar arbeiden tot zijn dood in 1605, op 86-jarige leeftijd. Zijn arbeid

in zake de tekst van het Nieuwe Testament en de Franse Psalmberijming, zijn welsprekendheid, zijn wijdvertakte korrespondentie en zijn optreden als bemiddelaar in godsdienstgeschillen, hebben zijn naam naast die van Kalvijn aan de vergetelheid ontrukt.

HOOFDSTUK 6.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE IN FRANKRIJK.

Noch de Lutherse, noch de Zwingliaanse Reformatie konden wortel schieten in Frankrijk. De Humanistiese richting was er te sterk, en kon alleen door de Kalvinistiese denkrichting verdrongen worden.

Onder leiding van de Humanist Jacques Lefèvre d'Etaples was er sedert 1512 een stroming in Frankrijk en aan de Hogeschool van Parijs, de Sorbonne, die de Roomse kerk van binnen uit herstellen wilde. De Humanisten, wier levensbeschouwing bestaat in een herleving van de Grieks-Romeinse denkwereld, kwamen door hun taalstudie in kennis met de Bijbel, in die dagen een onbekend boek. Evenals Ruysbroek in Nederland, zo ijverde Lefèvre in Frankrijk voor de kennis der H. Schrift, waarvan hij uitleggingen in het licht zond. Hij veroordeelde intussen het optreden van Luther, bleef trouw aan de Roomse misbruiken, maar drong sterk aan op innerlike vroomheid en godsdienstige gezelschappen.

De richting van Lefèvre, die men de mystieke zou kunnen noemen, wegens haar ijveren voor een inwendig, verborgen Christendom, vond een gunstig onthaal aan het hof van koning Frans I en bij diens zuster Margaretha van Navarre.

De leerlingen van Lefèvre bleven niet zoals hun meester rustig in het stadje Meaux, maar reisden naar Duitsland om Luther en Melanchton te horen, vertaalden hun

geschriften voor het volk en dreven een sterke propaganda met Lefèvre's Bijbelvertaling. De meest bekende onder deze leerlingen van Lefèvre zijn Willem Farel (later in Genève) en Gerard Roussel. Deze propaganda prikkelde de Sorbonne tot verzet en op haar verzoek, benevens dat van de Paus, stelde het Parlement in 1525 een kettergericht in. De eerste martelaren waren Berquin en Joubert. Vele Christenen togen buitenslands. Intussen onderhandelde koning Frans I uit politieke oogmerken met de Protestanten in Duitsland, doch het bovengenoemde kettergericht werd daardoor slechts drie jaren geschorst, en in 1528 begonnen weer nieuwe geloofsvervolgingen.

Inzonderheid hadden de Waldenzen van deze vervolging te lijden. In 1545 werden 4000 van hen vermoord of op de galeien (schepen) als slaven vastgebonden, en 22 dorpen werden in de as gelegd, terwijl 4000 van hen ontkwamen in het gebergte. Ze hadden door gezantschappen naar Basel, tot Oekolampadius en Butzer kennis gekregen van de beginselen der reformatie en in 1532 te Chanforans onder leiding van Farel hun eerste sinode gehouden. Op deze sinode besloten ze de deelneming aan de roomse eredienst te laten varen, en stelden ze een eigen geloofsbelijdenis op. Eerst in 1561 hielden de vervolgingen onder hen op.

In het eigenlike Frankrijk heetten de Evangeliesen sedert 1557 Hugenoten, een naam die niet is afgeleid van het Zwitserse ,,eedgenoot'', maar ontleend aan het bijgelovig verhaal van zekere koning Hugo, die 's nachts rondspookte. Hugenoten zijn dus eigenlik nachtdiscipelen of Nikodemieten, alzo genoemd naar de schriftgeleerde Nikodemus, die des nachts tot Jezus kwam.

Kalvijn is er in geslaagd onder de zegen des Heeren door vermaning en geschriften de Franse Hugenoten tot kerkformatie te brengen. Bekend is zijn geschrift tegen de Nikodemieten, van 1544. Kalvijn en Farel hielpen hun vervolgde landgenoten met woonplaatsen in Zwitserland, en zonden tal van Evangeliepredikers uit Genève naar Frankrijk. Vele vorstelike personen, zoals Jeanne d'Albret, de

dochter van Margaretha van Navarre, en haar man Prins Anton van Bourbon, benevens vele adelike personen, zoals admiraal Gaspard de Coligny, werden gewonnen voor het Evangelie. In 1555 begon de stichting van gemeenten en in 1559 werd de eerste sinode te Parijs, Frankrijk's hoofdstad, gehouden, waar met medewerking van Kalvijn de eerste Franse (Galliese) Geloofsbelijdenis tot stand kwam. In 1558 werd het aantal gereformeerden in Frankrijk geschat op 400,000 en na enkele jaren hadden ze 2150 gemeenten, alle met presbyteriale kerkregering (door ouderlingen) naar het voorbeeld van Genève, welks Hogeschool de gemeenten geregeld van leeraars voorzag.

HOOFDSTUK 7.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE IN DE NEDERLANDEN.

De bestrijding der Reformatie in de Noordelike en Zuidelike Nederlanden begon met het verbranden van Evangeliese boeken te Leuven in tegenwoordigheid van Karel V, de Duitse Keizer, die tevens door erfenis heer was geworden van de Nederlandse gewesten. Deze verbranding van Evangeliese boeken werd op tal van plaatsen uitgevoerd. Wel een bewijs dat in de Nederlanden ten gevolge van de arbeid der Broeders des gemenen levens een vruchtbare bodem was voor het zaad van Gods Woord. Al de geschriften van Luther, benevens zijn Bijbel, werden in 't Hollands vertaald en daar te lande druk gelezen. Toen dit middel niet baatte, werd een leek (een gewoon lid der Roomse Kerk) Frans van der Hulst tot ketterrechter aangesteld. Velen weken daarop buitenslands, onder wie de Humanist Erasmus uit Rotterdam. De Augustijner kloosters, dezelfde monnikenorde waartoe ook Luther behoorde, bleven in stilte de Evangeliese leer verbreiden. Om die te keren, liet men te Antwerpen een geheel klooster gevangen nemen, terwijl

twee der meest standvastige monniken, Hendrik Vos en Johan van Essen, op 1 Julie 1523 te Brussel verbrand werden. De landvoogdesse, Margaretha van Savoye, en na 1530 Maria van Hongarije, traden echter zeer gematigd op in de uitvoering der keizerlike plakkaten (bevelschriften) en daardoor wies het Evangelie snel. De wederdoperse reformatie, die met geweldig optreden gepaard ging, deed echter Gods woord veel afbreuk, totdat de val van Munster en het optreden van Menno Simons deze beweging deed ophouden. In de gezelschappen (Conventikels) der Lutheranen bleef echter het zuivere Evangelie zijn kracht doen. Uit die kringen kwamen de Souterliedekens (Psalmen) en voordrachten der Rederijkers als die te Gent 1539: „Welke is de enige troost in het sterven". Ook vond men onder hen martelaren, gelijk Johannes Pistorius, 1525 te Den Haag geworgd en verbrand en de pastoor Angelus Merula, 1552 te Bergen verbrand op 70-jarige leeftijd.

VLUCHTELINGEN-KERKEN.

In 1555 deed Karel V afstand van de regering ten behoeve van zijn zoon Filips II. Van toen af begon de hevigste vervolging der Evangeliesen. De meeste weken uit naar het buitenland. In Oost-Friesland heerste geloofsvrijheid, onder de regering van gravin Anna. Zij gaf de Evangeliesen vrijheid om te Emden te wonen. Toen de orde dreigde verstoord te worden door het optreden van tal van sekten, stelde zij Johannes à Lasco aan om orde te brengen in de kerkelike zaken. Deze te Warschau, in Polen, 1499 geboren, had op zijn studiereis in 1523 kennis gemaakt met Albertus Hardenberg, een leerling van de Broeders des gemenen levens, met Erasmus, met Zwingli en met Oekolampadius. Teruggekeerd zijnde van zijn reis, wilde hij in Polen de kerk in de kerk hervormen, doch deze poging mislukte. Daarop hervatte hij zijn rondzwervend leven, zeggende: „De Godvruchtigen hebben geen vaderland op aarde, want zij zoeken de hemel". Door briefwisseling met Kalvijn, Melanchton en Bullinger, de drie leiders der Reformatie,

was hij tot het inzicht gekomen, dat Kalvijn's opvatting van de kerk de reehte was, en daarom richtte hij de kerk te Emden in naar het voorbeeld van Genève. De Emdense gemeente heeft door hare gastvrijheid en haar ijver voor de Nederlandse ballingen de naam verdiend van ,,Herberg der gemeente Christi''.

Te Londen had zich eveneens een vluehtelingengemeente verzameld. In 1550 kregen ze eigen kerken van de koning Eduard VI. Deze liet Johannes à Lasco overkomen, om de kerkelike zaken te ordenen. De Waalse vluehtelingen hadden de Katechismus en Liturgie van Kalvijn en de Geneefse Kerkenordening, die in de Franse taal geschreven waren. De Nederlanders kregen een Katechismus en Liturgie van Ds. Utenhove, en Kerkenordening van Marten Mieron, zodat de twee delen der gemeente door hun taal gescheiden, in vrede met elkander leefden. Benevens de leeraars en opzieners en diakenen, koos de gemeente ook doktoren, die wekeliks bijbeloefeningen of kapittelpreken hielden in 't Latijn. De diakenen waren uitgesloten van het bestuur der kerk, en werden sleehts nu en dan tot de raad der kerk geroepen.

Na koning Eduard's dood, regeerde van 1553—1558 Maria de bloeddorstige over Engeland. Wel dertig duizend vreemdelingen vloden naar Duitsland. Eerst onder hare opvolgster Elizabeth, werd de godsdienstvrijheid in Engeland hersteld en kwam de vluchtelingenkerk weer tot openbaring.

17 September 1558 zeilden twee sehepen, met 175 leden der Londense vluehtelingenkerk, onder wie à Laseo, Utenhove en Micron, de Theems uit, met bestemming naar Denemarken. Door de storm werden beide schepen van elkander gescheiden, maar beider bemanning werd door de Lutherse vorsten een schuilplaats in hun rijk ontzegd. Na veel omzwervens kwamen ze te Emden, doeh omdat de bevolking te groot werd voor die stad, weken velen later naar Wesel en Frankfort. Uit Frankfort verdreven de Luthersen hen naar het klooster Frankendaal nabij Worms, in

het gebied van de vrome Keurvorst Frederik III. Bekende leeraars van de Frankendaalse gemeente zijn Caspar van der Heyden, de opsteller van de „Ziekentroost", en Petrus Dathenus, de vertaler van de Heidelbergse Katechismus en opsteller der Psalmberijming van 1566.

Te Wesel, in het Hertogdom Kleef, was een bloeiende Evangeliese gemeente, met Iman Orbzen, een Nederlander, tot predikant. Erasmus had voor dit land een kerkenorde gemaakt, die 1533 werd ingevoerd. In 1556 werd ook hier een vluchtelingen-gemeente gesticht volgens de kerkenorde van à Lasco. In 1568 werd alhier de eerste algemene vergadering der Ned. Geref. Kerken onder 't Kruis gehouden, in 1571 die te Emden, waar een voorlopige kerkenorde werd aangenomen. In 1578 keerden de vreemdelingen terug naar hun land. De Nederlanders lieten een zilveren beker achter met opschrift: „Ik was een vreemdeling en gij hebt mij geherbergd"; de Walen een beker met opschrift: „Bewaar o Heer! het beroemde Wesel, de herberg uwer Kerk".

In de Nederlanden waren ook tal van kruisgemeenten (heimelik vergaderende kerken). Zij noemden zich met verdichte namen, om de vervolging te ontgaan, zoals „de Olijftak", „de Wijnstok". Antwerpen was de eerste gemeente, die gesticht werd 1537. Een der eerste leeraars was Caspar van der Heyden, een edelman, die als schoenmakersgezel zijn brood verdiende, totdat hij in 1554 geordend werd. In 1556 was er naast de Vlaamse ook reeds een Waalse of Franse gemeente. Terwijl de vlammen der brandstapels door de ramen gezien werden, vergaderde de gemeente. Vele kerkeraadsleden stierven de marteldood; anderen, onder wie Van der Heyden, redden zich door de vlucht. Zijn opvolger, Christoffel Smit of Fabricius, werd doorstoken op de brandstapel, terwijl het volk hem zocht te bevrijden en de beul de vlucht nam. Ook in andere Zuid- en Noord-Nederlandse steden bestonden kruisgemeenten en het aantal harer martelaren loopt in de duizend.

Filips II had na zijn troonsbestijging in 1555 de handen vol met zijn oorlog tegen Frankrijk, maar na de vrede

van Chateau-Cambresis in 1559, kreeg hij de handen vrij om de plakkaten uit te voeren. De Inkwisitie (Kettergericht) werd uitgebreid; dertien nieuwe bisdommen moesten dienen tot behoud van de roomse godsdienst, en bij geheim verdrag, met de koning van Frankrijk aangegaan, werd bepaald dat beiden deze en Filips II het Protestantisme zouden uitroeien. Tot landvoogdes stelde Filips bij zijn vertrek aan Margaretha van Parma, terwijl hij haar Kardinaal Granvelle als raadsman toevoegde, benevens Barlaymont en Viglius. Voorts stelde Filips tot stadhouder over Holland, Zeeland en Utrecht, Willem van Oranje aan, de man die wist van het geheim verdrag tot uitroeiïng der ketters en die gezworen had om met Gods hulpe het te verijdelen. Oranje begon met aan Filips een verzoekschrift te zenden, ten einde de plakkaten te verzachten. Zijn broeder, Lodewijk van Nassau, ging verder dan hij, want met 300 Edelen richtte hij een verbond (kompromis) op, dat ten doel had zich te verzetten tegen de Inkwisitie. Toen zij in optocht naar het paleis van de Landvoogdes gingen, noemde Barlaymont hen bedelaars, in 't Frans geux, waarnaar zij zich voortaan Geuzen noemden.

Het enig gevolg van al deze zachte maatregelen in 't belang van godsdienstvrijheid was, dat de plakkaten verscherpt werden en dageliks de brandstapels rookten. Deze gespannen verhouding kon niet lang voortduren, en toen het volk te Artois in Vlaanderen te hoop liep om de beelden in de kerken te vernielen en deze beeldenstorm zich van stad tot stad voortplantte, moest de Landvoogdes toestemmen in een verdrag met de Edelen, waarbij Godsdienstvrijheid zou geduld worden. In korte tijd was daardoor de rust hersteld in de gewesten, die onder Oranje en Egmond als stadhouders stonden.

Filips II, horende van de beeldenstorm, zwoer zich te zullen wreken, en bereidde zich tot de krijg. Margaretha, een leerling van de Jesuïet Ignatius van Loyola, meende niets van hare plechtige verzekeringen aan de Edelen. Zij legde in alle steden Spaanse bezetting, en toen de magistraat van

Valenciennes de bezetting weigerde te ontvangen, werd de stad belegerd, ingenomen en de beide Gereformeerde predikanten La Grange en Guido de Brès ter dood gemarteld. Kort hierop verliet de Prins van Oranje het land, en meer dan honderd duizend burgers volgden zijn voorbeeld. Margaretha trad af als Landvoogdes en de hertog van Alva kwam in haar plaats, die in last had om geen ketter te laten leven. Hij doodde de graven van Egmond en Hoorne, richtte de raad van beroerte op, die in drie maanden tijds 1800 doodvonnissen velde, en eigende zich het goed van de veroordeelden toe. De burgers riepen de hulp van Oranje in tegen Alva. Willem en zijn broeders deden daarop gewapende invallen in het Noorden en Zuiden des lands en hiermede brak de 80-jarige vrijheidsoorlog van Nederland tegen Spanje uit (1568—1648).

Intussen bloeiden de kruiskerken, zodat ze in 1563 in Sinodale vergadering samen kwamen te Antwerpen. Onder de afgevaardigden vindt men de beroemde namen van Marnix van St. Aldegonde, de rechterhand van prins Willem van Oranje, en verder de predikanten Junius en Saravia. De geloofsbelijdenis door Guido de Brès opgesteld in 1559, werd algemeen aangenomen, en met een merkwaardige brief de koning toegezonden. Ook beraadslaagde men over het aanvangen der openbare prediking. Deze sinode is het overtuigend bewijs, dat de Reformatie in de Nederlanden overwegend Kalvinisties was. Niet alleen de Geloofsbelijdenis, maar ook de wijze van samenkomen der kerken draagt het stempel der presbyteriale kerkregering. Er is niet het minste spoor van de inmenging der overheid in kerkelike zaken, zoals Luther en Zwingli hadden gewild. Er is geen enkel bewijs, dat het Kalvinisme later door Franse predikers is ingevoerd in de Nederlanden. Wel kan bewezen worden, dat de Franse Reformatie uit Nederland is gevoed.

Zelfstandig zijn de Nederlandse belijders van het Evangelie tot de overtuiging gekomen, dat Kalvijn onder al de Reformatoren het meest Bijbelse standpunt innam. Kalvijn heeft gearbeid voor de Nederlandse Reformatie door de vor-

ming en leiding van een aantal leerlingen, door zijn geschriften, maar allermeest door rechtstreekse leiding. De vluchtelingenkerken te Londen, Wesel en Emden hielp Kalvijn door oplossing van geschillen, de toezending van leeraars, die van Frankfort zelfs door een persoonlik bezoek. De Kruisgemeente te Antwerpen stond met Kalvijn in geregelde briefwisseling. Uit een van deze brieven, die nog bewaard is, blijkt hoe Kalvijn en die gemeente wederkerig in liefde aan elkander verbonden waren. De leiders der Nederlandse Reformatie, Guido de Brès, Caspar van der Heyden, Petrus Dathenus en Poppius raadpleegden Kalvijn in alle zaken. Geen wonder dus dat Nederland het vaste bolwerk van het Kalvinisme is geworden.

HOOFDSTUK 8.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE IN ENGELAND.

Kalvijn's grote invloed op de Reformatie in Engeland blijkt allermeest uit de in 1552 herziene uitgave van het „Book of Common Prayer", d. i. de door Th. Cranmer opgestelde Liturgie voor de bisschoppelike kerk van Engeland. Deze kerk was ontstaan door de breuke tussen koning Hendrik VIII met de Paus van Rome, naar aanleiding van zijn echtscheiding van Katharina van Arragon en zijn huwelik met Anna Boleyn. Deze daad wilde de Paus niet openlik goedkeuren, zonder dat het echtscheidingsproces te Rome gevoerd werd. Hendrik VIII beriep zich op een oude Engelse wet van 1353, volgens welke alle processen buitenslands werden verboden. De koning won de raad in van de beroemdste Europeese godgeleerden. Luther en Melanchton raadden het huwelik met Anna aan. Daarop volgde het huwelik in 1533, waarop de Paus dreigde met de kerkelike ban. Nu maakte Hendrik VIII en zijn Parlement de Roomse Kerk in Engeland los van Rome door de Supremaatsakte

van 1534, die de Engelse koningen het oppergezag in de kerk toekende en de Paus, als bisschop van Rome, alle rechten ontzeide. Intussen werd Thomas Cranmer, prof. te Oxford, een man die met vrucht de geschriften van Erasmus en Luther bestudeerd had, eerste minister. Onder zijn invloed werd de Heilige Schrift in 't Engels vertaald, voor 't gebruik in de kerken voorgeschreven, vele kloosters opgeheven en allerlei roomse misbruiken afgeschaft. Hierdoor grepen de Lollarden (aanhangers van Wiclef) en de Evangeliesen, die de geschriften van Luther ijverig lazen, moed om openlik op te treden. Cranmer was in zijn hart te bevreesd om koning Hendrik tegen te gaan in zijn streven naar de oppermacht in de kerk, en zodoende werden Roomsen en Protestanten gelijkelik vervolgd. Na Hendrik's dood volgde het regentschap van de Evangelies gezinde graaf Hertford en daarna het koningschap van Eduard VI, 1547—53, die door Cranmer was opgevoed. Aanstonds hielden de vervolgingen op, de Roomse misbruiken in de kerken werden afgeschaft, en het Book of Common Prayer als liturgiese kerkenorde in 1549 ingevoerd. Zodra de godsdienstvrijheid was verkregen, werden tal van leeraars van elders geroepen om de gemeenten te ordenen en op te bouwen. Deze waren meest alle Kalvinisten, zoals Vermigli, Ochino, Tremellius, Dryander, Johannes à Lasco en anderen. Op raad van Kalvijn en met medewerking van Butzer werd nu het „Prayerbook" nog meer ont-roomst, en Vermigli werd professor te Oxford, Butzer te Cambridge. Weldra treden in Engeland twee in Kalvijn's school gevormde kampioenen der waarheid op de voorgrond. John Knox, die in Frankrijk twee jaren op de galeien (strafschepen) had doorgebracht, en J. Hooper. Plotseling werd het aangevangen werk der Reformatie gestuit door de dood van Eduard VI, op 15-jarige leeftijd. Zijn opvolgster was Maria de Bloedige, die later huwde met Filips II van Spanje. Zij trachtte alle sporen van het Evangelie in Engeland uit te wissen. Door haar toedoen werd de bisschoppelike kerk opgeheven en November 1554 werd Engeland door kardinaal

Pole als pauselik legaat weer in de schoot der Roomse kerk opgenomen. Onder leiding van Gardiner, en na diens dood van Bonner, begon de bloeddoop der Engelse Evangeliese Kerk door de terechtstelling van 2 à 300 Protestanten. De bisschoppen Ridley en Latimer werden verbrand, Cranmer herriep in de kerken zijn belijdenis, maar herstelde die op de brandstapel, toen hij eerst zijn hand, die de herroeping geteekend had, aan de vlammen prijs gaf. In 1558 stierf Maria kinderloos, en hare zuster Elisabeth (1558—1603) de dochter van Anna Boleyn, en de leerlinge van Cranmer, volgde haar op. Paus Paul IV erkende Maria Stuart als koningin, wat ten gevolge had, dat het Parlement de Supremaats-eed en daardoor de Bisschoppelike Kerk herstelde. Kalvijn schreef een brief aan koningin Elisabeth, ten gunste van de presbyteriale kerkregering, maar deze werd slecht opgenomen, daar zij hem verantwoordelik achtte voor het pamflet van John Knox tegen de vrouwenregering. Elisabeth stelde Mattheus Parker, een vriend van hare moeder, aan tot aartsbisschop van Canterbury, en deze benoemde en wijdde de 15 nieuwe bisschoppen der Anglikaanse kerk, daar alle vroegere bisschoppen de eed van getrouwheid aan Elizabeth weigerden te doen. De wijding der nieuwe bisschoppen is nog in 1896 door de Paus voor ongeldig verklaard. De grondslag van de Engelse Staatskerk vormen de 39 artikelen van 1563, waarin Christus als enig Hoofd der Kerk erkend wordt en Zijne geestelike tegenwoordigheid in het H. Avondmaal geleerd wordt.

De Roomse Kerk deed grote moeite om het verloren terrein te herwinnen. Wel 300 priesters werden heimelik uit Rome gezonden om Engeland voor de Paus te herwinnen; talrijke aanslagen op het leven van Elizabeth werden ontdekt. Deze strijd eindigde met de ter dood brenging van Maria Stuart en de nederlaag van de Spaanse Armade (onoverwinnelike vloot) bevochten door de Engelse en Nederlandse vloten en verstrooid door de adem Gods.

De Kalvinisten stootten zich aan de misbruiken der bisschoppelike kerk. Ze mistten in haar de tucht, het heilig

houden van de Zondag, de regering door opzieners en de eenvoudige Gereformeerde Liturgie. Ze verzetten zich tegen de half-roomse eredienst, de priesterkleding, en werden om die reden sedert 1564 Puriteinen genoemd, dat is voorstanders van de uitzuivering van de roomse zuurdesem. Eerst voerden ze de strijd voor hervorming in de Staatskerk, na 1572 stichtten ze afzonderlike presbyteriaanse kerken, onder leiding van Thomas Cartwright, professor te Cambridge.

De Puriteinen werden door de regering vervolgd, en sommigen met de dood, anderen met ballingschap gestraft, maar hun aantal nam snel toe, zowel binnen als buiten de Staatskerk. In hen zette zich de invloed van de Kalvinistiese Reformatie in Engeland voort.

HOOFDSTUK 9.

DE KALVINISTIESE REFORMATIE IN SCHOTLAND.

De eerste martelaar voor het Evangelie in Schotland was Patrik Hamilton, die na zijn terugkeer uit Wittenberg op 24-jarige leeftijd verbrand werd, onder de regering van Jakobus V. Onder het regentschap van de graaf van Arran over de minderjarige Maria Stuart, was de godsdienststrijd tegelijkertijd een politieke tussen Franse en Engelse invloeden in Schotland. De adel bezette het slot St. Andrews in 1546, en beriep de vurige Kalvinistiese prediker John Knox tot leeraar. Het slot werd echter ingenomen door de Regent met Franse hulp en de gevangenen, onder wie John Knox, op de Franse galeien gezet. In 1549 vrijgelaten, arbeidde Knox als leeraar in de Engelse vluchtelingengemeente te Frankfort en later te Genève. In 1555 verscheen hij plotseling te Edinburg, de hoofdstad van Schotland, en predikte daar voor een grote schare, zodat de overheid hem

niet durfde gevangen nemen. Spoedig nam hij echter weer de wijk naar Genève.

Nu sloten vele Schotse Edelen, onder leiding van Lord Erskine en Jacob Stuart, een verbond (Covenant), om met hun leven het Woord Gods en de Kerk te verdedigen, tegen het optreden van de koningin Maria Stuart, die met de Franse koning Frans II gehuwd was en de Evangeliesen zwaar vervolgde.

Hierop verscheen John Knox in 1559 weer in Schotland, predikte vrijmoedig te Perth en riep de Edelen te wapen tegen de roomsgezinde regering. In deze strijd werd de koningin Maria Stuart gedwongen om alle godsdienstkwesties door het Parlement te laten beslissen. In 1560 schafte het Parlement de Roomse godsdienst af, en nam de door Knox opgestelde Schotse Belijdenis in Kalvinistiese geest aan.

Als kerkenordening voerde Knox het ,,Book of discipline'' in, dat in alles met de presbyteriale kerkregering overeen komt, uitgezonderd in de aanstelling van 10 superintendenten of opzichters over de kerken. Het Kalvinisme leert daarentegen de gelijkheid van alle kerkedienaren.

Intussen keerde Maria Stuart als weduwe terug uit Frankrijk. In haar hart was zij ijverig rooms gezind; aan haar hof liet zij dageliks de roomse mis lezen, maar, zwichtende voor de invloed van het Kalvinisties gezinde Parlement, durfde zij geen verandering in de bestaande toestanden te brengen. Later huwde ze met Lord Darley, en stelde de pauselike agent, de Italiaan David Rizzio aan als haar privaatsekretaris. Het paleis der jeugdige koningin werd nu de plaats, waar de Roomsen samenzwoeren tot herstel van de oude godsdienst.

De Evangeliesen zaten echter niet stil tegenover die samenzweringen. Rizzio werd vermoord voor de ogen der koningin. Darley werd 1567 vermoord op last der koningin en zijn huis werd opgeblazen. Maria huwde nog met een van de moordenaars van haar man, James Bothwell, maar het Parlement noodzaakte haar in 1567 afstand te doen van

de regering en naar Engeland te vluchten, waar ze in 1587 door de regering is ter dood gebracht.

Als regent trad op Jakob Stuart Murray, want de zoon van Maria, haar opvolger Jakobus VI, was nog maar één jaar oud. De Kalvinistiese Reformatie trad nu zegevierend te voorschijn uit de worsteling. John Knox stierf in 1572, en Andreas Melville nam zijn plaats in als leider van de Schotse Kalvinisten. John Knox kende geen vrees; hij beklom de predikstoel in de kerk van St. Andreas, nadat de bisschop hem had aangezegd, dat hij hem daar zou doen neerschieten. Hij verscheen menigmaal aan het hof van Maria Stuart, gelijk Johannes de Doper aan 't hof van Herodes en Chrysostomus aan 't hof van keizerin Eudoksia. Op de tranen der koningin antwoordde hij: ,,Ik zie liever de tranen van Uwe Majesteit vloeien, dan mijn geweten te bezwaren''. Knox had een zware strijd te doorstaan als getuige tegen de roomse dwalingen in Schotland en tegen de poging om in Schotland de bisschoppelike kerk van Engeland te vestigen. Hij werd in 't laatst getroffen door een aanval van beroerte. Een zijner vrienden getuigde bij zijn graf: ,,Hier ligt een man, die geen mens op aarde, maar God alleen gevreesd heeft''.

Na het regentschap trad Maria's zoon Jakobus op als koning van Schotland. Hij erfde tevens van Elizabeth de kroon van Engeland, en regeerde over beide landen, 1603—1625. Hij was een vriend van Rome en werkte de Puriteinen overal tegen.

In zijne dagen bereikte de Hervorming in Ierland haar hoogtepunt. Aanvankelik was hier Rome verdrongen door de bisschoppelike kerk van Engeland. Maar de geleerde aartsbisschop J. Ussher, een besliste Kalvinist, wekte de behoefte op aan een eigen Ierse Geloofsbelijdenis, die op een sinode te Dublin in 1615 tot stand kwam. In deze belijdenis, bestaande uit 104 artikelen, wordt de Voorbeschikking uit de vrije wil Gods geleerd en de Uitverkiezing uit een voorgezien geloof (remonstrants) beslist veroordeeld. De paus van Rome heet in dit stuk ,,de mens der zonde''.

De Sakramenten worden in Kalvinistiese geest als tekenen en zegelen van het Genadeverbond opgevat. Het is jammer dat deze Belijdenis door de invoering van de anglikaanse artikelen in 1635 geheel is verdrongen.

Ook ontving koning Jakobus I een stuk uit Amsterdam (Nederland), werwaarts een puriteinse gemeente uit Londen tijdens Elizabeth's regering was gevlucht. In dit stuk werden de verschilpunten van de bisschoppelike kerk en de Kongregationalisten, zoals de Puriteinen zich noemden, uiteengezet. Dit stuk bleef echter zonder gevolg.

HOOFDSTUK 10.

ENIGE SEKTEN TIJDENS DE REFORMATIE.

a. ANTITRINITARIERS.

Met deze naam duidt men gewoonlik aan de lochenaars van de leer der Goddelike Drieëenheid. Het eerst werd die lochening gevonden in enige kringen der Wederdopers. Magister *Johannes Campegius* leerde dat God en Christus gelijke wezens zijn, gelijk Adam en Eva op elkaar geleken, maar de Zoon is niet eeuwig, doch het eerste schepsel, terwijl de H. Geest het gemeenschappelike wezen is van Vader en Zoon. Campegius stierf in de gevangenis.

Michaël Servet kwam te Basel bij Oekolampadius met dezelfde voorstelling als Campegius. Hier afgewezen zijnde, werd hij te Straatsburg door Capito gastvrij ontvangen. In 1531 gaf hij een geschrift uit getiteld : „De dwalingen in de leer der Drieëenheid." Servet moest vluchten, een andere naam aannemen (Villanovanus), onder welke hij te Parijs in de medicijnen ging studeren. Ook hier kwam hij in moeite door enige voorlezingen over de Sterrewichelarij. Later vinden we Servet als dokter in Vienne, waar hij zijn hoofdwerk : „De herstelling des Christendoms" uitgaf. Over dit werk ontstond een korrespondentie tussen hem en Kalvijn, en toen het werk in 1553 gedrukt werd, liet Kal-

vijn hem door een tussenpersoon aanklagen bij de roomse Inkwisitie te Lyon. Servet werd gevangen genomen, voor 't gerecht gebracht, en nadat hij zelf door de vlucht ontkomen was, werd zijn gelijkenis en zijn boek te Vienne verbrand. Op zijn doorreis naar Spanje vertoefde Servet te Genève. Hier liet Kalvijn hem aanklagen door zijn sekretaris, zodat hij gevangen werd genomen. Na zijn verhoor, waarbij zijn Godslasteringen aan het daglicht traden, werd Servet met goedvinden van de steden Bern, Zurich, Basel, Schaffhausen op 27 Oktober 1553 in 't openbaar levend verbrand. Kalvijn trachtte nog verandering in zijn straf te verkrijgen, doch te vergeefs.

Servet wordt door modernen hoog vereerd als een man van de verlichting, die zijn tijd verre vooruit was. Bij nadere kennismaking blijkt hij echter meer een volgeling te zijn van de Neoplatonisten en de kerkvader Origenes, die de grenzen uitwissen tussen God en de Schepping, en alles vergeesteliken wat zij in de Bijbel lezen. God is het wezen der dingen, de altijd veranderende en in de mens Jezus tot hoogste ontwikkeling komende natuur. Servet predikte ook de komst van het duizendjarig rijk, nadat de Paus van Rome, de kinderdoop en de Drieëenheidsleer, de drie kentekenen van de Antichrist, zouden te niet gedaan zijn.

Men doet verkeerd als men het kettergericht over Servet alleen op rekening van Kalvijn zet. Beza en Melanchton, en in de Galliese en de Zwitserse Belijdenis, de Franse en de Zwitserse gereformeerden, hebben deze daad eenparig goedgekeurd. Het was een algemeen verbreid gevoelen, dat de overheid verplicht was de ketters te straffen.

Voor Kalvijn was het oordeel over Servet een levensvraag. Door vluchtelingen uit Italië werd de Reformatie bedreigd met Doperse en Pantheïstiese ketterijen.

In 1550 werd op een sinode van Wederdopers te Venetië uitgesproken, dat Jezus alleen mens en niet God was. Te Genève hadden de Italianen een gemeente, die tal van lochenaars der Drieëenheid, o.a. Blandrata en Gribaldi, in haar midden ontving. Kalvijn stelde een geloofsbelijdenis

op voor deze gemeente, die alle leden moesten ondertekenen. Blandrata nam hierop de vlucht, doch werd superintendent van de Geref. kerken in Klein-Polen. Een andere ketter, Gentile, werd te Bern onthoofd.

In Polen en Zevenbergen vonden de bestrijders van de Drieëenheid en van de Kinderdoop een veilig toevluchtsoord. Daar kwam het zelfs tot de oprichting van een Unitariese Kerk, d. i. een kerk die leerde dat God één is in wezen en één in persoon (Unitas betekent eenheid). Als hervormer van die kerk trad op Faustus Sozzini, die door de nagelaten geschriften van zijn oom Lelio Sozzini, en vier jaren studie te Basel, een voorstander van de Unitariërs was geworden. Hij arbeidde meest in Polen, ontkwam ternauwernood de brandstapel en stierf in 1604, nalatende de zogenaamde Rakauer Katechismus. Naar Sozzini heten aanhangers dezer richting voortaan Socinianen. Zij achten Jezus alleen als profeet, die zijn leer door zijn dood heeft bezegeld. De voldoening van Christus door zijn zelfofferande lochenen zij, om reden de plaatsvervanging hun onrechtvaardig voorkomt. God heeft in Christus ons een afschrikwekkend voorbeeld voor ogen gesteld, zodat ieder zondaar zelf moet leren betalen voor zijn zondeschuld. We zullen later deze leer terug vinden bij de Remonstranten, de volgelingen van Professor Arminius in Nederland. Socinus laat de godsdienst opgaan in zedekunde en heeft alzo getracht het goddelik werk der Reformatie te verijdelen en de kerk terug te voeren naar de Middeleeuwen.

HET ZESDE TIJDVAK.

DE KERKEN NA DE HERVORMING.

HOOFDSTUK 1.

DE ROOMSE KERK NA DE REFORMATIE.

's Heeren oog was gericht op het zwakke plantje der reformatie, maar de paus van Rome, die zich zijn eerste dienaar noemde, had het oog gericht op wereldlike macht. Op dit gebied had hij een gevaarlike mededinger in Karel V, keizer van Duitsland. Hadden beide samengewerkt gedurende de jaren 1520—1530, de Lutherse reformatie zou het zwaar te verantwoorden gekregen hebben. Maar God bestuurde de dingen alzo, dat de Hervorming zich in stilte kon uitbreiden, terwijl paus Clemens VII en keizer Karel elkander de oppermacht in Europa betwistten. Eerst bestreden zij elkander in heftige geschriften, waarin de keizer de paus een wolf in Christus' schaapskooi noemde. Daarna sloot de paus een verbond tegen de keizer (de heilige ligue), maar de keizer bracht haastig een leger op de been en 6 Mei 1527 beklommen zijn voor een groot deel Lutherse soldaten de muren van Rome, en de paus werd gevangen genomen. Eerst het jaar 1529 bracht vrede tussen keizer en paus, maar toen had de reformatie reeds vaste voet gekregen in Duitsland.

Aan het hof van de paus te Rome ging het in die dagen goddeloos toe. Toch had de Heere ook in de Roomse Kerk dier dagen nog een overblijfsel. In 't jaar 1523 verbonden zich ongeveer 50 geesteliken te Rome tot een „Vereniging der Goddelike Liefde", die ten doel had de ware Godsvrucht te bevorderen. In alle stilte werden geschriften van Luther en Melanchton vertaald in het Italiaans. In 1530 verscheen een Bijbelvertaling in die taal. Zelfs de paus hield zich na de vrede bezig met hervormingsplannen. Een

kommissie werd benoemd, die een voorstel optrok tot kerkherstel en aanraadde een sinode bijeen te roepen, doch de plannen kwamen niet verder dan het papier. Niet lang duurde deze voor de Hervorming gunstige beweging, want op aanraden van Caraffa stelde paus Paul III de 21e Julie 1542 de Spaanse Inkwisitie (kettergericht) te Rome in, die het voornamelik gemunt had op aanzienlike Hervormingsgezinden. Tal van vromen in de Roomse kerk hadden zware vervolgingen te lijden in de dagen die nu volgden en velen vluchtten naar Genève, waar een Italiaanse vluchtelingen-gemeente ontstond.

In deze tijd kreeg de Roomse kerk onverwachts nieuw bloed in hare aderen, door de oprichting der welbekende Jesuïeten-orde. Ignatius Lopez was als schildknaap aan het hof van keizer Ferdinand opgevoed. In 't jaar 1521, hij was toen dertien jaar oud, terwijl hij gewond op zijn ziekbed neerlag, besloot hij zich als ridder in dienst te stellen van de jonkvrouw Maria, de Moeder des Heeren, aan wier voorbede de Roomsen veel gewicht hechten. Gedurende vier weken onderwierp hij zich aan vrome oefeningen, bestaande in heilige overdenkingen en gewetenskwelling. Daarop begaf hij zich ter bedevaart naar Jerusalem, vanwaar hij werd verdreven door de monniken. Nu zag hij in, dat hij zonder studie zijn doel niet kon bereiken; daarom nam hij, zo oud als hij was, plaats op de schoolbanken. Na twee jaren werd hij student, en kreeg hij gelegenheid onder zijn medestudenten een kring te verzamelen, die zijn geestelike oefeningen deelden. De 15e Aug 1534 verzamelde hij al zijn vrienden in de Mariakerk te Parijs en legde hij met hen een gelofte af, om kranken te verplegen en de Heidenen te bekeren. In 't jaar 1540 gaf paus Paul III zijn toestemming tot de oprichting van dit genootschap van Jezus. Ignatius werd generaal; zijn vriend Xavier werd zendeling. Door Lainez, de tweede generaal der orde, werd zij georganiseerd. De lagere leden heetten Scholastici, Coadjutoren; de hogere Professi, uit welke laatste de Superieuren en Provincialen werden benoemd door de generaal met zijn assis-

tenten. Hun eerste wet is blinde gehoorzaamheid aan de generaal, tegenover wie ieder lid is als een lijk zonder wil. Door een uitgebreid toezicht houdt de generaal op ieder lid het oog, zodat hij deze vernedert en die verhoogt, alsof hij God zelf ware.

De middelen waarmede deze orde de bouwvallige Roomse kerk weer op de been heeft geholpen, zijn: de biechtstoel, het onderwijs en de zending. Vooral onder de hogere standen en aan vorstelike hoven trachtten zij leden hunner orde als biechtvaders en onderwijzers aan te stellen en daardoor invloed uit te oefenen op een of ander volk.

Nog een ander feit van grote betekenis voor het voortbestaan van de Roome Kerk na de reformatie was de sinode of het concilie van Trente, 1545—1563. De pauselike bul, waarin de synode werd uitgeschreven, bevatte drie punten: beslissing in leergeschillen, reformatie van kerkelike misstanden en een kruistocht tegen de ongelovigen. Na acht zittingen, waarin 25 bisschoppen tegenwoordig waren, werd de sinode onder voorwendsel van de heersende pest, maar feitelik om de paus meer invloed te geven, verplaatst naar Bologna in Italië. Na de dood van paus Paul III werd het concilie door de nieuwe paus Julius III in 1551 heropend te Trente in Duitsland. Ook in deze zitting richtte de synode niets uit. Na tien jaren van stilstand kwam de sinode ten derde male bijeen in 1562 met 270 bisschoppen. Ook nu verschenen de Protestanten niet, ziende hoe overwegend de invloed van de paus was. De betekenis van het Trentse concilie ligt in de uitbreiding van de leer der rechtvaardigmaking, die aan de H. Doop, de boete en de goede werken gebonden wordt en ieder ogenblik door een doodzonde weer kan verloren gaan.

Voorts werd de leer der zeven sakramenten, het eerst geleerd in de pauselike bul van 1439, nader bevestigd. De werking van de Sakramenten, zo leert het concilie, is afhankelik van de bedoeling des priesters. De biecht is het sakrament der boete, waarin de priesters als rechters optredende, de vergeving der zonden mededelen.

Behalve deze dogmatiese besluiten werden nog vele andere bepalingen gemaakt omtrent de inrichting van de kerkedienst, de keuze der geesteliken, e. a.

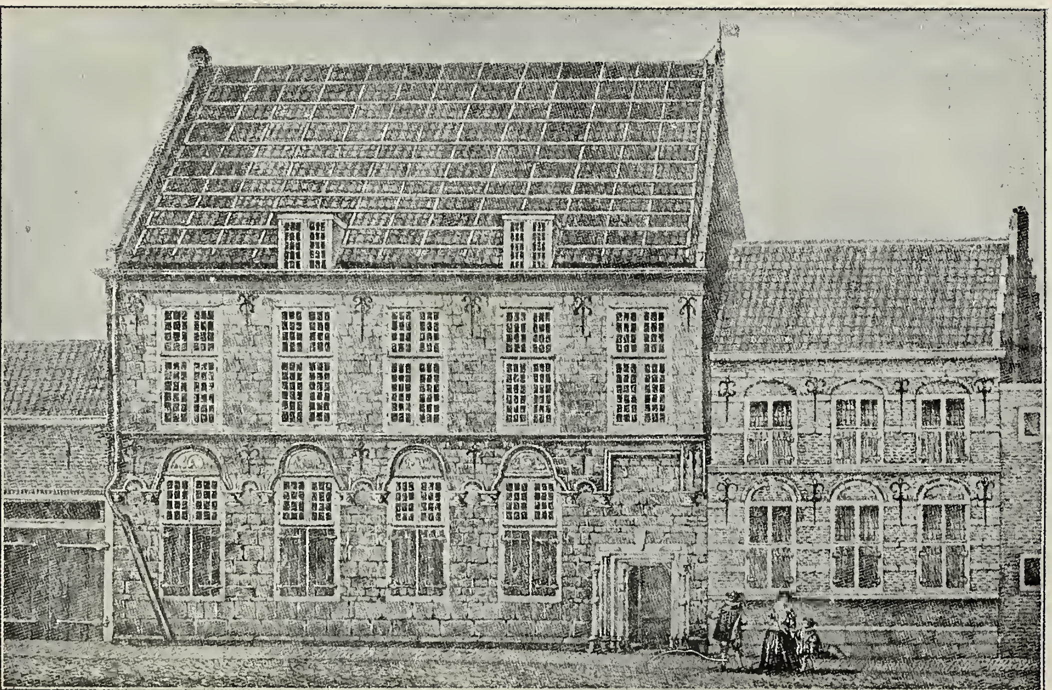
Na het concilie werden volgens besluit dier vergadering door de paus een geloofsbelijdenis opgesteld, die door geesteliken en professoren moest bezworen worden. Ook liet de paus een Roomse Katechismus vervaardigen, die in 1566 verscheen, en alleen de verhouding van geesteliken en leken behandelt. Ook liet de paus een lijst opstellen van verboden boeken (de zogenaamde Index). Een kommissie van kardinalen werd benoemd om die lijst uit te breiden en te handhaven. Ook moet als vrucht dezer Sinode geboekt worden de herziening van de Vulgata, een Latijnse Bijbel, door Rome als echte vertaling aangenomen. In 1590 verscheen de herziene vertaling van paus Sixtus V (Sixtina geheten), maar paus Clemens VIII herriep deze uitgave en zond een nieuwe herziening in het licht in 1592. Hieruit zien we dat de éne paus het werk van zijn voorganger, door Rome onfeilbaar geacht, te niet doet.

Het tijdvak der 17e eeuw zag de Roomse Kerk een verjongingskuur ondergaan. De Dominicaner monnik Cano maakte een nieuwe Dogmatiek, de Jezuïet Bellarminus een verweerschrift tegen de Protestanten; anderen schreven werken over Kerkgeschiedenis en uitlegging des Bijbels. Onder leiding der Jezuïeten werd in deze dagen de aloude Pelagiaanse dwaling van een vrije wil ten goede vernieuwd, de leer van de vrije genade bij Augustinus en Thomas van Aquino voorkomende, verworpen. Hierdoor ontstond een theologiese strijd, die eindigde met het kiezen van een middenweg, het halve of semi-Pelagianisme, voorgestaan door de Portugeese Jezuïet Molina en naar hem Molinisme genoemd. De natuurstaat des mensen is volgens hen niet die des doods (Efeze 2 : 1), maar der krankheid, zodat de genade Gods in Christus niets anders doet dan 's mensen wil ondersteunen in het verkrijgen van de vergeving der zonden. Intussen vond de Dogmatiek van Augustinus met hare leer van 's mensen onmacht ten goede en vrije ver-

DE HELDEN DER REFORMATIE.

KALVIJN. J. BUGENHAGEN. GUSTAAF ADOLF. U. v. HUTTEN. ZWINGLI.
MELANCHTON. LUTHER. HUSS.

De Doel-Capelle, waar de Dordtse Sinode vergaderde.

kiezende liefde Gods nog een verdediger in de vrome bisschop van Yperen, Cornelis Jansen, een Nederlander. Sterk bestreden door de Jezuïeten, bepaalde hij bij testament, dat zijn studie over Augustinus na zijn dood zou verschijnen, wat ook gebeurd is in 1640. Zo zien wij, dat er hoofdzakelik drie stromingen waren gedurende dit tijdperk in de Roomse Kerk, de Jezuïetiese, die het zedelik leven hoe langer hoe meer bedierf, de Augustijnse, die voor de H. Schrift opkwam. Bij deze twee ontstond nog een derde stroming, die men de gevoelsrichting zou kunnen noemen, de Mystiese richting, die door lijdelikheid, verrukking der zinnen en liefdesuitingen streefde naar het leven in Gods gemeenschap.

De verjonging van de Roomse kerk na de reformatie blijkt ook uit haar ijver in het werk der barmhartigheid, door het oprichten van tal van geestelike orden van mannen zowel als vrouwen, die zich aan liefdewerk wijdden, alsmede uit de zendingsijver. In Amerika arbeidden de Franciskaners, die in 1535 reeds 1,200,000 inboorlingen gedoopt hadden. In Indië en Japan arbeidde de Jezuïet Frans Xavier. Zonder de taal der inboorlingen te kennen en zonder vruchten der bekering af te wachten, diende hij de H. Doop toe aan duizenden van inboorlingen. In China vond hij de dood in 1552. Na hem arbeidde de Jezuïet Matthias Ricci als heidense priester verkleed, en onder voorgeven dat hij een sterrekundige was. Hij liet vele helpers uitkomen, stichtte een Chineese Katholieke kerk, doch hij zelf en ook Joh. Adam Schall, zijn opvolger, lieten de heidense gebruiken bestaan, zodat de uitwendige bekering dezer heidenen niets beteekende.

In Amerika slaagden de Jezuïeten er in een Indianenstaat te stichten in Paraguay, in 1586, onder Spaanse voogdij. Zij slaagden er niet in de wilde volken een christelike opvoeding te geven, zodat hun modelstaat van 113,000 Christenen na 1750 als een huis zonder goed fundament ineen stortte. Ook in Ethiopië (N. Afrika) kregen ze in 1556 vaste voet, maar werden ze in 1640 weer verdreven.

HOOFDSTUK 2.

DE GRIEKS-ORTHODOKSE KERK NA DE REFORMATIE.

In 1559 overhandigde Melanchton aan een Griek de Griekse vertaling van de Augsburgse Konfessie, benevens een groet aan de patriarch Joasaf II. In 1574 werd deze daad herhaald door de professoren te Tübingen, doch eveneens zonder gevolg. Cyrillus Lucaris was de eerste Griekse patriarch, die de Reformatie gunstig gezind was. Hij zond een Kalvinistiese geloofsbelijdenis naar Genève, maar werd wegens die daad aangeklaagd van hoogverraad en verworgd.

De Griekse kerk telde haar leden niet alleen in Turkije en Griekenland, maar ook in Rusland. Toen nu de patriarch Jeremia in geldverlegenheid verkeerde, maakten de Russen daarvan gebruik om een eigen patriarch te begeren, die hun werd toegestaan in 1589, met Moskou als zetel. Van toen af sloeg de Roomse kerk begerige ogen naar dit Russiese deel der Griekse kerk, en tal van pogingen werden gedaan om tot vereniging te komen. Dit streven der Roomsen drong Petrus Mogilas om een Russiese Katechismus te vervaardigen, die later door alle patriarchen werd bekrachtigd. Peter de Grote stelde het opperbestuur van de Russiese kerk in handen van een sinode, bestaande uit de hoge geestelikheid, doch afhankelik van de keizer.

De inval van Napoleon in Rusland had niet alleen politieke, maar ook godsdienstige gevolgen. Petersburg werd na 1813 een hoofdzetel van het Bijbelgenootschap, dat de Bijbel in de talen van bijna alle volken des rijks uitgaf. In 1826 werd dit genootschap opgeheven. De Lutherse kerk kreeg in 1833 een regeling, waarbij de keizer haar vrije uitoefening van de godsdienst waarborgde. De Roomse kerk kreeg vaste voet in Rusland, door een overeenkomst van paus en keizer, waarbij een nieuw bisdom van Cherson werd gesticht.

In Griekenland weigerde men zich langer te onderwerpen aan een patriarch, door de Sultan te Constantinopel aangesteld. In 1833 werd een vergadering van bisschoppen

gehouden, die uitsprak, dat de rechtzinnige kerk van Griekenland geen ander hoofd erkende dan Jezus Christus, en dat het bestuur der kerk de koning toekomt, maar zal uitgeoefend worden door een vanwege de koning benoemde sinode. In 1850 werd deze sinode erkend door de patriarch te Constantinopel, mits zij de heilige olie voortdurend van de moederkerk laat komen, zelve door de geestelikheid werd gekozen en de bisschop van Attica als blijvende voorzitter wilde erkennen.

In het Turkse rijk hebben de Griekse onderdanen, die in het Europeese deel verre de Mohammedanen overtreffen, sedert 1839, vrijheid van godsdienst. Sedert 1856 hebben Christenen en Mohammedanen ook gelijke burgerlike rechten. De verhouding van deze beiden is echter zeer gespannen, wat nu en dan aanleiding geeft tot bloedige burgeroorlogen.

De uitoefening van de godsdienst in de Grieks-orthodokse kerk heeft veel overeenkomst met die van de Roomsen. Ze wijkt daarvan af op de navolgende punten:

1o. Bij hun godsdienstoefeningen gebruiken de Grieks-Katholieken de landstaal en laten in de kerken alleen schilderijen en geen beelden toe; 2e. de doop geschiedt met onderdompeling en bij het avondmaal worden brood en wijn, de laatste met water vermengd, beiden aan de avondmaalgangers uitgereikt; 3o. aan de lagere geesteliken wordt het huwelik toegestaan, terwijl de Bijbel door allen mag worden gelezen; 4e. als het hoofd der kerk wordt erkend de Keizer van Rusland, terwijl er onder zijn oppertoezicht vijf patriarchen over haar zijn gesteld, van welke die te Moskou in deze tijd de voornaamste en machtigste is.

HOOFDSTUK 3.

DE LUTHERSE KERK NA DE REFORMATIE.

Na de dood van Luther ontbrandde in Duitsland een hevige strijd over enige leerstukken van de Lutherse ge-

loofsbelijdenis, de Augsburgse Konfessie van 1530. Melanchton, Luther's vriend, leerde aan de Universiteit te Wittenberg, een medewerking des mensen in de rechtvaardigmaking (Synergisme), terwijl hij op de noodzakelikheid der goede werken en de geestelike tegenwoordigheid van Christus in het H. Avondmaal nadruk legde.

Als zijn tegenstander trad op een vroegere leerling van Melanchton, Matthias Flacius Illyricus. Hij beschuldigde Melanchton van een toegeven aan het Kalvinisme. Zijn aanhangers heetten Flacianen, terwijl de volgelingen van Melanchton zich naar diens voornaam Philippus, Philippisten noemden. De strijd tussen deze beide partijen, die na 1550 hevig ontbrandde, was een strijd van Noord-Duitsland tegen Zuid-Duitsland, van de Universiteit te Jena tegen die te Wittenberg, van de onverzoenliken tegen hen, die een vereniging met de Kalvinisten beoogden.

De vorsten van de Duitse staten deden grote moeite om de strijd tussen hun onderdanen bij te leggen, doch alle pogingen waren te vergeefs. Het enige dat ze konden bereiken was de verzameling van alle Lutherse belijdenissen in één boek, doch de ene partij liet stukken uit, die de andere partij in hare verzameling opnam.

De eerste die vredesonderhandelingen aanknoopte tussen beide kerkelike partijen, was de kanselier der Tübingse Universiteit, Jakob Andreae, de zoon van een smid, en daarom Smit Jakob geheten. Er had onder zijn leiding te Zerbst een samenkomst plaats van Philippistiese en Flaciaanse leiders, maar zonder gevolg.

Keurvorst August van Saksen hakte eindelik de knoop door. Nadat hem een onderschepte brief van prof. Stossel aan Schütz was ter hand gesteld, waarin van toenadering tot de Kalvinisten werd gesproken, nam hij de leiders der Filippisten gevangen, en veroordeelde de meesten tot ballingschap; enkelen kwamen zelfs op de pijnbank. Nu kon prof. Andreae ongestoord voortwerken met de professoren Chemnitz en Selnecker aan de opstelling van een eendrachtsformulier, dat in 1580 met een uitgezocht aantal Lutherse

belijdenisgeschriften onder de naam van Konkordiënboek (eendrachtsboek) werd uitgegeven. Drie keurvorsten, 51 andere vorsten, 35 stedelike regeringen en 9000 theologen zetten hun naam onder dit formulier, ten bewijze van instemming. Zodoende was de eenheid in de Lutherse kerk bereikt, maar de hoop op vereniging van de Kalvinistiese kerken was daarmee voorgoed afgesneden.

Eén van de vele Duitse staten handhaafde echter kloek de Kalvinistiese belijdenis. Het was de Keurpaltz met Frederik III, een Bijbelvast man, als haar keurvorst. Na een twistgesprek van Boguin, een Kalvinist, met Stössel, een Lutheraan, kreeg hij een afkeer van de halfslachtige Lutherse belijdenis en besloot hij het Kalvinisme in zijn land in te voeren. Aan Olevianus, een leerling van Kalvijn, en Ursinus, een leerling van Melanchton, droeg hij op een Kalvinistiese Kerkorde en Katechismus te maken, in 1563. De laatste, nu nog bekend onder de naam van Heidelbergse Katechismus, wekte grote beroering. Ursinus moest te Maulbron in 1564 met Andreae debatteren en de paus wist te bewerken dat Frederik III op de rijksdag te Augsburg bij keizer Maximiliaan werd aangeklaagd. Door zijn geloofsvrijmoedigheid en het helder politiek doorzicht der Lutherse leiders, werd hij vrijgesproken.

In Nassau-Dillenburg regeerde in die dagen Johan VI, een broeder van prins Willem van Oranje. Hier vonden de uit Wittenberg verdrevene Philippisten een veilig toevluchtsoord. In 1581 werd de Heidelbergse Katechismus door een sinode aangenomen. In 1584 werd te Heilbron een Geref. Universiteit gesticht met Olevianus en Ursinus en Joh. Piscator als professoren. In 1586 werden zelfs de besluiten van de Nederlandse sinode te Middelburg in 1581 aangenomen.

Bremen, een vrije stad, werd onder leiding van Widebram en Pezel na 1580 ook voor het Kalvinisme gewonnen en vaardigde hare theologen zelfs af naar de Dordtse sinode van 1618 en 1619.

Anhalt, een vorstendom, hield zich in naam aan de

Augsburgse Konfessie, maar werd na 1606 inderdaad Kalvinisties, door de invoering van de Heidelberger Katechismus.

In Hessen arbeidde de Kalvinist prof. Hyperius aan de hogeschool te Marburg. De Heidelbergse Katechismus werd wel is waar niet ingevoerd in dit land, maar als de beste erkend en gebruikt.

Brandenburg en Silezië werden voor het Kalvinisme gewonnen, doordat de keurvorst Joh. Sigismund in 1613 openlik overging tot de gereformeerde kerk. Zijn Lutherse onderdanen volgden niet aanstonds, maar lange tijd bestonden beide kerken naast elkander.

In de Neder-Rheinse steden Kleef, Wesel, Emden, vestigden zich sinds 1554 vele vluchtelingen, die uit Frankrijk, Engeland en de Waalse provinciën verdreven waren. In 't eerst werden ze genoodzaakt de Lutherse belijdenis aan te nemen, maar na 1564, toen duizende burgers uit de Nederlanden voor Alva hierheen vluchtten, werd de Kalvinistiese reformatie in deze landen de overheersende. Het konvent van 1568 te Wesel en de eerste geref. sinode van 1571 te Emden, oefenden grote invloed uit op de geestesrichting der bevolking. Tal van gemeenten ontstonden, die naar de Kleefse sinode hun afgevaardigden zonden, en in nauw verband leefden met de geref. kerken in de Nederlanden, welker sinodale besluiten van 1578 en 1581 zij erkenden.

De oude partijschap van Philippisten en Flacianen was alzo opgelost in een worsteling van twee kerken, de Lutherse en de Kalvinistiese of Gereformeerde, om de hoogste invloed op het volk. Van deze verdeeldheid nu maakten de Jezuïeten gebruik om in Duitsland het verloren gezag der Roomse kerk te herstellen. Leiders in deze Roomse heroveringsstrijd waren de Nederlandse pater Canisius en de Duitse kardinaal Otto Truchsess. Eerst wisten zij enkele Evangeliese vorsten voor de Roomse kerk te winnen, o.a. hertog Willem van Kleef. Vervolgens stelde Canisius een kleine en een grote Katechismus op tot onderricht in de scholen. De hertog Albrecht van Beieren roeide in zijn land

het Protestantisme met wortel en tak uit. Evenzo werden op aandrang van de Jezuïeten in Keulen en Munster de Lutherse predikanten verjaagd, die niet de Roomse mis wilden lezen. De keizer Rudolf was te zwak om de Protestanten de hand boven 't hoofd te houden, en zo kwam het, dat de Roomsen op de rijksdag te Regensburg in 1608 de godsdienstvrede van 1555 braken en aandrongen op herstel van alle kerkelike goederen, die sedert 1555 aan de Roomse kerk waren onttrokken. Deze Roomse aktiviteit leidde tot de sluiting van de protestantse Unie, in 1608, onder leiding van Frederik IV van de Paltz, waartegen in 1609 de roomse Liga optrad, onder leiding van de Jezuïeten-kwekeling Maximiliaan, hertog van Beieren.

Het terrein van de strijd lag eerst in Kleef, waar een erfopvolgingsstrijd was, die door het heimelike overgaan van Wolfgang Wilhelm naar de Jezuïeten en door zijn woordbreuk jegens de Protestanten ten voordele van de Roomsen werd beslist. Daarna werd de strijd verplaatst naar Bohemen. Keizer Rudolf, die koning was van Boheme, had om zich te handhaven tegenover zijn broeder Matthias, die in Oostenrijk-Hongarije tot keizer was uitgeroepen, aan zijn volk de z.g.n. „majesteitsbrief" gegeven, waarin hij aan zijn Protestantse onderdanen vrijheid van godsdienst waarborgde. Na de dood van Rudolf en Matthias riepen de roomse Bohemers de Jezuïeten-leerling Ferdinand II tot koning uit, terwijl de Protestanten Frederik V van de Paltz, de winterkoning geheten, omdat hij maar éen winter koning was, tot hun vorst uitriepen.

De Kalvinistiese reformatie werd nu door een bloedige oorlog geheel uitgeroeid, terwijl het Lutherse Keur-Saksen een verbond met de keizer sloot tegen het Kalvinisme. In 1627 werd het herstellings-besluit uitgevaardigd, waarbij de Roomse kerk alle geestelike goederen terugkreeg; de Kalvinisten werden verbannen, en de Jezuïeten vrijheid kregen tot onderdrukking van het Protestantisme. Frederik V moest vluchten naar Nederland, zijn staten werden aan Maximiliaan gegeven, en de Protestantse Unie was vernietigd.

Toen zond God een held ter redding van het benarde Protestantse Duitsland in de beroemde Gustaaf Adolf, koning van Zweden. Hij overwon de onoverwinnelike veldheren van Ferdinand II, Wallenstein en Tilly. Hij sneuvelde, helaas, in de veldslag bij Lützen, 1632, maar de slag werd gewonnen, en de zaak der Prot. Unie gehandhaafd.

Deze oorlog, bekend als de dertigjarige oorlog, eindigde tegelijk met de tachtigjarige oorlog in de Nederlanden, door de Westfaalse vrede van 1648. Roomsen en Protestanten kregen door deze vrede gelijke rechten in Duitsland; wat iedere partij in 1624 bezat, mocht hij behouden. De paus verklaarde deze vrede voor ongeldig, vervloekte elk artikel, zodat niemand daaraan gebonden was, ook al had hij ze bezworen; de keizer liet de vredesbepalingen niet toe in de Oostenrijkse erflanden; beide partijen waren ontevreden, maar God beschikte het zo, dat de grote uitputting van beide zijden een nieuwe godsdienstoorlog onmogelik maakte. Het land was uitgemergeld door de rondtrekkende soldaten. Vele scholen en universiteiten waren gesloten bij gebrek aan onderwijzers; in de Paltz waren van de 350 geref. predikanten maar 30 meer in leven.

Na de Munsterse vrede in 1648 ging de Lutherse kerk in Duitsland een tijdperk van bloei tegemoet. Velen vreesden echter dat de nadruk te veel gelegd werd in kerken en scholen op de rechtzinnigheid der leer, en dat het gemoedsleven niet tot zijn recht kwam. Onder deze behoorde Philip Jakob Spener, die de vader is geworden van een nieuwe richting in de Lutherse Godgeleerdheid, bekend onder de naam van het „Pietisme", afgeleid van het Latijnse pietas, dat Godsvrucht betekent. Spener was eerst hofprediker te Dresden, daarna proost te Berlijn. In 1675 schreef hij een werk, getiteld : „Pia Desideria" of hartelik verlangen naar een Gode welgevallige verbetering der ware Evangeliese kerken. Hij hield ook godsdienstige samenkomsten in zijn eigen huis, en wist te bewerken, dat onder de studenten te Leipzig ook zulk een Bijbel-vereniging werd opgericht. Onder deze studenten was er éen, die als de opvolger van Spe-

ner kan worden beschouwd, n.l. August Hermann Francke. Evenals Spener stond hij bloot aan vele vervolgingen. Na veel omzwerven werd hij professor te Halle, en leidde daar gedurende 29 jaren meer dan 6000 theologen op voor de dienst des Woords. Francke is het meest bekend geworden door zijn arbeid op het terrein der barmhartigheid. Hij richtte een weeshuis op, waarin 130 kinderen werden opgenomen, en meer dan 2000 andere kinderen kosteloos onderwijs en verpleging ontvingen. Bovendien werden er dageliks aan een open tafel 200 arme studenten gespijzigd. De middelen om deze inrichting staande te houden, smeekte Francke af van God en liefdadige mensen verschaften ze. Een van de meest bekende leerlingen van Francke is Nicolaas Lodewijk graaf van Zinzendorf. Hij stichtte op zijn landgoederen een kolonie van Boheemse en Moraviese broeders, die om 't geloof uit hun land verdreven waren. Zij vestigden zich onder de hoede des Heeren, en noemden de berg, waaronder zij woonden, de Hernhutberg. Later stichtte Van Zinzendorf onder deze mensen een kerk, die leefde als de eerste Jerusalemse gemeente. Naderhand breidde deze gemeente uit, zodat de Hernhutters tans in Holland, Duitsland, Engeland, Denemarken, Rusland en Amerika gemeenten hebben. Ze leven in broederlike liefde en doen veel aan de zending, gelijk de uitzending van George Smit naar Caledon (Z. A.), Baviaanskloof getuigt. De Hernhutters beschouwen de godsdienst als buiten het verstand omgaande en in het gevoel zijn zetel hebbende. Vandaar dat zij fouten maken, gelijk die van Smit, die, zonder geordend te zijn tot leeraar, heidenen doopte en het H. Avondmaal bediende.

Nog een andere richting kwam in de Lutherse kerk op gedurende de 18e eeuw, namelik de „Aufklaerung" of Verlichting. Deze richting bestreed het geloof aan de goddelike ingeving der H. Schrift, en stelde boven de openbaring de rede of het gezond verstand. De vader van de Aufklaerung is prof. Herman Samuël Reimarus. Zijn hoofdwerk is geweest een geschrift, dat uit vrees voor vervolging, door

hem bestemd werd om na zijn dood te worden uitgegeven, en dat tot titel had: „Apologie of Verdedigingsgeschrift voor de verstandige vereerders van God". Het boek werd uitgegeven door Gotthold Ephraim Lessing, die bibliothekaris was te Wolfenbuttel en het boek in de wereld zond onder de naam van „Wolfenbuttelse Fragmenten". Een heftige pennestrijd ontstond door de uitgave dezer fragmenten of brokstukken. Lessing verdedigde het boek in tal van vlugschriften, totdat de Hertog van Brunswijk, in wiens dienst hij was, hem het schrijven hierover verbood. Hij schreef daarop een toneelstuk, getiteld „Nathan de Wijze", waarin de gelijkheid van alle godsdiensten, de ware en de valse, zinnebeeldig wordt voorgesteld.

HOOFDSTUK 4.

DE GEREFORMEERDE KERKEN IN FRANKRIJK.

In 1560 was Katharina de Medicis, een Italiaanse van geboorte, regentes geworden over haar jeugdige zoon Karel IX. In haar hart was zij fel Roomsgezind, in haar politiek trachtte zij het evenwicht te houden tussen de partij der Roomsen onder Frans de Guise en die der Hugenoten, onder Anton van Navarre en De Coligny. In 1561 stond zij toe, dat een godsdienstgesprek werd gehouden te Poissy. Hier verdedigden Beza uit Genève en Petrus Martyr uit Zurich glansrijk de Evangeliese leer. De uitslag was, dat in 1562 het Januarie-edikt werd uitgevaardigd, dat openbare godsdienstoefening buiten de steden toestond, en sinodale vergaderingen onder toezicht van de regering. Dit edikt wekte de verbittering op van de Roomsen. Het vermoorden van een Hugenoten-gemeente te Vassy tijdens de dienst, gaf het sein voor de eerste burgeroorlog, die eindigde in 1563 met de vrede van Amboise. De tweede burgeroorlog (1567—1568) en de derde (1568—1570), eindigden met volkomen

gewetensvrijheid, terwijl de Hugenoten vier steden kregen voor de tijd van twee jaar, als onderpand van de vrede.

Aan het Franse hof kreeg De Coligny tans grote invloed. In de Nederlanden werd aan de Gereformeerden hulp geboden tegen Spanje. 11 April 1572 werd het huweliks-kontrakt getekend tussen de zuster des konings, Margaretha van Valois en Hendrik van Navarre, een zoon van de wankelmoedige Anton van Navarre en de vrome Jeanne d'Albert, die door Catharina vergiftigd was geworden.

Op de 24ste Augustus 1572, een dag in de Roomse kalender genoemd naar de heilige Bartolomeus, werd het huwelik voltrokken. In de nacht daarop volgende, begon men plotseling de klok van St. Germain te luiden, en dit was het teken voor de uitroeiïng van alle Hugenoten. Hendrik van Navarre werd gespaard, doordat hij beloofde over te gaan tot de roomse kerk. In Parijs trok Hendrik de Guise rond met zijn soldaten, alle voorzien van een wit kruis op hun hoeden, dodende een ieder die verdacht werd Protestant te zijn. De grijze admiraal De Coligny werd doorstoken in zijn bed, daarna neergesmeten van het balkon op de binnenplaats, waar hij voor de voeten van de hertog De Guise de geest gaf.

Wat te Parijs gebeurde, was het begin van een reeks van moorden in de provinciën. De paus, Gregorius XIII, wenste de koning Karel IX geluk met de uitroeiïng der ketters, liet Rome prachtig verlichten, in de Pieterskerk een loflied zingen en een munt slaan met het opschrift : ,,Ugonottorum strages'', (de ondergang der Hugenoten). Hij liet in de kerken bidden, dat het de Franse koning mocht gelukken de Hugenotenpest geheel uit te roeien.

Het gevolg van de Bartholomeusnacht is geweest, dat de Hugenoten, van welke velen uit haat tegen personen streden, begonnen te vragen naar de beginselen van hun standpunt. Hierin werden zij voorgelicht door Frans Hotmans, die een werk schreef ,,Frankogallië'' en Du Plessis-Mornay, die de rechterhand van Hendrik van Navarre was, en die een boek schreef : ,,Wraak tegen de Tyrannen''.

Na 1572 volgde de ene oorlog op de andere negen in getal. Koning Hendrik III, die Karel IX was opgevolgd, verzoende zich met Hendrik de Guise, doch liet hem de volgende dag vermoorden. De koning zelf stierf in 1589, getroffen door een sluipmoordenaar Jacques Clement. Hendrik IV van Navarre werd nu koning van Frankrijk. Hij zwoer in 1593 nogmaals het Evangelies geloof af, zeggende : ,,Parijs is wel een mis waard''.

Duplessis-Mornay werd nu de leider der Hugenoten, bijgenaamd ,,Hugenoten-paus''. Hij stichtte de hogeschool te Saumur en onderhandelde met de regering, totdat deze in April 1598 het Edikt van Nantes toestond. In 250 steden en op 2000 dorpen werd de Evangeliese godsdienst toegestaan; niemand mocht een Hugenoten-kind met geweld in een roomse kerk zetten. Als onderpand behielden zij voor de tijd van acht jaren hun steden, waardoor zij bleven, gelijk vroeger, een staat in de staat.

Hendrik IV viel in 1610 door de dolk van Ravaillac. Zijn opvolger, Lodewijk XIII, begon met wapengeweld een roomse tegenreformatie. Zijn minister Richelieu beoogde de instelling ener absolute monarchie. In 1628 viel het laatste bolwerk der Hugenoten, de stad La Rochelle, en daarmee hun politieke zelfstandigheid. Het genade-edikt van Nimes, 1629, waarborgde alleen godsdienstvrijheid. Intussen richtte de hertog van Ventadour een bond op, die ten doel had de opheffing van het Edikt van Nantes.

Lodewijk XIV, sedert 1661 zelfstandig regerende, zag in de zuivering van het rijk van ketters een gemakkelike boete voor zijn menigvuldig kwaad. Vele Protestanten werden Rooms, om de gunst van het hof des konings of uit geldzucht; kinderen werden van de ouders weggevoerd en rooms opgevoed; velen vluchtten buitenslands, naar Holland en Brandenburg, in weerwil van de zware strafwetten tegen landverhuizing. Het reeds lang geschonden Edikt van Nantes werd in 1685 opgeheven. Frankrijk verloor daardoor 500,000 van zijn beste burgers, die naar het buitenland vluchtten en van wie ongeveer een 200 voet in Z. Afrika

zetten. Alleen de Waldenzen grepen naar de wapenen, in het Cevennen-gebergte.

Deze oorlog heet de Kamisarden-oorlog, naar het hemd (camise, chemise) dat de boeren alleen overhielden uit de algemene beroving door de oorlog. Het gelukte de regering niet om de Kamisarden uit te roeien. Het einde van deze burgeroorlog was de vrede van 1704, waarbij aan de protestanten weer vrijheid van godsdienst werd toegestaan. Onder het regentschap van de hertog van Orleans, na de dood van Lodewijk XIV, brak een tijdperk van rust aan. De leeraars keerden terug uit de ballingschap, en bedienden het Woord Gods op afgelegen plaatsen in de woestijn, en stichtten de kerken der woestijn. In 1744 werd voor het eerst nationale sinode gehouden na de vervolging. Onder Lodewijk XV braken weer nieuwe vervolgingen uit, maar de kerken bleven bestaan en breidden zelfs uit. Allengs werd de toestand der Franse Gereformeerden beter, totdat de Revolutie van 1789 hen volledige gelijkheid met de Roomsen bracht. Onder Napoleon hadden zij geen reden tot klagen; onder de Bourbons (1816—1830) werden ze weer vervolgd, doch daarna niet meer.

De tegenwoordige toestand in Frankrijk is deze. In de kerk zijn twee partijen, de orthodokse en de vrijzinnige. Aan de ene zijde zijn bekend geworden Gasparin en Monod, aan de andere Coquerel, Colani, Reville en anderen. Wat betreft het aantal protestanten in Frankrijk, dit is groter dan vóór de herroeping van het Edikt van Nantes. Zij hebben echter een zware strijd tegen het ongeloof, dat nergens zo brutaal optreedt als in Frankrijk, en tegen de priesterheerschappij, waardoor ieder, die de roomse kerk verlaat, met de ban gedreigd wordt.

In 1822 werd het Parijser zendingsgenootschap gesticht, dat Zuid-Afrika als zendingsveld uitkoos. Verhuel, Stael en de Monods waren de leiders van deze arbeid. In 1824 werd een zendingsschool opgericht, en op raad van Dr. Philip werden de eerste studenten, die hun studie voltooiden, Bisseaux, Lemue en Roland, naar Z. Afrika gezonden. Bisseaux

bleef te Wellington als predikant voor de blanken, maar de beide anderen gingen naar Kuruman, om onder de Bechuana-kaffers te arbeiden. In 1833 kwamen drie andere zendelingen, die zich onder de Basoeto-kaffers vestigden en Moria stichtten.

De revolutie van 1848 had ten gevolge, dat de middelen van bestaan ophielden; de zendelingen bleven voortgaan met hun arbeid. Ook de oorlogen van de Engelse regering tegen de Basoeto's verhinderden het werk, doch na 1865 bloeide de zending opnieuw. De opleidingsschool voor kaffers heeft alreeds 300 kaffer-zendelingen opgeleid. De Franse zending in Barotsi-land is van jongere datum.

HOOFDSTUK 5.

DE BISSCHOPPELIKE KERK VAN ENGELAND IN DE 17e EN 18e EEUW EN HET METHODISME.

Na de dood van koningin Elisabeth handhaafden hare opvolgers Jakobus I en Karel I de Engelse Staatskerk. Deze laatste werd verdacht van begunstiging der Roomsen, wat mede ten gevolge had de bloedige omwenteling van 1650 en het protektoraat van Cromwell. Deze onderdrukte de bisschoppelike kerk en begunstigde de Dissenters, dat zijn de buiten de Staatskerk staande Puriteinen. Na hem beklom Karel II, een Stuart, de Engelse troon en werden de Puriteinen de onderdrukte partij. In 1673 vaardigde het Parlement de Testakte uit, waarbij bepaald werd, dat alleen leden der bisschoppelike kerk staatsambten mochten bekleden. Jakobus II, die Karel opvolgde, ging in 1685 tot de roomse kerk over, en vervolgde de bisschoppen der Anglikaanse kerk. Het gevolg hiervan was, dat hij werd afgezet en zijn schoonzoon, stadhouder Willem III van Oranje, tot koning van Engeland werd uitgeroepen in 1688. Deze vaardigde in 1689 de Tolerantie-akte uit, waarbij de Dissenters vrijheid

van eredienst kregen, uitgezonderd Roomsen en Socinianen.

Een sterke afdeling onder de Dissenters vormden sinds 1649 de Kwakers (de bevers), zo genoemd omdat zij hun zaligheid zochten uit te werken met vreze en beven in de weg van uiterlike boetplechtigheden. Zij noemden zichzelven: „Genootschap der Vrienden", en werden gesticht door George Fox, geboren 1624, gestorven 1691. Nadat het genootschap door gevangenisstraffen en ballingschap zijner leden een kommervol bestaan had geleid, kwam het tot nieuw leven door de arbeid van William Penn. Penn was een vermogend man, die van de Engelse regering een stuk gronds kocht in Noord-Amerika, waar hij de kolonie Pennsylvanië stichtte, met de hoofdstad Philadelfia. Deze kolonie werd het toevluchtsoord voor de verdrukte Kwakers. Hun leer is dat Bijbel en Kerk bijzaken zijn, en dat ieder gelovige zich moet laten leiden door het inwendige licht des Heiligen Geestes.

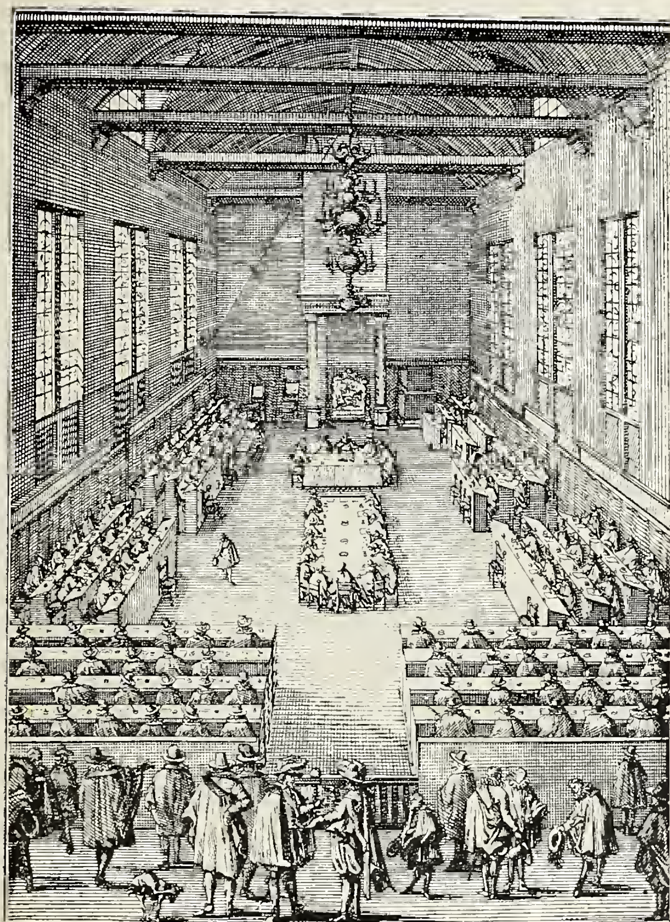
In de bisschoppelike kerk werd gedurende de 18de eeuw een hevige strijd gevoerd over de ondertekening van de 39 artikelen der Anglikaanse Geloofsbelijdenis. Vele geesteliken lochenden de Godheid van Christus, anderen leerden de Algemene Verzoening, en nog anderen stelden de rede des mensen verre boven de Goddelike Openbaring (Deisten). Voor deze was de ondertekening van de 39 artikelen een knellend juk, waaraan men zocht te ontkomen door te verklaren, dat men het alleen met de geest en de strekking der belijdenis eens behoefde te zijn, als men haar tekende. Dit godsdienstig verval der bisschoppelike kerk werd ook gezien onder de leden. De lagere volksklasse was onkundig van alle godsdienst, de adel spotte met de Bijbel, de stedelingen brachten de Zondagen door met heidense volksvermaken of komediebezoek.

Toen kwam een nieuwe godsdienstige richting op in Engeland, met Methodisme, dat van God beschikt werd om het Engelse volk wakker te schrikken uit de doodslaap der zonde. Als stichter van het Methodisme moet genoemd worden John Wesley (1703—1791). Zijn ouders waren gods-

dienstige mensen, en de pastorie van Epworth was een kerk in 't klein. Als student te Oxford richtte hij een klub op van jonge mannen, die elkander onderling stichtten door Schriftverklaringen en gebed. Zij bleven in de bisschoppelike kerk en volgden hare half-roomse gebruiken getrouw op, maar onderscheidden zich door hun kloosterachtige leerwijze. In 1735 gaan Wesley en zijn broeders naar Amerika, om de Indianen met het Evangelie bekend te maken. Deze poging mislukte geheel, en de enige vrucht van zijn driejarig verblijf in Amerika was, zijn kennismaking met Spangenberg en de Moraviese broeders, wier vroom leven hem aantrok. De studie van de Moraviese geschriften bracht Wesley tot een gezonder opvatting van het geloof in Christus. Hij bleef echter wachten op een plotselinge bekering, totdat hij onder het lezen van Luther's voorrede op de brief van Paulus aan de Romeinen, plotseling een beweging van geestelik leven aan zijn hart gevoelt, wat hij aan al de aanwezigen mededeelt en als het ogenblik zijner bekering beschouwt. Dit geschiedde op 24 Mei 1738, 's avonds kwart voor negen, in een vereniging of gezelschap der Aldergate-society te Londen. Aanstonds ging Wesley naar Duitsland, om de Moraviese Christenen te bezoeken.

Een ander lid van de ,,Holy Club'' te Oxford was Whitefield (1714—1770). Deze matte zijn lichaam af door boetedoeningen, totdat hij krank werd, maar op zijn ziekbed kwam hij tot zijn ,,nieuwe geboorte''. Na zijn B.A.-eksamen en ordening als diaken, begon hij vrijmoedig het Evangelie te prediken. Intussen bestudeerde Whitefield grondig de H. Schrift en de Kalvinistiese geloofsbelijdenis der Engelse Staatskerk. Ook predikte hij voor korte tijd in N. Amerika.

Whitefield is de vader geworden van het buitenkerkelik Methodisme. Terwijl Wesley zich bleef beperken tot de gezelschappen, begon hij het preken in het open veld onder de mijnwerkers te Kingswood. Zijn stem was zó krachtig, dat hij gemakkelik 20,000 mensen kon bereiken, en zijn bezielende gloed in het verkondigen van Christus deed hem de erenaam verwerven van ,,Prins der Predikers''. Na het

De Dordtse Sinode van 1618/19.

BOGERMAN, VOORZ. VAN DE DORDTSE SINODE 1618/19.

vertrek van Whitefield uit Bristol, volgt Wesley hem op en daarmee trad ook deze als veldprediker op.

De organisatie der Methodisten is zeer eenvoudig. Te Londen werd op 11 Nov. 1739 de Foundery Society gesticht, later op andere plaatsen. Wesley schreef enige regelen voor aan deze Societies of Gezelschappen, wat de leden moesten nalaten of doen, terwijl ieder die begeerde de toekomende toorn Gods te ontvlieden, lid daarvan kon worden. De societies zijn verdeeld in klassen, en de fondsen worden beheerd door Trustees. Vele societies vormen samen een ring of circuit, die bestuurd wordt door een assistent met zijn helpers. Deze ambtenaren houden jaarliks een vergadering (Conference), waar over de leer en de tucht wordt gehandeld.

Wesley kon op de duur niet samengaan met de Moraviese broeders. Hij wilde de wereld veroveren voor Christus en de Moraviërs wilden zich afzonderen van de wereld. Op 20 Julie 1740 kwam het tot een beslissende scheiding van deze twee stromingen. Ook tussen Wesley en Whitefield kwam het tot een breuke. De aanleiding daartoe was een preek van Wesley, waarin de algemene verzoening werd geleerd en de personele uitverkiezing der gelovigen werd geloochend. Whitefield, die, Kalvinist in zijn hart, deze onwaarheid niet kon verdragen, schreef er tegen en scheidde zich af van Wesley en zijn kring. Van toen af waren er twee soorten van Methodisten, de Arminiaanse en de Kalvinistiese Methodisten.

Van gereformeerd standpunt beschouwd, is het optreden van de vaderen van het Methodisme niet goed te keuren. Zij arbeidden in Engeland, alsof ze in een heidens land waren, waar nooit Christus' kerk gesticht was, terwijl het lichaam van Christus zich nog openbaarde in tal van plaatselike kerken. Ook verwaarloosden de Methodisten het ambt der gelovigen, om Christus' koningschap over Zijn Kerk uit te roepen. Hun kerkgemeenschap is een vereniging, waarin de wetgevende, rechterlike en besturende macht ligt bij de meerderheid van de leden. In de praktijk

komt de organisatie der Methodistiese kerk overeen met die van de bisschoppelike kerk, aangezien de predikers van de superintendent en niet van een plaatselike gemeente hun ambt ontvangen, terwijl de conference of sinode van hun kerk, die de ministers en superintendenten aanstelt, alleen uit ministers bestaat en niet uit de afgevaardigden van plaatselike kerken.

In weerwil van dit onkerkrechtelik standpunt, heeft het Methodisme tijdelik grote zegen afgeworpen. In Engeland en Amerika zijn door de veldpredikers vele zondaren wakker geschrikt uit de doodslaap der zonde, en door Gods Geest tot wederbaring en bekering gekomen. Ook hebben de Methodisten de stoot gegeven tot het reusachtig zendingswerk van deze tijd.

De Engelse Staatskerk werd intussen zeer verzwakt door het uittreden van zo vele Dissenters. De overgeblevenen hellen steeds meer over naar de Roomse kerk. Veel heeft daartoe bijgedragen het Puseyisme, aldus genoemd naar Dr. Pusey, hoogleeraar te Oxford. Hij en anderen, onder wie Dr. Newman de meest bekende is, verdedigden in tal van geschriften de stelling, dat de bisschoppelike kerk de zuivere voortzetting was van de roomse kerk in Engeland. Dr. Pusey werd geschorst in 1843, nadat hij in een preek de roomse Avondmaalsleer had verdedigd. Hij en Newman gingen daarop over tot de roomse kerk. Maar in de bisschoppelike Staatskerk blijft het streven voortbestaan, om de roomse misbruiken in te voeren.

Een nieuwe sekte, die van de Irvingianen of Apostoliesen, is ontstaan te Londen in 't jaar 1822. Eduard Irving, de vader daarvan, was predikant in de Schotse kerk te Londen. Hij en zijn gemeente leefden in de verwachting van een spoedige wederkomst van Christus. Ook geloofden zij aan een telkens nieuwe uitstorting des H. Geestes, die zich in hun midden openbaart door het spreken in tongen. Irving werd afgezet als predikant in 1833 en overleed een jaar later. De sekte bleef echter voortbestaan en kenmerkte zich door het aanstellen van twaalf apostelen, die met de profeten en

evangelisten de kerk besturen, terwijl herders en engelen aan het hoofd staan van iedere plaatselike gemeente. Zij stellen het onfeilbaar woord van hun apostelen hoger dan de H. Schrift, ijveren sterk tegen het bezoldigen der leeraars in Christus' kerk, met verloochening van Galaten 6, en geven ieder gemeentelid het recht tot spreken in de vergadering der gelovigen.

Een andere sekte, in Engeland ontstaan, is die der Darbisten of Plymouth-broederen. Darby, van afkomst uit Ierland, diende als leeraar in de bisschoppelike kerk, totdat hij deze verliet in de overtuiging, dat alle kerken geestelik dood waren. Hij verbood zijn aanhangers de kerkgebouwen te bezoeken en leerde hen in huiselike samenkomsten elkander te stichten, samen brood te breken, en zo de wederkomst van Christus, als op handen zijnde, af te wachten.

Op het gebied der zending heeft de Engelse kerk krachtig gewerkt. In 1792 werd het algemeen Londense zendingsgenootschap opgericht, door welks werkzaamheid de Zuidzee-eilanden in korte tijd het heidens bijgeloof vaarwel zeiden en geheel christelik werden. Ook het Brits en buitenlands Bijbelgenootschap heeft prachtig werk gedaan, door de Bijbel in meer dan 300 talen of tongvallen over de gehele aarde te verbreiden.

HOOFDSTUK 6.

DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND GEDURENDE DE 17E EN 18E EEUW.

Gedurende de 80-jarige oorlog met Spanje was er een wapenstilstand van twaalf jaren (1609—1621). In plaats van rust bracht dit tijdperk zware beroering. De aanleiding daartoe was de strijd over de Belijdenisschriften (Konfessies), die op de laatste nationale sinode te 's-Gravenhage in 1586, gelijk op al de vorige sinodes, eenparig waren aangenomen, n.l. de Heidelberger Katechismus en de Neder-

landse Geloofsbelijdenis (37 artikelen). De strijd liep niet als in Engeland over de ondertekening der Konfessies, maar over de herziening van deze.

Uit de Kalvinistiese school voortgekomen als een weerklank op Gods Woord, waren ze dierbaar voor de kerk, maar gehaat bij de ongelovigen. Onder de eersten, die tegen de Konfessie streden, moeten genoemd worden Anastasius, Duifhuis en Coornhert. Anastasius schreef een boek ,,Leken-Wegwijzer'', waarin hij in het leerstuk van de vrije wil het oude Semi-Pelagiaanse gevoelen weer ophaalde, en waarin hij op afkeurende toon sprak van de leer der voorbeschikking (praedestinatie). Duifhuis, pastoor te Utrecht, werd gereformeerd, maar bleef preken in 't witte kleed, regeerde zijn gemeente zonder opzieners en diakenen, nam geen geloofsbelijdenis af, en liet ieder gedoopt burger ten Avondmaal gaan, terwijl de overheid hem steunde in zijn streven naar het vestigen ener Volkskerk. Coornhert schreef tegen Calvijn en Beza. De grote Hervormer antwoordde de botte Hollander, dat hij nooit begrepen had wat Godsdienst is. Coornhert loochende de voldoening van Christus en hield van het N. Testament niets over dan Jezus' voorbeeld voor zijn discipelen.

Nog andere wegbereiders van de latere Remonstrantse beweging waren de predikanten Coolhaes, Herberts, Wiggerts, Sybrandi en Venator. C o o l h a e s was eerst monnik later Evangelies prediker, en werd in 1574 te Leiden predikant. Voorlopig werd hij ook aangesteld tot professor in de Godgeleerdheid aan de Leidse Hogeschool. Op de Sinode van Middelburg in 1581 werd zijn lering van de algemeenheid der genade veroordeeld; in 1582 afgezet, ging hij te Amsterdam wonen en gaf nu en dan geschriften uit tegen de kerk. H e r b e r t s was eveneens van paaps, gereformeerd geworden en in 1577 beroepen als leeraar te Dordrecht. Hij trok veel volk, maar toen hij de Katechismusprediking begon na te laten, een volkomen heiligmaking leerde, en leervrijheid op de kansel verdedigde, werd hij gecensureerd. Later werd hij predikant te Gouda, deed schuld-

belijdenis voor de Haagse sinode van 1586, doch werd na de openbaring van nieuwe ketterijen in 1591 afgezet. Later hersteld in zijn ambt, vervaardigde hij de Goudse Katechismus, waarin alle kenmerkende gereformeerde geloofsstukken zijn weggelaten.

Wiggerts leerde als predikant te Hoorn de algemene verzoening en loochende de uitverkiezing. Na zijn afzetting bleef hij preken voor een kleine afgescheiden gemeente, terwijl de overheid hem beschermde tegen de kerkeliken.

Sybrandi, vroeger evangelies pastoor in de Duifhuiskerk te Utrecht, werd door de overheid aangesteld tot predikant te Medemblik. Hij leerde de vrije wil, erkende geen kerkeraad en werd in 1597 afgezet. Later werd hij na ondertekening der Konfessie, in zijn ambt hersteld.

Venator predikte te Alkmaar, was los van leven, liet in zijn huis komedie spelen, gaf lasterlike geschriften uit, en werd deswege door de Klassis genoodzaakt schuldbelijdenis te doen van de kansel. Later ontstond er strijd te Alkmaar over een nieuw ondertekeningsformulier, welke strijd eindigde met een scheuring in de gemeente. Na het schrijven van een werk, genaamd „Fundamentenboek", werd hij door de overheid afgezet en nam eindelik naar Frankrijk de vlucht.

De vader van de Remonstrantse beweging is Jakobus Arminius, predikant te Amsterdam en later professor in de Theologie te Leiden. Hij kwam in verdenking door zijn predikatiën over Romeinen 7—9, maar wist zijn aanklagers tevreden te stellen, zodat hij eervol ontslag als leeraar van Amsterdam's Geref. Kerk verkreeg. Ook te Leiden trad Arminius niet openlik op met zijn ketterse gevoelens, maar in private kolleges aan zijn huis gaf hij aan zijn studenten kritiek op de geschriften van Kalvijn, Beza en Zanchius, terwijl hij de geschriften van Coornhert prees. Bij de kerkelike eksamens der studenten voor de klassis der roepende gemeente kwamen hun dwaalgevoelens, die ze van Arminius hadden, aan het licht. Toen de particuliere sinode van Zuid-

Holland zich hierover beklaagde bij de overheid, kreeg ze ten antwoord, dat alleen een Nationale Sinode over de twistpunten kon beslissen.

De ambtgenoot van Arminius, prof. Gomarus, deed zijn best om hem te overtuigen van dwaling, daar hij in de wijsbegeerte Ramus volgde, in de Theologie Pelagius, in de kerkregering Luther, in de politiek de Regenten, die het volk verdrukten. De Staten hebben tot tweemaal toe een konferentie belegd, om beide professoren tot elkander te brengen, doch tevergeefs. In 1609 stief Arminius of Jakob Harmsen, zoals zijn Hollandse naam luidt.

De kerk van Amsterdam, door de sinode van 1586 als roepende kerk aangewezen, deed intussen haar best om een nationale sinode bijeen te krijgen, doch stuitte telkens af op de onwil van de overheid om konsent te geven tot zodanige samenkomst. De Staten waren meest op de hand van de Arminianen en vreesden dat een sinode dezen zou veroordelen. Daarom belegden de Staten een voorbereidende samenkomst in 1607, waarop 17 theologen te 's-Gravenhage samenkwamen. Ze besloten dat in 1608 de sinode te Utrecht zou samenkomen, doch dat deze de Konfessie niet zou herzien. De Staten, onder leiding van Oldenbarneveldt, weigerden de sinode konsent te geven, zodat het besluit der voorlopige konventie niet werd uitgevoerd. Wat was daarvan de reden? Van de 17 leden hadden zich 13 aan de zijde van Gomarus en slechts 4 aan de zijde van Arminius geschaard, zodat de veroordeling van de Arminiaanse ketterij door de Sinode kon vermoed worden. En dit wilden de Heren Regenten tot geen prijs, want dan zouden ze hun gezag in kerkelike zaken verliezen.

Op 14 Januari 1610 kwamen de volgelingen van Arminius te Gouda bijeen, onder leiding van Uitenbogaardt, om te beraadslagen wat hun te doen stond. Ze stelden samen een stuk op, waarin hun gevoelen uitkomt, en daarom „vertoog", in 't Latijn „Remonstrantie" geheten, 't welk ze aan de Staten van Holland richtten. Van dit ogenblik heten ze Remonstranten. Het stuk eindigt met de opstelling

van vijf artikelen van deze inhoud: Artikel I. Verkiezing uit een van God voorgezien geloof. II. Christus gestorven voor alle mensen. III. Onmisbaarheid der wedergeboorte. IV. De genade des H. Geestes kan worden wederstaan door 's mensen wil. V. De mogelikheid van een afval der heiligen.

In het slot van dit vertoog erkennen ze de overheid als de alleen-gezaghebbende macht in de kerken en hopen dat deze hen zal beschermen tegen de kerkeliken. Oldenbarneveldt hield het stuk zes maanden onder zich en diende het toen in als geheim stuk.

Dit stuk maakte de politieke heren overmoedig, en toen Uitenbogaardt in een geschrift de onderworpenheid der kerk aan de overheid verdedigde, verboden ze alle partikuliere synodes, en zonden magistraten om toe te zien, dat de eksamens op de klasses niet over de betwiste punten liepen. Toen kwamen de afgevaardigden van de Noord- en Zuid-Hollandse sinoden samen, en stelden een tegenvertoog in 't Latijn Contra-Remonstrantie op, dat in de vergadering der Staten van Holland in 1611 werd voorgelezen. Aan het slot komen 7 artikelen voor, waarin als de kerkleer wordt genoemd, de personele uitverkiezing, de veronderstelde wedergeboorte van de kinderen des verbonds, zolang ze onmondig zijn, de partikuliere verzoening door Christus dood, de onwederstandelikheid van de Heilige Geest in de wedergeboorte en de heiligmaking en de volharding der heiligen. In het slot vatten ze het onderscheid tussen hen en de Remonstranten samen in deze woorden, dat geloof en godzaligheid vruchten zijn van de uitverkiezing en niet, zoals de Remonstranten leren, voorwaarden en gronden voor de uitverkiezing. Ze eindigen met te smeken om een nationale sinode.

De Staten sloegen geen acht op dit vertoog, dat de ondertekenaars de naam gaf van Kontra-Remonstranten. Intussen werd de toestand in het land zeer gespannen, daar Godvruchtige leeraars door de Arminiaanse overheden werden afgezet en vele gemeenten in doleantie gingen, dat wil zeg-

gen, samenkomsten hielden buiten de kerkeraad om. Toen deze samenkomsten werden verboden, o. a. te Rotterdam, gingen de gereformeerden in naburige gemeenten kerken. Als ze soms beslikt en bemodderd thuis kwamen, werden ze met de naam van „slikgeus" begroet.

De kontra-remonstranten zaten echter niet stil in dit donkere tijdvak van 1611—1618. Ze zonden later weer afgevaardigden naar de Staten, om op het bijeenroepen ener sinode aan te dringen. Toen de kerkelike vergaderingen verboden waren, hielden ze konferenties van predikanten en ouderlingen. De gemeente Amsterdam verzocht uit iedere klasse of ring één dienaar als deputaat, om met haar te beraadslagen als „Vergadering van Korrespondentie". Het doel van die vergaderingen was om scheuring in de kerken te voorkomen, het kerkverband vast te houden, en de doleantie, als ze hier of daar uitbrak, in kerkelike richting te leiden. Deze vergadering nu vaardigde, in 1616, een akte van separatie (scheiding) uit, waarin zij verklaarde, dat de Remonstranten kerkbedroevers waren, van wie iedere rechtzinnige zich behoorde af te scheiden volgens Rom. 16 vs. 17 en 2 Johannes 10, 11. De Zuid-Hollandse Kalvinisten hadden echter bezwaar tegen een algemene afscheiding en wilden liever tegen de Remonsrtanten procederen langs de gewone kerkelike weg, door middel van censure.

Intussen steunden de Kontra-Remonstranten de vervolgde broeders met gebed en gaven. Wel vroegen ze zich vaak af, of er dan niemand was die de Remonstrantse Regenten, met Oldenbarneveldt en Hugo de Groot aan 't hoofd, kon fnuiken in hun boos opzet om het Kalvinisme in Nederland uit te roeien? En ook of het aanging dat in het land der vrijheid tegen godzalige mensen plakkaten (bevelen) werden uitgevaardigd, die riekten naar de roome Inkwisitie. Prins Maurits van Oranje, de stadhouder, kon helpen als hij wilde, maar deze was meer krijgsman dan politikus en hield er niet van om tegen Oldenbarneveldt partij te kiezen. Zijn neef, Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland, was een beslist Kalvinist, die de toestand

goed doorzag. Op hem was het oog der gereformeerden gericht. Toen Prins Maurits 14 Januari 1617 tot een gewichtige stap overging, was het op aanraden van Willem Lodewijk.

In Den Haag, waar Maurits woonde, behoorden alle kerkgebouwen aan remonstrantse predikanten. De kontra-remonstranten waren er in doleantie en vroegen om een kerkgebouw, wat hun geweigerd werd. Toen ze in een huis samen kwamen, werd dit gesloten en de Staten gaven aan Maurits opdracht om met zijn soldaten het kerkgaan der onwilligen te verhinderen. Dit weigerde Maurits, nadat hij in een plechtige vergadering zijn eed als stadhouder hernieuwd had, in welke eed hem was opgedragen om de Geref. religie te beschermen. Maurits drong bij de Staten aan op gelijke rechten voor beide partijen. Ook de Engelse gezant Carleton, drong uit naam van Jakobus I, de koning-theoloog, aan op het houden ener nationale sinode. Zo was de toestand, toen er iets biezonders gebeurde. Op 9 Julie 1617 stromen de Kalvinisten volgens afspraak naar de Kloosterkerk in Den Haag, openen de deuren en maken de kerk schoon, waarbij zelfs deftige dames de boender en schrobber hanteren. Preekstoel en zitplaatsen worden in orde gebracht en straks treedt Ds. Henrikus Swalmius van Oud-Beierland op in de dienst des Woords. Oldenbarneveldt stond machteloos tegenover deze daad, en het plan om de dolerende ouderlingen te vangen en te onthoofden, werd terstond overwogen, maar vond geen meerderheid in de Hoge Raad. Toen hakte Maurits de knoop door. Op Zondag 23 Julie 1617 ging hij naar de Kloosterkerk en sloot zich openlik aan bij de Doleantie te 's-Gravenhage. Van dit ogenblik werden de godsdienstige verdeeldheden in politieke partijen veranderd. Prins Maurits werd aangemerkt als het hoofd der Kontra-Remonstranten en Oldenbarneveldt, de raadpensionaris, als het hoofd der Remonstranten. Zeer gespannen werd de toestand, toen Oldenbarneveldt in de Algemene Staten het besluit doordreef, om het houden ener Nationale Sinode te weigeren, de gerechtshoven te sluiten voor klagers op het

punt van godsdienst, de stedelike regenten te machtigen buiten de stadhouder om soldaten te huren, en de oversten en soldaten te bevelen alleen de Staten en de Regenten te gehoorzamen. Dit besluit, in een onvoltallige vergadering der Staten genomen, heet gewoonlik „de scherpe resolutie". Het had ten gevolge, dat Utrecht, het bolwerk der Remonstranten, zich ging wapenen tegen de Unie en een burgeroorlog dreigde uit te breken. Toen gaf God verandering, doordat de Staten, nu voltallig, besloten prins Maurits te steunen en hem te machtigen de stedelike huurtroepen te ontslaan, en de weerbarstige regenten af te zetten. Maurits ging nu rond in alle steden en bezette alle posten met voorstanders ener Generale Sinode. Nu vlotte alles wat daartoe leiden kon; 4 Oktober 1617 werd een voorbereidende kommissie benoemd, en 20 November werd Dordrecht's kerk aangewezen om de gereformeerde kerken in sinode saam te roepen. Eerst kwamen de kerken saam in hare provinciale of partikuliere sinoden, en op deze werden de afgevaardigden benoemd.

HOOFDSTUK 7.

DE DORDTSE SYNODE. 1618—1619.

De stad Dordrecht ligt op een eiland, ontstaan door de St. Elizabetsvloed van 't jaar 1421. De grote, brede rivier, de Merwede, die de stad van twee zijden insluit, is altijd overdekt met schepen en kleine schuiten. De varensgasten zien reeds in de verte de oude domtoren en de Grote Kerk voor hun ogen oprijzen. De aanlegplaats is vlak voor de grote hoofdpoort, die toegang verleent tot deze vroegere zetel van Hollands graven. Tal van afgevaardigden, de Engelse, Duitse en Zwitserse, nemen intrek in herbergen; de meesten verkiezen de huizen der Dordtse burgers, waar ze hier en daar koninklike vertrekken zich zien aangewezen. De Kloveniersdoelen, zo genoemd naar het schijfschieten

der boogschutters, heeft een grote bovenzaal, die tot vergaderplaats der sinode in gereedheid is gebracht. Nadat Dinsdagochtend, 13 November 1618, om acht uur in twee kerken dienst was gehouden, begon het vergaderen in de Doelen. Eerst zetten zich de afgevaardigden van de regering, de Algemene Staten, in drie rijen, en naast hen de professoren. Daarna traden de afgevaardigden der kerken binnen en na hen de uitlanders. Koning Jakobus van Engeland had gezonden Carleton, bisschop van Landaf, en drie anderen. De 4 Franse afgevaardigden waren verhinderd te verschijnen door een besluit huns konings, maar de plaatsen werden open gehouden.

Uit Duitsland waren als gezanten van Frederik V verschenen prof. Scultetus, Alting en Tossanus, alle drie besliste Kontra-Remonstranten, en als gezanten uit Hessen, prof. Paulus Stein en drie anderen. Zwitserland zond 18 man, onder leiding van Ds. Breytinger. Genève zond prof. Jean Diodati en prof. Tronchin. Ook de vrije steden Bremen en Embden zonden afgevaardigden. Nadat een van de vijf Dordtse predikanten, Ds. Lydius, de samenkomst had geopend, werd het moderamen gekozen, waarin zitting namen Ds. Bogerman, praeses, Ds. Roland en Faukeel, assessors, Ds. Damman en Hommius, scribae. Nadat de geloofsbrieven waren onderzocht, begon men met de werkzaamheden. 15 Remonstrantse predikanten werden uitgenodigd om voor de sinode te verschijnen. Terwijl de sinode op deze wachtte, behandelde ze de Bijbelvertaling. Voor het Oude Testament werden tot vertalers benoemd, Bogerman, Baudart en Bucer. Voor het Nieuwe Testament Roland, Faukeel, en Cornelii. Daarna kwam de Katechisatie aan de orde en de Zondagmiddag katechismuspreek, die in vele gemeenten werd nagelaten. De bisschop wilde geldboeten, de Duitsers gevangenisstraf eisen. De sinode liet de censuur over aan de klassis, en beval aan het houden van huiselike, school- en kerkelike katechisatie, welke drie moeten samenwerken. Daarna werd gehandeld over het dopen van slavenkinderen, die door christenen waren gekocht. Zulke doop-

werd door de sinode afgekeurd, omdat de heiden-ouders van zulke kinderen buiten het Genadeverbond staan.

Op 10 Dec. 1618 kwamen de gedaagde remonstrantse predikanten voor de sinode. Prof. Episcopius uit Leiden trad op als hun voorman. Zij begonnen met de wettigheid der sinode, om over hun zaak te oordelen, te betwisten. Daarna werd hun gevraagd om hun bezwaren tegen de formulieren van enigheid in te dienen. Maar de gedaagden waren onhandelbaar en weigerden te antwoorden op de vragen, die hun gedaan werden. Het einde van de onderhandelingen was, dat alle gedaagden werden weggezonden, omdat ze met leugens waren begonnen en met leugens waren geëindigd. Ze werden nu in de gelegenheid gesteld schriftelik hun 5 artikelen te verdedigen, wat ze ook deden. De sinodeleden werkten hard in kommissievergaderingen, om een wederlegging op te stellen. Eindelik, op 22 April, werd een stuk vastgesteld met een naschrift, en dit stuk werd dadelik doorgezonden naar de Staten-Generaal. Het is bekend onder de naam van: ,,Dordtse Leerregels'' en wordt tans als belijdenisschrift door alle Geref. kerken erkend. Zozeer gaf God eenstemmigheid op de sinode op het gewichtigste punt, dat zelfs de Zwitsers, ondanks een meegekregen verbod, het stuk ondertekenden. Nadat nog de vonnissen der gedaagden, waarbij ze ontzet werden uit 't ambt in Kerk en Hogeschool, waren afgehandeld, kwam 6 Mei de goedkeuring der Staten-Generaal, gevolgd door de plechtige afkondiging der Leerregels. Nadat de buitenlandse afgevaardigden naar huis gegaan waren, bleven de inlandse afgevaardigden nog 14 dagen aan 't werk, om enerhande kerkenordening te maken. De kerken in de klassis (ring) van Dordtrecht werden aangewezen om de volgende nationale sinode bijeen te roepen, een werk dat helaas altijd achterwege gebleven is.

29 Mei 1619 kwamen de afgevaardigden voor 't laatst bijeen in de Grote Kerk. Ds. Lydius preekte uit Jesaja 12 vs. 1 tot 3. Na afloop van de preek gingen de leden in optocht naar de Doelen. Het moderamen bracht op 't stad-

huis de dank der vergadering over aan het stadsbestuur. De politieke kommissarissen en de kerkelike afgevaardigden spraken elkander toe, waarna Ds. Bogerman in dankgebed voorging. Zo scheidde de beroemde Sinode van Dordt.

De Remonstranten bleven zich nog roeren na de sinode, zelfs nadat velen hunner waren afgezet of verbannen. Te Rotterdam hielden ze een tegen-sinode. Tot grondslag van hun vergadering legden ze de H. Schrift, terwijl de Belijdenis en de Formulieren door ieder werden aanvaard, *voorzover hij oordeelt, dat ze met Gods Woord overeenstemmen*, een formule, die de deur opent voor willekeur.

De Remonstrantse 5 artikelen werden gehandhaafd en de Dordtse 5 artikelen verworpen, want zij achtten het onschriftuurlik om de vergeving der zonden vóor de bekering te zetten. Een jaar later kwamen vele van de verbannen predikanten te Antwerpen samen, en stichtten daar de Remonstrantse Broederschap (Societeit). In het geheim gingen de leden der Societeit op tal van plaatsen preken, totdat de Broederschap in Nederland werd toegelaten. Hun kracht was echter gebroken door de dood van de raadspensionaris Oldenbarneveld op het schavot, zodat zij het nooit verder hebben gebracht dan als een sekte naast de Martinisten (Luthersen) en Mennonieten (Dopersen) geduld te worden.

HOOFDSTUK 8.

HET NA-DORDTSE TIJDVAK.

De Bijbelvertaling, waartoe de sinode enige predikanten had benoemd, was een zaak van hoog belang. De Bijbel der Gereformeerden bestond uit een Hollandse vertaling van Luther's Duitse vertaling van het Oude Testament en de Apocryfe boeken, benevens een oorspronkelike vertaling van het Nieuwe Testament, bewerkt door Utenhove, Van Winghen en Micron en de gebroeders Delenus. Deze Bijbel werd uitgegeven in 't jaar 1562 en heette Deux Aas Bijbel,

naar een aantekening op Nehemia 3 vs. 5. De Dopersen en de Luthersen gebruikten de Biestkens Bijbel, zo genoemd naar de uitgever. De vertaling van Luther, vooral die van het Oude Testament, eiste herziening. De Haagse sinode van 1588 droeg het maken van een betere vertaling op aan Marnix van St. Aldegonde. Na diens dood werd het werk voortgezet door de predikanten Cornelii en Helmichius, totdat de Staten-Generaal last gaf om het werk te staken. Op voorstel van de Noord-Hollandse partikuliere sinode besloot de Nationale Sinode van Dordt, om mannen te benoemen voor de Bijbelvertaling. Het Oude Testament kregen Bogerman, Baudart en Bucerus; het Nieuwe Testament Rolandus, Faukelius en Cornelii, terwijl voor ieder een sekundus (plaatsvervanger) werd aangewezen. Onder veel wederwaardigheden en tijdens het woeden van de pestziekte, volbrachten deze mannen hun taak te Leiden. 17 September 1637 werd het eerste afdruksel plechtig de Staten-Generaal aangeboden.

Deze Bijbelvertaling is nu nog in gebruik bij alle Gereformeerde kerken. De vertalers achtten hun werk niet onfeilbaar; nu en dan erkenden zij dat andere lezingen mogelik zijn, gelijk men uit de Kanttekening op Exodus 21 vs. 8; 2 Sam. 16 vs. 18; Ps. 100 vs. 3; Hand. 1 vs. 23; 7 vs. 16; Hebreeën 9 vs. 1 en 14 kan zien. Ook hebben zij vele woorden tussen haakjes ingevoegd, die niet in de grondtaal voorkomen. Maar deze onvolkomenheden nemen niet weg, dat dit werk tot grote zegen geweest is voor alle gereformeerde kerken. De Statenbijbel kreeg in de gezinnen en op de kansels in de kerken een ereplaats, werd medegenomen bij landverhuizing over de zee, en werd aldus een propagandamiddel voor de kolonisten in Azië, een grondwet voor de pelgrimvaders in Amerika, een troostbron voor de voortrekkers, die met de Statenbijbel in de voorkist van de ossenwagen de Afrikaanse binnenlanden introkken.

De Dordtse Sinode heeft ook veel gedaan voor het onderwijs. De ouders werden vermaand om met hun kinderen huiskatechisatie te houden, de onderwijzers verbonden om

de kinderen het Kort Begrip en de Katechismus te leren en te verklaren, de leeraars en kerkeraden verplicht om streng toe te zien op de handhaving der leer. Voor predikanten, professoren en schoolmeesters werd een formulier ter ondertekening vastgesteld, omdat de gemeente waarborg zoude hebben, dat zij door gereformeerde mannen werd onderwezen. De hogeschool te Leiden was gesticht in 1575, als beloning voor de heldenmoed, door de burgers betoond bij het beleg door de Spanjaarden. Die te Franeker, in 1585 door graaf Lodewijk, doch deze school is na 1787 gaan kwijnen en eindelik opgeheven. Die te Groningen, gesticht in 1614, bestaat nog. Te Amsterdam werd in 1632 een doorluchtige school geopend, oorspronkelik bestemd voor de opleiding van kooplieden, later een gewone hogeschool, tans een gemeentelike universiteit. Te Utrecht werd in 1636 een hogeschool geopend, die spoedig beroemd werd door het bezit van Voetius als professor. Te Harderwijk werd in 1648 een hogeschool gesticht, die niet lang heeft bestaan. Ook andere steden, als Deventer, Middelburg, 's-Hertogenbosch, Breda, Rotterdam, Dordtrecht, hadden gedurende korte tijd godgeleerde scholen. Van deze scholen kregen de gereformeerde kerken vele godzalige leeraars, nadat de Dordtse sinode een zuivering had gehouden en de remonstrantse leeraars òf verbannen òf op pensioen gesteld waren. Maar deze scholen werden een gevaar voor de kerken, sinds aan deze opkwam een nieuwe denkrichting, gewoonlik Rationalisme geheten, naar het Latijnse woord ratio (rede). De vader van deze richting was René des Cartes. Hij verfoeide dogma's en leerde, dat ieder denker zijn wijsgerige arbeid moest aanvangen met twijfel, dat is met opschorting van zijn oordeel. Na deze inleiding begint het denken uit zichzelf allerlei af te leiden, b.v.: Ik denk, derhalve ben ik, en: Ik denk God, derhalve bestaat God. Het denken is dus in deze leer oppermachtig en onfeilbaar. Deze denkrichting won spoedig aanhang aan de universiteiten. Te Leiden door prof. Hereboord, te Utrecht door prof. Regius, te Franeker door prof. Scotanus en anderen. Alleen prof. Voetius te

Utrecht bestreed het rationalisme met alle macht. Zijn dispuut over het Atheïsme, de Godlochening, is zeer beroemd geworden. Maar zijn arbeid kon, evenmin als het dwingend optreden van de overheid, verhinderen, dat spoedig van vele kansels werd geleerd, dat de geloofswaarheden der Heilige Schrift aan de Rede des mensen moesten getoetst worden.

Prof. Johannes Coccejus te Utrecht is de man, die het Rationalisme naar de Theologie heeft overgebracht. Bij de uitlegging des Bijbels ging hij uit van de stelling, dat de woorden der H. Schrift alles betekenen, wat ze bij mogelikheid in het gehele redebeleid betekenen kunnen. Hij paste op de Godsopenbaring het beginsel toe van ene voortgaande ontwikkeling. Men noemde deze de huishouding der verbonden. De laagste trap is het Verbond der Werken met Adam, hetwelk na de val is opgeheven. Daarop volgt het Genadeverbond in Israëlietise vorm, door hetwelk de Oud-Testamentiese gelovigen zijn gerechtvaardigd op andere wijze, dan de Nieuw-Testamentiese gelovigen, die onder een beter verbond leven. De eerste genoten een onvolkomene, de laatste een volkomene vergeving der zonden. De Christen is tans vrij van de wet, en ook niet verplicht tot onderhoud van het Sabbatsgebod. Later zullen wij zien welke nadelige gevolgen deze leer gehad heeft. Thans zij het genoeg er op te wijzen, hoe in dit tijdvak de ketterijen zijn opgekomen aan de Hogescholen en vandaar de kerken ingedrongen. Deze historie is een waarschuwing voor alle kerken, om te waken voor de zuivere uitlegging en verkondiging van het Woord des Heeren.

Als lichtzijde van dit tijdvak moet nog vermeld worden, dat de zending destijds bloeide. In 1624 opende prof. Walaeus te Leiden een kweekschool voor Indiese predikanten. Het getal der leerlingen klom tot 36, en tot deze behoren mannen van naam, als Valentijn en Hambroek. In 1621 werd reeds het N. Testament en de Katechismus in de Maleise taal der Indiërs overgezet. In 1624 verscheen een kerkenordening voor Indiese kerken. In de hoofdstad van

Nederlands Oost-Indië, Batavia, werd Ds. Hulsebos de eerste predikant; op Ceylon Ds. Hornhovius. Ook naar West-Indië, met name Brazilië, werden predikanten uitgezonden, of waar deze ontbraken, ziekentroosters of katechiseermeesters.

In Noord-Amerika werd de gereformeerde kerk geplant door Ds. Jonas Michaelius, in 1628, terwijl in 1633 een kerkgebouw in het frot op Manhattan (New-York) werd gezet. Deze kerk heeft langzamerhand alle betrekking tot de moederkerk in Nederland verloren, totdat in 1764 beslist werd, dat de prediking in de Engelse taal zou plaats vinden.

In Zuid-Afrika werd de gereformeerde kerk geplant door Ds. Johan van Arkel. Ze is lange tijd zeer zwak geweest, door gebrek aan bekwame predikanten en heeft in zekere zin alle lotgevallen van de geref. kerken in Nederland meegemaakt.

HOOFDSTUK 9.

HET TIJDPERK VAN VERVAL. 1651—1713.

Het Na-Dordtse tijvak valt samen met de gouden eeuw van Nederland. De handel van de Oost- en West-Indiese Kompagnieën bracht schatten in, en deze werden veelal in brooddronkenheid verkwist. Het hof van Stadhouder Frederik Hendrik gaf de toon aan in buitensporige weelde. De burgemeesters en vroedschappen der grote steden hadden een invloed, die aan koninklike macht grensde. De kerken werden rijk, doordat de Staat de predikanten salarieerde, en de geestelike kantoren, de van de Roomsen genaaste kerkelike goederen ten bate van de gereformeerden aanwendden. Het geestelik kantoor van de provincie Holland b.v. had een jaarliks inkomen van 330,000 gulden. Na de vrede van Westfalen in 1648 met Spanje gesloten, trad een tijdperk van rust in, dat, gevoegd bij de overvloed, een bloeitijdperk had kunnen worden voor de kerk in Nederland en

haar arbeid voor Gods Koninkrijk. Maar 't ging de Kerk als die onder Israël in Salomo's dagen, ze was geen muur met sterke torens, maar een deur, die licht opengebroken wordt en deswege bezet moet worden met cederen planken. Da Costa bezingt die dagen aldus :

Maar 's mensen geest, verslingerd aan deze aarde,
heeft vaak ook deze gaaf des vredes en wat haar weldaad
[baarde,
gemisbruikt en miskend, de rust verkeerd in lust,
ten doodelijken slaap zich-zelven ingesust,
of wel den stroom des bloeds, die vrij en frisch moet brui-
[zen
bevriezen laten of vermoddren in zijn buizen.
Neen, meer ! des menschen ziel in eigen wil verstrikt,
in 't zondenet verward, moet somtijds opgeschrikt,
van Boven, om den God der heerlikheid te vreezen,
te zoeken !

De hier getekende toestand kwam allereerst uit op de Grote Vergadering van 18 Jan. 1651, nodig geworden door het overlijden des stadhouders Willem II. In deze buitengewone vergadering der Staten-Generaal werd gehandeld over de Unie, de religie en de militie. Op deze vergadering werden de geref. kerken verklaard te zijn de officieel erkende en beschermde. Wie niet tot haar behoorde, was van alle openbare bedieningen uitgesloten. Lutheranen, Dopersen en Roomsen werden slechts geduld, en de Joden verwierven te Amsterdam tal van vrijheden, maar zij waren geen volle burgers. De overheden knelden echter de kerken in steeds nauwer wordende banden. Wel kwamen op deze grote vergadering van 1651 vijf predikanten, om namens de partikuliere sinoden aan te dringen op handhaving van de plakkaten tegen de Roomsen, maar op het houden ener generale sinode bestond geen kans. De kerken moesten op last van de Staat dank- en bededagen houden, al hare vergaderingen werden door politieke kommissarissen

bijgewoond met adviserende stem; van zelfstandigheid der kerken was geen sprake, zelfs niet bij het beroepen van hare leeraars of opzieners. Zo ook kregen de kerken op de grote vergadering slechts kort gehoor en het besluit dat genomen werd, bracht geen verandering in de bestaande toestanden. Haar optreden op de grote vergadering tegenover de magistraten was zeer zwak en had niets meer van de kloeke houding uit de jaren 1610—1620.

Bij deze verslapping kwamen nu nog twisten over de leer tussen Voetianen, volgelingen van prof. Gijsbertus Voetius en Coccejanen, die prof. Coccejus aanhingen. Deze laatste stierf in 1669, maar zijn leerlingen, o.a. de profs. Heijdanus, Momma, Alting, Van Diest, Burmannus, verbreidden zijn beginselen in een reeks van geschriften. Tegen deze nu traden Voetius en na hem Van Maastricht en Leydekker en na deze professors à Marck en Brakel op. De strijd liep voornamelik over de vergeving der zonden aan de Oud-Testamentiese gelovigen, die volgens de Coccejanen onvolledig en volgens de Voetianen volkomen was door Christus borgtochtelike gerechtigheid. Ook verschilde men in de opvatting van de Sabbath, die volgens de Coccejanen was opgeheven onder 't Nieuwe Verbond. Beide partijen hadden buitendien nog onderlinge verschilpunten, zodat de Coccejanen verdeeld werden in groene of Leidse en vrije tegenover de dorre of Utrechtse en stijve Coccejanen.

De Voetianen werden onderscheiden in oude en nieuwe of in dode en levende of in Marckiaanse en Brakelse Voetianen. Een scherp karakter nam de kerkelike partijstrijd aan, toen de politiek daarin gemengd werd. De Staatse partij, aan 't hoofd waarvan Johan de Wit stond, die tegen het aanstellen van Willem III tot stadhouder was, koos grotendeels de zijde der Coccejanen. De Oranjepartij viel samen met die der Voetianen. In 1672 viel De Wit en Willem III werd stadhouder. Hij hield echter het houden ener nationale sinode tegen, daar hij ene openlike veroordeling van de Coccejaanse dwalingen niet wenselik achtte. De partijschap openbaarde zich echter op sommige plaatsen zó

hevig, dat de overheid tussen beide moest komen. De Coccejaanse predikanten droegen lange beffen en grote pruiken, preekten oppervlakkig en vermengden hun schriftverklaring met Latijnse spreuken en aanhalingen uit de oude godenleer. Zondags preekten ze liefst éen keer, de katechismus-beurt lieten ze meestal na. Hun vrouwen zaten Zondags met naai- of breiwerk voor het raam. De gemeenteleden werkten Zondags een halve dag en brachten het overige deel van de dag des Heeren door met vermaken. De Voetianen daarentegen waren voor een ernstig, puriteins leven, voor hooghouden van de Zondag, en tegen het invoeren van gezangen en orgels in de kerken. Op plaatsen waar Coccejaanse leeraars stonden, kwamen ze samen in gezelschappen, konventikelen genaamd. Of ook liepen ze vrome leeraars na, als Ds. Teelinck, Borstius, Smijtegeld, Brakel, Hellenbroek, Francken, en lazen vertaalde geschriften van godzalige Engelse predikers, als Lowe, Erskine, Bunjan e. a. Wat echter niet voorbijgezien mag worden is, dat enkele Voetianen in een verkeerd uiterste vielen, nl. in het eenzijdig-subjektivisme.

Lodenstein, van 1653—1677 predikant te Utrecht, stelde het gezag van een wedergeboren hart boven dat van de Bijbel. De Bijbel kan ons ontnomen, de predikanten ontrukt worden, maar de genade nooit, zo leerde hij. Door deze stelling kwam hij tot laagachting van de middelen der genade, en terzijdestelling van zijn kerkeraad en de meerdere kerkelike vergaderingen. Van het H. Avondmaal werd hij op zijn verzoek vrijgesteld; in het Doopsformulier liet hij eigenmachtig veel weg. Zijn vriend Ds. Koelman te Sluis, ging nog verder, daar hij weigerde om op kerkelike feestdagen te preken, en deswege afgezet werd. Veel gevaarliker was het subjektivisme van Jean de Labadie. Hij was te Montauban in Frankrijk bekeerd van zijn rooms geloof, en was eerst aldaar, later te Genève werkzaam als predikant. Hij werd op raad van Voetius, Lodenstein en Jonkvrouw Anna Maria Schuurman, naar Middelburg in Zeeland beroepen in 1666. In deze gemeente trad hij zó

eigenmachtig op, dat de sinode van 1668 hem afzette. Toen richtte hij een scheurkerk op, die er naar streefde om alleen echte gelovigen aan te nemen. Hij werd verbannen, en vestigde zich eerst te Amsterdam, later in Westfalen te Herford, en nog later in Altona te Holstein, waar de Labadie in 1674 overleed. Zijn aanhangers vestigden zich meest te Wiewerd in Friesland of trokken naar Amerika. Voetius en Lodenstein traden tegen de Labadie op, toen hij zijn rooms kerkbegrip wou gaan toepassen in de praktijk. Zij stonden een gezonder subjektivisme voor, waardoor zij de vaderen zijn geworden van het Duitse Pietisme. Zij hebben gezegend gewerkt tegen het veld winnen van het Rationalisme, dat de rede, en het Mysticisme, dat het gevoel beschouwt als de kenbron der waarheid.

't Rationalisme werd na de dood van Des Cartes voorgestaan door prof. Roëll te Franeker, later te Utrecht. Deze lochende de Godheid des Zoons en des Heiligen Geestes, noemde de rede des mensen onfeilbaar, en toetste aan haar de verborgenheden der H. Schrift. Balthazar Bekker, predikant te Franeker, later te Amsterdam, deed grote beroering ontstaan door zijn boek over de ,,Betoverde Wereld", waarin hij 't volksbijgeloof bestreed, maar tevens leerde, dat Jezus had gedwaald in zijn strijd tegen de duivel, daar deze geen macht op aarde bezat. Bekker werd afgezet en de aankomende leeraars moesten, eer ze in het ambt bevestigd werden, verklaren, dat ze zijn gevoelen verwierpen.

't Mysticisme werd in die dagen voorgestaan door Spinoza, die God en wereld vereenzelvigde, een blind noodlot stelde in de plaats van Gods voorzienig bestel en het inwendig licht in 's mensen geweten stelde in de plaats van de Openbaring. Aanhangers van Spinoza waren Poiret, Pontiaan van Hattem, Roggeveen, Bril, Van Leenhof e. a.. Aan de universiteiten en de kerkelike vergaderingen gaven deze dwaalgeesten handen vol werk. Vooral de Classis Walcheren heeft zich tegenover de inkomende ketters getrouw gedragen, want ze liet de aankomende leeraars

de Walcherse artikelen ondertekenen, waarin de Cartesiaanse en de Hattemistiese (Spinozistiese) dwalingen werden tegengesproken. Deze kloeke geest om te strijden voor de Waarheid, openbaarde zich niet overal. Friesland was de bakermat van de Coccejanen, en aan de universiteiten te Leiden en te Utrecht werd de natuurlike godgeleerdheid, die uit de rede put, naast de bovennatuurlike theologie, die uit de openbaring put, onderwezen. In plaats van de geschilpunten uit te vechten, begon met het optreden van prof. Hermannus Witsius, een verzoenende richting de boventoon te krijgen. Tot deze richting, de Voetiaans-Coccejaanse school, hebben uitnemende godgeleerden behoord, wier werken tans nog gelezen worden. We noemen slechts Florentius Costerus, de auteur van ,,De geestelike mens in zijn begin, voortgang en einde, voorgesteld door 62 leerredenen"; Frederik Adolf Lampe, de auteur van ,,De verborgenheid van het Genade Verbond"; Theodorus van der Groe, d'Outrein en anderen.

HOOFDSTUK 10.

HET RENTENIERSTIJDVAK. 1713—1789.

De dood van Willem III, in 1702, stadhouder in Nederland, koning van Engeland, ontnam aan de Voetiaanse Kalvinisten hun krachtigste steun. De regenten, meest aanhangers van het Rationalisme, kregen nu onbeperkte macht. Onder het volk kwam de geref. leer in verachting, terwijl Franse zeden en begrippen van Engelse godloochenaars geredelik ingang vonden. De leeraars, de goeden uitgezonderd, leefden wereldsgezind, de lidmaten waren onkundig en deden geloofsbelijdenis met het doel om te kunnen trouwen en ambten te bekleden, zonder enig besef van het gewicht dier zaak. Brakel zegt van dit tijdvak: ,,De kerk is onverbeterlik, onbekeerlik, hopeloos." Alleen hier en daar vond hij nog getrouwen, die de Heere dienden,

en leeraren die de sleutelen des Hemelrijks gebruikten. Doch ook dit zout werd later zouteloos.

De nauwe aanraking van Nederland met Engeland tijdens het koningschap van Willem III bracht een nieuwe vorm van ongelooftheorieën naar deze gewesten over. De werken van Herbert, Hobbes, Locke, Collins en Toland, de vaderen van het Deïsme, werd in 't Nederlands vertaald en alsnu gelezen. Het Deïsme leert, dat een Goddelike Openbaring onmogelik is en dat het Christendom 't herstel is van de natuurlike godsdienst, die onder alle volken voorkomt. Deze Deisten ondermijnden het gezag der H. Schrift, hielden profeten en apostelen voor leugenaars en noemden zichzelven met trots vrijdenkers. Prof. Pierre Bayle te Rotterdam, prof. Tissot de Patot te Deventer, Hatsveld e. a. waren de leiders van de vrijzinnigen in die dagen.

En hoe werden de Atheïsten (godlochenaars) bestreden? De rechtzinnigen, die moesten opkomen voor de schriftuurlike leer van de verduistering der rede en de noodzakelikheid van de verlichting des H. Geestes, waren zelf reeds besmet met rationalistiese en Deistiese gevoelens. Het kwam bij hen tot een boedelscheiding tussen de rede en de openbaring; ieder kreeg zijn eigen terrein, de rede, dat van de natuurlike theologie, de openbaring, dat van de bovennatuurlike godgeleerdheid. In naam stond de Goddelike Openbaring dus verre boven de rede, maar in werkelikheid werden de uitspraken van wijsgeren, de mannen der rede, en van profeten, de mannen der openbaring, gelijkgesteld. Men noemt deze theologiese richting ,,Het Supra-naturalisme''.

Onder de invloed van het Supra-naturalisme kwam er onder de leeraars en professoren een algemene zucht tot vrede. De Voetianen heetten ,,die van de oude studie''; de Coccejanen ,,die van de nieuwe studie''.

In Amsterdam werd om de beurt een predikant van de oude en een van de nieuwe studie beroepen. Ds. Van Ravensteyn te Zwolle stelde in 1746 voor om een vredes-

kongres te houden, maar zulk een kongres was overbodig, want de zucht tot vrede was algemeen, sommige leeraars dachten zelfs aan vereniging met de Luthersen en de Roomsen. Geen wonder, want aan de Hogescholen leeraarden mannen, die de meest wezenlike grondstukken der gereformeerde leer lochenden.

Te Leiden doceerde prof. Venema, die de leer der erfzonde en de voldoening van Christus lochende. Te Utrecht stond prof. Fred. Adolf Lampe, die beweerde, dat de generatie des Zoons van de Vader en de spiratie des H. Geestes door de Vader en de Zoon geen genoegzame grond had in de H. Schrift. Paulus Maty, een Waals predikant, leerde, dat de Zoon en de H. Geest schepselen des Vaders zijn.

Een kloeke verdediger der waarheid vinden we in die dagen in de welsprekende Ds. Jaques Saurin te 's-Gravenhage. In zijn Discours over de Bijbel zet hij prof. Bayle terecht. In zijn preken valt hij de mannen der rede aan met woorden als deze: „De leerling der Rede blijft in onzekerheid wat God is, goedertieren of niet, rechtvaardig of niet; de mens blijft voor hem een onoplosbaar raadsel, omdat hij zowel de deugd eert als de ondeugd aankweekt; hij ontdekt wel dat de mens schuldig is en dat voldoening noodzakelik is, maar niet hoe wij vergiffenis ontvangen. Voor de leerling van het Evangelie zijn al deze stukken duidelik als het daglicht."

Nog meer verdienen twee andere kloeke strijders voor de waarheid genoemd te worden, nl. Comrie en Holtius. Alexander Comrie, in 1708 in Schotland geboren, in 1734 doctor in de wijsbegeerte, was van 1735—1770 predikant te Woubrugge. Nicolaas Holtius was predikant te Koudekerke. Samen schreven zij het bekende werk: „Eksamen van het ontwerp van tolerantie", dat is een onderzoek naar het plan om op verdraagzame wijze de leer van Dordt met die der Remonstranten te verenigen. Ook zijn het A. B. C. des geloofs van Comrie, zijn „Eigenschappen des geloofs" en zijn Katechismuspredikatiën beroemd geworden. In al deze werken werden de ketterijen van de b.g.n. pro-

fessoren, Venema, Conradi, Van den Honert en anderen beslist veroordeeld. Ook werd daarin de Dordtse leer krachtig verklaard, ten aanzien van de rechtvaardiging door het geloof. Schrijvers als Brakel en à Marck e. a. plaatsten de vrijsprekende daad Gods in het geweten van de uitverkoren zondaren achter de aannemende daad des geloofs. Comrie maakte duidelik, dat waarachtige bekommering reeds vrucht des geloofs is, en dat God niet wacht op de mens, maar rechtvaardigt vóor het geloof, die Hij wil, op grond van Christus' gerechtigheid. Aan de zijde van Comrie en Holtius stonden Klemens, Brahé, Verschoor, welke laatste om die reden niet tot het predikambt werd toegelaten en deswege de gemeente der Hebreën stichtte te Souburg. Als hun tegenstanders traden op Schultens, Boddaert e. a.

Behalve het Rationalisme en Deïsme tierde ook het Mysticisme, als gevolg van Spinoza's optreden, welig voort. Het gevolg daarvan was, dat nu en dan kerkelike tucht op dezulken werd toegepast of ook dat rechtzinnige leeraars van Spinozisme verdacht werden. Dit lot trof Johannes Eswijler om zijn boek: „Zielseenzame Meditatiën" en ook Wilhelmus Schortinghuis om zijn boek: „Het innige Christendom". De mystiek van deze leeraar was echter gezond. Tegen de dierbare vijf nieten van Schortinghuis: de natuurlike mens wil niet, hij kan niet, hij weet niet, hij heeft niet en hij deugt niet, is niets in te brengen, wanneer slechts bij het vermelden daarvan de noodzakelikheid der wedergeboorte op de voorgrond wordt gesteld.

Het was in deze 18e eeuw, die men de triomf van het ongeloof kan noemen, dat de Christelike Kerk in Engeland tot nieuw leven ontwaakte door de prediking van Wesley en Whitefield. In Nederland schoot het Methodisme echter geen wortel. Een opwekking, revival, vond plaats te Nijkerk op de Veluwe in Nov. 1749. Een jong predikant, Gerardus Kuypers, preekte over Psalm 72 vs. 15: „Is er een handvol koren in het land op de hoogte der bergen, de vrucht daarvan zal ruisen als de Libanon". Na de preek begon de gemeente een luid gezucht en geklaag te doen

horen, later genoemd het ruisen van de Libanon. Velen vielen in zwijm, anderen liepen als razenden de straat op, hielden optochten, en de een riep de ander toe : Wat moet ik doen om zalig te worden? Kuypers trachtte de gemeente te doen bedaren en de kerkeraad nam het besluit, dat de ordeverstoorders uit de kerk zouden verwijderd worden, waardoor de geestdrijverij werd gestuit. Bij anderen had de opwekking een goede uitwerking, en nadat Kuypers hun de weg der zaligheid in tal van leerredenen duidelik had verklaard, kwamen ze tot rust en tot blijdschap des geloofs, versierende hun geloof door een godzalige wandel. Van Nijkerk sloeg de beweging over naar andere plaatsen, o. a. Naarden, Gorinchem, Giessendam. Van blijvende aard was ze niet. Fel werd ze bestreden door prof. Van den Honert en anderen. Ze stond echter geheel op zichzelf

De Moraviese broeders, uitgeweken naar 't landgoed van Graaf van Zinsendorf, en daar Hernhutters genoemd, hadden in 1735 een gemeente te Amsterdam. Deze gemeente werd fel bestreden door geschriften, door besluiten van kerkvergaderingen en door de overheid, zodat ze moest uitwijken naar 't slot Herendijk. Ook daar mocht ze niet blijven, maar een koopman, Kornelis Schellinger, schonk haar grond te Zeist, en daarop bouwde ze een kolonie, die nu nog bestaat. Ze heeft echter geen invloed kunnen uitoefenen op de Geref. kerken in Nederland; wel zijn de Moraviërs de vaderen geweest van de reveil in Engeland.

Hoe weinig kracht er uitging van de kerken in de laatste helft der 18e eeuw, blijkt uit de opstelling van de nieuwe psalmberijming. Die van Petrus Dathenus, voorgeschreven in de Dordtse Kerkenordening, was zeer gebrekkig, en wekte met recht bespotting. In 1772 besloten de Staten van Holland om uit de bestaande nieuwe berijmingen, die van Voet, Ghijsen en het Amsterdams dichtgenootschap, een keuze te doen en daartoe afgevaardigden, éen van elke partikuliere sinode, bijeen te roepen. Een nationale sinode wilden de Staten niet bijeenroepen, en de kerken bogen onder het juk der overheid, zodat ze afge-

vaardigden zonden naar Den Haag, om een werk te gaan doen, dat alleen door een algemene sinode kon geschieden. 19 Aug. 1773 werd de nieuwe berijming plechtig aan de Staten overhandigd en twee maanden later ingevoerd. De invoering had in enkele gemeenten tegenstand ten gevolge, maar niemand durfde in deze saaie tijd kerk en staat tot de orde roepen. Datheen zong men met langgerekte noten en zonder rust bij punten of komma's. De nieuwe zong men de eerste noot van elke regel lang, de middelste kort en de laatste slepend, met de nodige rustpunten. Door het houden van zangoefeningen en 't gebruik van orgels kreeg de nieuwe zangwijze spoedig ingang, maar het volk zong liefst de nieuwe wijze op de oude, slepende manier, gelijk nu nog meestal geschiedt.

De behartiging van de belangen der Indiese en Kaapse kerken getuigde ook van grote verslapping op geestelik gebied. Te Colombo op Ceylon was een kweekschool, waar inlanders werden voorbereid om in Nederland voor predikant te studeren. Te Batavia eveneens, maar men bleef sukkelen door gebrek aan predikanten. De traktementen waren zo laag, dat weinigen de kostbare studie er voor over hadden om voor het leeraarsambt te worden opgeleid in Nederland. En om als leeraar of zendeling naar Indië of Ceylon of de Kaap te gaan dat was in die tijd geen aantrekkelik werk. Als 's Heeren Geest de harten bezielt, hebben de kerken overvloed van mannen en van geldmiddelen, om het Evangelie bekend te maken op aarde en de komst van Christus Koninkrijk te bevorderen. Maar als door openbare zonden en gemis aan tucht 's Heeren Geest bedroefd wordt en zich terugtrekt, neemt een uitwendige beschouwing de overhand en wordt het predikambt als een slecht bezoldigd en weinig aantrekkelik baantje geacht. De donkere nacht werd echter verlicht door enige sterren. Ds. Van der Parre deed veel voor Indië en liet op eigen kosten krankenbezoekers tot predikanten opleiden. Zo deed op Ceylon de goeverneur Falck, terwijl Lucia Hoffman te Dordrecht haar gehele vermogen wegschonk voor de ver-

betering van de traktementen der Indiese predikanten. In Indië waren met Ceylon samen 25 predikanten, aan de Kaap 9 werkzaam aan 't einde der 18e eeuw. De klassis Amsterdam hield korrespondentie met de Kaapse kerken en deed daarvan rapport aan de sinoden van Noord- en van Zuid-Holland. Ze behield alle zaken bij het oude, nieuw leven ontwaakte ook hier niet.

Kenschetsend voor de geest des tijds uit deze dagen is de oprichting in 1784 van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, van welke de Doopsgezinde predikant Jan Nieuwenhuizen de vader is. Ze bevorderde de volkswelvaart door 't oprichten van spaarbanken, het onderwijs door geschikte volksboeken uit te geven, de letteren door het houden van voordrachten. Maar de naam der maatschappij zegt ons met welk doel ze optrad, n.l. om het algemene, het kleurloze te bevorderen. Ze leerde een algemene godsdienst, een algemene deugd, een algemeen belang, beloonde de helden van deugd en braafheid, bestreed alle sekten, die de verdraagzaamheid afbraken. In één woord, ze was een nieuwe kerk naar het model van Socinianen en Remonstranten. In 1853 telde ze 14,856 leden, na 1867 zonk haar ledental en tegenwoordig leidt ze een kwijnend bestaan. Doch hare beginselen hebben teweeggebracht, dat Nederland jaren achtereen gezucht heeft onder een zogenaamd neutraal (onzijdig) onderwijsstelsel, dat metterdaad diende om de vrijzinnige godsdienst op de scholen te verbreiden. Onder het volk werkten hare beginselen na, in afkeer van de geopenbaarde waarheid, de tegenzin tegen godsdienststelsels en dogma's en de begeerte naar het nuttige, het praktiese, de vrucht zonder de wortel van de boom. Franse zeden en gewoonten namen in de opvoeding de boventoon, de geschriften van Franse godlochenaars, als Voltaire en Rousseau werden met gejuich ontvangen, in de staatkunde werd de leuze: „Zie naar Frankrijk". Zo werd Nederland rijp voor de Franse Revolutie-denkbeelden, zodat het zelf het zwaard inriep, waarmee God het zo zwaar heeft gekastijd, de Franse overheersing.

HOOFDSTUK II.

DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND TIJDENS DE FRANSE OVERHEERSING.

Een grote verandering in het kerkelik leven bracht de omwenteling van 1795 te weeg. De republiek der Verenigde Nederlanden werd vervangen door de Bataafse Republiek. De Staten-Generaal en het Stadhouderschap van Oranje werden opgeheven. Een nationale vergadering, rechtstreeks door het volk gekozen, nam het bestuur in handen, onder voorwaarde van zo spoedig mogelik een nieuwe grondwet aan het volk voor te leggen. Bij besluit van 18 Augustus 1796 hielden de Geref. kerken op bevoorrechte kerken te zijn, zodat ook Luthersen, Dopersen en Roomsen benoembaar werden voor staatsambten. Aan een kommissie werd opgedragen om de hoogleeraars, predikanten en andere ambtenaren der gewezen heersende kerk uit te betalen. De grondwet van 1798 bepaalde dat de kerkelike goederen naar verhouding van het aantal zielen van elke plaats moesten verdeeld worden onder de onderscheidene kerken. Door deze bepaling kregen de Roomsen tal van kerkgebouwen, die ze bij de reformatie hadden verloren, terug.

Voorts bepaalde deze grondwet, dat in de Bataafse Republiek ieder burger vrij zou zijn om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart, en dat elk kerkgenootschap zou zorgen voor het onderhoud van zijn eredienst, deszelfs dienaren en zijn gestichten.

Alsnu bleek het hoe gevaarlik het is voor Christus' kerk om te leunen op de arm van de staat. Vele predikanten vervielen door de nieuwe bepaling tot armoede. In Noord-Brabant, dat overwegend Rooms is, werden de kerkgebouwen der Gereformeerden bestormd, gereinigd, met wijwater besprengd en weer als vroeger met beelden en prenten versierd. Het ergste van de toestand was, dat zowel bij predikanten als gemeenten de kennis ontbrak van gere-

formeerd kerkelik leven alsook de liefde en beginselvastheid om 's Heeren huis te bouwen.

OP DE KANSELS

werden vaak zedepreken gehouden, en vele leeraars stelden 't boek der natuur hoger dan de Heilige Schrift als Godsopenbaring. De predikant J. H. Floh durfde openlik in de nationale vergadering zeggen, dat de Katechismus met zijn leer van 's mensen natuurlike geneigdheid om God en de evenmens te haten, een gevaar was voor de broederschap.

Reeds werden onderhandelingen geopend om de Hervormde Kerk, zoals het door de Staat gestichte kerkgenootschap heette, te verenigen met de Remonstrantse Broederschap. Dezelfde Arminianen, die door de Dordtse sinode waren veroordeeld wegens onschriftuurlike leringen, werden nu in de volksvergadering, waartoe ook Herv. predikanten behoorden, geprezen als bewaarders van de ware vrijheid. Met

HET ONDERWIJS

der jeugd was het mede zeer treurig gesteld. Vóor 1795 waren vele dorpsonderwijzers knechten van de predikanten, die tegelijk de baantjes van koster, voorlezer, voorzanger, bode en katechiseermeester waarnamen. Met de omwenteling kwam het onderwijs in handen van de Staat, die daartoe een agent van nationale opvoeding benoemde. De onderwijzers mochten niet meer uit de Bijbel onderwijs geven, op dogmatiese, dat is leerstellige wijze, maar alleen naar geschied- en zedenkundige methode. De predikanten moesten dit onderwijs aanvullen met leerstellig onderricht op de katechisatiën.

HET BESTUUR VAN DE NED. HERV. KERK

ging uit van de regering, die daartoe eerst een kommissie en later een sekretaris van staat, de heer Hendrik van Stralen, aanstelde. Deze nam allerlei willekeurige besluiten, b.v. over de ineensmelting van kleine kerken, de traktementen enz.

Ook arbeidde hij aan de totstandkoming van een „reglement op de organisatie van de Herv. Kerk", dat in 1809 gereed was. Bijna niemand gevoelde iets van de omzetting van Christus' gemeenten tot een kerkgenootschap of vereniging met een bestuur onder staatsinvloed. Men kwam wel is waar naar Dordtse bepalingen nog bijeen in klasses en provinciale sinoden, maar niet als afgevaardigden van de kerken, doch als bestuurslichamen. Zulks bleek in 1807 bij de invoering van de

EVANGELIESE GEZANGEN.

Het eerst werd zulk een bundel liederen voor kerkgebruik ingevoerd door de Waalse sinode in 1801 voor de Franse gemeenten in Nederland. Daarop volgden de Doopsgezinde gemeenten in 1804. Op voorstel van de Noord-Hollandse sinode kwam er een kommissie bijeen uit de andere provinciale sinoden, om ook de Herv. Kerk een gezangbundel te geven. Deze bundel werd 1 Jan. 1807 ingevoerd en spoedig verplichtend gesteld, zodat predikanten, die hem weigerden te gebruiken, werden geschorst en afgezet. Door deze daad werd de Dordtse kerkenordening, die in artikel 69 verbiedt om andere gezangen in te voeren, en leert dat de bepaling ener kerkenordening alleen door een Nationale Sinode mag worden veranderd, openlik verworpen. De inhoud van de gezangbundel bleek zo algemeen te zijn, dat ook niet-gereformeerden hem konden gebruiken. De Remonstranten namen uit de Ned. Herv. gezangbundel 114, de Doopsgezinden 22, de Evangelies Luthersen 46 en de Hersteld-Luthersen 85 liederen over in hun eigen gezangbundel. De gezangen zijn ontleend aan de Nederlandse dichters, Lodensteyn, Vollenhove, Sluyter, Brandt, Schutte, Van Alphen, en verder aan Duitse, Franse en Engelse dichters. Naast de verzen van godvruchtige Gereformeerden komen andere voor van oppervlakkige Luthersen of Remonstranten. Het hoofddoel van de invoering was, om te breken met de eng-Gereformeerde bepalingen van vroeger en het volk op

te kweken tot een godsdienst van verdraagzaamheid. Een

CHRISTENDOM BOVEN GELOOFSVERDEELDHEID

was het ideaal der meeste Herv. leeraars. Te Delft en later ook te Leiden werden verenigingen opgericht met het doel om Gereformeerden, Luthersen, Remonstranten en Roomsen in éen kerkgenootschap te verenigen. In Friesland was te Leeuwarden een vrije gemeente ontstaan, die zich afscheidde van de Ned. Herv. Kerk, wegens de ontrouw van haar leeraren. Deze gemeente stelde zelf tot leeraars aan Jelle Corvinus en Jan de Jong, die weldra op tal van plaatsen in Friesland de Geref. leer verbreidden. Dit mocht niet en in 1802 werd hun op zware boete dit onwettig prediken verboden. De Jong is toen gaan studeren en later Hervormd predikant geworden. Intussen gingen de hoogleeraren Regenbogen, Tinge en Greve en de predikanten Bruining en Van Assen voort met het verspreiden van geschriften, waarin de Godheid van Christus, Zijn verzoenend sterven en de eeuwigheid van de zondestraf werden gelochend. Dit mocht wel, want de liberalistiese kerkbesturen lieten een ieder vrij leren, behalve de ware gereformeerden.

HET KERKBESTUUR

was bij de regering een punt van ernstige overweging. De kommissie, die in opdracht had om een reglement samen te stellen voor de Herv. Kerk, kwam daarmee klaar in 1809. Nederland was intussen van een Republiek veranderd in een koninkrijk, waarover Lodewijk Napoleon regeerde. Deze deed in 1810 afstand van de troon, waarop Nederland bij Frankrijk werd ingelijfd. Door die verandering kwam er niets van de invoering van genoemd reglement. Napoleon benoemde een nieuwe kommissie, die in opdracht had alle Protestantse gezindten tot éen kerkgenootschap te verenigen. Voorzitter was baron d'Alphonse, intendant-generaal der binnenlandse zaken, voor wien de kommies Janssen optrad, en verder twee priesters, twee Herv. leeraars, éen Waals, éen Luthers, éen Doopsgezind en éen Remonstrants leeraar.

Arminius.

Gomarus.

In 1812 kwam deze kommissie gereed met haar werk, doch de val van Napoleon maakte een einde aan deze arbeid tot kerkvereniging. Trouwens een lang leven zou dit verenigd Protestants genootschap niet gehad hebben, want Christus heeft gezegd : „Een huis dat tegen zichzelf verdeeld is, kan niet bestaan."

Na de val van Napoleon maakte Nederland zich vrij op staatkundig gebied. Nog voordat het leger der Pruisen en Russen naderde, verdreef men op tal van plaatsen de Fransen en op 21 Nov. 1813 aanvaardden Graaf van Hogendorp en Van der Duyn het Algemeen Bestuur. 30 November 1813 landde de prins van Oranje, zoon van Stadhouder Willem V. Deze werd nu tot koning uitgeroepen en 30 Maart 1814 als zodanig ingehuldigd, nadat de grondwet aangenomen was. Deze grondwet werd in 1815 gewijzigd, nadat Nederland met België verenigd was. Volgens deze grondwet nu werd een departement van eredienst opgericht, dat de kerkelike zaken zou behartigen. De heer Repelaer van Driel werd kommissaris-generaal, de bekende Janssen werd sekretaris van dit departement. Zij arbeidden in het geheim aan 't vervaardgien van

HET ALGEMEEN REGLEMENT

voor het bestuur der Herv. Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden. Toen het stuk gereed was, benoemde de regering een kommissie van elf predikanten, om het ontwerp na te zien en na goedkeuring te tekenen. Op 6 Januarie 1816 werd het Algemeen Reglement door de koning bekrachtigd. Door deze wet werden de Gereformeerde gemeenten onderworpen aan de staat, en onder het juk van een door de regering benoemde sinode gesteld, waarin de minister van eredienst het hoogste woord had. En toch werd haar oordeel niet gevraagd, maar aan de klassis van de Geref. kerken te Amsterdam, en de predikanten uit die van Woerden en Leiden, die er tegen protesteerden, werd geantwoord, dat hun klassis niet meer bestond en een dode niet protesteren kan. Ten bewijze dat de kerken waren

ontroofd van hare macht en Jezus als Koning Zijner kerk was afgezet, vergelijke men de manier van besluiten van de eerste christelike sinode en die van 1816. Toen heette het : Het heeft de Heilige Geest en ons, de Apostelen en de ouderlingen, met de gehele gemeente goedgedacht. Hier heet het : Wij Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, gelet op de uitgedrukte wens van het Algemeen Christelik Sinode der Herv. Kerk, gezien de voordracht van onze direkteur-generaal enz., hebben goedgevonden en verstaan het navolgende te bepalen. Hoe machteloos de sinode stond tegenover de Regering, blijkt ook uit art. 21 van het Algemeen Reglement van 1816. De Sinode staat in een onmiddellik verband tot het ministerieel departement, voor de zaken van de Hervormde eredienst.

Het karakter der Kerk is de gelijkheid van alle leden des lichaams tegenover het Hoofd Jezus Christus. Jezus vermaant te zijnen om niet te heersen over elkander, zeggende : ,,Die voorganger is, zij als een die dient.'' Maar in het Algemeen Reglement heet het in artikel 61 : ,,Bij de sinode berust de hoogste, wetgevende, rechtsprekende en besturende macht'', en in art. 4 : ,,de leden der sinode stemmen altijd hoofdelik, zonder enigszins gebonden te zijn aan lastbrieven van de vergaderingen of kerken, voor dewelke zij kunnen geacht worden te verschijnen.'' Bovendien behoefde de minister van eredienst, die als superintendent of protestantse paus optrad, zelf geen lid te zijn van de Hervormde Kerk. Ziehier de aard van het reglement van 1816, 't welk enige jaren daarna bijna woordelik werd overgenomen door de in 1824 gehouden sinode van de Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika. Niemand zal in zulk een reglement een spoor ontdekken van het bestaan der aloude gereformeerde kerken.

Hoe zwak de band van het Hervormd Kerkgenootschap aan de Gereformeerde Belijdenisschriften was, blijkt uit het ondertekeningsformulier voor predikanten van 30 Julie 1816. Het Dordtse verbindingsformulier van 1618/19

luidde: „Wij ondergeschrevene bedienaren des Goddeli ken Woords, verklaren...... dat wij van harte gevoelen en geloven, dat alle de artikelen en stukken der leer, in de Belijdenis en Katechismus begrepen, mitsgaders de verklaring over enige punten der leer in de Nat. Sinode van 1619, *in alles met Gods Woord overeenkomen,* enz. Het Haagse verbindingsformulier van 1816 luidde: „dat men de leer, die overeenkomstig Gods heilig woord, in de aangenomen formulieren begrepen is, *ter goeder trouw aanneemt en hartelik gelooft.*" Het woord „aangenomen" sloot de Dordtse Leerregels uit, die, naar men zeide, niet door de Herv. Kerk waren aangenomen. De uitdrukking „Gods Heilig Woord" werd opgevat als een gedeelte des Bijbels, niet de ganse Heilige Schrift, want in de woorden van Abraham of Mozes of van de duivel behoeft men niet te geloven. Het woord „overeenkomstig" gaf elk, zo zeide men van liberale zijde, het recht om uit te maken, welke leer bedoeld werd. Hieruit ontstond de latere strijd tussen de aanhangers van de Herv. leer, omdat (quia) of in zover (quatenus) zij overeenstemt met Gods Woord. In 1855 werd het formulier veranderd, zodat de predikant moest verklaren de geest en de hoofdzaak der leer, begrepen in de formulieren, getrouwelik te handhaven. Dit ondertekeningsformulier bewijst, dat het nieuw opgerichte kerkgenootschap leervrijheid huldigde en niet gebouwd was op het fundament der Apostelen en Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen.

VERBLIJDENDE TEKENEN

van leven in dit donkere tijdvak der kerkgeschiedenis waren de Apologieën of verdedigingsgeschriften. Aan de staatshogescholen werd in die dagen een Dogmatiek gegeven aan de studenten, die een mengsel was van wijsbegeerte en godsdienst en die Natuurlike Godskennis heette. Hiertegen schreef Ds. Van Nuys Klinkenberg zijn „Waarschuwing" en Ds. Van Alphen zijn „Predikt het Evangelie aan alle creaturen". De Friese predikanten, die

Christus' zoendood op de kansels lochenden, werden terechtgewezen door Ds. Van Assen, van Harlingen. Hij vond echter weinig steun bij de klassis (ring van kerken), want deze schorste Ds. Bruinings voor de tijd van zes weken, en liet hem aanblijven als predikant, hoewel hij niet het Evangelie verkondigde.

Als getrouwe leeraars uit die dagen mogen genoemd worden : Borger, Clarisse, Kist, Broes, Egeling, Molenaar en Schotsman. Deze laatste schreef in 1819 op de gedenkdag van de Dordtse Sinode (1619) een werk, getiteld : „Eerzuil voor de Dordtse sinode". De modernen waren verontwaardigd over deze verdediging van de Dordtse beginselen, maar de overgeblevene gereformeerden in den lande waren hartelik er mee ingenomen. Ook toornde de pen van de beroemde dichter Bilderdijk († 1831) tegen de bedorven toestand van het pas gestichte Herv. kerkgenootschap, 't welk hij noemde : „een ongeordende samenvloeiïng van God-onterende dwalingen."

Als een teken van gereformeerd leven moet ook genoemd worden het verzet van gemeenten en predikanten tegen de invoering van de Gezangenbundel. In Zeeland en Friesland was het verzet zó sterk, dat de sinode bepaalde, dat in elke dienst minstens één gezang moest gezongen worden. Ds. Schuilinge van Drogeham (Friesland) schreef : „De gezangen komen mij te algemeen voor, en leiden er toe, dat de mens zich op valse gronden gerust stelt." In ditzelfde Drogeham gebeurde het in 1834, dat Ds. Van Velzen, toen nog Hervormd leeraar, aan het einde van de dienst een gezang opgaf. De gemeente, vergaderd op het kerkhof (de kerk was te klein die middag) deed de boeken dicht en stapte uit. Toen riep Van Velzen hen terug en gaf de voorzanger bevel zijn gezangen-solo te staken en aan te heffen Ps. 68 : 2. Hierop viel de gemeente in en de orde was hersteld. Na die tijd heeft Van Velzen geen gezangen meer laten zingen.

Nog een andere lichtzijde in dit tijdvak is de oprichting van het Nederlands Zendingsgenootschap (19 Decem-

ber 1797). Ten huize van de Rotterdamse leeraar Ds. Verster kwamen twaalf predikanten met enige gemeenteleden samen, om de verwaarlozing van het zendingswerk door de kerken te bespreken. 't Gevolg was dat zij een vereniging oprichtten, die Dr. Van der Kemp en Ds. Kichirer uitzond om onder de Kaffers in Zuid-Afrika het Evangelie te brengen. Ook zonden zij in het Roomse deel van Nederland de broeders Van der Vlist en Anemaet uit, die met veel zegen gearbeid hebben. De zendingsmethode dezer broeders was verkeerd, want Christus droeg het ambt om Woord en Sakramenten te bedienen, niet op aan een vereniging, maar aan Zijn kerk met hare ambtsdragers. Ze hadden daarom de kerk moeten opwekken tot vervulling harer roeping. Nu ze dit niet deden, maar een vereniging voor zending stichtten, hebben zij wel uitgestrooid het zaad van Gods Woord dat nooit ledig wederkeert, maar daartussen ook het zaad van tweedracht en rasseverschillen.

Al deze lichtpunten samengevat, brengen geen verandering in ons oordeel van gereformeerd standpunt, dat bij de aanvang der negentiende eeuw Christus kerk verstrikt lag in de banden van de ijdele philosophie, uit Frankrijk overgewaaid, gelijk de staat zuchtte onder Franse geweldpleging. Wij zullen tans nagaan hoe de gereformeerden in Nederland zijn staande gebleven in de 19de eeuw, ja ook tijden hebben beleefd, waarin ze konden zingen met de Psalmdichter : ,,De strik brak los en wij zijn vrij geraakt".

HOOFDSTUK 12.

DE ,,REVEIL".

Het woord ,,reveil" is een Frans woord, dat ,,ontwaking" betekent. Daarmee wordt gewoonlik aangeduid, de godsdienstige herleving in verschillende landen van Euro-

pa, die tussen de jaren 1840 en 1850 tot haar volle krachtsontwikkeling is gekomen. De herleving begon in de moederkerk der Gereformeerden te Genève, in Zwitserland; vandaar de Franse naam. Er waren enige studenten te Genève, in wie de vruchten der ware bekering zich openbaarden. Deze vormden onder leiding van Bost een vereniging, om samen de Heilige Schrift te lezen, te zingen en te bidden, en alzo de zaligheid te zoeken en ook anderen daartoe te leiden. Zij werden in dit voornemen versterkt door Moraviese broeders en Schotse Methodisten, die hen nu en dan bezochten, met name Wilcox, Haldane en Drummond. Deze vrienden hebben de stoot gegeven aan de stichting van een Vrije Kerk in Zwitserland, in 1817. In Frankrijk werd het Evangelie voortgeplant door Henry Pyt, Ami Bost en Felix Neff, zodat in korte tijd een machtige evangeliese partij ontstond in de protestantse kerk van Frankrijk. Langzamerhand werden twee stromingen merkbaar in de Reveil, n.l. de Kalvinistiese en de Arminiaanse, maar het kwam niet tot onderlinge strijd. De Reveilmannen vroegen meer naar persoonlik geloof dan naar lidmaatschap ener kerk; ze streden tegen het ongeloof, maar gebruikten daarbij niet de banier der Kalvinistiese belijdenisschriften.

In Nederland werd de Reveil bekend door de geschriften van Gaussen, Monod, Merle d'Aubigné, Vinet en anderen, maar inzonderheid door de Franse predikant in Den Haag, Ds. Secretan. Hier was de grond reeds gelegd voor een godsdienstige herleving door de arbeid van Willem Bilderdijk, die leefde van 1756—1831. Hij kreeg het eerst naam door de verdediging van Kaat Mossel, die was aangeklaagd, omdat ze met een Oranjesjerp op straat had gelopen, wat in de Franse tijd haar tot misdaad gerekend werd. In 1796 werd Bilderdijk uit het land gebannen, omdat hij de eed van trouw aan het nieuwe goevernement weigerde af te leggen. Hij zwierf vele jaren in het buitenland, en leed broodsgebrek, totdat hij in 1805 in Nederland terugkeerde. Hier werd hij aangesteld om koning Lodewijk de Hollandse taal te leren, doch na de inlijving van Nederland bij Frankrijk

leed hij wederom gebrek. Na de herstelling van Nederlands onafhankelikheid kreeg Bilderdijk een jaargeld van koning Willem I. Bilderdijks Kalvinistiese richting was de oorzaak, dat hij geen aanstelling kreeg als professor aan een der hogescholen. Hij arbeidde echter de laatste jaren zijns levens als privaat-docent en onderwees een kring van voorname jongelieden in de vaderlandse geschiedenis. Na zijn dood is zijn ,,Geschiedenis des Vaderlands'' in 13 delen uitgegeven. Ook op taalgebied was Bilderdijk een kloek strijder, getuige zijn ,,Woordenboek der Spelling'' en andere werken. Allermeest wordt hij echter geëerd als kalvinisties dichter. Hij liet 300,000 versregels na. Zijn gedichten : ,,De Ziekte der Geleerden'' en ,,Ondergang der eerste Wereld'', zijn 't meest beroemd. Bilderdijk was zwak van lichaamsgestel, zwaarmoedig van geest, en terwijl hij een ongelukkig huiselik leven had, scheen hij geboren te zijn om alle aardse rampen te ondergaan. Maar onder alles werd zijn geloof sterker, zijn karakter gestaald en zijn pen kloeker, om te strijden voor het recht Gods en om Gods vrije genade alom te verkondigen.

Van Bilderdijk's leerlingen zijn Da Costa en Capadose de meest bekende. Da Costa sprak bij de begrafenis van Bilderdijk in St. Bavo te Haarlem over de doden, die in de Heere sterven en het orgel speelde zacht Ps. 42 vs. 1, want het graf was de enigste rustplaats, die Bilderdijk ooit gekend had.

Een tweede vader van de Nederlandse Reveil was Nikolaas Schotsman. Hij werd in 1795 verbannen, maar in 1801 teruggeroepen, en arbeidde als predikant te Leiden. Hij is beroemd geworden door de uitgave van twee preken, getiteld : ,,Erezuil ter gedachtenis van de te Dordrecht gehouden sinode 1619''. Hij werd over dit geschrift van alle zijden aangevallen, ja men eiste zelfs dat hij zou worden afgezet. Toch had hij niets anders gedaan dan de Dordtse leer verdedigen, en de jaren 1619 en 1816 met elkaar vergeleken.

De held van de Reveil was Izaäk da Costa, een Jood van afkomst, een geboren dichter. In 1818 werd hij meester

in de rechten. Als leerling van Bilderdijk was het Evangelie hem dierbaar geworden, en zo kwam het, dat Da Costa en zijn vriend Capadose op 20 Oktober 1822 te Leiden door Ds. Egeling werden gedoopt. Zijn eerste geschrift was een opwekking tot gebed om de Heilige Geest. Daarna volgde zijn ,,Bezwaren tegen de geest der Eeuw''. Da Costa werd overladen met schimpschriften, spotverzen, schendbrieven, en verloor tal van goede vrienden, ja werd zelfs onder politietoezicht geplaatst, omdat hij durfde opkomen tegen de godsdienstloze tijdgeest. Grote invloed oefende Da Costa uit door zijn Bijbellezingen des Zondagsavonds en zijn godsdienstige soirees op Vrijdagavond, op de aanzienliken te Amsterdam en Den Haag.

Wat Da Costa sprak, kwam uit het hart, en was vrucht van de wedergeboorte, gelijk hij belijdt: O, God des ontfermens! Gij zaagt op mij neder en 'k werd tot een nieuwe bevatting herteeld. In 1839 werd hij lid van het Koninklik Nederlands Instituut, en van die tijd trad hij meer als dichter op. Beroemd zijn als tijdzangen: ,,Wachter, wat is er van de Nacht?'', ,,De Chaos en het Licht'' en ,,De Slag bij Nieuwpoort''. Onder zijn andere gedichten worden de ,,Hagar'' en ,,David'' 't meest genoemd. Als leeraar aan het Schots Seminarie te Amsterdam leidde hij jongelieden op tot Evangelist, van 1852 tot 1860, zijn sterfjaar.

Onder de vrienden van Da Costa neemt Willem de Clerq een eerste plaats in, 1795—1844. Hij was een handelsman, die in zijn vrije tijd zich aan de letteren wijdde. Hij bezat de gave om verzen te improviseren, d. w. z. voor de vuist weg te maken en voor te dragen. Hij werkte met Da Costa en anderen aan het tijdschrift ,,Nederlandse Stemmen''. Abraham Capadose behoorde mede tot de kring van de Reveil. Hij was dokter, en ging na veel geloofsvervolging tegelijk met Da Costa over tot het Christendom. Hij is de vader van de Zondagsscholen in Nederland. Zijn huis was het hoofdkantoor der inwendige zending. De overige Reveil-mannen kunnen wij slechts noemen. Het zijn Willem Messchert, Mathilde Jacques Chevallier, J. A. Worm-

ser, medewerker aan Groen's dagblad en schrijver van ,,De Kinderdoop"; Ds. J. J. le Roy, de gebroeders Van Hogendorp, C. van Zuylen van Nyevelt, Ds. Lucas Egeling. Dr. Herman Frits Kohlbrugge, predikant te Elberfeld in Duitsland, en Ds. Laatsman te Rheden, die beide een voorwerpelike heiligmaking leerden, waarbij de Christen tot zijn dood onmachtig en onrein blijft. Alleen iets meer moet gezegd worden van Mr. Guillaume Groen van Prinsterer, geb. 1801, gest. 1876. Hij was zeer knap, want op één dag promoveerde hij in de letteren en de rechten. Hij werd in 1827 aan het Kabinet des Konings verbonden en in die betrekking de uitgever van de archieven der Oranjes. In het buitenland leerde hij de Reveil-prediker Merle-d'Aubigné kennen, in Den Haag Ds. Secrétan, onder wier prediking hij tot bekering kwam. Hij was bevriend met Da Costa en De Clerq, maar onderscheidde zich van deze door zijn optreden voor de ere Gods op politiek terrein. In zijn werk: ,,De maatregelen tegen de Afgescheidenen" trad hij op tegen de toen heersende geloofsvervolging in Nederland.

In 1840 werd Groen lid van het Nederlandse Parlement, waarin hij begon te strijden voor het verkrijgen van vrij onderwijs. Hij was echter een generaal zonder een leger, en moest zijn dagblad ,,De Nederlander" en zijn tijdschrift ,,Nederlandse Gedachten" wegens gebrek aan steun staken. Toen in 1857 de noodlottige Schoolwet werd aangenomen, waarbij de Staatsschool ter opleiding in christelike en maatschappelike deugden werd gehandhaafd, legde hij zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer neer. In 1862 keerde hij terug in 't Parlement, om te pleiten voor scheiding van Kerk en Staat en voor vrije scholen, toebehorende aan de ouders. Hij werd daardoor de stichter van de Antirevolutionaire Partij, die onder leiding van Groen's opvolger Dr. A. Kuyper, de schoolstrijd heeft gewonnen.

De vruchten van de Reveil bestaan hoofdzakelik in bekeringsvruchten van talentvolle mannen. Gemeenschappelike vrucht van de arbeid der Reveilmannen is de oprichting der Evangeliese Alliantie, ten einde in geheel Europa gods-

dienstvrijheid te verdedigen en om 't geloof vervolgden te helpen. De samenkomsten werden gehouden te Londen in 1848, te Parijs in 1855, te Berlijn in 1857, te Genève in 1861, en te Amsterdam in 1867.

HOOFDSTUK 13.

DE EVANGELIESE STRIJD IN DE NEDERLANDS-HERVORMDE KERK.

De geestesrichting van de meeste predikanten uit de eerste helft der 19e eeuw was de rationalistiese, die de menselike rede stelt boven de Godsopenbaring. Prof. Regenbogen lochende de Godheid van Christus, de leer der zonde en des duivels. Mr. Hoving riep om verbreking van de Dordtse kluisters, d. z. de formulieren, en Ds. Brouwer van Maassluis leerde openlik het Arianisme. In tal van predikaties werd het nieuwe licht, der rede, aangeprezen. Voor enkelen ging deze rationalistiese richting te ver. Zij stelden naast het terrein van de rede een afzonderlik gebied des geloofs en heetten deswege de Supra-naturalistiese School. Van deze was in Nederland de tolk Ds. H. H. Donker Curtius, die van 1825 tot 1838 voorzitter was van de Hervormde sinode. De aloude Kalvinistiese school was echter niet dood, zoals men in die dagen meende. In 1827 gaf Ds. Molenaar te 's-Gravenhage zijn adres aan al zijn Hervormde geloofsgenoten in 't licht. Daarin vergeleek hij het formulier, dat de predikanten moesten ondertekenen in 1618, met dat van 1816. Het eerste bevatte de verklaring dat de drie formulieren van enigheid met Gods Woord overeenkomen. Het laatste bevatte de verklaring, dat ik de leer, welke *overeenkomstig* Gods Woord in de aangenomen formulieren van enigheid is vervat, ter goeder trouw aanneem en van harte geloof. In het woord ,,overeenkomstig'' zag Ds. Molenaar een losmaking van de band aan de belijdenis en oneerlikheid tegenover de gemeente. Molenaar is hierdoor de vader

geworden van de Konfessionele richting in de Hervormde Kerk. Hij werd om zijn adres openlik berispt, terwijl de Koning aan alle kerkeraden betuigde, dat hij met ongenoegen en afkeuring dit adres had gelezen. Molenaar beloofde zich verder stil te houden en bleef zodoende in de Herv. Kerk.

Het felst was de bestrijding van het Kalvinisme van de zijde der Groninger of Evangeliese richting. Ze lochende de Drieëenheid, de Godheid van Christus, de leer der zonde en des duivels. Het Evangelie werd beschouwd als het opvoedingsmiddel des mensdoms tot God. De vader van de Groninger richting is prof. Van Heusde, die te Utrecht doceerde; de voorstanders waren Clarisse, Van Oordt, Hofstede de Groot, Pareau en Muurling.

Aan de Leidse Hogeschool kwam intussen de moderne richting op, van welke prof. J. H. Scholten de vader is. Naast hem stond prof. Kuenen, die de Bijbelkritiek uit Duitsland overbracht naar Nederland. In 1835 had de Duitse godgeleerde Strausz zijn „Leven van Jezus" in 't licht gegeven, en daarop was gevolgd het opkomen van een school, die Oude en Nieuwe Testament bekritiseerde en omwerkte als Israëlitiese letterkunde.

Terwijl de Reveil-mannen hun stem verhieven tegen deze ongeloofstheorieën, trad te Utrecht de Apologetiese school van prof. J. J. van Oosterzee en J. J. Doedes op, die met wetenschappelike wapenen de strijd aanbond. Voor de handhaving der H. Schrift hebben beiden veel gedaan, maar zij hebben nooit beslist partij gekozen voor de oude Kalvinistiese leer, die van de Soevereiniteit Gods uitgaat. Op andere wijze werd het opkomend Modernisme bestreden door de Ethiese school, van welke prof. Chantepie de la Saussaye de vader is. Deze school tracht de bovennatuurlike waarheden om te zetten in zedelike waarheden, om ze alzo te handhaven. Het wedergeboren bewustzijn is volgens hen rechter over de H. Schrift. De geschiedenis heeft bewezen, dat de Ethiesen met deze stelling ten slotte aanlanden bij de Modernen.

Onder de leden der Nederlands-Hervormde Kerk vonden de genoemde theologiese richtingen algemeen bijval. Zij die aan de gereformeerde leer bleven vasthouden, heeten orthodoksen. Onder deze verdient melding gemaakt te worden van Ds. Moorrees te Wijk, die in een adres, ondertekend door 8790 leden, bij de sinode aandrong op herziening der reglementen en wederinvoering van het Dordtse ondertekeningsformulier. Deze beweging had echter geen gevolg. Bekend is ook het adres, gericht tegen de leer der Groningers, en ondertekend door zeven Haagse heren: Groen, Hogendorp, Gevers, Capadose, Elout van Soeterwoude, Singendonck en Van der Kemp, allen leerlingen van Bilderdijk. De sinode antwoordde, dat zij alleen acht sloeg op aanklachten, die langs geordende weg bij haar inkwamen. Hierop volgde een tweede adres der Haagse heren, de gemeenteleden opwekkende om de ontrouwe leeraars aan te klagen bij de kerkelike besturen. Maar ook dit adres had geen gevolg, omdat de geest des tijds liberaal was, en anderen met Da Costa van oordeel waren, dat de ziekte maar moest uitwerken, totdat ze vanzelf ophield te bestaan. Op de dorpen kwamen de orthodoksen samen in gezelschappen; de meer ontwikkelden hadden hun ,,Vereniging van Christelike Vrienden'', waar Groen en Ds. Heldring, Ds. De Liefde en anderen voorgingen. Tot de Christelike vrienden behoorde ook Ds. Witteveen te Ermeloo (Nederland), die om de handhaving der kerkelike tucht werd afgezet en daarna een zendingsgemeente stichtte. Ook te Axel ontstond een vrije gemeente, nadat J. W. Vijgeboom als oefenaar in de Herv. Kerk was afgezet. Deze gemeente keerde terug tot de drie formulieren, de Dordtse Kerkenorde, terwijl ze de gezangen als remonstrants veroordeelde. In 1835 is deze gemeente met de Christelik Afgescheidene Kerk verenigd.

Beslist ongereformeerd was het optreden van Stoffel Mulder en Valk te Polsbroek, die later de Herv. Kerk verlieten en wilden leven als de eerste Christenen in gemeenschap van goederen. De leden woonden samen in een grote schuur en maakten zwavelstokken, waarmede andere leden

rondreisden om die te verkopen en om tevens de leer van het nieuwe licht bekend te stellen.

Van al deze strijd in de Hervormde Kerk trok de Haagse sinode, die de kerk bestuurde, zich weinig aan. In 1842 kreeg de Haagse sinode het recht om zelf hare reglementen te wijzigen, waarmee in 1848 begonnen werd. De vrucht van deze arbeid is het reglement van 1852, dat evenals dat van 1816 het koningschap van Christus over Zijn kerk miskent.

Een kleine verandering ten goede was de wijziging van 1867, waarbij de gemeente invloed kreeg op de beroeping van predikanten. De moderne kerkeraden werden hierdoor belet om tegen de zin der gemeente moderne of Groninger leeraars te beroepen. Nog meer werd hun macht beperkt, toen in 1866 de plaatselike gemeenten het beheer over hare goederen terugkregen. De meeste gemeenten droegen het beheer op aan een ,,Algemeen Kollege van Toezicht'', maar Amsterdam en andere gemeenten behielden eigen beheer. De macht van de sinode over de plaatselike gemeenten bleef echter groot, want ze kon te allen tijde kerkeraadsleden schorsen en afzetten en alsdan doen wat des Kerkeraads is. Daarom maakte de Amsterdamse Kerkeraad de bepaling, dat nooit de bevoegdheid van de kerkeraad op een hoger bestuur kan overgaan.

De strijd in de Herv. Kerk werd alzo een worsteling van de onderscheidene richtingen om de oppermacht in de sinode. De leervrijheid is er groot in de tegenwoordige tijd, want terwijl rechtzinnige leeraars tijdens de Afscheiding en de Doleantie zijn uitgeworpen en nog worden bemoeilikt, worden moderne leeraars op allerlei wijzen gehandhaafd. In hoeverre deze beide reformatiën gunstig hebben ingewerkt op de Herv. Kerk, zal later blijken.

HOOFDSTUK 14.

DE AFSCHEIDING VAN 1834.

De eerste gemeente, die het sinodale juk, in 1816 opgelegd, afschudde, was die van *Ulrum* in Groningen. Hendrik de Cock was sinds 29 Oktober 1829 bedienaar des Woords bij die gemeente. De Cock was in 1823 predikant geworden, zonder het ware Evangelie te kennen. Zijn ouders en de professoren onder wie hij studeerde te Groningen, gingen mede met de geestelike richting dier dagen, die godsdienst liet bestaan in verstandsontwikkeling en braafheid. Alleen zijn katechiseermeester Hendrik Nieman was een vrome man, die hem de noodzakelikheid der bekering voorhield, maar de vrucht van dit onderricht plukte hij eerst later, toen God zijn ogen opende. Nadat hij enige jaren de gemeenten van Eppenhuizen en Noordlaren had gediend, werd hij predikant te Ulrum. In die plaats waren nog enkele gereformeerden, die de waarheid der H. Schrift verstonden, dat de natuurlike mens niet één zucht tot zijn zaligheid kan toebrengen. De Cock verstond deze mensen niet, daar hij was opgevoed in de destijds algemene remonstrantse leer, volgens welke de rede des mensen niet zo verduisterd is, of ze kan het aanbod van genade wel aannemen. Ook was De Cock onbekend met Kalvijn's werken en de Statenbijbel ontbrak op zijn studeerkamer. Door een zekere Ds. Wormnest, een naburige kollega, leerde hij voor 't eerst de Institutie van Kalvijn kennen. Door het lezen van dit boek behaagde het de Heere hem aan zichzelven te ontdekken, en hem te doen verstaan, dat het God is, die de mens zoekt en die ons eerst moet roepen, indien wij zullen komen tot de liefde Gods in Christus.

Van nu af predikte hij de volle raad Gods, de onmacht des zondaars ten goede, de uitverkiezing en wedergeboorte uit vrije genade en de genoegzaamheid van Christus als Borg. In die dagen werd hij bekend met de geschriften van C. Baron van Zuylen van Nyevelt, die hem de ogen openden voor het diep verval der Hervormde Kerk. In de heer-

sende choleraziekte en de Belgiese Opstand van 1830 zag hij de oordelen Gods over de afval van Nederland. Toen gevoelde De Cock zich gedrongen naar de pen te grijpen, en schreef hij zijne: „Ernstige en hartelike toespraak aan mijne landgenoten, in deze zorgvolle en droevige dagen, vooral met betrekking tot hun eeuwige belangen". Dit boek werd eerst later uitgegeven. De Cock's eerste werk was gericht tegen twee werkjes, uitgegeven door vrijzinnige leeraars, L. Meyer Brouwer, predikant te Uithuizen, en Dr. G. Bentheim Reddingius te Assen. Aanleiding tot dit schrijven was het feit, dat alle predikanten uit de ring, waartoe hij behoorde, hun instemming betuigden met beide werkjes en de aanvallen daarin tegen de gereformeerde leer. Daarop schreef De Cock zijn: „Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden bestreden en ten toon gesteld door twee zogenaamde Gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus, aangetast door twee wolven en verdedigd door H. de Cock." Kort te voren had De Cock de Dordtse Leerregels tegen de Remonstranten en het Kort Begrip uitgegeven.

Intussen was De Cock aangeklaagd bij de Ring door Ds. Du Cloux, omdat hij op 3 November 1833 twee kinderen uit de gemeente van Vierhuizen te Ulrum had gedoopt. De ouders hadden bezwaar tegen de doop van hun leeraar, die modern was en De Cock met zijn kerkeraad hadden na lang dralen er in toegestemd om die kinderen te Ulrum te dopen, in strijd met de reglementen der Herv. Kerk. De reden hiervan lag niet in de zucht om zich in de arbeid van anderen in te dringen, noch in de dwaling dat de waardigheid van de doop afhangt van de dienaar, maar hierin, dat de ouders te Vierhuizen niet dan met verkrachting van hun geweten en ontrouw aan God hun kinderen gedoopt konden krijgen. Nadat een kommissie was afgezonden om de zaak te onderzoeken, werd De Cock 19 December 1833 gedaagd om te verschijnen voor het Klassikaal Bestuur, waartoe Ulrum behoorde. Daar werden hem vragen gesteld omtrent de doop en het katechiseren van

kinderen uit andere gemeenten, alsmede of hij de schrijver was van het boekje: ,,De twee wolven in de Schaapskooi van Christus". Toen hij had geantwoord en verzocht om zich te mogen verdedigen, werd hem zulks geweigerd. De volgende dag kreeg De Cock het vonnis thuis, bestaande in schorsing, zonder verlies van traktement, voor onbepaalde tijd. De eerste grond der schorsing was het schrijven tegen Brouwer en Reddingius. Vele gemeenteleden van Ulrum waren bedroefd over dit vonnis en toen de konsulent de volgende dag kwam prediken, maakten sommigen het plan om hem te weren en De Cock met geweld op de preekstoel te brengen. Dit voornemen werd door De Cock verhinderd en op zijn verzoek sprak een ouderling van de gemeente te Smilde, L. Dijkstra, een stichtelik woord tot de in een huis vergaderde gemeente, terwijl de konsulent voor stoelen en banken predikte. De eerstvolgende Zondagen traden de ringpredikanten op te Ulrum onder bewaking van schutters, maar toen men zag hoe rustig de bevolking bleef, werd deze voorzorg weggelaten.

Na de schorsing zond De Cock een protest in bij een hoger bestuur, het provinciaal kerkbestuur van Groningen, en deed hij tevens zijn beklag bij de Goeverneur der provincie, omdat hij van deze voorspraak verwachtte bij zijn kerkbestuur. Aan afscheiding van de kerkbesturen dacht De Cock in die dagen nog niet. Hij deed ook geen herderlid werk, maar hield eenvoudig gezelschappen met de vrome leden der gemeente. Het antwoord op zijn protest en hoger beroep was, de schorsing in zijn ambt gedurende twee jaren, met verlies van traktement.

Terwijl de schorsing voortduurde, werd De Cock weder aangeklaagd wegens ordeverstoring, omdat hij een voorrede had geschreven voor het boekje van Jacobus Klok: ,,De Evangeliese Gezangen getoetst, gewogen en te licht bevonden. In dit boekje werden de gezangen genoemd: een geheel van 192 Sireniese minneliederen, om de Gereformeerden al zingende van hun geloof af te helpen. Het Provinciaal Kerkbestuur stelde De Cock verantwoordelik voor

Dr. Kuyper in zijn Studeerkamer.

de inhoud van dit geschrift en zette hem af. De sinode gaf hem daarop nog zes maanden tijd om zich te beraden.

Terwijl dit alles gebeurde, kreeg De Cock bezoek van Ds. H. P. Scholte, die hem aanraadde om zich af te scheiden, gelijk de vrije kerk in Zwitserland gedaan had. Na het vertrek van Scholte riep De Cock de kerkeraad van Ulrum samen en deze stelde een akte van afscheiding op. Daarin wordt verklaard, dat de ondertekenaars zich volgens art. 28 van de Konfessie afscheiden van de Ned. Herv. Kerk, totdat deze terugkeert tot de waarachtige dienst des Heren. Het doel der Afgescheidenen was dus niet om een tegenkerk op te richten, maar om de Geref. kerk weer zuiver te openbaren, wat in de Hervormde organisatie niet mogelik was. Deze akte werd 13 Oktober 1834 door 49 lidmaten te Ulrum getekend.

De tweede afgescheiden leeraar is geweest Ds. H. P. Scholte, de vriend en leerling van Da Costa. Na zijn terugkeer uit Ulrum, waar hij, nadat hem het kerkgebouw door de kerkmeesters was geweigerd, op een stuk weiland had gepredikt, werd hij volgens order van de Minister van Eredienst geschorst. Binnen drie dagen daarna diende de gehele kerkeraad en gemeente van Doeveren, waar hij als predikant stond, een akte van afscheiding in op 1 November 1834.

Op 22 Oktober 1835 volgde Ds. Anthony Brummelkamp het voorbeeld van De Cock en Scholte, nadat hij door het Provinciaal Kerkbestuur was afgezet. Aanleiding hiertoe was een adres, door Brummelkamp gezonden naar de Haagse sinode, haar vragende om de formulieren te handhaven tegenover moderne leeraars. Ook weigerde hij kinderen te dopen van ouders, die geen belijdenis des geloofs hadden afgelegd. Eveneens liet hij geen gezangen zingen. Brummelkamp werd niet door het klassikaal kerkbestuur vooraf geschorst, maar op eens door het Provinciaal Kerkbestuur, na een kort verhoor, afgezet. Hierop volgde zijn afscheiding, waarin een groot deel der gemeente hem volgde.

Het vonnis der afzetting werd insgelijks toegepast op

de twee predikanten J. van Rhee te Veen en G. H. Gezelle Meerburg te Almkerk. Zij hadden een adres gericht aan de sinode en weigerden gezangen te laten zingen, alsmede om de gemeente vóor ieder H. Avondmaal de vragen te stellen, die tegenwoordig als geloofsbelijdenis hier en daar dienst doen. Ook werd het aan Meerburg kwalik genomen, dat hij het had durven wagen om in de week een keer Ds. Scholte te gaan horen. Op 24 November 1835 werden Meerburg en Van Rhee afgezet, waarna zij zich met 't grootste deel van hun kerkeraad en gemeente afscheidden van het Hervormd kerkgenootschap.

Simon van Velzen was in 1835 predikant geworden te Drogeham in Friesland. Hij werd kort na zijn bevestiging geschorst, omdat hij in een adres aan de sinode had gezegd, dat er leeraars waren, die de formulieren verwierpen, omdat hij op raad van de gemeente de gezangen had laten staan, omdat hij Ds. Brummelkamp en Van Raalte voor zich had laten preken en omdat hij gehoorzaamheid aan de kerkelike reglementen weigerde.

Na verscheiden verhoren ondergaan te hebben en nadat een deel zijner gemeente zich reeds had afgescheiden, werd Van Velzen afgezet. Daarop scheidde hij zich af op 11 December 1835.

Aanstonds brak over al de genoemde gemeenten, die te Ulrum, te Doeveren, te Hattem, te Veen, te Almkerk en te Drogeham een zware vervolging uit van de zijde der regering. Te Ulrum werden 150 soldaten bij de burgers gehuisvest, van welke De Cock er 12 moest onderhouden. Ook kreeg hij een wacht voor de deur en des Zondags huisarrest, omdat hij na zijn afzetting in de kerk, staande op een bank, had gepredikt, en de ringpredikant had gehinderd op te treden. Voor 't zelfde feit kreeg hij later een boete van 150 gulden en drie maanden gevangenisstraf. Terwijl hij te Groningen gevangen zat, kwam De Cock tot volle ruimte des geloofs en werd hij verblijd met de mededeling, dat ook te Smilde, te Groningen en te Wildervank afgescheiden gemeenten waren gesticht.

Op tal van plaatsen werden de godsdienstige samenkomsten van de Afgescheidenen door de overheid verhinderd of verstoord. Zij beriep zich op een artikel uit het Wetboek van Strafrecht, waarin samenkomsten van meer dan 19 personen buiten de toestemming der regering werden verboden. Soldaten werden gebruikt om onder aanvoering van vloekende officieren met de blanke sabel de weerloze mannen en vrouwen, die niets anders deden dan luisteren naar Gods Woord, uiteen te jagen. En door de rechtbanken, uitgezonderd die van Amsterdam en Heerenveen, werden de zwaarste boeten en gevangenisstraffen hun opgelegd.

Groen van Prinsterer verhaalt in zijn werk: ,,Maatregelen tegen de Afgescheidenen'', dat de boeten in Friesland alleen op 1 Februari 1837 reeds 6860 gulden bedroegen. Huisraad, kleren, zelfs die vrouwen aan haar lijf droegen, werden op Zondag publiek verkocht. Sommige huisgezinnen kregen van zes tot twee en dertig soldaten ingekwartierd, zodat ze broodsgebrek kregen. Te Rhenen werd een huis, waarin men dienst hield, in brand gestoken. Op de Zuiderzee en de Biesbosch kwam de gemeente samen in schuiten op het water, om maar veilig te kunnen vergaderen. In Engeland en Duitsland, in Frankrijk en Zwitserland gingen stemmen op dat de regeringen van die landen tussenbeide moesten komen, om deze negentiende eeuwse geloofsvervolging te verhinderen. Op 6 Februari 1837 werd er te Genève in Zwitserland een biduur gehouden voor de verdrukte geloofsgenoten in Nederland. Zelfs zonden 173 predikanten uit het Zwitserse kanton Vaud een smeekschrift aan koning Willem I, om godsdienstvrijheid voor de Afgescheidenen, en aan de Herv. sinode een adres, om voor hen in de bres te springen bij de overheid. Die broeders wisten niet dat ze zich wendden tot de bitterste vijanden der afgescheiden broeders, en ophitsers der regering tegen hen.

De overheid in Nederland werd ten slotte verlegen met haar ingenomen standpunt, omdat het bleek dat de Afge-

scheidenen rustige en vrome burgers waren, en ze door hare maatregelen de dood van onschuldige vrouwen en kinderen op haar geweten haalde. Toen de gescheidene gemeenten 2 Maart 1836 in sinode samen kwamen, was er een brief van de Minister van Eredienst ingekomen. Daarin werd hun vrijheid van godsdienstoefening toegestaan, op voorwaarde dat ze reglementen indienden, waaruit bleek, dat ze een nieuw kerkgenootschap waren en dat ze van alle goederen der Herv. Kerk afstand deden. De sinode antwoordde, dat ze dit niet kon doen, daar ze zich beschouwde als de voortzetting van de oude Nederlandse Gereformeerde kerken. Deze eerste sinode was van betekenis, omdat zij een vast- en bededag uitschreef, Ds. Van Rhee ontzette uit zijn dienst wegens wangedrag en de kandidaat Van Raalte bevorderde tot proponent. Van Raalte was de toegang geweigerd tot het predikambt in de Herv. Kerk, omdat hij, hoewel hij voldoende kennis bezat, geen gehoorzaamheid aan de Reglementen wilde beloven. Hij heeft in Overijsel gearbeid en is later naar N. Amerika vertrokken, waar hij een der voortrekkers van de Gereformeerden in Michigan is geworden.

Er werden nog twee leeraren geschorst in de Herv. Kerk, die eerst met de Gescheidenen meegegaan zijn, maar later een afzonderlike kerkformatie in het leven geroepen hebben. Ds. H. J. Budding was predikant in de Herv. Kerk te Biggekerke op 't eiland Walcheren. Op verzoek van zijn gemeente gaf hij geen gezangen meer op en werd deswege geschorst, terwijl politiedienaren hem verhinderden om voort te gaan met prediken. 1 April 1836 scheidde hij zich af van de Herv. Kerk. Hij voegde zich aanstonds bij de Gescheidenen, stichtte in Zeeland tal van gemeenten, doch onttrok zich later. Aanleiding daartoe was een reis naar Engeland, waar hij te Bristol George Müller leerde kennen en de Revivals. Hij openbaarde toen allerlei Arminiaanse gevoelens, en was niet vrij van geestdrijverij. In de gemeente van Budding te Goes zong men naast gezangen en liederen van Sankey nog de oude berijming van Petrus Dathenus.

Ds. Ledeboer was predikant in de Herv. Kerk te Benthuizen (Z. Holland). Nadat hij op een Zondag de gezangenbundel en het boek met kerkelike reglementen in zijn tuin plechtig begraven had, werd hij 13 Nov. 1840 geschorst. Hij trad daarna op in zijn huis, maar werd 26 Januari 1841 afgezet. Ledeboer verenigde zich niet met de Gescheidenen, omdat hij zijn recht in de Ned. Herv. Kerk niet wilde prijs geven. Hij werd nu rondreizend prediker en leed tweemaal gevangenschap, terwijl zijn boeten bijna twee duizend gulden bedroegen. Ledeboer heeft P. van Dijke en D. Bakker tot zijn medeleeraars geordend. Hij overleed in 1864. De oud-gereformeerde gemeenten, door hem gesticht, 22 in getal, hebben de drie formulieren van enigheid, de Dordtse Kerkenordening en de Psalmen van Datheen. Een poging tot toenadering, uitgegaan van de Geref. Kerken in Nederland, hebben zij afgewezen.

HOOFDSTUK 15.

DE AFSCHEIDING VAN 1837—1869.

De kerken der scheiding hadden in de eerste tijden weinig predikanten. De Cock stelde nu oefenaars aan, o. a. L. Dijkstra, mannen die een stichtelik woord in de gemeente spreken mochten. Scholte daarentegen stelde te Amsterdam het ambt der „profeten" in, met de bepaling, dat geen gemeentelid mocht profeteren, dat is spreken in de vergadering der gelovigen, zonder de toestemming des kerkeraads.

Bovendien was er tussen Scholte en De Cock verschil van opvatting over het Genadeverbond en de Kerk. Scholte beschouwde alle onder 't verbond geborenen als gelovigen, die verplicht waren belijdenis des geloofs te doen en de sakramenten te gebruiken. De Cock maakte onderscheid tussen lidmaten, die uitwendig en die inwendig tot het verbond Gods behoren. Hij verdroeg leden der gemeente,

die niet de sakramenten gebruikten, ja zelfs die geen belijdenis des geloofs aflegden en doopte de kinderen van deze. Hij zag niet in, dat hij zodoende een tweede volkskerk oprichtte en naar methodistiese trant een kerk in de kerk kreeg.

De tweede sinode der Gescheidenen werd gehouden te Utrecht in 1837. Dag en nacht stond een schildwacht voor de deur, en de 24 sinodeleden moesten in dezelfde woning blijven, want de regering weigerde vrijheid te geven. In deze sinode is op aandrang van Scholte de Dordtse kerkenordening afgeschaft en een nieuwe kerkenorde van elf artikelen gemaakt. Dit was een onberaden stap, die aanleiding werd tot scheuring. De partikuliere sinoden van Groningen, Drente en Overijsel weigerden de gewijzigde kerkenorde in te voeren. Te Amsterdam ontbrandde strijd tussen de predikant Van Velzen, die onderwerping aan de kerkenorde eiste, en de ouderling Wormser, die zulks weigerde. Vele gemeenten in Overijsel (Zwolle, Zalk, Hasselt, Rouveen e. a.) traden uit het kerkverband. Nog breder werd de klove, toen de gemeente te Utrecht met Ds. Scholte erkenning aanvroeg bij de regering. Met opoffering van de naam ,,Gereformeerd'' en het recht op de goederen, werd die gemeente erkend als een christelik afgescheiden gemeente. Andere gemeenten volgden dit voorbeeld, om maar verlost te worden van de bittere vervolging. De gemeenten die aan de Dordtse kerkenordening vasthielden en tegen de erkenning waren, verenigden zich 10 Juli 1840 als: Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis. De eerste leeraars of kruisridders, zoals ze vaak genoemd werden, waren Smit, Van der Werp, Noorduyn, Schouwenburg, Hoksbergen e. a. In 1844 hielden de kruisgemeenten haar eerste sinode te Linschoten. De vervolging bleef tegen haar woeden, door middel van zware boeten, maar koning Willem II verleende, toen hij aan de regering kwam, vrijheid van godsdienstoefening.

De gescheiden broeders kwamen in 1840 te Amsterdam weer in sinode samen. Ook Ledeboer nam zitting onder

de afgevaardigden. De Dordtse Kerkenordening werd wederom aanvaard, Scholte wegens scheurmakerij geschorst, de voorwaardelike vrijheid, die de regering aanbood, aangenomen. De broeders die zich niet konden verenigen met de schorsing van Scholte, kwamen in 1841 bijeen te Schiedam. Er waren nu twee grote partijen, de noordeliken onder De Cock en Van Velzen, de zuideliken onder Scholte en Meerburg. In 1843 werd weder sinode belegd te Utrecht, om de eendracht onder de broederen te bewerken, maar zonder gevolg. Het behoeft ons niet te verwonderen, dat velen destijds de moed opgaven in de strijd voor een zuivere kerk, en naar Noord-Amerika verhuisden. Velen waren verarmd door de boeten, anderen uit hun brood gestoten omdat ze fijn waren. Hun kinderen konden ze niet naar de staatsscholen zenden om des gewetens wil en vrijheid tot oprichting van christelike scholen bestond niet. Scholte toog in 1847 naar Amerika, gevolgd door drie schepen met emigranten. Hij stichtte in de Staat Yowa de kolonie Pella. Van Raalte werd de stichter van de kolonie ,,Holland'' in Michigan.

Onder de achtergeblevenen keerde de vrede langzamerhand weer. In 1846 werd sinode gehouden te Groningen. Daar begon men voor 't eerst te spreken over opleiding, aangezien er predikanten te kort waren en vele gemeenten zich behielpen met onbestudeerde oefenaars. Er werd een kommissie voor deze zaak benoemd, en op de sinode van 1849 te Amsterdam besloten om een Theologiese School te Franeker te plaatsen. Er werden drie predikanten benoemd tot docenten, nl. Gezelle Meerburg, De Haan en Van Velzen. Deze zouden door de gemeente van Franeker tot hare leeraars beroepen worden en aldaar gemeente en school tegelijk dienen. Van dit plan is echter niets gekomen. De gemeenten kregen intussen predikanten, die opgeleid waren door Ds. De Haan te Groningen, of door Ds. H. A. Kok te Hoogeveen of door Ds. Brummelkamp te Arnhem. In zekere zin waren er dus drie Theol. Scholen, en deze werkten de kerkelike verdeeldheid zeer in de hand. Niet-

temin zegende de Heere deze zwakke pogingen, want de predikanten en hun studenten, die bij hen inwoonden, werden bewaard voor gebrek, terwijl ze leefden van giften, en de proponenten, die uit deze scholen kwamen, bleken later bekwame mannen te zijn.

Eerst in 1854 is door de stichting van de Theol. School te Kampen een einde gekomen aan de bestaande gedeeldheid onder de gescheidenen. Ds. De Haan, Ds. Van Velzen, Ds. Brummelkamp namen de benoeming aan tot hoofdonderwijzers aan de Theol. School. Voor Ds. Bavinck, die bedankte, kwam Ds. De Cock Jr. in de plaats. 6 Dec. 1854 werd de school geopend met 37 studenten.

Nadat alzo de zaak der opleiding haar beslag had gekregen, werd ook de zending geregeld. Ds. J. H. Donner te Leiden werd benoemd tot zendingsdirekteur en belast met de opleiding van zendelingen. De zending had met veel tegenspoed te kampen. Ds. Tobi arbeidde in Oost-Indië acht jaren, keerde terug en werd predikant in Nederland. Ds. Veenstra en De Best gingen naar West-Indië, doch kwamen eveneens terug, om in Holland het leeraarsambt te aanvaarden. Toen op de Sinode van Leiden in 1857 het verzoek van enige Zuid-Afrikaanse broeders om uitzending van een gereformeerd leeraar inkwam, werd eerst Ds. Dosker en toen deze bedankte, Ds. Postma van Zwolle afgevaardigd. Aan deze werd de opdracht gegeven om tevens uit te zien naar een geschikt terrein voor de zending en zijn reiskosten werden voor een groot deel uit de zendingskas bestreden.

De belangrijkste sinode uit die tijd was die te Middelburg in 1869. Daar verschenen 7 afgevaardigden van de kruisgemeenten, om over ineensmelting van beide kerkengroepen te handelen. Zij stelden de eis, dat de naam „Gereformeerde Kerk" zou zijn, en dat men zich in alles aan de leer, de dienst, de tucht, de belijdenisschriften en de kerkenordening zou houden, terwijl zij aanspraak maakten op onvoorwaardelike erkenning hunner leeraren en gemeenten. Nadat was overeengekomen, dat de naam van

de Kerk ,,Christelik Gereformeerd'' zou zijn, kwam de hereniging tot stand, tot grote blijdschap van weerszijde. Bij de regering werd een reglement ingediend, op grond waarvan de erkenning plaats had. Door de nieuwe naam en het reglement laadden de broederen de schijn op zich een nieuw kerkgenootschap te stichten en niet de voortzetting te zijn van de vroegere Gereformeerde Kerken in Nederland. De regering van die dagen zou echter deze naam nooit toegelaten hebben.

HOOFDSTUK 16.

DE KERKELIKE TOESTAND IN NEDERLAND NA 1869.

De mannen van het Reveil waren vogels van onderscheiden ras. De band die ze bijeen hield, was de strijd voor het behoud van de hoofdwaarheden der Hervorming. Onderling verschilden zij in overtuiging omtrent de hoofdwaarheden des Christendoms. Hun verschillen betroffen toch Schrift en Belijdenis, Kerk en Staat, natuur en genade, en grepen zelfs in op het geloof aangaande de Drieëenheid, de persoon en het werk van Christus, ja op heel de dogmatiek. Groen en Van der Brugghen, De la Saussaye en De Liefde, Da Costa en Beets moesten uiteen gaan, zodra de kinderlike periode voorbij en het bewuste leven van de mannelike leeftijd aangebroken was. Het Reveil droeg zelf van de beginne af verschillende richtingen in zijn schoot.

Om iets te noemen, de leer der praedestinatie of voorverordinering, stond bij hen buiten de hoofdwaarheden en gold als een geloofsstuk van geringe betekenis. Voor de Kalvinisten is de verkiezingsleer het hart der Kerk. Zij belijden daardoor dat de gemeenschap van de gelovigen met God in Christus, zijn wortel vindt niet in de mens zelf, maar in het eeuwig welbehagen Gods. En wijl God niet verkiest zonder enig doel, zo wekte deze leer hen op tot ge-

trouwheid aan hun roeping van God in Kerk, Staat en Maatschappij.

De Reveilmannen durfden het vraagstuk van de reformatie der kerk niet aan. Vóor alles moesten de broeders verenigd blijven. De christelike partij moest in stand gehouden worden. En daarom werd de schoolstrijd op de voorgrond gesteld. Alleen de mannen der scheiding bewandelden een andere weg. Zij reformeerden eerst de kerk en gingen toen over tot het stichten van scholen voor lager en ook voor hoger onderwijs. Zij wandelden daarbij in het voetspoor der Hervormers, die dezelfde methode gevolgd hadden. En de geschiedenis heeft hun doen gerechtvaardigd.

Onder de Reveilmannen is het toch tot openlike scheuring gekomen. Een der voornaamste oorzaken daarvan was

HET OPKOMEN DER ETHIESE RICHTING,

van welke Chantepie de la Saussaye de vader was. Hij was een volgeling van de grote Duitse godgeleerde Sehleiermacher. Deze stelde boven de Heilige Schrift het gevoelsleven van de wedergeborenen als kenbron der waarheid. Hij wil geen bestudering van dogma's, maar van het geloof der gemeente uit alle tijden, 't welk zich openbaart in haar zedelik leven, allereerst in de liefde. Christus is voor hem de eenheid van God en mens, de ineenvloeing van Sehepper en schepsel.

Voor velen was deze richting de brug om over te gaan tot het modernisme. Busken Huet sehreef zijn ,,Brieven over de Bijbel'', waarin op duidelike wijze het ongeloof werd geopenbaard. Zijn taal sleepte velen mede in moderne richting. Een ander welsprekend verdediger dier riehting was Dr. A. Pierson, de sehrijver van: ,,De oorsprong der moderne richting.'' Te Leiden was professor Seholten de man, die de studenten het moderne gif ingaf, maar de kerkelike toestand in Nederland drong hem om daarbij de oude gereformeerde uitdrukkingen te gebruiken. Aan zijn zijde stonden Hooykaas, Herderschee, Maronier e. a. De moderne

partij in de Ned. Hervormde Kerk werd zodoende al sterker. Een der predikanten te 's-Gravenhage, Dr. J. C. Zaalberg, gaf een preek uit, die hij gehouden had, waarin hij de Drieënheid Gods onhoudbaar noemde en de Godheid van Christus in strijd achtte met het Evangelie. Tegen hem traden in geschrifte op Dr. Gunning en Groen van Prinsterer. Hierbij bleef het echter niet. Er werd door de Hervormde predikanten en lidmaten een Konfessionele Vereniging opgericht in 1864, die de strijd aanbond tegen de leervrijheid in de Herv. Kerk. In 1867 had deze vereniging reeds 3000 leden, en arbeidde ze met elf Evangelisten, terwijl Ds. P. Huet (vroeger predikant van Pieter Maritzburg, Natal), tot rondreizend predikant werd aangesteld. Ze bestaat nog, en heeft een eigen blad, ,,De Geref. Kerk'', terwijl vele beroemde mannen tot hare leden behoren of hebben behoord, o.a. Dr. Hoedemaker, Dr. Kromsigt. Hoofddoel van de Konf. Vereniging was om de kerk in de Kerk te herstellen, zonder met het kerkverband te breken.

Ook

IN DEZE SINODE,

die de Hervormde Kerk bestuurde, was de meerderheid op de hand van de modernen. Vandaar dat in 1865 de sinode verklaarde, dat de leervrijheid wel tegen art. 11 van het Algemeen Reglement ingaat, maar dat zij onmachtig was haar te beperken, en de predikanten, die de Belijdenis verzaakten, te schorsen of af te zetten.

De Gereformeerden, die in de Herv. Kerk achtergebleven waren, gingen nu over tot de opleiding van predikanten in godvruchtige geest. De vrienden der waarheid zonden oefenaars uit en stichtten evangelisatielokalen naast de Herv. kerkgebouwen, waarin, als er een moderne preekte in de Herv. Kerk, de gelovigen een toevlucht vonden. In Friesland arbeidde: ,,De zaak des Heeren'', in Zetten ontstond het geref. gymnasium van Ds. Van Lingen; te Doetinchem de opleidingsschool van Ds. Van Dijk.

De gemeente was echter onmachtig om geref. leeraars te beroepen, omdat het Algemeen Reglement dit recht aan de kerkeraden toekende. Hierin kwam verandering, doordat in 1867 de gemeente het recht kreeg om gemachtigden voor het kieskollege te benoemen. Deze kieskolleges kozen in vele grote steden rechtzinnige predikanten, zodat aan het modernisme een gevoelige knak werd toegebracht.

Een andere moeilikheid voor de rechtzinnige Hervormden was, dat het beheer der kerkgoederen in handen was van kerkvoogden, staande onder toezicht van een ,,algemeen kollege van beheer''. Alleen de kerkeraad te Amsterdam had vrij beheer. Maar wat moest hij beginnen, als de sinodale besturen de kerkeraadsleden eens gingen schorsen of afzetten? Met 't oog daarop werd in 1875 reeds besloten: ,,De bevoegdheid van de kerkeraad kan nimmer op een hoger bestuur overgaan.''

De modernen gingen echter kalm voort met het onderdrukken der gelovige ledematen. In het reglement op het godsdienstonderwijs werd bepaald, dat bezwaren tegen de geloofsovertuiging der aannemelingen geen grond mag zijn tot afwijzing. Was ergens een rechtzinnig leeraar, zo zonden moderne ouders hunne kinderen naar een modern predikant in de nabijheid; deze nam ze aan en zond de attestaties over, waarop de orthodokse kerkeraad genoodzaakt was hen in te schrijven in het lidmatenboek.

De regering des lands was liberaal in die dagen. Zij maakte in 1876 een wet, waarbij de Theologie of Godgeleerdheid werd gebannen van de staatshogescholen. De professoren mochten alleen les geven aan de studenten in de geschiedenis der godsdiensten, zodat de christelike godsdienst op één lijn werd gesteld met valse, zoals de Boedhistiese of Mohammedaanse godsdienst. Nu ging de Hervormde sinode over tot de benoeming aan elke universiteit van twee kerkelike professoren, die les moesten geven in de Godgeleerdheid. Maar de eerste kerkelike professoren waren alle van de Groninger of moderne richting.

Zaten

DE RECHTZINNIGEN

nu stil? Neen, ze benoemden Dr. Bronsveld als aanvullingsdocent aan de Universiteit te Utrecht, om alzo tegenwicht te geven tegen de invloed der modernen. Dit was echter een halve maatregel, even alsof men zout zet naast de spijze en die niet door het eten heen doet. De enige man die deze fout doorzag was Dr. A. Kuyper, destijds predikant te Amsterdam. Als student was Kuyper modern, maar in zijn eerste gemeente, Beesd, kwam hij in aanraking met oprechte vromen, die hem tot onderzoek der waarheid prikkelden. Hier behaagde het de Heere hem tot bekering te brengen en hem te roepen tot het grote werk dat hem wachtte, als de Kalvijn der 19e eeuw. Weldra stond hij als predikant te Utrecht (1867) en nam hij de strijd op voor het Goddelik gezag der Heilige Schrift. Men liet hem echter eenvoudig alleen staan. In 1870 werd hij te Amsterdam beroepen. Hier stelde hij de kerkeraad voor om boedelscheiding te houden tussen orthodoksen en modernen, zodat beide partijen voortaan gescheiden zouden leven, ieder met een deel van de kerkelike goederen. Hiervan kwam niets. Wel werd de gereformeerde partij in de kerkeraad door zijn invloed sterker. Ook brak mede door zijn invloed de schoolstrijd uit. Aan koning Willem III werd een verzoekschrift aangeboden, getekend door 2/5 van de bevolking, om toch de nieuwe Schoolwet van Kappeyne, die de Bijbel van de volksschool verbande, niet te tekenen. De Koning tekende toch en toen begon, mede onder leiding van Kuyper, de oprichting van Vrije Christelike scholen. De kroon op zijn werk was zeker wel de oprichting van de

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM,

21 Oktober 1879. Immers al gaat Kuyper's loopbaan als politikus en persman en theoloog eindigen, zijn Hogeschool blijft staan, om aan duizenden leerlingen uit Nederland, Afrika en Amerika de ordinantiën Gods te doen kennen voor het leven in kerk, staat en maatschappij.

Het begin van de oprichting dezer Gereformeerde Hogeschool ligt in een cirkulaire van 5 December 1878. Daarin wordt eerstens aangetoond het diep bederf der Staatshogescholen, aan welke geen enkel professor de Godheid van Christus handhaaft. Daarna wordt uiteengezet hoe het aanstellen van een gereformeerd professor als noodhulp aan de Staatsuniversiteit niet baat, omdat alsdan de eenheid van toepassing der schriftuurlike beginselen op alle vakken te loor gaat. Aan 't slot worden twee bezwaren geopperd, nl. van waar zal 't geld komen en hoe zullen de studenten een positie krijgen in kerk en staat? Deze bezwaren worden beantwoord met een beroep op het Geuzenvolk, dat oudtijds niet terugdeinsde voor martelingen, als ze moesten doen wat Gods woord van hen eiste. De cirkulaire is ondertekend door J. Esser, Dr. Hoedemaker, W. Hovy, W. Kuhler, Dr. A. Kuyper, Dr. Van Ronkel, Dr. Rutgers en T. Sanders. Bovendien draagt het stuk namen van mannen uit elke provincie, die het optreden van b.g.n. mannen willen steunen, allen leden van de Hervormde Kerk, en voor 't merendeel daarin gebleven ook na de Doleantie. Voor het beginsel van de Universiteit wordt in artikel 2 van de statuten verwezen naar de drie formulieren van enigheid, in 1619 te Dordt aangenomen door alle gereformeerde kerken.

Het spreekt vanzelf dat het begin heel klein was. Kuyper, Rutgers en Hoedemaker werden professoren in de Theologie; Fabius en De Savornin Lohman in de rechten; Dillo, De Hartog en Woltjer in de letteren. Voor minvermogenden werd een tehuis opgericht.

Prof. Dr. A. Kuyper werd de eerste rektor van de Vrije Universiteit. Hij aanvaardde zijn ambt met een rede in de Westerkerk te Amsterdam over het onderwerp: „Soevereiniteit in eigen kring".

Van de lotgevallen dezer Hogeschool vermelden we alleen, dat Dr. Hoedemaker als professor bedankte in 1887, omdat hij meende dat de Universiteit de dolerende broeders steunde, en niet vrij was, gelijk haar naam eist. Prof. Dillo ging naar Duitsland. Prof. De Hartog overleed in

1895 en de beide Lohmans verlieten de universiteit, nadat door leden der Vereniging voor Hoger Onderwijs een aanklacht was ingediend tegen het gehalte van het onderwijs van Lohman Sr. Als nieuwe professoren traden op Dr. Geesink en Dr. H. H. Kuyper. Na de Arnhemse sinode gingen Profs. Dr. H. Bavinck en Biesterveld over van Kampen naar Amsterdam, doch prof. Biesterveld overleed spoedig daarna. De rechten worden nu gedoceerd door profs. Fabius, Anema en Diepenhorst. De letteren door profs. Woltjer Sr. en Woltjer Jr. en Van Gelderen. De geneeskunde door Dr. Bouman. De oudste professoren, prof. Kuyper en Rutgers, kregen hun ontslag. Het aantal studenten steeg in de laatste jaren tot 150, en een nieuw gebouw zal spoedig verrijzen. Jaarliks wordt een algemene vergadering belegd, waarop ieder die wil kan komen om te debatteren over de beginselen, die ten grondslag liggen aan de Vrije Universiteit.

DE DOLEANTIE.

Het jaar 1886 is van grote betekenis geweest in de Nederlandse kerkgeschiedenis. Toen had een tweede uittreding uit de Herv. Kerk plaats, niet op de manier van de afscheiding, maar op die van de dolerenden uit de dagen van de remonstrantse woelingen vóor 1619. Reeds in 1883 besloten tal van Ned. Herv. gemeenten op een bijeenkomst in het lokaal ,,Frascati'' te Amsterdam, om alzo op te treden. Aanleiding tot die samenkomst van afgevaardigden uit Hervormde gemeenten was het besluit van de Haagse sinode, om de proponenten bij de aanvaarding van de bediening des woords niet meer te binden aan de Gereformeerde belijdenis. Vroeger luidde de verbindingsakte, dat men de geest en hoofdzaak der leer, vervat in de formulieren van enigheid, aannam. Nu verbond de kandidaat zich alleen om de belangen van het Godsrijk voor te staan, een formule, die voor modernen en ethiesen paste. In Frascati besloten nu de saamgekomene kerkeraden om geen predikanten in hun kerken toe te laten, die geen instemming wilden betuigen met de drie formulieren van enigheid. Tevens

werd besloten om, zodra de gereformeerden bemoeilikt werden in de erkenning van Christus als Koning der Kerk op te treden als dolerende, dat wil zeggen, klagende kerken. Ze bleven dan wel in het kerkverband van de Ned. Herv. Kerk, maar als protesterende broeders, die zich ontslagen rekenen van alle verantwoordelikheid voor de door die kerk genomen besluiten.

In 1885 weigerde de Amsterdamse kerkeraad om bewijzen van goed zedelik gedrag te geven aan doopleden, die elders bij moderne predikanten zich lieten aannemen. De kerkeraad wilde geen lidmaten inboeken, die de Godheid van Christus lochenden. Maar de besturen (klassikaal, provinciaal en sinodaal) dwongen de kerkeraad om vóor 8 Jan. 1886 de attesten te geven, en besloten tevens dat na 8 Januarie zodanige attesten in de Herv. Kerk niet meer nodig waren, om aangenomen te worden. De dwang op de kerkeraad uitgeoefend, was dus niets dan plagerij.

Intussen trachtte de kerkeraad eigenaar te blijven van de kerkelike goederen, waarover hij eigen beheer had. De kerkeraad besloot met grote meerderheid, dat de financiele kommissie, in geval van schorsing of afzetting van kerkeraadsleden, en het optreden van het klassikaal bestuur om te doen wat des kerkeraads is, alleen als kerkeraad mocht gehoorzamen degene die de gemeente bij Gods Woord zocht te houden.

Hierop werden Maandag 4 Januari 1886 80 kerkeraadsleden, die voor dit aangenomen voorstel gestemd hadden, door het klassikaal bestuur

GESCHORST IN HUN BEDIENING,

zonder verhoor of voorafgaande waarschuwing. Aangezien er maar ongeveer 20 kerkeraadsleden overbleven, en de kerkeraad dus onvoltallig was, trad het klassikaal bestuur als kerkeraad van Amsterdam op. Dit bestuur begon met drie daden van geweld. De brandkast van de Diakonie, van welke de geschorste diaken S. J. Seefat de sleutel had, werd met geweld opengebroken. De konsistoriekamer van

de Nieuwe Kerk, waarin de kerkelike boeken bewaard werden, werd van een nieuw slot met panelen voorzien, en eindelik werden drie politiemannen als bewakers in de Nieuwe Kerk toegelaten. Dit alles geschiedde, terwijl de financiele kommissie of kerkvoogden de wettige beheerders van de kerkeigendommen waren. Bovendien verspreidde het klassikaal bestuur een cirkulaire, waarin de 80 geschorsten en onder deze de predikanten Ds. v. Schelven, Van Son, De Gaay Fortman, Van Loon en Karssen, van verregaande onrechtzinnigheid, ontrouw en vergrijp werden beschuldigd, terwijl de moderne predikanten ongemoeid werden gelaten.

De kerkvoogden, onder leiding van hun voorzitter prof. Dr. Rutgers, lieten daarop de panelen van het nieuwe slot, dat Ds. Westhof had laten aanbrengen aan de konsistorie der Nieuwe Kerk, uitzagen en namen bezit van de kerkelike papieren, totdat de rechter zou uitspraak gedaan hebben.

De overheid, rechters en politie stonden ook nu, evenals ten tijde van de scheiding, aan de zijde van de liberale bestuurslichamen der Herv. Kerk. In 1835 nam de Hervormde Sinode een besluit, waarbij de Minister van Justitie ernstig verzocht werd om het Strafwetboek gestreng te handhaven tegen de Gescheidenen. Ook nu weer hitsten de kerkelike besturen de regering op om gestreng op te treden tegen de dolerenden, gelijk we zien zullen.

KOOTEN, OP DE GELDERSE VELUWE,

is een klein dorpje, dat om zijn afgelegenheid moeliik te bereiken en bij de meeste mensen onbekend is. De Hervormde gemeente aldaar was reeds 18 jaren vakant, want wie men ook beriep, een ieder bedankte. Nu en dan dan kwam er een ringpredikant de dienst waarnemen; dat was al het kerkelik leven, dat deze 400 mensen hadden. Doch wat gebeurt er? De gemeente brengt een beroep uit op kandidaat Houtzagers van de Vrije Universiteit en verzoekt de besturen hem te eksamineren. Deze weigeren en nu nodigt de ker-

keraad enige bekwame predikanten uit om zulks te doen en na toelating vraagt hij aan Ds. Van Lingen te Zetten om hem te komen bevestigen. Aanstonds maakt de konsulent Ds. Bax zich gereed om met een bende gewapende politiemannen naar Kootwijk te rijden, ten einde daar het gezag van de Hervormde besturen te handhaven. Hij moet echter onverrichter zake teruggaan, want de kerkeraad belet hem om de diensten te storen. Te voren schorste het klassikaal bestuur de kerkeraad bloot op vermoeden, dat hij iets zou doen, dat met de reglementen in strijd was. Is het wonder dat de kerkeraad na deze daad op 2 Februari 1886 het sinodaal kerkverband verbrak en op 7 Februari Ds. J. H. Houtzagers liet bevestigen?

Hetzelfde deden de gemeenten van Voorthuizen met Dr. Van den Berg, Kollum met Ds. Kasteel, Reitzum met Ds. Ploos van Amstel, Leiderdorp met Ds. Vlug en Bunschoten met Dr. Van Goor. Bijna op al deze plaatsen hielp de overheid de besturen door het zenden van soldaten, om de kerkegoederen uit de handen der dolerenden te rukken, zelfs waar de gehele gemeente aan hun zijde stond. Vele processen over de goederen werden gevoerd, maar overal beslisten de rechters ten nadele van de dolerenden. Deze gingen ten slotte er toe over om een eigen kerkverband te vormen en traden op als Nederduits Gereformeerde Kerken (dolerende). Het onderscheid tussen deze en de gescheiden kerken was niet gelegen in de leer of kerkenorde, maar in de wijze van uittreden uit de Herv. Kerk. In de doleantie verbrak een kerkeraad of deel des kerkeraads de band met de Hervormde besturen, in de scheiding geschiedde zulks door de gelovigen afzonderlik. In beide kerkengroepen kwamen de vroegere geref. kerken in Nederland weer tot openbaring na het door koning Willem I opgelegde sinodale juk te hebben afgeworpen.

TE AMSTERDAM

traden de geschorste predikanten iedere Zondag op in gehuurde lokalen om de gemeente te stichten. Ein-

delik, op 1 Julie 1886, werden de predikanten Van Son, Van Loon, Van Schelven, De Gaay Fortman en Karssen, benevens 75 kerkeraadsleden afgezet. De afgezette broeders kwamen in hoger beroep, maar de volledige sinode bevestigde 1 Dec. 1886 hun afzetting. Hierop riep de kerk van Amsterdam een kerkelik kongres bijeen op 11 Jan. 1887. Dr. Rutgers sprak op dit kongres over : ,,De hiërarchie en haar kerkbedervend karakter"; Mr. De Savornin Lohman : .,,Door wat schuld de twede Hierarchie opkwam" en Dr. Kuyper : ,,Wat ons tegenover de tweede Hierarchie te doen staat". (Een hierarchie is een heerschappij in de kerk, terwijl er volgens Mat. 23 alleen dienaren kunnen zijn.) Nog datzelfde jaar werd in Junie een vergadering gehouden van de dolerende kerkeraden, gewoonlik sinodaal konvent of samenkomst geheten, omdat het geen eigenlike sinode of algemene vergadering was.

Hoe was in deze tijd

DE VERHOUDING VAN DE GESCHEIDEN BROEDERS TEGENOVER DE DOLERENDEN ?

Bij sommigen openbaarde zich wantrouwen, omdat er naast de Christelik Gereformeerde kerk een nieuwe kerkelike organisatie werd gevormd, wat huns inziens niet nodig was, daar de leden zich een voor een konden aansluiten. Anderen zagen echter in, dat de houding der Nederduits Gereformeerde broeders nodig was, om de Hervormde kerkbesturen en de rechtbanken van de overheid te toetsen of ze recht en waarheid lief hadden, dan of ze 't volk des Heeren haatten.

In 1888 begonnen echter onderhandelingen geopend te worden tussen de sinode van de Chr. Geref. en die van de Ned. Geref. kerken, de eerste te Assen, de tweede te Utrecht vergaderd. Beiden benoemden een kommissie, om een koncept-akte van ineensmelting op te stellen. Deze werd ontworpen en door de Ned. Gereformeerden aangenomen, maar door de Chr. Gereformeerden zodanig gewijzigd, dat men opnieuw aan 't werk moest. Te Leeuwarden verga-

derde nu in 1890 de Ned. Geref. sinode, en deze vroeg een voorstel van de Chr. Geref. sinode. Deze verzond zodanig voorstel op hare vergadering in 1891 te Leeuwarden en dit werd door de Ned. Geref. sinode te 's-Gravenhage in 1891 aangenomen, tot grote blijdschap van de gemeenten. De Chr. Gereformeerden gaven hunnerzijds toe, dat de naam enkel: „Geref. Kerken" zou zijn en dat het reglement van 1869, waarbij deze kerk door de regering was erkend, zou vervallen. De Ned. Gereformeerden aanvaardden de scheiding van de Herv. Kerk en het onderhoud van de kerkelike school tot opleiding van leeraars, terwijl het beginsel van vrije studie werd gehandhaafd door beide kerkengroepen.

DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND.

Op 1 Junie 1892 werd te Amsterdam de eerste verenigde sinode van alle geref. kerken gehouden. Ds. W. H. Gispen was voorzitter. De oude vader der scheiding, prof. S. van Velzen, was tegenwoordig. Verschillende broeders voerden het woord, allen in een dankbare stemming, omdat Christus, de Koning der Kerk, hen tot elkander gebracht had. De Dordtse Kerkenorde werd door allen aanvaard. Nu men elkaar over en weer leerde kennen, begon men elkander ook meer te waarderen en lief te hebben.

In 1893 scheidden zich echter enige lidmaten af van de Geref. kerken, onder leiding van Ds. Wisse en Ds. Van Lingen, alzo een vroeger Chr. Geref. en een vroeger Ned. Geref. predikant. Hun bezwaar bestond hierin, dat de gemeenten niet waren gehoord over het koncept der ineensmelting. Zij zagen voorbij, dat de kerkeraden van 1888 tot 1892 alle voorstellen hadden onderzocht, en dat de zaak in een wettige kerkelike vergadering was beslist. In Jan. 1893 hield de Chr. Geref. Kerk, alzo noemde zich deze kerkengroep, hare eerste sinode. In 1894 richtte ze een eigen Theol. School op te 's-Gravenhage. Ds. Van Lingen

werd docent aan deze school. Tegenwoordig telt deze kerk 86 gemeenten met 30 leeraars.

De Geref. Kerken kwamen in 1893 weder in sinode samen te Dordrecht. Een poging aldaar gedaan om de opleiding van leeraars aan de Theol. School en de Vrije Universiteit op één plaats te doen geschieden, werd verworpen. In 1896 werd te Middelburg een sinode gehouden, beroemd door het aannemen van de Gereformeerde Zendingsorde. Het zendingswerk, dat vroeger door deputaten namens al de kerken geschiedde, werd nu aan de plaatselike kerken overgelaten volgens een door de sinode aangenomen zendingsorde. Te Groningen werd in 1899 wederom gehandeld over eenheid van opleiding, doch zonder gevolg. Zelfs de laatstgehouden sinode te Zwolle (1911) zag geen kans om hiertoe te komen, maar vestigde veeleer de overtuiging, dat kerkelike en universitaire opleiding beide moeten blijven bestaan en dat Gods Woord, verbiedende os en ezel in één ploeg te spannen, handhaving van het onderscheid tussen het ongelijksoortige eist. De sinode van 1905 te Utrecht is bekend wegens de beslechting van enige leergeschillen in verband met de praedestinatieleer en met artikel 36 Ned. Geloofsbelijdenis.

Op 't ogenblik tellen de Geref. kerken in Nederland ongeveer 700 gemeenten, 570 predikanten, 158 vakatures, 386,000 belijdende en gedoopte lidmaten. Reeds zijn 83 plaatselike gemeenten ineengesmolten, terwijl 22 nog gedeeld leven. Aan de Theol. School zijn 31 studenten in de Theologie, aan de Vrije Universiteit 55. Kerken die een eigen zendingspredikant hebben, zijn Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Heeg, Delft, Middelburg, Kampen, Hogeveen en Appingedam. Bovendien onderhouden de kerken gezamenlik de Keuchenius-school te Djocja, aan welke helpers in de dienst des Woords worden opgeleid. Ook hebben verscheidene kerken hospitalen in verband met hun zendingstatie, van welke het Petronella-hospitaal te Djocja het grootst is.

Aan het slot van ons overzicht vermelden we nog, dat

Nederland nog vele Gereformeerden telt, die zich niet bij de Geref. kerken hebben gevoegd. Er zijn nog Geref. gemeenten, Vrije gemeenten en Kruiskerken, in welke een 26-tal predikanten arbeiden, en welke meest naar de Dordtse kerkenordening leven. Zij hebben nog de Psalmen van Petrus Dathenus en achten het nodig dat een gelovige verslag kan doen van zijn geestelike bevinding, eer hij gebruik maakt van het Heilig Avondmaal.

Wat de Hervormde Kerk aangaat, kan het verblijdend verschijnsel geboekt worden, dat het modernisme afneemt en het getal van de gereformeerde leeraars toeneemt. Deze laatste vormogen nog weinig tegen de hogere besturen, maar laten van zich horen in de pers en in het organiseren van 't werk der zending en der barmhartigheid, wat een hoopvol teken is voor Nederland.

BUITENLANDSE GEREFORMEERDE KERKEN.

Uit de akte der Scheiding van 1834 zijn drie buitenlandse kerken voortgekomen, namelik de oud-Geref. Kerken in Pruisen, de Chr. Geref. Kerk in N. Amerika, en de Geref. Kerk in Zuid-Afrika. Bovendien zijn er nog Geref. gemeenten in Nederlands-Indië, in Zuid-Amerika (Argentinië). Alleen over de beide eerstgenoemde kerken moet hier nog gehandeld worden.

De oud-Geref. Kerken in Pruisen zijn 12 in getal en vergaderen in twee klassen, nl. Oost-Friesland en Graafschap Bentheim. Zij hebben tans 10 predikanten. Te Emden is een Theologiese School met prof. J. Jaeger als docent en vier studenten.

De Chr. Geref. Kerk in Noord-Amerika telt 170 gemeenten, 115 leeraars en 66,000 leden. Hare geschiedenis is in 't kort deze. In 1847 vertrokken vele lidmaten der Chr. Afgescheidene Kerk in Nederland naar Noord-Amerika om de vervolging te ontgaan en vrij hun godsdienst te kunnen uitoefenen. Ds. Van Raalte was de leider van hen, die zich neerzetten te Michigan. Ds. C. van der

Meulen leidde de Zeeuwen, Ds. Ypema de Friezen. In 1849 waren er reeds zeven gemeenten, die klassikaal samen kwamen. Het was echter voor de landverhuizers een tijd van worstelen tegen klimaat en de met bossen overdekte bodem, terwijl de dood de beste krachten wegmaaide. Toch leefden ze getrouw in kerkelike gemeenschap samen. In 1849 kwam een verzoek bij hen in van de oudste Amerikaanse kerk, de Dutch Reformed Church, om ineen te smelten. Deze kerk telde destijds 194 gemeenten en 159 bedienaren des Woords, alle gevestigd in het Oosten, terwijl Michigan in het Westen is gelegen. In 1850 nu werd de klassis Holland (dit was de groep van Van Raalte) opgenomen in de Dutch Reformed Church. Deze handeling nu was overhaastig en onwettig geschied. De kerkeraden waren overrompeld door het bezoek van Ds. Wyckhof als gedeputeerde van de Dutch Reformed Church, zodat bij de eerste onderhandeling over kerkvereniging een wettige afvaardiging ontbrak. Ook hadden de Westeliken bedongen om te eniger tijd op zich zelf te gaan staan als ze bevonden, dat de kerkelike verbintenis hun godsdienstige bloei belette, maar deze voorwaarde werd later verzwegen. De Oostelike en Westelike kerken trouwden als een paar, dat slechts oppervlakkig kennis gemaakt heeft.

Al spoedig volgde het berouw bij de Westeliken. Ouderling G. Haan scheidde zich in 1856 af van de kerkeraad te Grand Rapids, ouderling Gelock volgde en in 1857 voegde zich Ds. G. H. Klijn bij de gescheidene broeders, terwijl in dat jaar de eerste Chr. Geref. Gemeente te Grand Rapids werd geinstitueerd. Op 8 April 1857 was een akte van afscheiding ter tafel op de vergadering van de klasses Holland (Michigan). 2 Mei kwamen de gescheidenen of teruggekeerden samen te Holland. Hiermee was het Kalvinisme in Noord-Amerika weer vrij geworden van de Methodistiese omarming. In de Dutch Reformed Church wordt de Katechismus-prediking en Katechisatie weggelaten, de 788 gezangen hebben als de magere koeien van Pharao de vette, de Psalmen verslonden. De tucht staat

machteloos tegenover de Vrijmetselarij, de lochening van de uitverkiezing en de aanranding van de formulieren van enigheid. Tegenover deze stonden de uitgetreden kerken, zwak in ledental, innerlik verscheurd door twist en ontrouw der broederen, zodat menigmaal het plan opkwam om de moed op te geven en zich bij een of andere kerkgenootschap aan te sluiten. De Heere hield hen echter staande. In 1876 werd een Theol. school opgericht te Grand Rapids met Ds. G. C. Boer tot Docent. In 1880 kreeg die kerk haar eerste zendeling in Ds. T. M. van den Bosch. Tans heeft de Chr. Geref. kerk in N. Amerika een eigen Theol. school met Kollege, waaraan 10 professoren en 150 studenten. De inwendige zending arbeidt met drie zendelingen, de uitwendige zending met vier leeraars.

Alzo heeft de Heere het werk der Reformatie in Nederland in de 19de eeuw gezegend, dat op de laatste sinode der Geref. kerken afgevaardigden van Geref. kerken uit vier werelddelen konden begroet worden. Gode alleen daarvoor de ere!

S. O. L.

DE GESCHIEDENIS DER HOLLANDSE KERKEN

IN ZUID-AFRIKA,

IN TAFERELEN GESCHETST.

HOOFDSTUK 1.

DE KAAPSE GEMEENTE IN 1666 OF KERKPLANTING IN Z.-AFRIKA.

TAFELBERG EN TAFELBAAI.

Daar is Tafelberg, de oude reus. In zijn grootheid en hoogheid ziet hij laag neer op de dag der kleine dingen, daar onder aan zijn voet, waar eenmaal Kaapstad zal zijn.

Tafelberg ziet het fort de Goede Hoop ,,gans klein en de tuin daar rondom als vierkante beddingen. Hij ziet de zee al schuimend met de schepen heel klein daarin, stijf en onbewegelik in aanzien. Ja, Tafelberg is zó hoog, dat hij geen mensen in het fort of op het veld kan bekennen, maar wel op 't strand, om de wittigheid van het zand, en zij schijnen niet veel groter dan kraaien''. *)

Laat mij u zeggen, mede-wandelaar, dat de grond door ons betreden, reeds sedert 1652 toebehoort aan de Nederl. Oost Indiese Kompanjie. Namens haar werd hij in bezit genomen door de kommandeur Johan van Riebeeck. Hij was een man van grote wilskracht, die met al de ,,Afrikaanse plagen'' heeft moeten worstelen. Maar aan hem is het voornamelik te danken, dat de kleine volkplanting nu begint wortel te schieten.

De mensen, die gij hier ziet, zijn meest in dienst van de Oost Indiese Kompanjie. Deze kompanjie is een grote Hollandse handelsmaatschappij, gevormd om de schatten van Oost-Indië naar Nederland over te brengen en daarna op de Europeese markten te verkopen.

De kleine volkplanting aan Tafelbaai is de onmisbare

---

*) Aldus in zijn Journaal Heeck, die in 1655 Tafelberg beklom.

schakel om het rijke Oosten van Azië aan het beroemde Westen van Europa te verbinden. Want het zeepad naar Indië is lang en zwaar, en de scheepjes zijn klein. Zoals ge ze daar in de baai ziet, liggen ze uit te rusten. Straks zullen zij met voedsel en water voorzien, de reis her- en derwaarts hervatten.

DE GEREFORMEERDE GODSDIENST.

Maar het doel van deze mensen is niet alleen stoffelik. Janssen, die aan de Kaap enige maanden vertoefde en in 1649 de aandacht der Kompanjie op die plaats vestigde, zegt dit in zijn memorie. Hij hoopt dat door inbezitneming van het land — uit de Heidenen (Hottentotten) ,,als God almachtig deze goede zaak zegent, veel zielen zullen toegebracht worden tot de *Christelike Gereformeerde Religie en God.''*

Zelfs is dit hem ,,*het voortreffelikste,* tot grootmaking van Godes allerheiligste Naam en voortplanting van zijn Heilig Evangelie''.

En Johan van Riebeeck, de eerste kommandeur, vergeet de vrome wens van Janssen niet. Hij bidt in zijn eerste bekende gebed dat de ,,*Gereformeerde Christelike Leere''* onder de woeste mensen alhier moge voortgeplant worden.

Het zijn dus *Gereformeerde mensen,* die voormannen hier aan de Kaap. Hun godsdienst is staatsgodsdienst, en wordt door de Kompanjie in haar bezittingen beschermd en goed onderhouden.

Hoewel de *Roomse mensen,* de Portugezen, het eerst bekend waren met dit puntje van de wereld, heeft God het toch zo beschikt, dat de *Gereformeerde Leer* hier het eerst vaste voet kreeg.

Dit is een vingerwijzing Gods tot in verre geslachten

DE ZIEKENTROOSTERS.

Laat mij u nog even vertellen hoe het met de godsdienst gegaan is sedert 6 April 1652 tot op heden, 21 Maart 1666.

Vóordat de eerste ,,verblijf-predikant'' kwam, werden de diensten waargenomen door *ziekentroosters*. Zij moesten een preek voorlezen, de kranken vertroosten en schoolhouden. Predikaties werden gehouden en Sakramenten bediend door de predikanten, die af en toe op reis naar Indië en terug de Kaap bezochten.

De eerste ziekentrooster was *Willem Barentsz Wylant*; de tweede P. v. d. Stael en de derde E. Back. Omtrent deze laatste moet ik u vertellen, dat hij een dronkaard was en dat Van Riebeeck de verschijning van een komeet beschouwde als de duidelike vingerwijzing om spoedig van die man ontslagen te worden. Hij schrijft aan de goeverneur van Indië: ,,omdat ons God alreeds met zijn rechtvaardige straf over onze vuile en zondige daad nu wel twee maanden alle nachten achtereen door een ijselike ,,steertsterre'' aan de hemel is komen te dreigen. Daarom dan ook hoog nodig geacht hebben ons de gemelde onwaardige leeraar kwijt te maken en hem nevens zijn familie per dito jacht (schip) mede naar Batavia vertrekken te laten.''

De manier waarop Wylant godsdienst houdt is, dat zij alle avonden, wanneer het volk (de werkmensen) gegeten heeft, het avondgebed doen met een vers of twee drie te zingen, naar de gelegenheid des tijds. Zondags leest Wylant een predikatie voor, de ene Zondag een Evangelie-tekst, de andere Zondag een verklaring uit Ursinus of uit Lansbergius over de Heidelbergse Katechismus. Dan laat hij de jongens de Katechismus-vragen opzeggen en met een Schriftuurplaats of twee drie bewijzen. Het zou wel tweemaal des Zondags gedaan kunnen worden, maar omdat het volk de ganse week moest werken, zo vond de kommandeur het beter dat één- in plaats van tweemaal gelezen werd.

Gij ziet, de Heidelbergse Katechismus was van 't begin aan in hoge ere bij die oude mensen.

Nu is er echter een verblijf-predikant en wij gaan heden de dienst bijwonen. Hij is Johannes de Voocht, tijdelik aangesteld in de plaats van Ds. Johannes van Arckel, die

in 1665 hier kwam als eerste vaste leeraar, doch reeds in het begin van het volgende jaar overleed.

DE KERKPLEK.

Het is Zondag-namiddag 21 Maart 1666.

Voor ons ligt het oude fort. Daar zal de dienst gehouden worden, als naar gewoonte. Het fort is een vierkant, 250 Rijnland voeten lang en breed. De muren zijn van grond, onder 20 voet dik en boven 16 voet. Bovenaan, 12 voet hoog, is de borstwering. Rondom het gebouw ziet gij de sloot, waarin desnoods het water van de Vers-rivier kan geleid worden. Die toren dáár kijkt schaars boven de muren uit. Het is om vandaar uit te zien en te schieten, wanneer nodig. Binnenin ziet gij enige houten gebouwen. Dat zijn de woningen, barakken en stoorkamers.

De mensen komen vandaag goed op, zegt gij.

Ja zeker, en zo is het alle Zondagen.

De Gereformeerden zijn altijd mensen geweest, die graag naar de kerk gingen. Hier komt nog bij dat de onwilligen gedwongen worden. Wylant zegt ons, dat de werkmensen wel verplicht worden om de godsdienst bij te wonen. Niemand mag wegblijven, wat ook zijn godsdienstige gevoelens zijn, anders wordt hij door de kommandeur gestraft.

Dit moet ook wel, want andere godsdienstoefeningen mogen niet gehouden worden, en — er zijn vooral onder de soldaten ruwe mensen, die de teugel altijd moeten voelen.

DE KERKPLEK VAN BINNEN.

Laat ons nu binnen gaan, om eerst de kerk en daarna de mensen te beschouwen.

Wij treden de grote kamer van 's kommandeurs huis, in het oude fort, binnen. Het lijkt hier niet veel op 'n kerk. Het gebouw, dat als kerk zal gebruikt worden, is nog niet klaar. Deze zaal doet nog altijd daarvoor dienst. Die dingen aan de muren opgehangen, zijn de overwinningstekenen van de jacht; voornamelik vellen van leeuwen en luip-

aarden. Die dingen boven vensters en deuren zijn gepolijste hoornen van de grotere soort wilde bokken.

Daar, aan het andere einde van de zaal, staat altijd 'n opgestopte zebra, maar hij is nu ter wille van de dienst van zijn plaats verwijderd.

Toen *Zacharias Wagenaar,* Van Riebeeck's opvolger, in 1662, naar deze kolonie kwam, waren de vensters nog niet van glas. Men was tevreden met doek-ruiten. Nu is dit veranderd en de gemeente heeft licht genoeg om de oude druk te lezen.

DE GEMEENTE.

De gemeente, — hoe wordt zij genoemd?

Wel, eenvoudig de *Gereformeerde Kerk* of *Gemeente van de Kaap*. De moedergemeenten in Nederland heten de *Gereformeerde Kerken of Gemeenten,* met wie deze Kaapse Gemeente in kerkelik verband staat. Zij wordt geestelik verzorgd door de Klassis van Amsterdam.

Zij is Gereformeerd, omdat zij tot haar grondslag heeft de *Geloofsbelijdenis* der Nederlandse Kerken, de *Heidelbergse Katechismus* en de *Leerregels* van de Dordtse Sinode, 1618—19. Bestuurd wordt deze gemeente naar de *Dordtse Kerkenordening.*

De gemeente, — uit wie bestaat zij?

De man op het verheven gestoelte voor het platform, is de kommandeur Wagenaar; een man, niet van de kracht van Van Riebeeck, oud en ziekelik.

En die daar achter hem?

Het is de sekunde of tweede persoon, die op de kommandeur volgt in rang.

En naast hem?

De fiskaal of aanklager in strafzaken.

En verder?

O, dat zijn de andere Kompanjie-dienaren van minder rang.

En nog verder zitten de vrijburgers, mensen, die sedert 1657 vrijbrieven hebben gekregen om te gaan boeren bij

de Liesbeekrivier en het „Ronde Doorn Bosje" (nu Rondebosch). En die anderen, die niet gingen boeren, zijn traanbranders, timmerlieden en metselaars.

En die daar?

Dat zijn de krijgslieden, door de Kompanjie gehuurd, om hare bezittingen te beschermen. Zij behoren meest tot de Lutherse kerk, maar mogen, als zij onberispelik zijn, op goed getuigenis tot het Avondmaal worden toegelaten. Immers zo had de Kerkeraad besloten op 23 December 1665.

En die daar?

Dat zijn slaven en slavinnen. Hier bestaat nog geen onderscheid tussen mens en mens ter wille van de kleur. Een slavin, die zich laat dopen, noemt men hier een „eerbare jonge dochter" en wordt vrijgelaten. Huweliken met hen zijn wettig en komen wel eens voor. Ja, Van Riebeeck heeft zulke huweliken aanbevolen, tot versterking van de macht van de Kompanjie in het Oosten.

Bij deze gemeente werd ook door de Doop ingelijfd een Hottentot-vrouw, die de naam *Eva* ontving. Later is zij met de grote ontdekker, Pieter van Meerhof, getrouwd.

DE KERKERAAD.

Maar het is tijd — de dienst gaat beginnen.

Wie komt nu binnen met die toga vol lissen en knopen en borstkleed (onderbaatje), met mouwen er onder, korte broek, schoenen met gespen, brede bef en ronde hoed in de hand?

't Is Ds. Johannes de Voocht.

Hij neemt hier tijdelik de dienst waar in plaats van Ds. J. van Arckel, die in Januarie overleed.

De Klassis van Amsterdam heeft hem goedgekeurd en beroepen om op aanstelling van de Kompanjie dienst te doen op de schepen en in de Indiese bezittingen.

En die twee, achter hem?

De voorste is Abraham Schut, eerste ouderling van de Kaapse gemeente; de tweede Johan Reinierzen, de eerste

O Barmhertige Goedertieren Godt ende
Hemelsche Vader nademael het uwe goddelycke Mayt.
gerwfft heeft ons te beroepen over te beleyden de saecken
vande Generale vereenichde Nederlantse geoctroyeerde
oostindische compe. alhier aen Cabo de boa Esperance, ende
wij tot dien eynde met onsen bijhebbenden raedt in uwe
H. name vergadert syn omme met advijs van denselven
sodanige besluyten te maecken waermede den meesten
dienst vande opgemelte compe. gevoordert de justitie
gehanthaeft, ende onder dese wilde brutale menschen
(eenmaelijck) uwe ware gereformeerde christelycke leere metter
tyt mochte voortgeplant ende verbreyt worden tot uwes
H. naems loff ende eere, ende welstant onser Heeren
principalen waertoe wij sonder uwe genadige
hulpe 't alderminste niet vermogen. Soo bidden wij u
derhalven o aldergenadighste Vader, dat gy ons met
uwe vaderlycke wysheyt wilt bijstaen, ende in dese
onse vergaderinge presideren, ende onse herten soo
verlichten, dat alle quade passien, misverstanden
ende andere diergelycke gebreken van ons mogen geweert
blijven, ten eynde onse herten van alle menschelycke
affecten suyver, ende onse gemoederen soo gestelt syn, dat
wij in onse raedtslagen niet anders voornemen noch
besluyten, als 't geene mach strecken tot grootmaeckinge
des loffs van uwen alderheylighsten name, ende den
oprechten dienst van onse Heeren Meesters sonder eenigerleye
aensien op eygen baet off particulier profyt aen
te nemen, het welcke ons ende wij tot uytbreydinge
onser eeuwige dienste ende zaligheyt nodich sij, bidden
begeeren inde naeme uwes wel lieven Soons onses Heylants
ende Saligmakers Jesu Christi, die ons heeft leeren
bidden.

Onse Vader &ca.

Gebed van Van Riebeeck.

Johan Van Riebeeck.

Maria de Querelleri, echtgenote van Van Riebeeck.

diaken. Deze diaken lijkt ook heel voornaam, hoewel gij weten moet dat hij zijn naam niet kan tekenen en in het kerkeraadsboek net twee kruisjes heeft gemaakt

Doch de diaken heeft hier ook niet zo erg veel werk. Reeds zonden zij vroeger aan de klassis van Amsterdam 30 gulden en acht stuivers ten behoeve van de armen aldaar. En Reinierzen gaf laatst December, op last van de kerkeraad, 100 caroli guldens aan de predikant ,,om die in stilheid uit te delen aan de meest behoeftigen bij hem bekend.''

Daar hebt gij nu de gehele oude kerkeraad, ingesteld in 1665. Hij bestaat uit de predikant; uit een lid van de Raad van Politie (de regering), genaamd de kommissaris politiek; uit een diaken, gekozen uit een dubbeltal van namen, door de kerkeraad verschaft, en uit een ouderling, door de kerkeraad zelf benoemd. Zijn verkiezing echter, gelijk alles wat de kerkeraad verrichtte, moest eerst worden goedgekeurd door de regering.

DE DIENST.

De dienst is aangevangen.

Na het plechtig uitspreken van de zegengroet, zingt de gemeente, statig en langzaam, Ps. 134 : 2, 3.

Heft de handen in heiligheid
In zijn huis op met vlijtigheid
Om Hem te loven 't allen tijd
Prijst Hem met hart en mond verblijd.

U zal de Heer, die eeuwig leeft
Die hemel en aard' gemaakt heeft
Uit Sion met groot overvloed
Zegenen met allerlei goed.

Dat zijn klanken uit de oude berijming van Datheen, hoort gij 't wel?

En wordt hier niets anders gezongen?

18

Neen. Zoals ik reeds vroeger zeide, is de Dordtse Kerkenordening van 1619 de enige regel van die mensen in het bestuur hunner gemeenten. Alleen plaatselike omstandigheden, hier en in Indië, hebben enige veranderingen nodig gemaakt. Die veranderingen raken echter de grote beginsels niet.

Artikel 69 van die kerkenorde nu zegt, dat in de kerken alleen de 150 Psalmen zullen gezongen worden. Toen dan ook de Remonstranten in 1612 gezangen wilden invoeren, werden deze gebannen en alleen de weinige behouden, die achter in het Psalmboek te vinden zijn.

DE KATECHISMUS-PREDIKING.

De Heilige Schrift is gelezen, de gebeden gedaan, er is weer uit Datheen's Kerkboek gezongen en — de predikatie begint.

Waaruit leest hij daar voor?

Het is uit de Heidelbergse Katechismus. Hij zal hedenmiddag een Zondagsafdeling verklaren.

Geschiedt dit geregeld?

Ja, zeker, volgens diezelfde Kerkenorde moeten de predikanten in elke Zondag namiddagdienst een afdeling van die Katechismus behandelen. Het leerboek is zo ingericht, dat de gemeente in de tijd van één jaar heel de Gereformeerde waarheid weer horen kan.

Is men er zó op gesteld?

Zeker. Weet gij dan niet dat hunne vaderen voor die leer hebben geleden en ten dode daarvoor hebben gestreden? Zij hebben hunne kinderen bezworen die waarheid getrouw te blijven tot op de toekomst van Christus. Die kinderen hebben dan ook dadelik na hun aankomst in dit verre en onbekende deel van de wereld de banier der Gereformeerde belijdenis geplant.

Het is de Christelike Gereformeerde godsdienst, die in dat leerboek belichaamd is. Zie, hoe luisteren zij, al duurt de predikatie lang!

DE DOOPSBEDIENING.

Wat moet nu gebeuren?

Als het Woord is bediend, dan volgt het Sakrament, als bezegeling daarvan — deze middag de Heilige Doop.

Het Doopsformulier spreekt in krachtige geloofstaal, niet waar? Hoor, hoe het woord voor woord wordt voorgelezen.

Wie is dat?

Hebt gij hem niet eerder opgemerkt? Het is Ds. Philippus Baldeus. Hij kwam hier aan op de 6de dezer met het schip ,,Venenburch'' van Ceilon en is op pad naar het vaderland. Hij zal de Heilige Doop bedienen.

Doch laat mij u eerst iets vertellen.

'n Hele tijd lang was hier 'n grote kwestie onder de mensen. De vraag was of Heidense kinderen mogen gedoopt worden. De strijd liep dikwels zeer hoog.

Ds. Van Arckel doopte op raad van de kerken in Indië en van de Amsterdamse Klassis, slavenkinderen ,,als de meesters en eigenaars dezelve kwamen aanbieden, en daarvoor beloofden om die te onderwijzen in de Christelike religie''.

Men beriep zich ,,op het eksempel van de Patriarch Abraham, op wiens gelove allen, die van zijn huize waren, besneden wierden''.

De mensen aan de Kaap waren niet allen met deze regeling tevreden. Zij werden echter tot zwijgen gebracht door de goedwilligheid en vroomheid van de pas overleden eerste predikant, Ds. Van Arckel.

De slavenkinderen werden gedoopt. Hun schoolmeester werd gelast ,,hen Zondags naar de kerk achterna te volgen, de vragen van de Heidelbergse Katechismus of van het kort begrip tweemaal alle weken, Woensdags en Zaterdags, te doen beantwoorden.''

De grote Dordtse synode had echter anders besloten, nl. dat zulke kinderen eerst groot, en na eigen belijdenis, moesten worden gedoopt. En het is waarschijnlik aan dit dit besluit dat Ds. Baldeus nu denkt.

Doch zie, daar wordt hem een kind gebracht, geboren uit „Christelike Duytsche ouderen", dat hij „in behoorlike vorm met de besprenging des waters de H. Doop laat genieten". Daarna een „zeker Comps. slavenkind" — maar nu weigert hij „in volle kerkelike vergadering" de H. Doop en wijst het slavenkind „versmadelikerwijs" van zich.

De predikant had geen ouderling of diaken geraadpleegd, hoewel hij weten kon dat zulk een kind zou gedoopt worden!

Een vuurhoutje is in het kruit geworpen. Kijk, wat een beroering in de kleine gemeente!

Plotseling eindigt de dienst. *)

[Bronnen: Theal, *History* 1486—1691, p. 1—179. Spoelstra, *Bouwstoffen* I p. 1—31, II p. 7—11, 256. Faure, *Tweede Eeuwfeest*, p. 10—13, 37—39. Godee Molsbergen, *Geschiedenis Z. A.* p. 25—40. Dreyer, *Historisch Album*, I p. 1—5. De Wet, *Beknopte Geschiedenis Ned. Herv. Kerk*, p. 1—16.]

HOOFDSTUK 2.

DE DRAKENSTEINSE (PAARLSE) GEMEENTE, OF DE HUGENOTEN IN ZUID-AFRIKA.

DE HUGENOTEN.

Vóor ons ligt een schone vallei, overdekt met heerlik groen gras en vele vriendelike veldbloemen. Aan drie kanten rijzen trotse bergen omhoog, waaronder Paarlberg, en aan zijn voet stroomt de heldere Bergrivier.

Het is de vlakte die in Oktober 1687 voor kolonisatie werd opengesteld en naar een hoog ambtenaar van de Kom-

*) Op de volgende Zondag werd op order van de Raad het bedoelde kind gedoopt. In 1679 schreef echter de Klassis, dat men zich houden moest aan het Dordtse besluit.

panjie, H. A. van Rheede tot Drakenstein, met de naam Drakenstein benoemd.

Nu ziet gij hier huisjes, met muren van klei, het dak van riet; tal van tuinen, wingerden en landerijen. Hier wonen nu, door de vruchtbaarheid der aarde gezegend, en in vredige afgeslotenheid, Hollandse vrijburgers, maar meest — Franse Hugenoten — vluchtelingen.

Gij vraagt wat deze Hugenoten genoodzaakt heeft hun vaderland te verlaten?

Het is een lange en droevige geschiedenis.

De rechten van godsdienst, door Hendrik IV bij het Edikt van Nantes (1589) verleend aan Frankrijk's Protestanten werden door de strenge Katholiek Lodewijk XIV in 1685 weer teruggenomen en — de Hugenoten moesten vluchten.

Velen werden gegrepen, terwijl zij zich haastten om des geloofs en des levens wille, vooral ouden van dagen, vrouwen en kinderen. Zij eindigden hun leven als martelaren of als gevangenen in duistere gevangenissen. Velen echter vonden een veilige schuilplaats, o.a. in Nederland, de „grote ark'' van de benauwden.

In Holland troffen zij geloofsgenoten aan; want ook de Hugenoten waren Gereformeerd in hun godsdienst. Daar konden zij, wegens toenemende bloei van de handel, door vlijtige arbeid voorzien in de behoefte van persoon en gezin.

En toen de Kompanjie aan de Kaap naar goede kolonisten zocht, was een tamelik groot aantal gereed naar Zuid-Afrika te vertrekken, om zich daar toe te leggen op de wijnbouw en olijventeelt. Dit was in 1688.

Een van de hoofdvoorwaarden was, dat een eigen predikant zou medegaan. Vooral om de zuivere godsdienst was het hun bij vlucht en verhuizing te doen. Daartoe werd aangewezen Pierre Simond, de waardige en besliste eerste leeraar van deze Drakensteinse gemeente.

DE HUGENOTEN IN ZUID-AFRIKA.

Wij gaan heden naar hun kerk. *Hun* kerk, zeggen wij,

want hier wonen zij bijna allemaal en hun getal bedraagt wel twee-derde van de gemeente.

Doch ik moet u op weg daarheen nog wat meer verhalen.

Kort na de aankomst der Hugenoten waren de diensten zo geregeld, dat Ds. Simond „wisselinks de ene Zondag aan Stellenbosch en de andere aan Drakenstein zal prediken, ‚guns' in de kerk, hier in 't best gelegen en bekwaamste vrijmanshuis". De ziekentrooster Mankadan moest een Hollandse preek lezen te Stellenbosch als de leeraar te Drakenstein was, en te Drakenstein als de leeraar te Stellenbosch was.

De Hugenoten waren hiermee niet tevreden, want zij dachten met hun eigen predikant ook een eigen gemeente te zullen hebben. Nu waren zij slechts een takgemeente of zelfstandige wijk van Stellenbosch.

Zo bleef het vooreerst.

Men vroeg ook om een school en „Domine" Paul Roux werd als „voorlezer en schoolmeester in de Franse taal" aangesteld.

In 1691 werd Pierre Simond verplaatst naar Drakenstein. Hij trad op in de voorkamer van een boerenhuis, somtijds in een schuur.

Gezorgd werd ook voor de Hollandse afdeling der gemeente aldaar. Jacobus de Groot ging in 1700 als ziekentrooster en schoolmeester daarheen.

Eindelik vertrok Simond naar Europa en werd opgevolgd door Henricus Beck, die Frans kende, maar niet om in die taal te prediken (zo werd bevolen), maar om de bejaarde koloniers, welke de Hollandse taal niet kennen, door bezoeken, vermaningen en vertroostingen te kunnen dienen. Op die wijze moest de Franse taal mettertijd gedood worden. Daarom moesten de scholen slechts dienen om de jeugd de Hollandse taal te laten leren lezen en schrijven. Alleen Paul Roux mocht nog in het Frans een preek lezen.

Dit wekte ook ontevredenheid. Men beklaagde zich bij

de overheid en verzocht, dat de predikant Beck zou toegelaten worden éens in de veertien dagen in 't Frans te preken. Vóordat dit echter verkregen werd, werd Beck als opvolger van predikant Van Loon te Stellenbosch aangesteld.

De volgende predikant van Drakenstein was F. le Boucq. Doch toen deze aldaar geen kerk of school of woonhuis voor predikant of krankenbezoeker vond, vertrok hij naar Kaapstad en geraakte daar in moeilikheden.

Nu, in 1720, is P. van Aken hier predikant. De nieuwe kerk is klaar en hij zal heden daarin de dienst houden.

HUN KERKGEBOUW.

Voor ons staat het kerkgebouw, ,,een zeskante van 80 voet lang en 40 breed, waarvan de plattegrond ontworpen is door de baas-metselaar Huspot''.

Dat stuk grond, waarop gij de kerk ziet staan, werd gemeten door landmeter Cochius en is groot 5 morgen en 150 kwadraat roeden, strekkende noordwaarts naar Drakenstein's pastorie, oostwaarts naar de Bergrivier, zuidwaarts naar David Zenekal en westwaarts naar het wagenpad.

Het kerkhof daaromheen is groot 35 roeden in vierkant, de kerk in het midden overlangs noord- en zuidwaarts staande.

Bij het bouwen vond iets koddigs plaats.

Zestien slaven van de heer De Mijer, die stenen vormden voor de kerkbouw, kwamen bij de kerkeraad klagen over het ,,gedurig slaan'' van de baas-metselaar. Zij werden tevreden gesteld, doch kwamen andermal binnen om te vertellen dat de metselaar, hen bij het predikantshuis vindende, opnieuw zonder onderscheid daarop los sloeg.

,,Waarop de predikant naar buiten gaande, en van de kerkeraad gevolgd zijnde, hem metselaar met verboden zulks heeft trachten te beletten. Doch te vergeefs, zodat de predikant, tot voorkominge van meerder slagen, zich tussen de metselaar en een jonge gesteld heeft. Doch wederom

tevergeefs, dewijl de metselaar met een opgeheven jambok op hen aankwam, zodat hij predikant genoodzaakt was hem met een kinnebakslag terug te drijven; waarop hij metselaar onze predikant om hem te slaan heeft aangegrepen; hetwelk de kerkeraad vernemende, plichtshalve zijn predikant niet alleen heeft ontzet (verlost), maar hem ook met enige rotting- en sjambokslagen heeft begroet, waarop hij metselaar de kerkeraad zijn aangenomen metselwerk heeft ontzegd; hetgeen gaarne werd aangenomen."

Het is nog vroeg, maar de koster staat er al. Hij werkt volgens een ,,Reglement", door de kerkeraad opgesteld. ,,Hij moet zorgen dat de kerk in de zomertijd om 8 uur en in de regentijd een half uur later open is. Tot de predikant op de stoel is, moet hij zich aan de ingang der kerk blijven om fatsoenlike lieden, biezonder de vreemdelingen, een ordentelike zitplaats aan te wijzen."

De diensten zijn nu zo geregeld, dat de Hollandse om 9 uur begint en daarna de Franse leeskerk, ,,al ware het ook voor een of twee mensen".

De mensen kunnen trots zijn op dit gebouw, niet waar? Niet zo lang geleden vergaderden zij nog in ,,een zeer bouwvallige hutte", en daarna in ,,het oude huis van hun predikant." Aan de eerste kerkgangers kunt gij dan ook bemerken, dat het nieuwe gebouw voor hen zijn nieuwigheid nog niet heeft verloren. Zij komen vroeg om het geheel nog eens goed in ogenschouw te nemen!

Het heeft dan ook geld gekost, zo'n kerk! En wat 'n moeite om dat bijeen te krijgen. De kerkeraad had hoofdbrekens genoeg en verschillende bezoeken aan de Kaap waren ervoor nodig. Men oordeelde dat de gemeente ,,tot verrightinge van soo een werk nootsakelijk met penningen most bijgesprongen worden."

£208.6.8 kwam uit een vermaking van Henning Huising; £314.8.6 was een gift voor liefdadige doeleinden door de vloot van Goeverneur-Generaal Van Hoorn in Kaapstad achtergelaten; £698.12.2 werd geleend door de ,,rijke Caap-

sche Kerke" en £715.12.6 werd verkregen uit een speciale kollekte en uit de penningen der armen.

DE KERK VAN BINNEN.

Laat ons ingaan om de Avondmaalsviering bij te wonen.

Deze vindt plaats op de eerste Zondag van Januarie, April, Julie en Oktober. Andere feestdagen heeft men niet, omdat deze gemeente ,,wel seven uuren verspreit" woont en men alle moeite neemt om de Dag des Heeren ,,ordentelijk" te houden. De ,,huysbesoekinge" wordt tweemaal in het jaar ,,overeenkomende het seisoen" waargenomen.

Gister hield de predikant de proefpredikatie en heden zal er tweemaal dienst zijn, omdat het Avondmaalsdag is.

De opkomst is zeer goed, en dit is hier gewoonte. Het is een *Hugenoten*-gemeente, die ,,hun ijver en liefde tot de openbare godsdienst en katechisatie doet blijken."

Hoe netjes en schoon ziet alles er uit! De koster heeft volgens zijn Reglement de kerk vóor de Avondmaalsviering ,,ter degen schoongemaakt" en op de grondvloer schoon zand gestrooid, wat hij iedere Zaterdag doen moet.

Daar ziet gij dadelik de eenvoudige preekstoel. Even daarvoren is, nu gesloten, het graf ten dienste van al de Drakensteinse predikanten en hun families. Het is een dubbel graf, 6 voet breed en 7 lang, behoorlik uitgemetseld.

Rondom u zijn stoelen en banken. De banken zijn voor de mannen; — laat ons daar gaan zitten —; de stoelen voor de vrouwen. Zij zitten nog naar rang: in de eerste rij de regerende kerkeraads- en heemraads-vrouwen, in de tweede en derde rij de vrouwen der ,,afgegane" kerkeraadsleden, in de vierde de oude vrouwen en die van enig aanzien. De andere stoelen heeft de koster geplaatst naar de tijd, dat zij in de kerk gebracht zijn.

Ieder is gehouden de stoel te merken en voor de plaatsing daarvan aan de koster jaarliks een rijksdaalder te geven. Daarvan gaat de helft voor kerkreparatie en de andere helft ,,voor kosters moeite."

In die orde zitten ook de mannen.

DE KERKERAAD.

De kerkeraad is nog niet ingekomen. Hij is vergaderd in een kamer, daartoe afgezonderd in het nieuwe huis van de koster. Een konsistorie heeft men nog niet kunnen bekostigen.

In 1690 werd toegestaan voor deze gemeente ,,ouderlingen en diaconen te vinden, wezende beide de Hollandse en Franse taal verstaande; deze voor de aanstelling aan de Commandeur voor te dragen; dat wijders de Commandeur twee Politieke Kommissarissen in de kerkeraad zitting doe nemen''.

Op elke eerste Zondag van de maand, Avondmaalsdag uitgezonderd, houdt men ,,kerkenraatsche wijze'' vergadering. Als een lid dan niet verschijnt, zonder wettig ekskuus, wordt hij met een halve rijksdaalder ten voordele van de ,,armebusch'' beboet.

Hierover had men enige jaren geleden een hele kwestie in de kerkeraad. ,,Broeder Hugot zeide die boeten te zullen geven, indien men hem uit Gods Woord bewijzen kon, dat hij die, wegblijvende, verschuldigd was. De predikant oordeelde dat Gods Woord — (en wel waar men wist, dat er van zulke zaken daarin geen gewag gemaakt wordt) — met zulk een zeggen zeer misbruikt was.

,,Broeder Jourdaan, die zich tot het geven van een boete vrijwillig had onderworpen, zeide die boete tegen zijn gemoed gegeven te hebben; doch dat hij dat geld al weer terug had, daar hij het Zondags de armen van zijn gewone aalmoes had afgekort.

,,Dit zeggen, door de predikant als iets gruweliks aangemerkt, werd ter kennis van allen gelegd. Doch de zaak bleef onafgedaan.''

Gelijk te Kaapstad, zo wordt ook in deze derde oudste gemeente (Stellenbosch is de tweede) de Dordtse Kerkenordening door de kerkeraad op zichzelf en op de gemeente strengelik toegepast.

Dit blijkt daaruit, dat men de onderlinge censuur oefent, wanneer ieder kerkeraadslid op de beurt buiten staan moet; dat men 8 dagen vóor ieder Avondmaal samen komt, om over de gehele gemeente censura morum te houden; dat men een afgetreden kerkeraadslid niet spoedig als zodanig herkiest; dat men de onderwijzers aangaande hun godsdienstige gevoelens onderzoekt, en uit zoveel meer.

Dat de Drie Formulieren van Enigheid met de Dordtse Liturgie ook hier de grondslag van leer en dienst zijn, en dat wij hier voor ons hebben de *Gereformeerde* Kerk of gemeente van Drakenstein, — zal u duidelik worden uit heel de verrichting, die nu begint.

DE DIENST.

De grootste kerkdeur wordt door de koster gesloten, ten einde te verhinderen, dat sommigen der gemeente, die van het in- en uitlopen een gewoonte maken, de aanbidders in hun aandacht zullen storen.

In de voorste rijen banken en stoelen ziet gij de kwarto Bijbels en Psalmboeken van Datheen gereed liggen. Velen daarvan zijn door de kerkeraad besteld, samen met Schetsen van D'Outrein en Oostrums over de Heidelbergse Katechismus. Dit is de geestelike kost, waarmede deze gemeente zich voedt.

De predikant bestijgt de stoel, de voorlezer neemt zijn plaats in en het Psalmgezang der gemeente wordt gehoord :

Als een hert gejaagd, o Heere,
Dat versche wateren begeert,
Alzoo dorst mijn ziel ook zeere
Naar U mijn God hoog geëerd,
En spreekt bij haar met geklag :
O, Heer ! Wanneer komt die dag,
Dat ik toch bij U zal wezen,
En zien Uw aanschijn geprezen ?

(Ps. 42 : 1.)

Na de lezing van de Wet en de Heilige Schrift en na de voorafspraak, gaan de zakjes rond ten behoeve van de armen en van de kerk.

Gij moet echter weten, dat dit niet alles is wat voor de armen gegeven wordt. In het huis van de predikant hangt een bus, waarin hij naar het vermogen der mensen penningen vergadert voor de armen van degenen ,,die kinderen willen laten dopen, of die een brief om te trouwen halen, of die lidmaat der kerk willen worden."

De preek duurt lang, is ernstig en het woord van vermaan schijnt diepe indruk op de hoorders te maken.

Hierna horen wij de lezing aan van het overoude schone Avondmaalsformulier.

De tafel staat gereed.

Die is betaald uit het boetegeld van de kerkeraadsleden !

De gasten nemen op de vriendelike uitnodiging plaats en de predikant wordt in de bediening niet meer als vroeger door de koster, maar door de diakenen geholpen.

Het Avondmaalservies van zilver, dat gij daar in gebruik ziet, is nog maar pas verkregen uit een vrije kollekte in de gemeente, waarvoor de predikant zich heeft ingespannen.

Vroeger moest men zich hier behelpen met ,,bierglazen en een spoelkom". Nu is alles van zilver : een broodschotel, twee bekkens, twee bekers en twee kleine schoteltjes, kostende 370 gulden en 11 stuivers.

Doch — de dienst is geëindigd.

Wij scheiden van elkaar, in de hoop mijnerzijds, dat het bezoek aan de Drakensteinse kerk u niet onvruchtbaar is geweest.

[Bronnen : Theal, *History* 1691—1795, p. 24—26, 82 ; 1486—1691 p. 332—355 ; Spoelstra, *Bouwstoffen* II, 1—38, 426—440, 599—604 ; I p. 1—145 ; *Geschiedenis van ons Land* p. 179—189. Changuion, *Gesch. der Fr. Protest. Vlugtelingen*, p. 179—182 ; Theal, *Cronicles of Cape Commanders*, p. 276—292.]

HOOFDSTUK 3.

KERK EN SCHOOL TE STELLENBOSCH IN 1794, OF HET KERKELIK LEVEN IN DE 18E EEUW.

Wij bezoeken Stellenbosch, het dorp dat zijn ontstaan dankt aan de Kommandeur Simon van der Stel en naar hem genoemd is. Het dorp is al meer dan honderd jaar oud aan het einde van de 18e eeuw. Straks zal de zon van de O.-I. Kompanjie in Zuid-Afrika ondergaan. Dan gaat ook de zon van de Gereformeerde Kerk onder. Mocht het zijn om weer met groter glans en heerlikheid op te gaan!

Doch wij gaan eerst terug in de geschiedenis, om te vernemen hoe alles in die 18e eeuw daar te Stellenbosch geworden is.

HET BEGIN.

De eerste dienst werd gehouden op 13 Oktober 1686. Daarvan wordt ons het volgende verhaald:

,,De Ed. Heer Kommandeur begaf zich ten huize van een zeker vrijburger te Stellenbosch. Hij hoorde aldaar de *eerste predikatie,* welke door de Eerw. *Joh. Overnay* (van Kaapstad), onder een tamelike toeloop van mensen tot een inleiding gedaan werd. Hij legde uit de woorden des profeten Esaia, hd. 52 : 7, werdende toenmaals mede door dezelve in den name Christi gedoopt 3 kinderen aldaar geboren.''

In Jan. 1687 werd de eerste kerkeraad aangesteld, bestaande uit één ouderling en één diaken en Ds. Overnay kwam daar alle 3 maanden om de diensten waar te nemen. Tussen-in las de ziekentrooster Mankadan een preek voor. In datzelfde jaar verrees het kerkgebouw. De eerste vaste predikant was Hercules van Loon, die in 1700 daar aankwam en reeds in 1704 zelfmoord pleegde.

DE TUCHT.

Denk niet dat die eerste gemeenten aan de Kaap uit heiligen en engelen bestonden. Openbare zondaren waren er toen net zo goed als nu. Wat echter aangenaam aandoet, is dat ik kan bevestigen, dat de tucht in de gemeente des Heeren gehandhaafd werd. Dit blijkt wel uit het geval van Stellenbosch. Hoor eens wat er in de oude kerkeraadsboeken te vinden is:

,,Besloten dat Anna Holst haar dronkenschap zou scherpelik voorgehouden worden, met bedreiging dat, indien volhard, haar te suspenderen en 't Avondmaal te ontzeggen''. In diezelfde vergadering van 27 Sept. 1700 kwamen nog de volgende gevallen voor: ,,Arriantze Jans, over dronkenschap zou worden berispt. Wemmer Pasman en Cornelia Cempenaar voor de laatste maal ernstig zouden worden aangesproken over hun dronkenschap. Jan Swart en zijn huisvrouw Grietje Claesze Koen, over kwaad huishouden en dronkenschap gesuspendeerd tot zij beterschap tonen.''

Uit deze besluiten blijkt wel, dat de gemeente woont in een omgeving, waar de perskuipen overlopen van most!

Zelfs een openbare verzoening is hier nog in gebruik. Uit het jaar 1714 deel ik u het volgende geval mede:

Naar aanleiding van een gesprek van ouderl. Derk Coetzé met andere leden voor de kerk, in welk gesprek zij naar elkanders welstand vroegen, had de voorlezer Jan Mahieu, na de voorlezing van Gods Woord, gezegd: ,,'t Is God geklaagd, dat men van de kerk een klapschool (schenderplek) maakt.''

Daarover verontwaardigd, hadden ouderl. Coetzé en oud-ouderl. P. van der Bijl zich meer dan een jaar lang aan de ,,publieke kerk'' onttrokken. Mahieu moest daarom openbaar in de gemeente het volgende aflezen:

,,De Christelike gemeente werd op heden voorgedragen, dat verleden jaar, op 9 Julie, sijnde de dag als wanneer des Heeren hoogwaardig Avondmaal moest gehouden worden,

dat ik, na 't lezen van enige kapittelen uit Gods H. Woord, naar mijn beste gedenken in deze kerk voor de gemeente gezegd hebbe: ,,'t Is God geklaagd, dat er buiten de kerk zodanig gepraat werd, alsof er een klapschool gehouden werd." ,,Zo betuige ik voor de gehele gemeente, dat zulks niet is geschied om enige persoon of personen daardoor te schaden. En dat indien er iemand, hetzij ouderling of enig lid der gemeente, daardoor mocht menen geraakt te zijn, dat 't zelve mij uit de grond des harten leed zij."

Zo was de praatduivel er altijd, ook al zocht men hem niet altijd bij de rechte personen en gelegenheden.

HOE DE NIEUWE KERK GEBOUWD WERD.

Het oude kerkgebouw brandde af, en bijna het gehele dorp, op drie huizen na. Eerst in 1722 kon men de nieuwe kerk ,,door preken inwijen", zonder zolder, vloer, orgel of konsistoriekamer. De ,,eerste steen" werd gelegd door Heemraad P. v. d. Bijl, als vertegenwoordiger van de Goeverneur. In de lange tussentijd hield men dienst ,,eerstelijk ten huize van de predikant Bek (Van Loon's opvolger), en kort daarop in een pershuis (wijnkelder), toebehorende aan de Heemraad Jan Botma."

Om de nieuwe kerk betaald te krijgen, moest er nu en dan ,,Caabwaarts" gereisd worden, om van de kerk aldaar geld te verkrijgen. Het armenfonds kwam er ook bij te pas, en dan nog 'n speciale kollekte. Wij lezen toch in de kerkeraadsnotulen, dat voor het Oktober-Nachtmaal (1720) ,,de omrijding van predikant en ouderlingen zal gedaan worden, zowel tot nodiging der lidmaten (tot het Avondmaal) als om de ingezetenen, die nog niets tot de opbouw van de kerk beloofd hebben te geven, te verzoeken tot milde giften."

Eindelik lezen we ook nog van een loterij. Op 2 Febr. 1722 zou ,,de predikant verlof vragen aan de regering om een loterij voor de kerk te mogen houden"! 6 Julie d.a.v. werd ,,de loterij uitgesteld tot Oktober, omdat de loten nog lang niet verkocht zijn." Het mooiste van alles is nog dit,

dat op 23 Febr. 1723 besloten werd dat ,,de heer Schepers voor de grote moeite en zorg, die hij aanwendt in het kollekteren en besturen van de loterij, uit erkentenis en tot geheugenis vereerd wordt met een graf in de kerk, van welk eigendom aan Zijned. de erfbrief zal ter hand gesteld worden."

Ook in deze kerk is de koster een interessante persoon. Daarom heeft men voor hem een Reglement opgesteld.

Aangaande zijn ,,profijten" staat het volgende bepaald : ,,Hij ontvangt een rijksdaalder voor 't bedienen van een kind bij de doop en 't schrijven van een doopbriefje. Doch voor 't schrijven en aanbieden van een dankzegging voor een kraamvrouw twee schellingen. Voor 't aanspreken en nodigen ter begraving van afgestorvenen, en verder het bedienen van 't sterfhuis, zal hij genieten vijf rijksdaalders. Indien 't sterfhuis begeert, dat hij met lamfer en handschoenen verschijnt, zo zal hij die mogen eisen, of anders aanbieden om zich behoorlik daarvan te voorzien, waarvoor hij alsdan (?) rijksd. zal genieten. Alsmede een rijksd. voor 't kuilen van een slavenlijk op 't slavenkerkhof."

ANDERE BIEZONDERHEDEN.

Als de predikant afwezig was, moest de voorlezer voorgaan in *de leeskerk*. 9 Mei 1726 beloofden de tegenwoordig zijnde kerkeraadsleden om die dienst niet te verzuimen, als het namelik ,,bekwaam (goed) weder" was. Dit geschiedde, opdat de godsdienst ,,niet mocht in verval en verachting komen". Men gelastte meteen de voorlezer ,,om een stichtelike stoffe te kiezen, en zichzelf te bekwamen, om die zonder aanstoot of ergernis, vaardig en Godbetamelik te kunnen voorlezen."

In 1733 werd besloten dat de voorlezer, Anthonie Faure, gedurende de bediening van het Avondmaal ,,enige hoofdstukken uit Gods Woord, ter gelegenheid dienende," zoude voorlezen. Dit was dus geheel overeenkomstig hetgeen in het formulier bepaald staat.

In 1747 werd ook een *Dank-, Vast- en Bededag* gehou-

De Grote Kerk te Kaapstad, geopend 6 Jan. 1704.

De Grote Kerk van binnen (1704).

den, door de Goeverneur en de Politieke Raad voor al de kerken der volkplanting uitgeschreven. Dit was toen reeds een oud gebruik. Immers in 1656 (vier jaar na de aankomst van Van Riebeeck) werd al zulk een dag bepaald, ,,omdat God de Heere tegenwoordig ons dapper is bezoekende met ziekte en krankheden onder het volk."

Ook wilde Van Riebeeek, dat de 6de April, dag van zijn aankomst in Tafelbaai, als een dankdag zou worden gevierd, ook door het nageslacht. Dat deze dagen echter verwaarloosd werden, is een bewijs dat Godsdienstzin verflauwde en wereldsgezindheid toenam.

De godsdienstige toestand der gemeente vindt gij in de volgende woorden u voorgetekend. Dat dit ook wel min of meer de toestand was in de andere gemeenten gedurende die tijd, laat zich gemakkelik denken.

Aangaande het jaar 1759 staat vermeld : ,,De gemeente bevindt zieh nog in een gewenste vrede, liefde en eendracht. En ofschoon het zaad van Gods heilig Woord ook hier valt op steenachtige plaatsen, zodat men helaas ! te veel op rotsen ploegen moet, zo valt het eehter ook in goede aarde neder, in nederige en verbrijzelde harten, die plaats geven voor vermaningen, bestraffingen en bestieringen."

In 1769 zag het er minder rooskleurig uit. Wij lezen dit : ,,Wij moeten tot deze droefheid melden, dat deze gemeente, die in vorige dagen heeft uitgeblonken in het vlijtig bijwonen van de openbare godsdienst, thans van jaar tot jaar daarin zeer aehteruit gaat. Er heerst onder ons een algemeen verzuim van de middelen der genade en wel een licht aehten biezonder van de zo nuttige en hoog noodzakelike kateehetiese leerredenen."

Schoon klinkt nog dat woord ,,genademiddelen" (Woord en sakrament) en sehoner is het op te merken, dat *dáárin* de kracht en het leven der gemeente gezocht wordt. Maar hoe jammer, dat toen reeds waargenomen werd de verwaarlozing van de katechismus-preken !

In 1779, dus 10 jaar later, was de toestand heel wat verbeterd. Men rapporteerde dit : ,,Het Evangelie der zalig-

heid wordt niet tevergeefs verkondigd. De lust tot de onderlinge bijeenkomsten neemt meer en meer toe. Er zijn ook degenen, die door hun gedrag tonen te zijn niet alleen hoorders, maar ook daders des Woords."

Zo ging het op en neer met de geestelike welvaart van die gemeente.

DE SCHOOL.

In 1683, dus nog vóor de stichting der gemeente, kreeg Stellenbosch zijn eerste school. De Raad van Politie in Kaapstad zond metselaars en timmerlieden op kosten van de Kompanjie om een woonhuis voor de onderwijzer te bouwen, met een grote zaal daarin, die als schoolkamer bedoeld was. De spijkers werden kosteloos verschaft, terwijl de ingezetenen voor het materiaal moesten zorgen. De eerste onderwijzer was Sijbrand Mankadan. Als de Goeverneur Van der Stel verjaarde, gewoonlik te Stellenbosch, maakten de schoolkinderen een optocht naar zijn verblijfplaats, met dominee Mankadan aan het hoofd. De jongens boven 9 jaar werden elke Zaterdag gedrild en namen deel aan de parade ter ere van de Kommandeur.

Het onderwijs omvatte niet veel meer dan lezen, schrijven en een weinig rekenen. Hoofdzaak was het godsdienstonderwijs. Wie bekwaam was om in de „aanneming" door te komen, werd als volleerd beschouwd. Daarvoor was nodig het lezen in de Bijbel en het opzeggen van de Heidelbergse Katechismus. De zangwijzen der Psalmen werden ook beoefend. Met Kerstfeest was er prijsuitdeling op rekening van de Kompanjie. De drie leerlingen, die het meest gevorderd waren en zich het best gedragen hadden, ontvingen een prijs ter waarde van 4/-. De volgende drie prijzen ter waarde van 2/- en de anderen ontvangen 1/- in geld. De kommandeur voegde er bij een koek voor ieder kind, de grootte waarvan afhing van de verdienste van het kind! Mij dunkt, de kinderen die 1/- in kontant ontvingen, waren heel wat gelukkiger dan de 6 prijswinners.

Dominee Mankadan was ook nog ziekentrooster en voor-

lezer en distrikts-sekretaris. Voor dit alles ontving hij een salaris van 50/- per maand. Maar dan had hij een vrije woning en een grote tuin.

Ge ziet dus hoe kerk en staat samenwerkten om de school een *christelike* te doen zijn. En hoe het onderwijs voor *boeren-kinderen* geschikt gemaakt werd.

Het was soms wel een groot gesukkel bekwame onderwijzers te vinden. Bij gebrek aan een onderwijzer, behielp men zich met een ,,substituut schoolmeester", maar dan liepen wel eens al de kinderen weg! Dan moest b.v. Abraham Faure (1758) vernemen of laten vernemen ,,bij gelegenheid van de aankomende schepen, of daarop geen persoon tot het houden van de school bekwaam, gevonden werd."

Moeite had men ook wel met die leeraars der jeugd. Zo omhelsde b.v. in 1769 de schoolmeester van de heemraad J. B. Hofman, genaamd N. N. de Beer, ,,zeer schadelike gevoelens, waardoor de goddelikheid der H. Schrift werd ondermijnd". ,,Zo lasterde hij twee voorname Godknechten, verklarende, o gruwel! Mozes voor een moordenaar en David voor een goudief en struikrover. Ook verklaarde hij Mozes en de profeten niet te geloven, oordelende dat er tans stichteliker geschriften uitkwamen dan die."

De predikant gaf daarvan kennis aan de Goeverneur, ,,overmits men door geen kerkelike censuur iets op de schoolmeester vermocht, opdat dit godonterend schepsel straffe waardig zijn verdiensten mocht ontvangen." De Beer werd terstond uit het land verbannen.

Gevolg van dit voorval was dat besloten werd door de regering, ,,dat geen particuliere schoolmeesters ten platten lande zouden gegeven worden uit de dienaren der Ed. Kompanjie, tenzij dezelve alvorens door de Kaapse kerkeraad zouden geëksamineerd en bekwaam bevonden zijn."

DS. BORCHERDS.

Laat ons nu eens Stellenbosch bezoeken aan het einde der 18e eeuw. Ds. Meent Borcherds is er predikant. Hij werd in 1762 te Jemgum in Oost-Friesland geboren, vol-

tooide zijn studie te Groningen en kwam in 1785 naar Zuid-Afrika. Het volgende jaar werd hij van Kaapstad naar hier verplaatst.

Zijn salaris is 1000 rijksdaalders (£75) per jaar. Dit bleek voor het onderhoud van zijn huisgezin onvoldoende te zijn. Daarom kocht hij een stuk grond en bewerkte dat in zijn vrije uren. Op een gedeelte daarvan bouwde hij een huis en noemde het ,,La Gratitude", als een bewijs, dat alles wat hij bezat, verschuldigd was aan de goedheid des Heeren.

Ds. Borcherds is een geleerd man; daarbij een groot bewonderaar van de natuur, inzonderheid van de sterrenhemel. Als gij hem op een mooie avond bezoekt, vindt ge hem in het zomerhuisje, of bij de schone, heldere stroom achter zijn woning. Als jong en oud zijn raad komt vragen, spreekt hij liefelik en op het doel af. Kerkelik is hij konservatief, dat is, hij houdt nog vast aan sommige oude gebruiken.

Maar — het zal niet veel meer baten voor het oude te pleiten, in hoe geringe mate ook. Een nieuwe tijd is in aantocht. De voortekens wijzen alle daarheen. En dan, er is aan het einde van de 18e eeuw zowel in Holland als hier zùlk een dodigheid op kerkelik en geestelik gebied, dat niet veel tegenstand verwacht kan worden tegen de stroom van nieuwe denkbeelden.

Ds. Borcherds heeft in zijn gemeente moeite gekregen met de ,,huisdoop." Deze doop buiten de openbare eredienst werd toegestaan ,,als bedoelende niets anders dan verlegene ingezetenen te helpen, wier oogmerk geweest was om de godsdienst bij te wonen, doch welke door tegenspoeden van een langdurige reis verhinderd werden." Van zulke ouders werd soms meer dan één kind uit dezelfde familie tegelijkertijd in de pastorie gedoopt.

Nu maken ook nabij-wonenden van die huisdoop gebruik. En daar de ,,ongodsdienstigheid helaas! meer dan al te gewoon is in deze dagen", zo wordt door de kerkeraad besloten, voortaan alleen bij de openbare eredienst te dopen.

HET TROUWEN.

Om in die dagen getrouwd te raken, was nog moeiliker dan om zijn kind gedoopt te krijgen. Er was slechts één huwelikshof, dat elke Zaterdag zitting had in een bovenkamer van een gebouw op de plek van de vroegere Kaapstadse gevangenis. Ds. Borcherds zowel als de andere predikanten mochten de mensen niet in het huwelik bevestigen. Zelfs van Graaff-Reinet moesten de paartjes naar Kaapstad reizen.

Het voor ,,kommissaris gaan'' was dus geen kleinigheid en nam soms 2 maanden in beslag. In de Kaap gekomen, voorzag het paar zich van fatsoenlike klederen, soms geleend of gehuurd. Men vertelt, dat op een van deze lange reizen de partijen van besluit veranderden en vriendschappelik met elkaar ruilden.

De leden van het huwelikshof maakten een statige vertoning als zij zitting hielden. Ze waren in het zwart gekleed en gepoederd naar de mode van de tijd. Het paar werd met plichtpleging binnengeleid — namelik de man die de trappen moest vegen, deed dit met een versierde bezem, de bode boog dieper dan anders. De raad bestond uit voorzitter en 6 leden.

Als het paar getrouwd was, volgden de gelukwensingen van het hof. In enkele gevallen werd de bruid door de voorzitter met een zoen vereerd.

DE HERRNHUTTERS.

Een halve eeuw geleden was Georg Schmidt in de wijk Caledon van deze gemeente als Herrnhutter-zendeling werkzaam. Hierover later meer. Wegens klachten tegen hem ingekomen, werd zijn werk gestaakt. Nu, 50 jaar later, krijgen de Herrnhutters weer verlof zendelingen naar dezelfde plaats te zenden.

Daartegen verzet Ds. Borcherds met zijn kerkeraad zich opnieuw. De redenen zijn : 1) men wil een kerkelike, niet genootschappelike zending; 2) men wil de zuivere leer be-

houden, ook voor de gekleurden, en 3) men wil geen nieuwe gemeentestichting. Deze punten zal ik later verduideliken, en aantonen dat die mensen niet zo erg ongelijk hadden.

Tans deel ik mee, wat de kerkeraad aan de regering te Kaapstad in dit jaar, 1794, daarover schrijft. Daaruit leert gij meteen de geest des tijds kennen. De kerkeraad wil geen ,,vervolging om de godsdienst''. Hij meent echter dat er ,,geen nuttiger of troostrijker leer ontdekt is dan die van de gereformeerde godsdienst''. Hij vreest ook dat de zendelingen door hun ijver ,,eerlang een afzonderlike en geheel nieuwe gezindheid zullen uitmaken'' in de gemeente. Reden voor die vrees is, dat de kennis bij de mensen in die wijk ,,gering'' is en dat zij hun godsdienst niet aankleven ,,uit overtuiging of beredeneerde gronden''. Bovendien hebben zij dan niet zo ver te reizen om hun kinderen ten doop te brengen.

Dan meende de kerkeraad ook, dat men het begrip van verdraagzaamheid (,,tolerantie'') zo wijd uitrekken kan, dat het ,,onverschilligheid omtrent de aangenomen godsdienst'' wordt. Vandaar zijn verzoek aan de regering dat ,,de zendelingen mogen gelast worden zich op zulk een distrikt neer te zetten in hetwelk nog geen Christelike Gezindheid is opgericht.''

Laat mij u zeggen, dat dit verzoek niet werd gedaan uit vijandschap tegen de zending. Dat blijkt wel daaruit, dat de kerkeraad ijverde voor de aanstelling van één of twee personen die ,,onkundige Christenen'' en ,,Heidenen'' konden onderrichten.

De ouderling Groenewald en diaken Desch zijn tegen het verzoekschrift, 1) omdat die Herrnhutterse zendelingen een ,,stil, mens- en vredelievend gedrag hebben'', en 2) omdat zij, bij verwijdering uit de wijk-Caledon, zich ,,noodzakelik bij de Caffers zouden moeten begeven'', omdat er blanke gemeenteleden wonen tot bij de Kaffers toe.

De regering antwoordde dat ,,de verdraagzaamheid'' een christelike deugd is, en dat de geref. godsdienst die verdraagzaamheid voor andersdenkenden vordert. Dat er in ge-

noemde wijk geen christelike gemeente is en dat daarom de zendelingen mogen blijven.

Duidelik bleek het, dat de gereformeerde godsdienst niet langer alléen in het land zou blijven bestaan. Dit was ook reeds gebleken uit wat met de Luthersen in de Kaap gebeurde. Eerst mochten zij slechts een *dienst* houden in een private woning, maar geen *gemeente* stichten. In 1774 gaf echter een rijk burger, Martin Melk, een kerkgebouw aan de Luthersen, en in 1780 werd door de regering toegestaan, dat er een vaste Lutherse predikant dienst deed.

Laat mij u ten slotte van de kerk te Stellenbosch nog meedelen, dat op 4 December 1785 besloten werd enige psalmboeken met de *nieuwe berijming* te kopen. De zustergemeente van Drakenstein had reeds in 1775 om de invoering daarvan de regering verzocht en noemt de nieuwe berijming ,,dat onwaardeerbaar pand en kostelik kleinood''.

Zo verdween de oude berijming van Datheen, nu amper 150 jaar, in Zuid-Afrika gezongen, ook langzamerhand van het toneel.

DE SCHOOL VAN DOMINEE KNOOP.

Ik eindig met u een voorstelling te geven van de school te Stellenbosch in deze tijd. Dominee Knoop is de onderwijzer, ook voorlezer in de kerk.

Hij is een man met grijze haren, blozend gelaat en levendige ogen. Hij is precies, tot in de puntjes, en nauwgezet, helder in voorkomen en gewoonten; hij draagt een bril en gewoonlik een linnen kapje en een sitsen kamerkleed. Hij zit voor zijn tafel op een verhevenheid met een boekerij achter zich, alsook de verschillende scholastiese werktuigen, zoals daar zijn, linialen, pennen, enz. voor zich op de tafel uitgespreid, terwijl de werktuigen, om de tucht te handhaven, naast hem aan de muur hangen. Voor hem staan de grote schrijftafel en de schoolbanken, gewoonlik bezet door veertig of vijftig leden van het opkomend geslacht van allerlei kleur, van wie sommigen betalen en anderen gratis school gaan — de laatsten worden hoofdzakelik uit de ker-

kelike fondsen ondersteund. De schoolgelden wisselen af tussen vier en een halve penny en een shilling en zes pence per maand; en een ruim huis nabij de kerk met tuin en geschikte buitenhuizen worden door het kerspel aan de meester als woning gegund boven zijn kleine salaris. Stilte is het wachtwoord en dat de ogen onophoudelik op de boeken zijn gevestigd, is regel. De school wordt geopend en gesloten met gebed. Eerst wordt er uit de Bijbel gelezen, daarop volgt spelling, dan lezen, dan cijferen, dan schrijven. De oudere leerlingen overhoren de lessen van de jongere en de meester neemt de hogere klassen voor zijn rekening. De Woens- en Zaterdagen zijn speciaal bestemd voor godsdienstig onderricht in de Katechismus en Hellenbroek. Het schoolbezoek is zeer geregeld. De schooluren zijn van acht tot elf des morgens en van één tot vier uur in de namiddag. Op Woens- en Zaterdagen krijgen de leerlingen een halve dag vakantie; voorts drie dagen vakantie met Paschen en Pinksteren en acht dagen met Kerstmis — dit zijn de enige vakantiedagen gedurende het gehele jaar. De laatstgenoemde vakantie sluit Nieuwjaarsdag in.

Men ziet de ,,Dominee'' gewoonlik op Vrijdagen, tegen elf uur, zich gereed maken voor zijn bezoek aan de predikant. Hij is dan gekleed in een zwarte jas van orthodox-kerkelike snit, kniebroek, en zilveren knie- en schoengespen : hoge schoenen, goed, zwart en blinkend. Hij draagt een pruik met twee rijen krullen en een kleine driekantige steek met opstaande randen. Onder de linker arm houdt hij een wandelstok van rotting, met zilver beslagen, en hij stapt met ernstige en statige tred naar de pastorie, om van de predikant de nodige aanwijzingen te verkrijgen voor de dienst van de volgende Zondag; de psalmen te vernemen, die door de gemeente moeten worden gezongen — om zichzelf voor te bereiden het gezang zo harmonies en prakties mogelik te leiden — en de lijsten op te maken voor de voorgenomen huweliken, de dopelingen, enz., en die in de kerkelike registers in te schrijven.

Die dag is ook vastgesteld om onderzoek te doen naar

de gewoonten, de handen, de schoenen enz. van de schoolkinderen; en deze kleine schoolparade veroorzaakt veel angst, want de goede, oude meester staat er streng op dat de reinheid zal beoefend worden.

De Dominee heeft een goed muzikaal oor en als hij het zingen van de psalmen onderwijst, begeleidt hij zijn gezang met de viool, zodat de schoolkinderen leren de toon van hun stem te moduleren. Zij worden dan ook algemeen beschouwd als goede zangers.

[Literatuur : Spoelstra, *Bouwstoffen* II, p. 370—411. — Dreyer, *Hist. Album*, p. 39—48. — Theal, *Cape Commanders*, p. 214 v.v. — *Kerkbode* 1910, No. 8, p. 124—5. — P. B. Borcherds, Auto-Biographical Memoir, p. 18 v.v., vertaling van F. H. Olland (1907), p. 17 v.v.]

HOOFDSTUK 4.

BETHELSDORP, OF DE EERSTE BEGINSELEN VAN DE ZUID-AFRIKAANSE ZENDING.

Laat ons nu een bezoek brengen aan Bethelsdorp, de bekende zendingstatie in de omtrek van Uitenhage.

Wie drijft hier de zending?

Het *Londense Zendingsgenootschap*.

En wat is er dan van de vrome wens van Janssen en Van Riebeeck geworden? Spraken zij dan niet de hoop uit, dat een Hollandse volkplanting aan de Kaap het middel in Gods hand moge worden om de heidenen te brengen tot de Christelike Gereformeerde leer? En nu is hier een vreemd genootschap aan het werk! Janssen en Van Riebeeck hadden wel grond om hun wens uit te spreken, want de oude Gereformeerden stonden bij niemand achter in zendingsijver; en zelfs gedurende de Remonstrantse twisten vergaten zij hun zendingsplicht nooit. Daarom is het nog won-

derliker dat dit werk hier nu in andere handen gevallen is.

Maar vergeet niet dat er al 150 jaren verlopen zijn van dat de Hollanders het eerst hun volkplanting aan de Kaap vestigden. Veel is er in de tussentijd gebeurd. Laat ons eerst daarbij stilstaan.

VAN RIEBEECK EN DE ZENDING.

Van Riebeeck was een zendingsvriend en bleef het, al had hij met grote bezwaren te strijden.

Er werd een gebod uitgevaardigd, dat men de Hottentotten niet wreed of onrechtvaardig mocht behandelen. De Heidenen moesten vriendelik bejegend worden, om zo voor het Evangelie een ingang te verkrijgen. Van Riebeeck deed ook moeite om de Hottentotten aan christelikheid en beschaving te gewennen.

Bittere teleurstelling was zijn deel. Hij schrijft daarvan dit : ,,Zij willen nooit bij ons in huis inwonen, evenals de vogels die liever in het wild vliegen, dan om de beste koningszalen te bewonen. Ook is het hun grootste marteling, wanneer zij niet als varkens mogen morsen en wentelen in alle vuiligheid en smeerderij.''

Eens strekte Van Riebeeck zijn hand uit om enigen van de Saldanha-stam te begroeten. Maar zij waren zo met olie en vet betakeld, dat de nette Hollander verplicht was ze van hem te stoten, toen zij uit al te grote vriendelikheid hem om de hals vielen.

Maar niet alleen de onbeschaafdheid van de naturel stond in de weg der zending. Hierbij kwam nog dat de blanken almeer grond begonnen te annekseren van de gekleurden. Daardoor werd hun achterdocht en vijandschap opgewekt.

Enige gezegende vruchten werden echter op deze wilde akker geplukt, zoals u reeds bekend is uit het geval van Eva. De ziekentroosters van de Kampanjie en ook vrije burgers vergaten het bevel van de Heere Jezus nooit geheel en al, al verflauwde men langzamerhand altijd meer in de behartiging van dit werk.

DE ARBEID AAN DE SLAVEN.

Naast deze arbeid komt in aanmerking die welke aan de slaven werd besteed. Van de vroegste tijden af bestond er een school te Kaapstad voor de slaven van de Kompanjie, waarin niet alleen lezen en schrijven, maar ook de Bijbel, de Heidelbergse Katechismus en de gebedskunst onderwezen werd.

In die scholen ging het soms wonderlik toe. Veel oplettendheid en leergierigheid was er bij die leerlingen niet. Om hen aan te moedigen de christelike gebeden te leren, zouden zij, wanneer hun taak was afgedaan, een „glaasje brandewijn en twee duimen tabak ontvangen!"

Zoals gij misschien u nog zult herinneren, werden slavenkinderen gedoopt, op de belofte hunner meesters om hen in de christelike leer te onderwijzen. Vandaar verder de noodzakelikheid van deze scholen. Dat zij echter dikwels bij tussenpozen gesloten waren, behoeft slechts vermeld te worden.

De eerste zendelingen in Zuid-Afrika waren dus voornamelik de schoolmeesters of ziekentroosters. De predikanten moesten de sakramenten aan de bekeerlingen bedienen en hen zo in de gemeente inlijven; dikwels legden die predikanten ook een ernstige zendingsijver aan de dag. Maar de mannen, die voor het onderwijs moesten zorgen en het leeuwenaandeel van het werk verrichtten — dat waren de ziekentroosters.

De zending werd echter nog niet geheel afzonderlik behartigd. De ziekentroosters toch waren meteen de onderwijzers der blanke kinderen. Later werden wel geoefende gekleurden, zoals Jan Pasqual en Margaretha voor de zending bestemd; maar ook daardoor werd de zending niet bevorderd. Zij werd zodoende te veel als een ondergeschikt soort werk gestempeld.

Aan de andere zijde moet dit in onze vaderen worden geprezen, dat zij de zending *op kerkelike wijze* hebben gedreven. Nu toch ziet gij hier te Bethelsdorp een *genoot-*

schap aan het werk. Wat hier verricht wordt, is wel christelik, maar niet ***kerkelik***.

DE NIEUWERE ZENDING.

Laat mij u nu vertellen hoe de zending niet-kerkelik werd, dat is, hoe zij, door de kerk losgelaten, in de handen van private personen en genootschappen over ging.

Dat ging zo.

Aan het einde der 18e eeuw, rekent men, begint de periode van de ,,nieuwere zending''. Verschillende oorzaken hebben daartoe medegewerkt. De frisse stroom van geestelik leven was in de meeste kerken verzand. Het ware lieven-loven zocht men in opwekkingen, verenigingen en broederschappen. Piëtisten en Methodisten wekten tot zendingswerkzaamheid op. Bovendien werden de wereldzeeën en landen beter bekend door de ontdekkingstochten van mannen als James Cook e. a., terwijl een overdreven beschaving naar de natuurtoestand van de naturel deed terug verlangen. De Kwakers hadden reeds hun slaven vrijgemaakt; denkbeelden van vrijheid en menselikheid bloeiden almeer op — en zie, de nieuwere zending was geboren! In 1795 werd het *Londense* en in 1797 het *Rotterdamse Zendingsgenootschap* gesticht. Zij waren de voorlopers van vele andere.

De Kaap was in 1795 door de Engelsen van de Hollanders gekaapt (gestolen), zodat Zuid-Afrika als een geschikt terrein voor het eerstgenoemde genootschap werd beschouwd, en *Dr. J. T. van der Kemp,* zijn eerste zendeling in dit land, kwam in 1799 te Kaapstad aan.

Dit is de man die hier te Bethelsdorp werkzaam is.

GEORGE SCHMIDT.

Is Van der Kemp de eerste, vraagt gij, die op deze wijze hier de zending heeft behartigd?

Neen, hij heeft ook zijn voorgangers gehad. Eén van hen moet ik hier niet vergeten, nl. *George Schmidt,* die in 1737 te Kaapstad voet aan wal zette, uitgezonden door de

Herrnhutters. Te Baviaanskloof, tans Genadendal, vier uur te paard van Caledon, vestigde hij zich, om onder de Hottentotten te arbeiden.

,,De ganse dag werkte de zendeling, maar des avonds zocht hij de Hottentotten op bij hunne hutten, rookte met hen en gaf hun somtijds een pijp tabak, waarvan zijn Kaapse vrienden hem hadden voorzien. God zegende zijn werk onder hen. In zijn dagboek kon hij het volgende optekenen: ,,Voordat zij tot het morgengebed komen, gaan zij eerst in hun binnenkamer, knielen daar neder en bidden dan van harte zo goed hun dat mogelik was''.''

In 1742 ontving Schmidt van Graaf Von Zinzendorf een schrijven, waarin hem recht gegeven werd de sakramenten te bedienen. Hij doopte dan ook vijf zijner bekeerlingen. Hierdoor ontstond ongenoegen.

Het is goed dat ik u deze zaak eens wat nader verklaar.

ONGENOEGEN OVER SCHMIDT.

De Raad te Kaapstad had Schmidt's onderneming bij de Kolonisten aanbevolen. Doch men had verwacht, dat hij de bekeerde Hottentotten naar de Hollandse predikanten zou brengen, om door de doop bij de bestaande gemeenten ingelijfd te worden.

Dit deed Schmidt niet. Hij doopte zelf, wat hij zelf aldus beschrijft: ,,Ik vroeg Willem, één van mijn Hottentotten, of hij wenste gedoopt te worden. Hij antwoordde: ,,Als het de wil des Heeren is.'' Ik verklaarde hem toen de Doop. Kort daarna bereikten wij de Steenbraas-rivier, waar ik nederknielde en met Willem bad. Ik vroeg hem toen: ,,Gelooft gij dat de Zoon Gods aan het kruis gestorven is; dat gij van nature doemwaardig zijt? enz.'' Toen hij bevestigend antwoordde, vroeg ik weder: ,,Wilt gij gedoopt worden?'' Toen hij antwoordde: ,,Als het de wil des Heeren is'', liet ik hem in het water ingaan en doopte hem met de naam Jozua, in de naam des Vaders, des Zoons

en des H. Geestes''. Later doopte hij nog vier anderen op een dergelijke wijze.

De Gereformeerde predikanten hadden groot bezwaar tegen het optreden van Schmidt. Ten eerste zouden door zijn handelwijze andere niet-gereformeerde gemeenten in Zuid-Afrika gesticht worden. Dat wilde men niet. Naar de gewoonte van die dagen had men nog staatskerken en de gereformeerde kerk moest alléen hier worden toegelaten als de staatskerk van Zuid-Afrika.

Verder hadden de predikanten bezwaar tegen de ordening van Schmidt en zijn wijze van dopen (in de open lucht, zonder dat de gemeente tegenwoordig was). Hoofdbezwaar was dat hij niet volgens de Kerkenorde van Dordrecht eksamen had gedaan voor de Klassis en zijn onderwijs niet inrichtte naar de Heidelbergse Katechismus en het Kort Begrip. De predikanten Le Sueur, Van Gendt en Van Echten schreven aan de Klassis Amsterdam, dat Schmidt dus ,,in het geheel niet bevoegd is''; dat hij ook ,,naar alle schijn niet rechtzinnig in de leer is, als zijnde van de sekte der Hernhutters'', daarom moet hij ,,van herwaarts naar het vaderland worden opontboden en opgezonden''.

De oude vaders willen echter niet alleen afbreken en tegenstaan, maar ook opbouwen en de zending voorthelpen. Bijgevolg verzoeken zij om een ,,schoolmeester, bekwaam en zuiver in de leer, ten einde de Christelike Gereformeerde godsdienst tot Over Berg (Baviaanskloof) onder de Hottentotten en geboren christenen, die daar voor een groot gedeelte zeer onkundig en onnozel zijn, mag worden voortgeplant en hun kinderen onderwezen.''

Men heeft die predikanten hun handelwijze in het geval van Schmidt zeer kwalik genomen. Maar gij ziet nu dat zij in hoofdzaak recht hebben gehandeld. De zending moest *de zaak van de kerk blijven en voor de zuivere leer moest worden gezorgd,* — dat wilden zij.

Het einde van alles was, dat Schmidt in 1744 naar Europa moest vertrekken. Van terugkeer was geen sprake meer. Schmidt arbeidde later in Boheme en Moravië. Van zijn

persoon moet getuigd worden, dat hij een godzalig en ijverig man was. Misschien waren zijn pogingen hier beter gelukt, als zijn zwakke geleerdheid hem niet zozeer in de weg was.

Eerst een halve eeuw later (1792) verkregen de Hernhutters (Broedergemeente) toestemming zendelingen naar hier te zenden. Zij waren Marsveld, Schwinn en Kühnel. Ds. Borcherds van Stellenbosch protesteerde nog wel in de geest van de drie predikanten 50 jaar geleden. Maar het baatte niet meer. De tijden waren veranderd en de mensen ook. Vrijheid van godsdienst en verdraagzaamheid was nu de leuze. Jammer maar dat dit gemengd was met onverschilligheid ten opzichte van de zuiverheid der kerk en der leer.

De drie genoemde zendelingen vonden te Genadendal nog een pereboom door Schmidt geplant en een oude meid, genaamd Lena, 50 jaar geleden door hem gedoopt. Toen de zendelingen haar vertelden, dat zij het werk van Schmidt kwamen voortzetten, riep zij uit : ,,God zij gedankt." Zij vertoonde hun ook een Hollands N. Testament, door Schmidt haar geschonken en al die jaren zorgvuldig in een lederen zak bewaard.

Zo is ons dan nu gebleken hoe het plan, om de zending kerkelik te drijven en de Heidenen naar de gereformeerde leer-opvatting tot het Evangelie te brengen, verijdeld is.

DI. VAN LIER EN VOS.

Ook twee predikanten alhier hebben zich in deze tijd voor de zending in het algemeen biezonder beijverd. De eerste was Ds. *Helperus van Lier* van Kaapstad, die zijn eerste twee preken hield over Mark. 16 : 15, 16. O. a. zeide hij : ,,Gene uitzondering kan hier worden gemaakt. Jezus heeft alle uitvluchten afgesneden; aan ieder mens, hoe wild, hoe onkundig, hoe snood en misdadig ook, moet het Evangelium worden gepredikt." Onder zijn invloed besloten vele christenen in 1788 op bepaalde dagen in de

week tot gemeenschappelike stiehting samen te komen en ook de bij hen wonende slaven en Hottentotten bekend te maken met de troost van het Evangelie.

De andere predikant was de wonderlike Ds. *Michiel Vos* van Tulbagh, die ook zijn intreerede hield over Mark. 16 : 15. Hij maakte dadelik zijn gemeente duidelik, dat hij, volgens zijn tekst, gezonden was tot *alle* kreaturen. Hij zou terstond beginnen elke Zondag- en Woensdag-avond de heidenen te onderwijzen en verzoeht de gemeente hare dienstbaren daartoe naar hem te zenden.

Na ,,geen kleine ontsteltenis'' besloot men dit te doen, en daaruit is een gezegende werkzaamheid voortgekomen.

Het gereformeerde beginsel verkeerde toen in een lange winterslaap. Vandaar dat de genoemde twee predikanten de zending bevorderden naar hun beste weten en met de middelen die bij de hand waren.

BETHELSDORP.

Doch het wordt tijd, dat wij *Bethelsdorp,* de plaats waar Van der Kemp arbeidt, nu wat naderbij gaan bekijken.

Het Hottentotsdorp ligt op een wijde vlakte, zonder een enkele boom, bijna zonder geschikt drinkwater. 40 of 50 kleine hutten liggen er verstrooid, zó laag, dat 'n man er niet reehtop in staan kan. In het midden is een kleine klei hut, gedekt met strooi — dit is de kerk, en vlak bij zijn enige kleinere hutten voor de zendelingen. Alles lijkt zo verlaten, dat men meer aan een ruïne dan aan een bewoond dorp denkt. Rondom het dorp ziet men zelfs geen bos; de grond is vastgetrapt en hard, en van menselike nijverheid is er niets te zien. Men ziet slechts de magere, naakt of in gescheurde klederen rondlopende figuren der Hottentotten, met hun slaperige aangezichten. Van der Kemp heeft tot nog toe niet veel moeite gedaan om zijn discipels aan arbeid te gewennen — al zijn ijver trok zich samen op éen punt, namelik de zaligheid hunner zielen.

Stellenbosch in 1757.

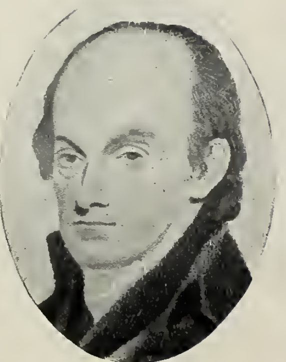
Ds. M. C. Vos.

Eerw. Lindley.

Dr. Philip.

Dr. J. T. v. d. Kemp.

Van der Kemp's eigen hut mist alle gemak en zelfs zindelikheid, en is dus de belichaming van zijn prediking, dat alle aardse zorg moet worden vermeden.

Kijk, daar gaan zij op naar de kerk, ongeveer midden in het dorp staande. Een wonderlik mengelmoes: sommigen gekleed, anderen zowat naakt, de meesten echter met schaapsvellen bedekt. En die kaalkop man, zonder hoed, hemd, das of kousen, met twee sandalen (zolen) onder zijn voeten, — en toch van 'n schrander voorkomen en fijnbesneden gelaat?

Dat is Dr. J. T. van der Kemp!

Hij is een geleerde van naam, kent moderne en oude talen, schreef zeer diepzinnige wijsgerige boekwerken en is doctor in de medicijnen. Hij is nu waarlik de Hottentotten tot een Hottentot geworden. Want zie, die jonge meid daarnaast hem is de dochter van een slavin, uit Madagaskar afkomstig, die hij vrijgekocht en zich op zijn oude dag tot vrouw nam! En die drie bastaardjes zijn hunne kinderen!

En die man die hem volgt?

Zijn naam is Read, een medezendeling, die al eerder zijn liefde tot de gekleurden bezegelde door met een Hottentottin in het huwelik te treden.

Van die Van der Kemp kunnen nog meer wonderlike dingen verteld worden. Hij was een Hollander uit goede familie, studeerde eerst in de medicijnen, werd toen officier, leefde onzedelik, trouwde eindelik beneden zijn stand, zette de studie van de medicijnen in Edenburg (Schotland) weer voort en verwierf de doctorsgraad.

In 1791 maakte hij met zijn vrouw en dochtertje een pleiziertochtje op de rivier de Maas. Een stormwind wierp het bootje omver, en voordat hij iets kon doen, zag hij zijn vrouw en dochtertje voor zijn ogen verdrinken. Aan het omgeslagen vaartuigje zich vastklemmend, werd hij zelf wonderdadig door een voorbijgaand schip gered.

Dit was het tijdstip van zijne bekering. Uit dankbaarheid gedreven, trok het zendingswerk hem aan en het

pas opgerichte Londense Genootschap wilde van zijn diensten gebruik maken. Naar Zuid-Afrika gekomen, werd hij te Kaapstad mede-oprichter van het Zuid-Afr. Zendings Genootschap en spoedde zich toen naar Kafferland.

Op weg daarheen werd Van der Kemp, blijkens zijn „Dagregister'', overal door de boeren vriendelik ontvangen. Hij trof onder hen, zo meldt hij, vele vrome mensen en warme zendingsvrienden zelfs aan.

Het meest is hij bekend als aanlegger van dit dorp, en verder om zijn bemoeiïngen ten behoeve van de Hottentotten.

DE GODSDIENSTOEFENING TE BETHELSDORP.

Maar wij moeten eerst een kijkje in de kerk nemen. De namiddag-godsdienstoefening zal spoedig beginnen.

Men regelt hier 's Zondags de diensten aldus : In de vroege morgenstond komt het volk samen tot het morgengebed, dat met het zingen een half uur duurt; dan is er voor- en namiddagdienst, en 's avonds het avondgebed.

Hedenmiddag begint men met een gebed, dat, zoals gij bemerkt, door een bekeerde Hottentot wordt uitgesproken. Daarop volgt nu het eenvoudige zingen. Dan de toespraak of preek; doch zie, de geweldige gevoelsbewegingen van de hoorders onder Van der Kemp's spreken; hoor het steunen, zuchten, schreien. Doch men zegt dat dit alles op de koop toe moet genomen worden, zolang het bij enkelen maar gepaard gaat met ware bekering van hart en wandel.

Zie, daar staat nu een andere Hottentot op om te spreken : Van der Kemp heeft gevraagd of er ook iemand was, die een woord van stichting tot de gemeente wenste te spreken. Hij doet het op zijn manier nog al heel zedig en goed.

Men zingt weer; het volk verlaat de kerk; de leden blijven zitten — de liefdemaaltijd zal gevierd worden. Koffie en beschuit wordt rondgedeeld; de zendelingen eten

saam; stichtelike woorden worden gesproken. Ten besluite nog het Avondmaal, gebed en gezang.

Zo wordt iedere Zondag doorgebracht.

In de week houden de zendelingen 's morgens en 's avonds godsdienstoefeningen, die door het volk goed bijgewoond worden. Overdag is er school voor ouden en jongen.

WAAROM DEZE ZENDING ONPOPULAIR IS.

Dit zendingswerk vindt zeker veel steun en sympathie bij de omwonende blanken? — zo vraagt gij.

Neen, in tegendeel, de Boeren hebben niet veel goeds van Van der Kemp en zijn medewerkers te vertellen.

Zijn zij dan vijanden van dit goede werk? — vraagt gij verder.

Neen, maar er komt zoveel bij, en dit bijkomstige, dat naderhand hoofdzaak werd, heeft de tegenstand tegen dèze zending verwekt.

Hoe dan?

Het is 'n lange geschiedenis, die ik kort maken zal. Och, het is waarlik jammer dat de nieuwere zending in ons land door zùlk een man, met zùlk een invloed, maar ook met zùlke ideeën, is begonnen. Te meer omdat Bethelsdorp een middenpunt wordt voor Hottentotten en Kaffers, omdat velen gedurig hier in- en uittrokken. Hier wordt menige fundamentsteen voor het toekomstige zendingsgebouw gelegd; doch helaas! *verkeerd* gelegd.

Nu moet ik eerst naar Europa terug. Daar ligt de oorsprong van deze Z. Afrikaanse moeilikheid.

Van der Kemp was eigenlik 'n discipel van Rousseau, een van de vaders van de Franse Revolutie. Rousseau, ontevreden met de zedelike, maatschappelike en politieke toestand van het mensdom, zocht zijn ideaal niet in de *beschaafde*, maar in de *onbeschaafde natuurmens*. Wij moesten allen als Hottentotten gaan leven en tot de natuurtoestand terugkeren — dan zou alles recht komen — zo leerde hij! Deze denkbeelden van Rousseau waaiden

naar Holland en Engeland over. Iedereen deed zich nu gaarne voor als vriend en weldoener van de natuurmensen; en toen de Kaap genomen was, hadden de Engelsen de schoonste gelegenheid om hun lievelingsdenkbeelden aangaande de Hottentotten en Kaffers te verwezenliken. ,,De Hottentot — dat was het natuurkind dat zij vereerden. En juist daardoor moest de Boer, die dat natuurkind in slavernij hield, de Engelsen toeschijnen als de gezworen vijand van het menselik geslacht.''

VAN DER KEMP'S GEVOELENS.

Tot dit gezelschap behoort deze Dr. Van der Kemp, met wie wij kennis maakten. De naturel in zijn natuurstaat heeft eigenlik voor de doctor meer waarde dan de beschaafde blanke. ,,Waarheid is het, dat de gedaante van Bethelsdorp geheel anders zou zijn, indien Van der Kemp van het begin af zich meer op uitwendige en burgerlike beschaafdheid had toegelegd. Hij schijnt zich ter bereiking van zijn oogmerk, nl. de voortplanting van het Christendom, meer toe te leggen om de uitwendige gedaante van de Hottentotten na te volgen, dan hen over te halen om hem na te volgen.''

Van der Kemp leerde dat de Hottentotten en Kaffers volle burgerlike vrijheden moesten genieten. Niemand mocht hen zelfs dwingen om met dagelikse arbeid hun kost te verdienen. Het moest aan hun vrije keuze worden overgelaten. Zo ver gingen zelfs zijn vrijheidsbegrippen, dat hij niet eens de Hottentots-kinderen wilde dwingen naar de dagschool te komen. Wat moet nu van zo een school worden, zelfs onder blanken!

Gij gevoelt dus dat hiermee de rassenkwestie, of zoals wij zeggen, de kwestie van gelijkstelling in beginsel nu op het tapijt komt. Vroeger kende men zulk een kwestie eigenlik niet. Een inboorling, die gedoopt was, stond met de blanke eigenlik kerkelik en maatschappelik gelijk. Wie ongedoopt was, had geen kerkelike of burgerlike positie. Bij deze beschouwing bleef het.

Van der Kemp echter is de ijveraar en geleerde, die door zijn invloed *de* rechten van de inboorling ging bepleiten op een nieuwe manier, en uit de zaak een kwestie deed geboren worden.

Dit feit moet wel worden opgemerkt.

VAN DER KEMP ONGEREFORMEERD.

Maar ik moet u op nog een ander belangrijk punt opmerkzaam maken.

Van der Kemp was vóor zijn bekering Deïst, d. w. z. iemand die niet in de Openbaring der H. Schrift en de zoendood van Christus gelooft; maar die toch aanneemt dat God het lot van de mensheid en de enkele mens regelt. Een Deïst is verder iemand, die gelooft in de natuurlike goedheid van de mens, en dus de leer van de erfzonde verwerpt.

Na zijn bekering kon hij natuurlik die leer van de natuurlike goedheid niet meer omhelzen, maar zoveel van de oude zuurdesem is dan toch in hem overgebleven, dat hij de mens in zijn natuurstaat als méer ontvankelik voor het Evangelie beschouwt.

Dit nu is heel wat anders dan de gereformeerde belijdenis van de Boeren rondom hem.

De klassis Amersfoort deed dan ook op de Prov. Sinode van Utrecht in 1800 de volgende belangrijke vraag: ,,Dat zij verzocht ingelicht te worden, alvorens op het verzoek van het (Rotterd.) Zendingsgenootschap iets te besluiten, of het de gevoelens van de heer Van der Kemp, in zijn ,,Theodicé van Paulus'' voorgesteld al of niet omhelst als gevoelens, die door zijn zendelingen vrij mogen geleerd worden, dan of het die gevoelens *als strijdig met de aangenomen leer onzer Hervormde Kerk* verwerpt.''

Van der Kemp leerde n.l. in dat boek ,,dat het aan 's mensen natuurlike vermogens, onder algemene hulpmiddelen, is overgelaten de Genade Gods aan te nemen of te verwerpen''. Dus de vrije wil.

Hoe hij over geloofsbelijdenissen denkt, blijkt uit

zijn aantekening op Rom. 12 : 5. Hij zegt: „Voor zovèr wij dus rechtgezind zijn (de zin van Christus hebben en gezind zijn de wil van God te doen) bemoeien wij ons met gene sekten of ketterijen. Wij houden alle geloofsbelijdenissen en formulieren van enigheid, of liever van verwijdering, welke dierbare waarheden zij ook mogen bevatten, als geloofsleuzen aangemerkt zijnde, *voor zovele verschillende stemmen des Satans,* die hen die zich wensen te verenigen, *van elkaar afjoegen.*"

Dat de Boeren tegen zùlk een zending gekant zijn, laat zich gemakkelik verstaan.

Doch wij nemen van Van der Kemp en van Bethelsdorp afscheid; wij hebben van de oudere en nieuwere zending genoeg gezien. De nieuwere zending is niet-kerkelik, dat is, wordt door genootschappen buiten de kerk om gedreven. Zij is ook niet gereformeerd. De oude zending was een zaak der kerk, zoals zij ook volgens de Schrift wezen moet, en was zuiver in de belijdenis der waarheid. Moge de oude wens der gereformeerden onder ons, hun nakomelingen, meer en meer waarheid worden, nl. dat onze aanwezigheid in dit land moge dienen tot verbreiding van de gereformeerde waarheid onder de Heidenen!

In Zuid-Afrika wordt zending gedreven door:

1. *De Moraviërs of Broedergemeente,* in het zuidwesten van de Kaap Provincie, waar er 14 hoofdstaties met 12,500 Christenen zijn. Genadendal is een van de voornaamste gebleven. De Moraviese zending vindt men ook in het oosten aan de Kei-rivier en in Kaffraria met 11 hoofdstaties, tellende 9,000 Christenen.

2. *Het Londense Zendingsgenootschap,* sedert 1799. De baanbrekers waren Van der Kemp en Kicherer. Ook heeft zich naam gemaakt *Dr. Philip,* sedert 1819 superintendent van dit genootschap aan de Kaap. Hij verdedigde ook de stelling, dat de inboorlingstammen met de Europeanen verstandelik gelijk stonden en door kolonisten en regering zeer onrechtvaardigd behandeld werden. Hij was meer politikus

dan zendeling, en heeft de zending schade gedaan door zijn bekwaam doch eenzijdig optreden. Een ander bekende zendeling was *Robert Moffat*, die in 1821 te Kuruman zich vestigde onder de Bechuanas, onder welke hij vele jaren gearbeid heeft en deze zending tot aan het Ngamimeer en de Zambezi met zijn schoonzoon *Livingstone* heeft uitgebreid.

3. *De Congregationalistiese Unie* vormde zich uit gemeenten van dit laatste genootschap in het oosten van de K. Provincie, bestaande in 1905 uit 120 onafhankelike gemeenten met 14,800 avondmaalsgangers en 38,000 aanhangers.

4. *De Wesleyaanse Zending* vindt men vooral in het oosten van de Kaap Prov., met 110 gemeenten en 206,000 Christenen. Deze zending is niet altijd even degelik en betrouwbaar.

5. *Het Rijnse Zendingsgenootschap* vindt men b.v. te Worcester, Stellenbosch en Carnarvon. Er zijn 11 gemeenten met 19,300 Christenen. Ze zijn geldelik zelfstandig. De tucht is er slap.

6. *Het Berlijnse Genootschap* heeft in de Kaap Provincie 12 staties met 8,400 Christenen. In de O. V. S. 7 staties met 8,600 gedoopten. In Transvaal 29 staties met 29,000 Christenen. De missie begon hier in 1834.

7. *De Nederd. Geref. Kerk* heeft een uitgebreide zending in de Unie van Z. Afrika, West-Bechuanaland en Nyassa. Er zijn 92 staties en 56 buitenstaties, 31,270 avondmaalsgangers, 31,270 gedoopten en 137,295 aanhangers. Vooral sedert de helft der vorige eeuw is deze zending tot bloei gekomen.

Verder zijn nog van belang: 7. Zending van de kerk van Engeland in de Unie, 134 staties en 43,403 avondmaalsgangers. 8. Het Parijs-Evangeliese Genootschap in Basotuland en Barotsiland met 15 gemeenten en 17,160 leden en 17,160 gedoopten. 9. De Hermannsburger zending in Natal en Transvaal: 47 gemeenten en 22,760 bel. leden. 10. De

Schots-Presbyteriaanse met een school te Lovedale, tellende in Kaffraria, Transvaal en Natal bijna 17,000 bel. leden.

Deze biezonderheden zijn ontleend aan Dr. Warnecks *Abriss* (1910) en Ds. J. du Plessis' *History of Chr. Missions in S. A.* (1911).

[Litteratuur : A. Nachtigal, *De oudere Zending in Zuid Afrika*, p. 12—100. D. C. v. d. Kemp, *Levensgeschiedenis van de med. doc. J. T. v. d. Kemp*. W. van Oosterwijk Bruyn, *Dr. Joh. T. van der Kemp*, p. 49—61. J. Campbell, *Beschrijving van Zuid-Afrika*, p. 41—51. C. Spoelstra, *Zijn de Boeren vijanden der Zending?*, p. 8—13. M. C. Vos, *Merkwaardig Verhaal*, p. 113—125. J. W. G. van Oordt, *Slagtersnek*, p. 39—58. E. F. Kruyf, *Gesch. van het Nederl. Zendeling-genootschap*, p. 1—46. Waugemann, *Gesch. der Berliner Missiongesellschaft*, p. 109—123, 254—263. Kuyper, *Crise Sud-Africaine*, Revue d. D. M., p. 493 (1900). G. E. Cory, *Rise of South Africa*, I p. 197 v.v. Rev. J. du Plessis, *History of Christian Missions in South Africa*, p. 120 v.v..]

HOOFDSTUK 5.

DE EERSTE SINODE OF DE „HERVORMDE" PERIODE DER Z.-AFR. KERK.

HET KAAPSE KERKGEBOUW.

Wij zijn te Kaapstad in 1824.

Het kleine fort van 150 jaar geleden is nu een grote stad geworden.

En wat 'n mooi kerkgebouw heeft nu de Hollandse gemeente. Nu wordt zij echter niet meer de Gereformeerde, maar de „*Hervormde* Gemeente" genoemd!

Alhier vergadert dit jaar de eerste sinode, bestaande uit „de WelEerwaardige Heeren Leeraars alsmede de Eerwaardige Heeren en Broeders Ouderlingen".

Hoe is alles in die 150 jaar veranderd!

Eerst vergaderde men als gemeente in de zaal van het fort. Toen in een houten gebouw. Daarna in de „kat" of hoger gedeelte van het nieuwe fort, totdat in 1704 een degelik kerkgebouw werd opgericht. Het kostte £2,200.

Dat ik deze som noem, is omdat die uit de kas der armen genomen werd, waarover grote ontevredenheid ontstond. De lidmaten meenden, dat de *Kompanjie* verplicht was kerken en scholen te bouwen. Maar de ontevredenheid baatte niets.

Er werd een gebouw neergezet naar de behoefte des tijds. Het was bijna achtkantig met twee vakken, had twee fraaie gevels, grote ramen met kleine ruitjes, mooie poorten en zoveel meer.

Van binnen had de kerk vier dikke, ronde pilaren, waartegen het fraaie gestoelte stond van de Goeverneur en Burgerraden. De preekstoel was van zwart hout. De Bijbel lag op een koperen lessenaar. Aan weerzijde van de preekstoel zaten de predikanten, ouderlingen en diakenen. Aan de muren hingen de wapenborden van de gestorven goeverneurs en andere hoge ambtenaren, die in de kerk begraven lagen. Aan de noord-oostzijde stond de vierkantige toren en rondom ging een ringmuur.

Dit bleef alles zo tot 1778, toen het gebouw vergroot werd. Wat gij nu ziet is alles nieuw ,uitgezonderd de toren en stukken van de buitenmuur.

DE GEKOMBINEERDE KERKVERGADERING.

Is dit de *eerste* sinode?

Ja. Vroeger had men hier een soort van klassikale vergadering, genoemd de „Gekombineerde Kerkvergadering", die ieder jaar van 1745—1759 vergaderde en rapport moest doen aan de klassis van Amsterdam. Zitting hadden de predikanten van de 5 gemeenten, Kaapstad (gesticht 1660), Stellenbosch (gest. 1687), Drakenstein (gest. 1691), Zwartland (gest. 1745) en Land van Waveren (Tulbagh, gest.

1743); benevens één ouderling van iedere gemeente. Kaapstad alleen was meer bevoorrecht. Van hier kwamen 2 ouderlingen en 4 diakenen. Dan moest ook noodzakelik tegenwoordig zijn de Kommissaris Politiek.

Deze nuttige instelling, die dienen moest tot onderlinge verbinding van de Kaapse Kerken, werd echter in 1759 door de Regering opgeheven.

De Kaapse kerkeraad schreef in 1760 aan de Amsterdamse Klassis daarover dit: ,,Voorts kunnen wij niet voorbij UwEd. te berichten, dat op hoog gezag van onze Regering de Gekombineerde Kerkvergaderinge is afgeschaft en vernietigd. De redenen daarvoor opgegeven zijn, dat ze eensdeels van weinig nut was, anderdeels dat ze tot al te grote kosten strekte van de nog schuldig zijnde kerken. Dit laatste is verkeerdelik gemeld, want de geringe kosten, die tot het een en ander geëist werden, werden gedragen door de Kaapse en de Drakensteinse kerken, die beide verre boven alle schulden zijn. Ondertussen laten wij het nuttige ofte onnuttige van het een en ander aan UwE. wijs oordeel over.''

De ontevredenheid was ook opgewekt van de Amsterdamse Klassis en Heeren XVII, omdat men op eigen houtje briefwisseling had met de sinode van Zuid-Holland.

Om u met de geest van die oude vaderen nader bekend te maken, deel ik u enige vragen mede uit hun *Visitatie-Reglement.*

Vraag 2: Of de H. Sakramenten, naar de instelling onzes Heeren en 't gebruik onzer kerken, *zonder enige verandering* worden bediend?

Vr. 4: Of 't Formulier van de H. Doop *zonder verandering, 't zij door uitlating of invoeging van andere bewoordingen,* wordt gelezen?

Vr. 7: Of de ouderlingen nevens de dienaren des Woords opzicht nemen op de gemeente, nauwkeurig toeziende of een ieder der ledematen zich behoorlik gedraagt in belijdenisse en wandel?

DE KERKENORDE VAN DE MIST.

Sedert die tijd is o zoveel veranderd. De Kaap werd Engels eigendom in 1795. Voor een korte tijd, 1803—6, waren de Hollanders nog baas; maar in 1806 ging voor hen de Kaap voor altijd verloren.

De korte tussenregering van de Hollanders was echter voor de Kaapse kerken van de grootste betekenis. Kerkelik werd de oude orde van zaken omvergeworpen.

Het landsbestuur werd niet meer uitgeoefend door de Oost-Indiese Kompanjie, maar door de Bataafse Republiek. In naam van de Republiek kwam advokaat De Mist hier als Kommissaris-Generaal. Hij legde in 1804 aan de gemeenten alhier een kerkenorde op, die ongelukkig door de gemeenten *eenvoudig stilzwijgend werd aangenomen.*

De Mist was geen Kalvinist, maar een man, doortrokken van de geest der Franse Revolutie. Dit blijkt ook duidelik uit zijn kerkenorde. *Ten eerste* ging hij uit van het beginsel van ,,algemene verdraagzaamheid'', waarvan ik u later meer vertellen zal.

Ten tweede moet gij weten, dat de Revolutie de kerk beschouwde ,,als iets, dat door de Staat moet worden gebruikt, als een werktuig dat zeer nuttig is en ook zeer schadelik kan zijn'' Daarom luidt art. 5 in de kerkenorde van De Mist aldus : ,,Het Goevernement behoudt aan zich de onvervreemdbare macht om te beoordelen de uitwerkselen van de kerkelike Leerstelsels op de Burgerstaat, en op de geest en het gedrag van de ingezetenen. Het Goevernement is verplicht die uitwerkselen, indien ze schadelik mochten geacht worden, tegen te gaan, te beletten of te matigen... Alle tegenkanting is ongehoorzaamheid aan de Wet en weerstreving aan de goede orde.'' Voorts kon geen leeraar beroepen of kerkewet veranderd worden zonder de goedkeuring der regering.

Ten derde wordt de geest van die tijd openbaar in art. 1. Hoofdzaak is de zogenaamde bevordering *van deugd en goede zeden* en de *eerbiediging van een Hoogst Wezen.*

De naam van *God* wordt in de Kerkenorde niet eens genoemd!

Ten vierde heeft De Mist ook de *school* gemaakt tot een instrument van de staat. Daarmee werd het verderfelik stelsel van staatsscholen aan de Kaap ingevoerd. Artikel 18 luidt: ,,De openbare scholen zijn kweekplaatsen om goede burgers voor de staat te vormen. Als zodanig staan zij onder het onmiddellik toezicht en bestuur van het Goevernement.''

Gij voelt dus welk een grote verandering hierdoor in de Gereformeerde Kerk in Zuid Afrika plaats vond. Voor de kerk was dit 'n ware Revolutie. De Dordtse Kerkenorde, door de Kerk zelve opgesteld, wordt door één man verworpen. In de plaats daarvan komt een kerkenorde door de Staat ontworpen, en *niet uitgaande van het gereformeerde beginsel, maar van het beginsel der Franse Revolutie*!

Dit is het sterfjaar van de Gereformeerde Kerk als zodanig in Zuid-Afrika.

Maar zal dan deze eerste sinode van 1824 niet de oude Dordtse Kerkenorde in haar eer herstellen en de kerkenorde van De Mist weer op zijde zetten? zo vraagt gij.

Daar is geen hoop op. De gemeenten hebben zich, onder goedkeuring van de Engelse Goeverneur, volgens art. 46 *van die Kerkenorde,* laten samenroepen en die als de wettige Kerkenorde erkend!

DE SINODE GEOPEND.

Doch laat ons binnen gaan om de opening van de sinode bij te wonen.

De voornaamste zitplaatsen van het kerkgebouw ,,der Hervormden'' zijn reeds bezet door de ,,achtenswaardige leden van de ,,Hervormde'' en andere kerkgenootschappen. Een aangename muziek, door enige ,,Z. Afrikaanse jongelingen'' gemaakt, laat zich bij ,,tussenpozingen'' horen.''

In de konsistorie heeft de kerkeraad van de hoofdstad met de Kommissaris Politiek, de Weled.Achtb. Heer P.

J. Truter, zitting genomen. Zij ontvangen de lastbrieven van de afgevaardigden uit de buitengemeenten, en wijzen ze hunne zitplaatsen aan. Als de voorzitter en scriba gekozen zijn, doet de praeses verslag van de voorlopige handelingen van de kerkeraad van de Kaapse ,,Hoofdkerk". De ,,handopening" van het ,,geëerd Goevernement" tot bijeenroepen van deze ,,Hoge Vergadering", wordt aan de Leden voorgelezen en de Vergadering wordt verklaard wettig ,,gekombineerd" te zijn.

De Moderatoren verwijderen zich nu voor een ogenblik en halen van de woning des kosters met ,,statigheid" de eerste Kommissaris, de ,,Hoog-Ed. Hoog-Achtb. Heer" Sir Johannes Andreas Truter. Als Zijn HoogEd. is gezeten en in naam van de sinode door de ,,Hoog Eerw. praeses" verwelkomd is, wordt door de scriba een ,,solemneel" gebed gedaan.

Na enige beraadslagingen begeeft zich de Vergadering ,,in processie" naar de kerk, terwijl een ,,aangename muziek" wordt gehoord.

Ziet gij die prachtige preekstoel? Die werd door de beeldhouwer Antonie Anreith van het beste Indiese hout gemaakt, voor de som van £708. In 1789 werd hij ,,ingewijd".

Aan de rechterzijde daarvan zitten bij een tafel de beide Heren Kommissarissen Politiek; aan de linkerzijde, ook bij een tafel, de beide Heren Moderatoren, praeses en scriba; en aan die lange tafel daar, volgens ouderdom van hunne gemeenten, zitten de afgevaardigden.

Laat mij u eens met de leden in kennis stellen.

DE LEDEN DER SINODE.

De voorzitter is *Ds. J. C. Berrangé*. In Kaapstad geboren, in Holland opgeleid, in 1817 naar hier als predikant verplaatst, is hij nu tot die rang geklommen. Hij is ,,een man van grondige kennis, buitengewoon doorzicht en grote bedrevenheid in kerkelike zaken". Reeds in Holland stond hij als zodanig bekend. O. a. was hij lid van een kommissie

van vier personen, benoemd om in Parijs aan Napoleon de moeilikheden van de Hervormde Kerk voor te leggen. Hij wordt ook geprezen als ,,een *verstandige* aanklever van de leer der Hervormde Kerk". Verwonder u niet over die bijvoeging ,,verstandig" — het is de tijd van de verstandelike godsdienst (het rationeel supranaturalisme). Ds. Berrangé is dan ook een leerling van Prof. B. Broes, een voorstander van de rationele (redelike), bijbelse, gematigde godsdienst-opvatting. Hierover spreek ik later.

Naast hem zit de scriba, Ds. *Meent Borcherds,* van Stellenbosch, sedert 1786 aldaar werkzaam. Gij kunt het zien, dat hij ziekelik is en zenuwachtig. Daarom werd hij verplaatst van Kaapstad naar deze buitengemeente. ,,Als leeraar is hij in leer en wandel onberispelik; geoefend in de kundigheden tot zijn ambt behorende. Hij oordeelt en redeneert *met gezond verstand* en verwerpt alle dweepzucht." Die woorden ,,met gezond verstand" zijn wel eigenaardig, want zo verwacht men het van een leerling van Prof. Chevalier, ook een van Holland's bekende supranaturalisten.

Nu volgen : eerst Ds. *J. H. von Manger,* vroeger predikant te Graaff Reinet en Swellendam. Hij is een Duitser van geboorte, studeerde te Utrecht, en is nu werkzaam aan de ,,Hoofdplaats". Naast hem Ds. *Abraham Faure* en de ouderlingen H. de Jongh en J. H. Hofmeyr. Die Ds. Faure is Stellenbosser van geboorte en schijnt een man van de toekomst te zijn. Ook hij studeerde onder professoren van de verstandelike (rationeel supranaturalistiese) richting, nl. Heringa en Royaards. Vandaar dat het eerste ,,Vertoog" van zijn *Ned. Zuid-Afrikaans Tijdschrift* als titel draagt : ,,Eene *verstandige* en oprechte Godsdienstoefening het beste sieraad van den Mensch".

Daarvan later meer.

Dan volgen :

Van *Stellenbosch* oudl. J. C. Faure.

Van *Zwartland* Ds. J. Scholtz, zonder ouderling.

Van *Tulbagh* oudll. P. Conradie en J. D. Mohr. De

leeraar Kicherer kon wegens huiselike omstandigheden niet tegenwoordig zijn.

Van *Graaff Reinet,* gesticht in 1792, Ds. A. Murray, zonder ouderling. Deze Ds. is uit Schotland gekomen, door bemiddeling van de kommissie te Aberdeen, nadat hij enige tijd lang in Holland het Hollands geleerd had.

Van *Swellendam* (gest. 1794) Ds. C. Mol, zonder ouderling.

Van *Caledon* (gest. 1810) Ds. G. Thom en oudl. D. F. du Toit. Deze Ds. Thom is het, die in 1820 naar Schotland ging om Schotse predikanten naar Zuid Afrika over te brengen. Kommissies werden ook daartoe te Glasgow en Aberdeen benoemd.

Van *George* (gesticht in 1812, waar tans geen leeraar is, is aanwezig oudl. C. L. Campher.

Van *Uitenhage,* gesticht in 1817, Ds. A. Smith. Zijn oudl. P. Maree is nog niet aangekomen.

Van *Cradock* is niemand verschenen.

Van *Somerset* Ds. J. Spijker en oudl. D. J. Morkel.

Van *Beaufort* niemand. Deze drie laatste gemeenten werden in 1818 gesticht.

Van *Worcester,* gesticht in 1820, zijn aanwezig Ds. A. Sutherland en oudl. J. du Toit. Di. Smith en Sutherland werden uitgezonden door de Schotse Glasgow Kommissie.

DE OPENINGSREDE.

De voorzitter begint zijn openingsrede.

Hij wijst *op de noodzakelikheid* van deze sinode. Bij het wegvallen van de vroegere steunpilaren, is de Kerk ,,enigermate'' aan haar zelf overgelaten, zegt hij. De kerkeraden moeten nu een ,,hoger gericht'' hebben, vooral nu dit ,,kerkelik *Genootschap*'' (het Hervormde) zich uitbreidt. En dan zijn er ook andere ,,godsdienstige gezindheden'' in de kolonie verschenen, die voorheen onbekend waren. Die zouden aanleiding kunnen zijn, dat de ,,vastgestelde orde van zaken'' omvergeworpen wordt.

Het *doel* van de kerkvergadering omschrijft hij aldus :

,,Zij zal zich voornamelik en geheel bepalen tot de kerkelike zaken der *Hervormden.* Zij zal zich bezighouden met de nodige wijzigingen, veranderingen, verbeteringen en vermeerderingen *van de heersende kerkenorde* (die van *De Mist*) overeenkomstig de tegenwoordige behoeften van tijd en plaats. Zulks zal geschieden met inachtneming *van de fundamentele grondstellingen van de Nederlandse Kerk,* waarvan zij afstammen. Maar dan ook met zorgvuldige onthouding van alles wat buiten de grenzen van de Herv. Kerk ligt.''

Nu richt hij nog ,,op dit aandoenlik en plechtstatig ogenblik ,,een woord tot degenen die in hoogheid zijn; ook tot de Kommissarissen Politiek. Deze zijn ,,onder ons en over ons als vleugelen, die ons beschermen en dekken, uitgebreid over deze vergadering door de geëerbiedigde overheid.''

Nu spreekt de eerste Kommissaris Politiek — de man met het kaalgeschoren, scherp gezicht, waarin twee grote ogen fonkelen. Hij verblijdt zich met de leden van de ,,Hervormde Gemeenten'', dat in deze vergadering de grond van eenstemmigheid in leer en bestuur zal worden gelegd.

Hun taak als kommissarissen is ,,om te waken dat hetgeen tot zulk een heilrijk einde is bestemd, geen strekking hebbe tot onrust, scheuring of onenigheid.''

Nu moeten we gaan. Er is besloten, dat de vergadering met gesloten deuren zal gehouden worden en de leden zijn tot de ,,striktste geheimhouding'' verbonden. Dit stelt de praeses tans bekend aan de aanwezigen.

DE OMMEKEER VAN ZAKEN.

Die aanspraken geven heel wat te denken, niet waar?

Ten eerste bemerkt gij, dat de oude naam *Gereformeerd* meer en meer vervangen wordt door de nieuwe naam *Hervormd.*

Ten tweede is het duidelik, dat deze vergadering niet volgens Dordt een *meerdere,* maar bij wijze van priesterheerschappij, een *hogere* vergadering zal zijn.

Adv: De Mist.

Ds. G. W. A. van der Lingen.

H. Bernangé V.D.M. te Tygerberg Voorz. dezer Syn.
J. H. von Manger V.D.M.
A. Faure V.D.M.
Hendk. de Jongh.
J. H. Hofmeyr
M. Borcherds V.D.M.
H. Faure
T. J. Herold V.D.M.
Pieter J. Bleynaut
J. Scholtz V.D.M.
Pieter Conradie
J. D. Mohr
A. Murray V.D.M.
C. Moll V.D.M.
Evangelie en kerk
G. Thom V.D.M.
C. F. Kemper
Alexander Smith V.D.M.

n:27. pag. 11

A. Spyker V.D.M.
G. W. Morgan
Henry Sutherland V.D.M.
Jos. de Fortuyn
Quod attestor
M. Borcherds Secretaris.

Commissarissen Politiek
C. J. Müller

HANDTEKENINGEN VAN [DE] LEDEN EERSTE SYNODE 1824.

Ten derde zullen de gemeenten nu haar zelfstandigheid verliezen en één groot ,,*Genootschap*'' worden.

Ten vierde wordt de *revolutionaire* kerkenorde van De Mist als de van kracht zijnde erkend.

Is 1804 het sterfjaar van de Gereformeerde gemeenten onder de handen van een De Mist, — 1824 is het jaar van de plechtige begrafenis door de zonen van de kerk.

HET SUPRANATURALISME.

Doch ik zou u, huiswaarts gaande, iets vertellen aangaande het supranaturalisme. Dit is een stelsel dat sedert het einde der 18e eeuw in Holland overheersend was. Dit stelsel schijnt ook nu, bij het begin der 19e eeuw, in Zuid Afrika de toon aan te geven. Dit is geen wonder. De Kaapse predikanten werden meest door professoren van de richting in Holland gevormd, of die predikanten zijn onder de invloed daarvan geraakt. Holland was maar nog de geestelike moeder van Zuid-Afrika.

Het rationeel of redelik supranaturalisme was een samenvoegsel van algemene christelike waarheden, die niet zuiver schriftuurlik en ook niet Gereformeerd waren. God werd door dit stelsel veranderd in een *Opperwezen*. Van de mens maakte men een *verstandswezen*. De zonde was volgens dit stelsel meer een *zwakheid*. De bekering bestond daarom in *verbetering*, en de heiligmaking bestond in *deugdzaamheid*.

Dit stelsel diende zich aan als o zo *redelik*. De rede van de mens was volgens de Schrift verduisterd en van nature kan dus de mens God niet kennen. Volgens de supranatulisten echter is de menselike rede of verstand nog gaaf en goed, en heeft slechts de ,,voorlichting'' van de Schrift nodig. Alleen in zoverre was de Schrift noodzakelik.

Dan was dit stelsel, waarvan wij spreken, o zo *verdraagzaam*. De oude Gereformeerden van Dordrecht waren natuurlik in het oog van die mensen vreselik onverdragelik. Daarover later meer.

Dat dit ongereformeerde stelsel nu bij de nakomelingen

van de Gereformeerden aan de Kaap geliefd is, zal blijken als wij de eerste jaargang van het *Zuid-Afrikaansch Tijdschrift* opslaan.

Neem als voorbeeld dit ene versje, dat daarin voorkomt :

,,O Godsdienst voor *gezond verstand!*
Waarachtig en vol troost;
Leidt gij ons naar het Vaderland
Aan Jezus reine broederhand
Als Gods gezegend kroost.''

Een versje op de manier dus van de ,,Evangeliese Gezangen'', die voor een groot deel uit hetzelfde stelsel geboren zijn. God is dan zo ongeveer de vader van alle mensen, Jezus is hun broeder, en zij hebben troost, want zij zijn zo vol gezond verstand !

Maar lees eens het eerste ,,Vertoog'', van dat Tijdschrift, waarvan Ds. A. Faure de redakteur is. De titel verraadt al de inhoud van het stuk. Hij luidt : ,,Een *verstandige* en oprechte godsdienstoefening het beste sieraad van de mens''.

Hoeveel maal of dat woord ,,verstandig'' dan ook in het stuk niet voorkomt ! Tel maar eens. Er wordt o.a. gezegd, ,,dat het *verstandigste* gedeelte der mensen de verkrijging van het waar geluk in de godsdienst heeft gezocht.'' Ik vraag u : waren de martelaren ook zulke verstandige mensen ?...

Verder is de grote gids van de mens ,,*de gezonde rede,* dat is het menselik *verstand,* voorgelicht door een goddelike openbaring.'' De mens kan dus volgens dit stelsel nog goed zien; hij heeft de Schrift net als lantêrn nodig !

Neem nog dit stukje : ,,Zou iemand niet *onredelik* handelen, die de Eeuwigheid van het *Opperwezen* ontkende ?''

Maar genoeg. Dat orthodoxe mensen in het oog van zulke schrijvers zeer *onverstandig* waren, spreekt van zelf. Het stuk zegt dan ook verder, dat ,,de stijfhoofdigheid en de aankleving van vaderlike vooroordelen niet zelden de

aangewende arbeid nutteloos maken." Gehoorzaamheid wordt daarom aangeraden „aan de wetten der *verdraagzaamheid*". De „gouden middenweg" moet bewandeld worden!

Nu weet gij ten minste, dat er van de Gereformeerde leer op deze sinode niet veel zal terecht komen.

HET ALGEMEEN REGLEMENT.

De sinode heeft haar werk afgedaan in 14 zittingen. Wij mogen weer bij de sluiting tegenwoordig zijn.

Hoewel de zittingen geheim waren, kan ik u toch op weg naar de kerk het voornaamste meedelen van wat behandeld werd.

In de 4e zitting werd de Staats-Kerkenorde van De Mist als grondslag van kerkbestuur aangenomen. Van de Dordtse Kerkenorde wordt zelfs niet meer gesproken!

Maar er gebeurde nog iets belangrijks. Er werd een *Algemeen Reglement voor het Bestuur der Nederd. Herv. Kerk in Zuid-Afrika* opgesteld. Daarin werd Holland als voorbeeld genomen, maar ongelukkig niet het gereformeerde Holland van de 17e eeuw. Hier in de Kaap ging men nu aansluiten bij het Holland van de 19e eeuw, dat door de Franse Revolutie geheel bedorven was.

De toestand in de nu niet meer Gereformeerde, maar „Hervormde" Kerk in Holland, was bij het begin der 19e eeuw aldus. De Gereformeerde waarheid werd op de kansels bijna niet meer gehoord. De kerk was diep ingezonken. De meeste predikanten en leden waren half Remonstrants.

Koning Willem keerde in het land terug, nadat Napoleon verslagen was. Hij bemoeide zich ook met de zaken van de kerk en gaf haar nu een andere kerkenorde, namelik het *Algemeen Reglement* van 1816. Dit was een totaal ongereformeerde kerkenorde. 1816 staat tegenover 1618/19, de tijd waaruit de Dordtse Kerkenorde dagtekent. Het verschil is dit. De Dordtse kerkenorde werd *uit Gods Woord genomen* en ook door *de kerken zelve* opgesteld. Het Algemeen Reglement van 1816 echter ging in zijn hoofdbeginselen tegen Gods Woord in en werd door de Staat op de Kerk

gelegd. De Dordtse Kerkenorde beschouwt de enkele gemeenten als zelfstandige plaatselike openbaringen van Christus' lichaam. Het Alg. Reglement echter smeedt ze allen tot een Genootschap samen.

Volgens de Dordtse Kerkenorde regeert Christus zelf de gemeente door een kerkeraad, die slechts *bedienende* macht heeft. De klassis en Synode zijn slechts *meerdere* en geen *hogere* vergaderingen. Eén is uw meester en gij zijt allen broeders.

Volgens het Alg. Reglement worden echter de gemeenten door menselike *besturen* geregeerd. De sinode is zelfs het *hoogste* bestuur, waaraan alles onderworpen is.

Met één woord : De Dordtse Kerkenorde is een deftige Boerenwoning, waarin de gemeenten als een familie samenwonen. Het Reglement is een goevernementsgebouw van zoveel verdiepingen, waarin de ene klerk boven de andere, en het ene kantoor boven het andere staat.

Volgens *dit* Reglement werd het Kaapse Reglement opgesteld en de Dordtse Kerkenorde door de sinode vergeten !

1816 VERSUS 1618.

Dat men hier aan de Kaap niet van plan was de grote sinode van Dordrecht 1618 na te volgen, maar wel de Herv. Sinode van 1816, is dan ook reeds vóor de sinode gebleken.

Het *Z.-A. Tijdschrift* publiceerde de openingsrede van de Hollandse Kommissaris als model voor deze sinode.

In deze rede wordt het Dordtse tijdvak o zo zwart gekleurd. Hoor eens : ,,Toen beroerden, zeide de Kommissaris, godgeleerde twisten met al de verderfelike gevolgen de kerk, en leverden de hoofdbezigheid op voor de Nationale Kerkvergadering.''

Daartegenover prees de Kommissaris de 19e eeuw. Men kon de tijd geheel besteden tot bevordering van ,,nuttige werkzaamheden'', ,,waarheid en *deugd.''* Hij prees ,,de broederlike verdraagzaamheid'', een vrucht van ,,verlichte ijver''. ,,*Veel, zeer veel,''* zeide hij, ,,kan men verwachten

van een *verlichte en bedaarde* ijver voor *godsdienst en deugd.*"

Nu ja, dat de oude Dordtse vaders niet thuis hoorden in het gezelschap van zulke verlichte en bedaarde mensen, is licht te begrijpen.

DE SLUITING DER SINODE.

De vergadering wordt nu „plechtstatig" gesloten.

Wij missen de ouderlingen van Caledon, Somerset en Tulbagh, doch vinden onder de vergaderden Ds. J. Kicherer en oudl. P. Maree van Uitenhage. De Goeverneur, Lord Ch. Somerset, bekleedt als „Patroon der Kerk" de aanzienlike plaats tussen de Kommissarissen Politiek en de moderatoren.

Onder het zingen van Ps. 134 beklimt de praeses de kansel en doet een plechtig gebed. Daarna zingt men Gezang 69 : 2 :

Wij naderen tot éenen troon,
Als 't kroost van éenen Vader,
Door éenen Geest te gader,
Tot éenen God door zijnen Zoon,
Die eens, voor aller schuld,
Gods eischen heeft vervuld.

Zoals gij weet, zingt men hier nu ook „evangeliese gezangen" — de Hervormde Moederkerk moet in alles nagevolgd worden! In de Kaapse gemeente werden zij in 1814 ingevoerd. Dit is nog al een eigenaardig versje uit de bundel!

De praeses spreekt zijn sluitingsrede uit naar Matt. 13 : 31 en 32. Hij betuigt dat „zij te samen eendrachtig en vriend-broederlik bezig waren om het fondament te leggen, waarop de kerk in ons midden voortaan vaststaan en sierlik rijzen moge."

De scriba leest nu de *Herderlike Brief* voor, vanwege de sinode opgesteld. Hij spreekt van „ons *Hervormd Kerkgenootschap*" en „*Hervormde Godsdienst*". De Belijdenis

des geloofs en ,,andere openbare gedenkstukken van die tijd, achter onze Bijbels gedrukt" (welke zijn die?), worden ter ,,lezing en herlezing" ernstig aanbevolen. Sedert de Kaap Engels werd ,,en de daaruit voortvloeiende gevolgen, werd het *stelsel der verdraagzaamheid* meer algemeen". Hoort gij het? En dan die heerlike vrede over de ganse aarde: ,,Wij mogen ons gelukkig schatten dat wij die betere dagen beleven, waarin Broeders in hetzelfde huis der kerk vreedzaam te samen wonen, in elkanders Godshuizen prediken, en in genootschappen van verschillende aard en nuttigheid zich verenigen... zonder elkander lager te haten."

Nu is de aandacht van allen gevestigd op ,,de met recht algemeen geroemde en edeldenkende Zuid-Afrikaan" *Sir* J. A. Truter. Hij voldoet aan de nieuwsgierigheid, door een kort verhaal te geven van de voornaamste zaken in de sinode behandeld.

Hij spreekt ook van de *,,Hervormde Kerk",* van de eenstemmigheid, die een iegelik behoort te overtuigen ,,dat gij uwe biezondere gevoelens aan de *voorschriften der rede* hebt onderworpen". Hij verblijdt zich over het eenparig gevoel ,,om de zuiverheid van de leer der Hervoımde Kerk onbevlekt te bewaren, door de Heidelbergse Katechismus met biezondere nadruk tot de grondslag van het onderwijs te leggen, en te doen dienen zowel van de predikstoel als in de scholen van christelik onderwijs." Mooi, niet waar? Maar wat moet er van de Katechismus terecht komen bij zulke verlichte, verdraagzame, redelike, met de geest des tijds meegaande mensen?

En hiermee nemen wij afscheid van de eerste Algemene Kerkvergadering in Zuid-Afrika.

[Litteratuur : Ned. Z.-Afr. Tijdschrift, 1824, p. 415—442, *passim.* — Synodale Handelingen 1824, p. 1—26. — Prof. H. J. Royaards, *De Ned. Ger. Kerk in haar kerkrechtelijken Toestand,* N. Archief, VIII, p. 275—368. — A. Dreyer, *Historisch Album,* No. 1. — F. H. Olland, *Bladen* uit de memoirs van P. B. Borcherds, p. 1—17. — Het A. Reglement van 1816, o.a. bij W. Broes, *De Kerk en de Staat* IV, p. 418—435. — Spoelstra, Bouwstoffen II, p. 529 v.v.]

HOOFDSTUK 6.

DE SINODE VAN 1862, OF DE WORDING DER NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK.

In de grote Kaapse Kerk vergadert nog steeds de Hoogeerwaarde Sinodale Vergadering. Maar wat is zij sedert 1824 groter geworden! Toen waren er slechts 14 gemeenten; nu zijn er 73. Er staan zelfs gemeenten uit Vrijstaat, Transvaal en Natal op de lijst. De Grote Trek van 1836 heeft de kerk ook in die streken geplant.

DE NAAMSVERANDERING.

Vooreerst ga ik met u 20 jaren in de geschiedenis terug — naar de sinode van 1842. Daar werd de naam der kerk veranderd. In plaats van de oudste naam ,,Gereformeerde Kerken'', werd van 't begin der 19de eeuw gesproken van het ,,*Hervormd Genootschap*''. Deze benaming werd in 1842 weer veranderd. De Sinode besloot toen om voortaan te spreken van ,,het *Nederduits Gereformeerd Kerkgenootschap*''.

Een reden voor die verandering wordt niet opgegeven. Jammer dat men niet eenvoudig terugkeerde naar de oude Dordtse benaming: ,,de Gereformeerde Kerk'' te zo en zo, waarmee dan de plaatselike gemeente werd aangeduid, die samen met andere ,,Gereformeerde kerken'' of gemeenten één sinode vormde.

De naam der kerk werd dus tweemaal veranderd. De oude en rechte naam van Gereformeerde kerken werd in 1804 vervangen door ,,Hervormd Genootschap''; — en in 1842 werd daarvan gemaakt: ,,*Nederduits Gereformeerd* Kerkgenootschap''.

Het toevoegsel *Nederduits* is onnodig, want er waren geen Duitse of Engelse gemeenten, die met de Nederduitse in één kerkverband saamleefden. Vroeger was dit in Nederland wel het geval. Vandaar dat men wel eens sprak van

„de *Ned.* Geref. Kerk te.........", om die te onderscheiden van een *Waalse* Geref. gemeente op dezelfde plaats. Waar dit niet voorkwam, sprak men eenvoudig van „de Geref. Kerk (gemeente) te ...." De algemene naam was dan ook in de 17e eeuw: „de Gereformeerde Kerken in Nederland".

Ook die term „*genootschap*" deugt niet. De kerk van Christus is geen genootschap of vereniging door mensen opgericht. Dit heb ik u reeds verduidelikt, toen wij met de eerste sinode bezig waren. De benaming „genootschap" wijst dan ook aan, dat men de Dortse kerkenorde heeft verlaten. „Genootschap" behoort thuis in het Algemeen Reglement van 1816, dat ongereformeerd is.

Hoe dit zij, de kerk zal voortaan „Ned. Geref." genoemd worden. De naam „Geref. Kerk" kwam echter nog genoeg voor, en ook de bijvoeging „Hervormd" verdween niet dadelik van het toneel.

HERZIENING VAN DE KERKWETTEN.

De sinode van 1842 heeft ook de kerkelike Wetten herzien. „Dit," zegt Prof. Royaards van Utrecht, „was de taak van de sinode van 1842, toen al de wetten en bepalingen, welke van algemeen belang waren, in één geheel verzameld werden, opnieuw herzien, vermeerderd en gewijzigd en een vaste organisatie aan de Hervormde Kerk in die kolonie gegeven werd."

Een jaar later werden deze wetten door de Goeverneur bekrachtigd en de kerkenorde van 1804 (die van De Mist) afgeschaft. De kerk kreeg haar vermaarde *Ordonnantie.* Daardoor was „aan de sinode vanwege de Regering het recht toegekend om wetten te maken, die van kracht zijn zonder bekrachtiging van de Regering. De sinode zou ook voortaan vergaderen zonder Kommissarissen Politiek. Hun bemoeiingen hadden niet zelden een storende invloed op de werkzaamheden van de vergaderingen."

Nu verwacht gij zeker niet dat ik in alle biezonderheden zal aantonen de overeenstemming van deze organi-

satie met die van de Hervormde Kerk in Nederland. Prof. Royaards heeft dat gedaan; daarom verwijs ik u verder naar zijn belangrijk geschrift. Genoeg zij het dat ik hier dit belangrijke feit vermeld, *dat ook de sinode van 1842 niet is teruggekeerd naar de Dordtse Kerkenorde van 1618/19, maar op de oude verkeerde grondslag van 1824 is blijven voortbouwen. En zo is het gebleven tot op deze dag.*

Alleen de meerdere macht aan de kerkeraad toegekend, de vaststelling van de Formulieren van Enigheid als de leer der kerk met nog een en ander, tonen wat Prof. Royaards noemt „de sporen van de Kalvinistiese geest".

En hiermede laten wij deze sinode rusten, om met die van 1862 kennis te maken.

ANDREW MURRAY.

Ik moet u eerst bij enige van de voornaamste leden introduceren.

De praeses is Ds. *Andrew Murray.* Hij is nog maar jong, pas 34 jaar: 'n bewijs dat men hoge achting voor hem heeft. Ernst en toewijding kunt gij dan ook in dat gelaat lezen. Reeds op 10-jarige leeftijd werd hij naar Schotland gezonden, en nadat hij aldaar de graad van M. A. behaalde, ging hij naar Utrecht (Holland), om in de theologie te studeren. Hier was hij een van het 11-tal, waaronder zijn broeder John, dat de Studenten-Zendingsvereniging *Eltheto* oprichtte. Hij was dus van jongs af een zendingsvriend. In 1849 werd hij door de regering als predikant van Bloemfontein aangesteld. Van daaruit bearbeidde hij de gehele Vrijstaat en zelfs de geloofsgenoten in het Transvaalse.

Tans (1862) is hij predikant van Worcester. Zijn oude vader, een Schot van geboorte, is ook nog lid van de sinode, als afgevaardigde-predikant van Graaff-Reinet. Ziet gij welk een achting de jonge moderator synodi voor zijn vader heeft? Als deze de vergadering toespreekt en zich tot de zoon als voorzitter wendt, blijft de zoon met gebogen hoofd staan, zolang zijn vader aan het woord is.

P. E. FAURE, W. ROBERTSON.

Die eerwaardige verschijning daarnaast hem is de Assessor, Dr. *P. E. Faure,* een man goed gehumeurd, goed thuis in de „kerkelike wet'' en een grote zendingsvriend. In 1853 werd te Wijnberg, zijn standplaats, een zendelings-genootschap opgericht. De leden daarvan brachten in het eerste jaar bij wijze van penny-bijdragen, de som van £116 bijeen. Dr. A. Faure, broeder van de Assessor, is ook als afgevaardigde van Kaapstad in deze vergadering tegenwoordig.

De scriba is Dr. *W. Robertson,* de zwaarlijvige, kaalgeschoren dominee van Swellendam. Hij is een man van invloed en kracht, die dan ook een Schots stempel op zijn gemeente gedrukt heeft. Hij kwam naar Zuid-Afrika als onderwijzer, door bemiddeling van Dr. Thom. Vijf jaar later naar zijn vaderland teruggekeerd, studeerde hij dáár en in Holland voor predikant. Sedert 1831 is hij hier als zodanig werkzaam.

Van Kaapstad zijn tegenwoordig Ds. *J. Spijker,* vertegenwoordiger van de „Hollandse richting'', en Dr. *S. P. Heyns,* leerling van de professoren Clarisse en Van der Palm. Hij is Kapenaar van geboorte. Knap moet hij zijn, want hij verwierf aan de Hogeschool twee gouden medaljes voor prijs-verhandelingen. Stellenbosch is vertegenwoordigd door Ds. *J. H. Neethling,* een Utrechtse studievriend van de praeses.

G. W. A. VAN DER LINGEN.

En daar zit nu de alombekende, ik zou bijna zeggen, zeer gevreesde Paarlse predikant Ds. *G. W. A. van der Lingen,* met de baardklosjes op de wangen en strak gespannen mond. Hij is eigenlik de rechtzinnige onder de broederen. Een man die het durfde uitspreken : „Geliefden ! wij zijn geschapen tot verheerliking Gods. Willen wij Hem niet verheerliken in onze behoudenis, wij zullen het moeten doen in ons verderf.'' Scherp is hij. Aan een vriend schreef hij aldus : „Een lijk is de (Ned.) Gereformeerde Kerk naar

mijne beschouwing, sedert dat het Rationalisme (liberalisme) gewettigd is door de Kaapstadse Kerkeraad, zonder dat enig kerkbestuur of kerkelike invloed iets daartegen gedaan heeft. De kerk zwijgt, dat is, stemt toe.''

Als een van de ,,liberale'' dominees in de sinode hem tot de orde roept, dan wendt Ds. v. d. Lingen zich bedaard naar diens zijde, uitroepende: ,,Wie is het die mij tot de orde roept? Wilt gij weten wie buiten de orde is? Een Judas onder de apostelen, een verrader onder de broeders, een wolf in schaapsklederen, *die* is buiten de orde; *ik* ben niet buiten de orde!''

DE KWEEKSCHOOL.

De twee professoren van de Kweekschool te Stellenbosch, ter opleiding van predikanten, zijn ook tegenwoordig en hebben zitting. Deze inrichting werd pas in 1859 geopend, hoewel men reeds sedert de eerste sinode van 1824 daarmede bezig was. Oorspronkelik werd bepaald, dat de professoren uit Holland moesten beroepen worden. Doch nadat Drs. N. Beets en F. van den Ham geen vrijmoedigheid hadden de roeping naar hier op te volgen, begon men in Zuid-Afrika naar bekwame mannen uit te zien. Hieromtrent was Ds. Van der Lingen niet geheel gerust. Hij stelde daarom in de sinode van 1857 voor, dat ,,de hoogleraren niet alleen op de Kweekschool, maar op de studenten-kollegiën en in hunne huisgezinnen *Hollands* zouden spreken.'' Dit werd hem zeer kwalik genomen. Ten minste hij zeide van zijn amendement, dat daarop ,,vele wonderbaarlik fijnzinnige, scherpzinnige, diepzinnige en rechtzinnige aanmerkingen zijn gemaakt om de ondervelders licht te geven. Daar zeide er één, zo ging hij voort, dat hij het verkeer tussen man en vrouw, indien de vrouw mogelik een Engelse was, wilde verhinderen... Een ander merkte aan, dat hij alle samenspraak wilde stremmen tussen de professor en zijn elegante Engelse bezoekers... Een derde vreesde, dat geen professor dan Latijn zoude durven spreken door de golven van thee en koffie heen op de studen-

tenkolleges... In hoevelen van die thee-kollegianten zal er ooit een receptakel (bergplaats) zijn voor hoorbaar Latijn? Eindelik zeiden er sommigen, dat het woord „huisgezin" of huislik leven" er uit moest, dat wil zeggen: dat de ziel uit de viool moest, aleer men er op zou kunnen spelen."

Zo een sinode-spiets uit die tijd klinkt wel eigenaardig. Ge ziet, de taalkwestie was er toen al!

Het eerst werden als professoren beroepen Ds. John Murray van Burgersdorp en Ds. Van der Lingen. Maar Ds. v. d. Lingen bedankte, en Ds. N. J. Hofmeyr van Calvinia werd in zijn plaats aangesteld. Het bepaalde feit, dat de Hoge-scholen in Nederland hoe langer hoe meer liberaal werden, was ook aanleiding tot de oprichting van deze kweekschool.

DE „LIBERALE" PREDIKANTEN.

„Liberale" predikanten — zo worden zij genoemd, die de hoofd-waarheden des Christendoms loochenden. Zij zitten ook in deze sinode. Daar is *Ds. J. J. Kotzé* van Darling, *Ds. Thos. Burgers* *) van Hanover en *Ds. S. P. Naudé* van Queenstown. Hun liberale gevoelens zijn al geruime tijd openbaar geworden en gij kunt voelen dat het hier spànt tussen de broederen! Ds. Naudé heeft twee jaar geleden al aan zijn vrienden te Graaff-Reinet geschreven, dat hij „met blijdschap bespeurd heeft, dat velen onder hen strevende zijn naar een *zelfstandig christendom*, naar een zelfstandige overtuiging in zake de godsdienst. Dat zij niet meer het hoofd buigen en hun eigen oordeel gevangen geven onder de *orakel-spreuken van hunne voorvaderen.*" Dit schrijven van Ds. Naudé werd openbaar gemaakt in de *Kerkbode* van September van dat jaar. De sinode vraagt hem nu „opheldering" aangaande die woorden, maar hij „weigert ten enemale", waarop de „Hoogeerw. Sinode daarover haar ongenoegen" te kennen geeft!

---

*) Later President van Transvaal.

Maar wat is dat liberalisme dan eigenlik? zo vraagt gij. Dr. Robertson, de scriba der sinode, zal daarop antwoorden. Hij werd in 1860 door een konferentie naar Europa gezonden om predikanten voor de kerk te zoeken. In Holland was men zo onrechtzinnig, dat hij niet veel vorderde. Hij moest zich daarom met een aantal Schotten tevreden stellen. Die Dr. Robertson nu beschrijft het Hollandse liberalisme aldus: ,,De drieëenheid, de godheid van Christus, de persoonlikheid van de Geest en bijgevolg al hetgeen daarmede in het nauwste verband staat, worden niet alleen ontkend, maar ook bestreden. Men beweert stoutweg, dat de wonderwerken onmogelik zijn. Men ontkent daarom dat zij ooit verricht zijn geworden, en beschouwt al hetgeen daaromtrent in de H. Schrift voorkomt, als legenden of verdichte fabelen. Ja zelfs zijn er velen, die de opstanding van Christus en zijn hemelvaart voor geen feiten houden, maar al hetgeen daaromtrent geschreven staat, ook als legenden beschouwen. De eeuwigheid van de straf wordt natuurlik geloochend, omdat die naar het gevoelen van de liberalen in strijd is met Gods goedheid en liefde. Wat de zonde betreft, zij wordt door velen gehouden voor iets, dat wezen moest en dus van God afkomstig, ten minste door hem gewild is.''

Deze gevoelens treft men ook in Zuid-Afrika aan. Ds. Naudé schreef aangaande een van de binnenlandse distrikten, dat er ,,velen'' naar een zelfstandig christendom streefden. Daarover moet gij u niet verwonderen. In het begin van deze eeuw geloofde men nog aan de grondwaarheden van het Christendom. Maar het bovennatuurlike werd toen *rationeel,* d. i. op verstandige wijze verklaard. Gods woord moest alleen het verstand van de mens voorlichten. Geen wonder dat zodoende de akker bereid werd voor de zaden van een nòg verstandiger, nu niet rationeel, maar rationalisties (liberaal) christendom. En dat men tans hier en daar zijn mening openlik uitspreekt, is niet het werk van één dag.

Op deze sinode echter zal de bom barsten. Het is aldus geschied.

HOE DE STRIJD BEGON.

Aan de orde is het Rapport van de Kommissie over de memories en beschrijvingspunten, die handelen over de handhaving van de zuiverheid der leer. Punt II daarvan komt in behandeling, waarin de kommissie haar oordeel uitspreekt. Ten eerste dat, volgens artikel 34.2, de Heidelbergse Katechismus minstens eenmaal in de maand moet gepredikt worden. De sinode wordt door de kommissie verzocht weer hierop aan te dringen. Ten tweede stelt de kommissie voor, dat door „prediken over de katechismus" verstaan moet worden : een uitlegging en *verdediging* daarvan op grond van Gods Woord.

Punt II 1 wordt aangenomen met deze wijziging : „minstens twaalf malen 's jaars".

Maar nu Punt II 2 !

Daar staat Ds. J. J. Kotzé van Darling op en hoe verbaasd hoort men zijne woorden aan. Hij wijst op het antwoord van de 60ste vraag van de Katechismus, en zegt „dat de woorden in het eerste gedeelte van dat antwoord, nl. : „*en nog steeds tot alle boosheid geneigd ben*" een taal behelzen, die niet eens in de mond van een heiden waarheid zou bevatten, of hij moest een duivel zijn, veel minder nog in de mond van de christen. Moest hij (Ds. Kotzé) over antwoord 60 prediken, dan zou hij doen evenals die predikant in Holland en zeggen : „*Ik meen dat de Katechismus hier verkeerd is.*"

Punt II 2 wordt nu aangenomen. De vergadering eist nu van de predikant van Darling, dat hij zijn woorden zal terugtrekken.

Het is Woensdag en hij krijgt uitstel tot Vrijdag. Vrijdag is hij nog net zo beslist en zegt : „dat hij niet voornemens is een enkele uitdrukking door hem gebezigd, terug te trekken. ...Indien mogelik, zeide Ds. Kotzé, zou hij het gezegde nog krachtiger uitspreken dan hij toen gedaan had !"

Nu is men dagen lang met Ds. Kotzé bezig, om van

hem een bevredigende verklaring te verkrijgen. Maar alles te vergeefs: de man is beslist. Eindelik moest de sinode onbepaald verdagen. Ds. Kotzé had zich op het Hoge Gerechtshof beroepen.

Ook bij een andere zaak komt in deze sinode de Rechtbank te pas. Oudl. Loedolf van Zwartland objekteerde tegen ,,de toelating van afgevaardigden uit enige gemeente behorende tot Natal, B. Kaffraria, O. Vrijstaat en Transvaal, omdat die geen deel uitmaken van de kolonie de Kaap de Goede Hoop". Hij beroept zich op de Ordonnantie. Om de zaak tot beslissing te brengen, werd aanzoek gedaan om een Interdikt tegen de zitting van Ds. A. A. Louw van Fauresmith. Dit werd verkregen. De uitspraak was, dat Ds. Louw geen recht tot zitting had. Het gevolg hiervan is, dat nu bijna aan het einde van de sinode, de leeraren en ouderlingen, die van over de grenzen kwamen, te samen met de beide professoren, zich uit de sinode verwijderen. Hier hebt ge de oorsprong van aparte sinoden in die landen. De wettigheid van de sinode wordt nu in twijfel getrokken. Maar men besluit eenvoudig, dat de vergadering met hare werkzaamheden zal voortgaan.

HET GEREFORMEERDE PAD VERLATEN?

Zo heeft dan de meerderheid gekozen tegen Ds. Kotzé en tegen het liberalisme. De sinode ,,verklaarde ten stelligste de leer van de Ned. Geref. Kerk, gelijk die vervat is in hare Formulieren en Belijdenisschriften, ten krachtigste te zullen handhaven".

Zal dit nu leiden tot *kerkhervorming* in gereformeerde zin? De voortekens zijn niet gunstig.

Reeds in 1857 heeft *Keryx,* een goed geleerde predikant, in het tijdschrift de *Elpis,* de *methodistiese* leer verkondigd, dat de rechtvaardiging van de zondaar eigenlik bestaat in zijn rechtvaardig*making.* Gelijk gij weet leren de Gereformeerden juist het tegenovergestelde, namelik dat de rechtvaardiging bestaat in de rechtvaardig*verklaring* van de zondaar door de hemelse Rechter. Keryx erkent zelf, dat

de Heidelbergse Katechismus de rechtvaardiging als een *rechterlike* en niet als een *zedelike* daad Gods beschouwt. Maar daarom schroomt hij niet vraag 60 en artikel 22 van onze Geloofsbelijdenis als „*minder schriftuurlik*" te brandmerken.

Keryx beroept zich ook met voorliefde op de remonstrant Van der Kemp. Keryx tast dus net zo goed vraag 60 aan als Ds. J. J. Kotzé. Maar zover bekend is, werd Keryx daarover nooit tot verantwoording geroepen.

En ook de sinode van 1862 geeft niet veel hoop op gereformeerd kerkherstel. De hoofdwaarheden des Christendoms werden ongetwijfeld nog gehandhaafd en wij eren de mannen, die het liberalisme zo krachtig hebben bestreden. Ook de *besluiten* aangaande de gereformeerde leer klinken als een klok, maar zijn de *daden* daarmee in overeenstemming?

Men blijft voortleven onder „kerkwetten", waarvan de ongereformeerde oorsprong u genoegzaam bekend is. Men beperkt de verklaring van de H. Katechismus in de gemeente tot „minstens twaalf maal des jaars", terwijl de Dordtse kerkenorde voorschreef dat dit iedere Zondag moest gebeuren.

En wat aangaat ons prachtig Doopsformulier, — men veroorlooft zich allerlei uitlatingen. In de 32ste zitting besluit men : „dat, terwijl de sinode verklaart, dat het gehele Doopsformulier geheel en al overeenkomstig Gods Woord is, het aan ieder leeraar wordt vrijgelaten om van het Formulier die gedeelten uit te laten, die door aloud gebruik uitgelaten worden". Dan volgen de uitlatingen.

Als gij nu in uw formulier aanmerkt wat niet behoeft gelezen te worden, zult gij zien dat, zoals Ds. Van der Lingen in ander verband zeide, de ziel uit de viool genomen wordt ! De mooiste, streng gereformeerde gedeelten worden overgeslagen, namelik : de heerlike omschrijving van de Doop in de naam *des Vaders, des Zoons en des Geestes;* de heerlike instellingswoorden van Gen. 17 : 7 en Hand 2 : 39; de heerlike uitdrukkingen : *verbond der genade, gemeente der uitverkorenen, ontwijfelbaar getuigenis, eeuwig ver-*

bond, rechtvaardig voor God gerekend. Zal de sinode de „uitverkiezing'' en het „genadeverbond'' nog kunnen handhaven?

Ja, de Dordtse nalatenschap is in de handen van wonderlike eksekuteurs gevallen!

DE OPWEKKING.

Maar ook in een ander opzicht heeft deze sinode zich naar de kant van het Methodisme gekeerd. Hierbij moet ik uw aandacht nadrukkelik bepalen.

De sinode heeft drie Woensdagvoormiddagen besteed om te spreken over de *Opwekking*. Gelijk gij weet, vond er in 1860 in Zuid-Afrika een grote Herleving en Opwekking plaats. Maar laat mij eens de gehele zaak, van het begin af aan, in herinnering brengen.

1859 is de datum van de veelbesproken Opwekkingen in N. Amerika, Ierland, Schotland en andere landen. Deze geestelike beweging begon te New-York, toen de handel zeer achteruit was gegaan. Uit kleine bidgezelschappen ontstonden weldra grote samenkomsten in kerken en publieke gebouwen. De toeloop werd groter. Mensen, die vroeger van de waarheid vervreemd waren, stroomden samen. Er volgde, onder tekenen van hevige aandoening, openlike belijdenis van zonden, waarmee bij duizenden een „plotselinge bekering'' verbonden was. Op gelijke wijze strekte de beweging zich ook uit tot een aantal andere steden in Amerika, doch bleef vooral tot de grotere kuststeden beperkt.

Na een verloop van 8—10 maanden was de beweging zo goed als uitgedoofd. Doch bijna op dezelfde tijd begon de opwekking ook in 't noorden van Ierland. Er ontstond een opschudding. Kerken, kapellen en de grootste publieke gebouwen werden gevuld, bij dag en bij nacht, met zingende en biddende scharen. Aan sommige bijeenkomsten namen 30- tot 40,000 personen deel. Honderden, ja duizenden, vielen in deze samenkomsten plotseling ter aarde, schreeuwende met hartverscheurende tonen om genade en vergeving.

In verschillende bedestonden telde men over de 100 gevallen van plotselinge bekeringen.

DE OPWEKKING IN ZUID-AFRIKA.

Deze vreemde opwekkingsplant nu werd ook naar Zuid-Afrika overgebracht. Gij herinnert u wel hoe destijds in de *Kerkbode* en *Elpis* uitvoerige berichten aangaande de opwekkingsbeweging werden openbaar gemaakt. Gij herinnert u nog wel hoe 14 Ned. Geref. predikanten een ,,*Opwekking tot het Gebed om de uitstorting van den Heiligen Geest over Zuid-Afrika*'' in de *Kerkbode* publiceerden. Deze predikanten waren: Di. A. Faure, G. Morgan, P. E. Faure, G. W. A. v. d. Lingen, R. Shand, C. Fraser, A. Murray Sen., J. Pears, G. W. Stegmann, W. R. Thomson, A. Smith, W. F. Heugh, W. Robertson, P. K. Albertijn. En gij herinnert u nog de eerste ,,*Christelike Konferentie*'' in April 1860 te Worcester gehouden. Daar sprak Ds. A. Murray Sr. over de noodzakelikheid van een opwekking in ons werelddeel. Daar sprak Eerw. J. Stegmann van Pniël over de onveranderlikheid van Jezus, die een uitstorting van zijn Geest gewild heeft *en derhalve* nog wil. En Ds. J. H. Neethling sprak over des mensen verplichting om zoveel in hem is, die uitstorting voor te bereiden. Ds. Neethling heeft later op de Kaapstadse Konferentie van 1861 gezegd, dat ,,de ene (mens) Gods Geest niet wil binnenlaten; een tweede verzet zich tegen Hem; een derde is daaromtrent onverschillig.''

Welnu, die Worcesterse Konferentie ging vooraf aan de Opwekking zelve, die omstreeks de maand Mei daarna op het dorp Montagu begon. De Opwekking strekte zich uit tot de gemeente van Worcester, Wellington, een gedeelte van Tulbagh, een gedeelte van Swellendam en een gedeelte van de Paarl (Klein Drakenstein). Ook is het opmerkelik, dat met uitzondering van Calvinia, die gemeenten, welke het talrijkst op de konferentie vertegenwoordigd waren, ook in de ruimste mate hebben gedeeld ,,in deze genadige bezoeking''.

Doch de opwekking bleef niet tot de Kaapkolonie beperkt. De ouderlingen van Ladysmith (Natal) en Kroonstad delen op de sinode biezonderheden mee over hetgeen in hun gemeenten gebeurde. Ja, ,,de predikant van Winburg vermeldt van een Opwekking, die plaats gehad heeft over de Vaalrivier, inzonderheid ter plaatse Hartebeestfontein."

Aan deze Opwekking ging gewoonlik vooraf, of daarmee ging gepaard het oprichten van gebedsverenigingen (biduren) en het bidden om de nieuwe uitstorting des H. Geestes.

Nadat nu uitvoerige mededelingen aangaande dit alles in deze sinode gedaan waren, ,,verklaart de voorzitter (Ds. A. Murray Jr.) zich diep getroffen door de blijken van Gods tegenwoordigheid in het land. Hij wenst dat een stem uit de sinode ga, alle gemeenten opwekkende om ernstig en gelovig te bidden, dat de Geest van de Allerhoogste in meerdere mate mocht uitgestort worden".

Aldus werd in dezelfde zitting besloten, *en zo heeft de sinode het zegel van haar goedkeuring aan de Opwekking gehecht.*

Of er dan geen tegen-stemmen zijn?

Officieel niet, want het voorstel wordt met algemene stemmen aangenomen.

Toch hoort gij dat ,,de ouderling van Ladysmith zijn leedwezen te kennen geeft, dat verscheiden leeraren en ouderlingen de vergadering niet bijwonen, wanneer er over Gods werk in de gemeente gesproken wordt."

Dat zijn zeker meest de liberale heren.

Daarbij moet ik opmerken, dat de zaak der Opwekking op de Ringsvergadering van Kaapstad werd besproken. Met de beslissende stem van de voorzitter werd besloten: ,,de vergadering verklare omtrent de zaak, zoals die in het vraagpunt voorkomt, geen bepaling te moeten maken. Zij besluite het aan ieder over te laten om daaromtrent naar eigen overtuiging te handelen." Het bedoelde vraagpunt luidde: ,,Wat kan deze vergadering doen om een zo nodige en gewenste deelneming aan de herleving van het christen-

dom in andere oorden van de wereld te bespoedigen."

Hier wordt de Opwekking een open kwestie gelaten.

Dan weet gij zeker ook, dat Ds. A. du Toit van Wellington, die op deze ringsvergadering voorzitter zijn moest, doch verhinderd werd, op Bijbelse gronden zich met de beweging niet kon verenigen. Hij predikte zelfs tegen de tegenwoordige opvatting van het gebed.

Maar de stroom was onkeerbaar.

Ge ziet dus dat de sinode en de kerk gekozen hebben vóor de methodistiese Opwekking (Revival), die sedert de dagen van John Wesley niet onbekend meer is in de Engelse kerkelike wereld. *)

Waar vinden wij nu in de H. Schrift het bevel om te bidden om een nieuwe uitstorting van de H. Geest? De H. Geest is slechts eenmaal uitgestort op de Pinksterdag, gelijk Christus slechts eenmaal gekruisigd werd.

Maar is uit de Opwekking dan niets goeds geboren? zo vraagt gij.

Zekerlik heeft God ook hieruit het goede doen geboren worden. Doch dit ontheft ons niet van de goddelike en bijbelse roeping om, wanneer de kerk van Christus in verval komt, de *Kerk als zodanig* in haar zuiverheid te herstellen. Luther en Calvijn hebben hun kracht niet gezocht in de Opwekkingen, maar in de *Reformatie van de Kerk*. Tegenover inzinking en afdwaling moest men hier zijn kracht hebben gezocht in de reine prediking van de gereformeerde waarheid, de reine bediening van de Bondszegelen en de trouwe uitoefening van de kerkelike tucht. Dat werd niet gedaan.

Doch wat is nu de uitkomst? Is de vrucht een duurzaam gezuiverde kerk, gelijk Kalvijn ons die heeft doen zien? Neen, de stortbui is over het land gegaan, heeft een kortstondige vertedering teweeggebracht, maar heeft ons eindelik niets dan de versteende korst achtergelaten.

---

*) Dat een Opwekking als boven beschreven een methodisties verschijnsel is, behoef ik hier niet aan te wijzen. Dit deed ik in mijn proefschrift, waarheen de lezer verwezen wordt.

Deze loop van de kerkelike gebeurtenissen verwondert ons echter niet. Wij bedenken, dat 8 van de 14 bovengemelde predikanten Schots-Engelse namen dragen. Mannen als de voorzitter van de sinode, Ds. A. Murray, met zijn broeder Prof. Murray, zijn in Schotland opgevoed. In Nederland zijn zij te samen met Prof. Hofmeyr en Ds. Neethling onder de beademing van de Reveil (Opwekking) gekomen.

DE VERDERE STRIJD TEGEN HET LIBERALISME.

De zaak van Ds. Kotzé van Darling. — Vanwege Ds. Kotzé's beroep op het Hof, werd de sinode van 1862 verdaagd en kwam in 1863 weer samen. Toen werd besloten hem te schorsen, totdat de Sinodale Kommissie vergadert in 1864. Als er dan nog geen schriftelike herroeping was, zou hij beschouwd worden „als van zijn status als herder en leeraar der N. G. Kerk vervallen en alzo afgezet van zijn bediening."

Ds. Kotzé onderwierp zich niet en het Hooggerechtshof gaf in 1864 uitspraak ten gunste van hem en verklaarde hem gerechtigd op alle rechten en voorrechten van een leeraar der N. G. Kerk.

Het Hof beriep zich daarop, dat Ds. Kotzé niet was geschorst volgens de wetten van de kerk. Aan de sinode kwam niet toe het schorsingsrecht in eerste instantie.

De zaak van Ds. Burgers van Hannover. — Op de sinode van 1862 werd tegen Ds. Burgers een klacht ingediend, dat hij in een gesprek met zijn kerkeraadsleden verklaard had niet te geloven dat er een duivel bestaat, en te geloven dat Jezus zondige begeerten heeft gekend.

Deze klacht moest door een kommissie onderzocht worden, om ter fine van beslissing aan de Sinodale Kommissie rapport te doen. De kommissie achtte de klacht ten opzichte van de twee punten bewezen, en verklaarde Ds. Burger vooreerst van de dienst geschorst, met de bepaling, dat hij,

zo hij binnen zeker tijd van zijn dwalingen niet terugkeerde, van zijn ambt vervallen zou zijn.

Dit vonnis werd ook door het Hof vernietigd, waarna de Sinodale Kommissie zich op de Geheime Raad in Engeland beriep. Dit beroep was vruchteloos, want het appèl werd van de hand gewezen en de uitspraak van het Kaapse Hof gehandhaafd. Weer werd als grond aangevoerd, dat de kerk alhier haar eigen wetten had overtreden volgens de Ordonnantie.

De sinode van 1867 besloot nu, met die twee zaken voor zich, te verdagen, ,,totdat in dezen licht en uitkomst zal zijn gegeven". Zij meende ook, dat de uitspraak van de Geheime Raad op een vergissing berustte.

In de sinode van 1870 kwam ter tafel de opinie van de rechtsgeleerde adviseurs der Sinodale Kommissie in Engeland, nl. dat in de uitspraak van de Geheime Raad ,,geen misslag is begaan, waardoor een gedeelte van de aangevoerde kwestie niet zou behandeld zijn geworden." De sinode besloot nu bij meerderheid van stemmen als volgt (wij geven alleen het laatste gedeelte) : ,,dat zij echter, onder bestaande omstandigheden, liever dan in rechtstreeks verzet tegen de Burgerlike Rechtbank te komen, of zich gedwee aan haar uitspraken te onderwerpen, besluit om zelve het kerkelik vonnis in deze zaak (van Ds. Burgers) te herroepen, gelijk zij bij deze doet."

Een dergelike beslissing moest toen vanzelf in de zaak van Ds. Kotzé genomen worden. Ook hem werd geen zitting geweigerd.

De beide predikanten bleven dus als zodanig werkzaam in de Ned. Geref. Kerk, zonder herroeping van hun dwalingen. Ds. Burgers werd later president van Transvaal, en Ds. Kotzé bleef predikant van Darling, totdat hij in 1894 emeritaat aanvroeg.

Zo eindigde de strijd tegen het liberalisme. De handelwijze der kerk kunnen wij niet goedkeuren. Zij moest het boze uit haar midden geweerd hebben, òf door de twee predikanten volgens haar eigen wetten af te zetten, òf door in

doleantie te gaan, als de Rechtbank nog in de weg stond. Maar de tucht ontbrak.

Dit oordeel over de kerk verhindert echter niet, dat wij hoog moeten waarderen de strijd van sommige predikanten tegen 't ongeloof, hetzij van de kansel of door de pers. Vooral moeten hier vermeld worden de namen van Ds. A. Murray en Prof. Hofmeyr. Ds. Murray gaf uit *Het Moderne Ongeloof* in 1868, en Prof. Hofmeyr : *Vier Leerredenen tegen de Hedendaagse Dwaling.*

[*Literatuur* : *Synodale Handelingen* 1842 en 1862. — *Kerkbode.* — *Elpis.* — M. de Villiers, *Leven en Arbeid van Ds. G. W. A. van der Lingen.* — *Prof. Rooyaards,* a. w., p. 295—320. — Prof. N. J. Hofmeyr, *De Kerk en de Regtbank.* — Prof. Hofmeyr, *Vier Leerredenen tegen de Hedendaagsche Dwaling.* — J. J. Kotzé Pzn., *Leerredenen.* — Lid der Synode ('62), *Geene Leervrijheid,* de zaak van Ds. J. J. Kotzé Pzn.]

HOOFDSTUK 7.

DE SINODE DER GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN 1869, OF DE HERSTICHTING DER GEREFORMEERDE KERK IN ZUID-AFRIKA.

OPWEKKING OF HERVORMING?

Wij bevinden ons te Potchefstroom. Hier zal deze maand, Mei 1869, de vierde „Algemene Synodale Kerkvergadering gehouden worden, samengesteld uit al de Gereformeerde Gemeenten van Zuid-Afrika''.

Hier ziet men dat Kerken of Gemeenten komen tot hervorming. Dus niet tot *nieuwe* stichting, maar tot *herstichting* op de oude, vaste grondslagen van Dordrecht 1618/19.

Reeds weet gij hoe 't met de Ned. Geref. Kerk in de Kaapkolonie gesteld was. Enerzijds klaagde men over dodig-

heid in het geestelik en kerkelik leven. Men verlangde naar beweging in de doodsbeenderen. Anderzijds stak het liberalisme de gevaarlike kop omhoog. Doch men stond daartegenover machteloos. Gewaarschuwd werd er genoeg, maar de liberale predikanten bleven desondanks predikanten in de Ned. Geref. Kerk.

Wat nu gedaan? vraagt gij.

Kerkreformatie, is ons antwoord. Maar zeer weinigen dachten er aan.

Niet in kerk*hervorming,* maar in kerk*herleving* zocht men de gewenste verandering. De *Opwekking* werd aangeprezen. Gij herinnert u zeker nog die stukken in de *Kerkbode* van 1860 over ,,de toestand der Kerk''. Die toestand werd betreurenswaardig genoemd. Maar wat was de medicijn, die voorgeschreven werd? Hoor eens: ,,De grote verandering, die wij wenselik achten, is *een nieuw leven;* of, zoals men het in onze dagen veelal noemt, *een herleving.''* Aldus de *Kerkbode.*

Maar men had vergeten, dat de *leer* vóor het *leven* gaat. Dat de kerk*leer* eerst gezuiverd moest worden en dat dan het kerk*leven* zich openbaart. Zo hadden Luther en Calvijn 't gedaan.

Doch in de Kaapkolonie deed men 't anders. De Kerk als Kerk moest behouden blijven. Er moest niet te veel verandering komen. Het was genoeg, dacht men, als in het bestaande slechts wat leven werd ingeblazen.

Kerkhervorming werd zelfs afgekeurd. Hoor eens wat dezelfde invloedrijke schrijver in de *Kerkbode* zegt aangaande de Gereformeerde Gemeenten. Hij schrijft aldus:

,,Ziet, enige honderden onzer lidmaten wensen zich geluk met een verandering, die zij hebben gemaakt. Zij hebben zich afgescheiden. Nu, menen zij, zullen zij een zuivere kerk hebben. Nu zal alles zo rustig en liefelik en gezegend toegaan. Wij wensen hun toe, wat zij zoeken, maar wij moeten het nog zien.'' Half spottend wordt hier dus van Ds. Postma's werk gesproken.

Toch was er wel in het zuiden sprake van ,,scheiding''.

Ds. Van der Lingen van de Paarl en anderen dachten er wel aan. Maar Ds. Van der Lingen was op dit punt onbeslist en zwaarmoedig. ,,Hij meende dat de kerk voor een scheiding niet voorbereid was. Meer dan eens had hij voorstellen tegengewerkt, die tot scheiding zouden kunnen leiden. Hij voorspelde van een afscheiding niets anders, dan dat het slechts een klein getal uit iedere gemeente zou zijn, dat om des gewetens wil verdrukking zou willen lijden. Hij was gewoon te zeggen : dat het vele schone gebouwen een band te meer zouden zijn om de kerk, bij verleiding en vervolging, ontrouw te doen worden.''

HET KERKJE WAAR MEN VERGADERT.

Schone gebouwen ! — die bezitten de Gereformeerden niet. Zij geven daar ook niet om.

Zie, dat oude kerkje op het ruime Kerkplein te Potchefstroom. Klein, vier gewone muurtjes, zonder versiering, kleine venstertjes, strooidak, grondvloer, zelfgemaakte preekstoel, stoelen met riempjes — dat is alles !

En dat is nog wat moois ! Soms moeten zij zich met hartebeest-kerkjes, schuren, storen en uitgespannen zeilen behelpen.

O, dat verschil tussen het zuiden en het noorden des lands ! Dáar, in het zuiden, spreekt men van de *herleving* der doodsbeenderen; hier in 't noorden van de *herstichting* van Christus' Kerk. Dáar van *opwekking,* wakkerschudding uit de slaap; hièr van een *opwaking* tot nuchter besef, om het bevel van Christus uit te voeren.

DE EERSTE STRIJDERS.

Laat mij u nu eerst voorstellen aan enige leden van de sinode.

De voorzitter is Ds. *N. J. R. Swart,* 'n man levendig van aard en, gelijk zijn scherp gezicht uitwijst, 'n man van grote bekwaamheden. Hij is de zoon van de Amsterdammer Jacob Swart, die een van de eersten was om zich het lot van de Transvaalse uitgewekenen aan te trekken. Hij schreef

in het *Handelsblad* van 22 April 1840, dat met betrekking tot de „Boeren onbegrijpelik en voorzeker beschamend is hun koude onverschilligheid". Als gevolg van zijn schrijven en op zijn raad, werd door de heer G. Ohrig het schip „Brazilie" uitgerust. De heer Swart zond, op eigen kosten, een kist met boeken en een menigte Bijbels, die hij van het Ned. Bijbelgenootschap ontvangen had. Ds. Swart zit nu op de sinode als afgevaardigde van Pretoria.

De scriba is Ds. *J. Lion Cachet*, die veel van zijn vorming dankt aan de bekende I. da Costa. Eerst was hij onderwijzer in de Kaapkolonie en Natal. Na voltooide studie onder Ds. D. Postma, is hij nu aanwezig als predikant van Rustenburg, de oudste gemeente.

Voorts merkt gij dadelik op Ds. *D. Postma*, die met recht de Vader der Afscheiding kan worden genoemd. Hij is iemand met een onverzettelike wil en innig-gelovig gemoed — een uitverkoren vat van de Heere om dit goede werk alhier te beginnen. Maar hoor eens wat Ds. P. Huet, leeraar van de Ned. Ger. Kerk in Natal, en dus een onpartijdige getuige, van hem zegt : „Ik geloof dat Ds. Postma alle aanspraak heeft op de achting en liefde van alle godvruchtigen. Zo waardig een Evangeliedienaar is hij, dat ik het als de grootste zegen zou achten, zo al onze gemeenten met dergelijke leeraren bevoorrecht werden. Er is niet veel geestelik onderscheidingsvermogen toe nodig om het „wij dan hebben de zin van Christus" in al des mans gedragingen, woorden en geschriften te lezen. Ik geloof dat hij op zijn weg, ook in de zaak der afscheiding, door Eén geleid wordt, tegen wie het vergeefs en vreselik is uit verkeerde ijver te strijden; en omtrent wie het hoog tijd wordt, hem niet langer te bestrijden, of als scheurmaker aan te merken; en daarentegen zijn belasteraars aan de kaak te stellen."

Daar hebt gij de hele man !

Van Potchefstroom is o.a. afgevaardigd oudl. *Philip Schutte*, een echte voortrekker en tevens een teer Christen. Hij is een mede-ondertekenaar van het Zandrivier Traktaat (1852). Ook is hij de eerste ondertekenaar van het stuk door

de 15 eerste afgescheidenen opgesteld en aan de kerkvergadering van de Ned. Herv. Kerk verzonden. Daarin komen deze woorden voor : ,,Ondergetekenden...... verklaren door deze vrijwillig, dat zij van nu af treden uit uwe *kerkelike* gemeenschap. Zij wensen te bestaan als een Vrije *Gereformeerde Kerk,* overeenkomstig de *leer, tucht* en *dienst* der vaderen, zoals die zich te Dordrecht in de jaren 1618/19 hebben geopenbaard.'' Oudl. Schutte was dan ook Ds. Postma's trouwe metgezel op zijn eerste verre reizen en had ook zijn geld en goed voor de goede zaak over.

Rustenburg zond naar deze sinode o.a. oudl. *J. F. Robertse.* Daar ziet gij hem, die kleine, magere gestalte, met het korte baatje. Hij spreekt kortaf; is 'n beetje nukkerig van aard; en is jachter, natuurlik ! Hij is ook voor geen klein gerucht vervaard. Terwijl hij machteloos onder een leeuw lag, zeide hij doodbedaard tot zijn kleinzoon, die op de leeuw mikte : ,,Fransie, jij moet mooi skiet, moenie ver oupa raak skiet nie.''

Van Pretoria ziet gij ook aanwezig oudl. *J. J. Booysen,* 'n man van 6 voet, zwaar gebouwd. Toch is hij in zijn spreken zacht en lieflik.

De oudste gemeente in de Vrijstaat, Reddersburg, vaardigde af een ouderling met 5 vóórnamen, nml. oudl. *D. J. P. A. D. Coetzee.* Hij kan soms lang en hard praten, maar is ook 'n man uit één stuk.

Uit de Kaapkolonie is gekomen voor de gemeente Aliwal Noord oudl. *B. J. de Klerk,* mager, levendig, geestig; en oudl. *J. L. van Niekerk* (die onderwijzer is geweest), met diaken J. A. Kotzé. Op deze vergadering zijn niet minder dan 6 diakens tegenwoordig. Voorts zijn Burgersdorp en Dordrecht ieder vertegenwoordigd door een oudl. G. H. J. Kruger, maar die van Dordrecht wordt ,,Groot Gert'' genoemd. Eindelik wijs ik u op de eerwaardige verschijning van oudl. *A. P. J. Steyn,* Middelburg's afgevaardigde.

HOE DE SINODE GELOGEERD IS.

Deze 38 strijders voor de gereformeerde waarheid zijn

meest van vèr en met opoffering gekomen. Ze moeten zich hier maar behelpen. Zij zijn thuis, als ik dit woord gebruiken mag, in tenten, stalletjes en huisjes. Sommige ouderlingen moesten te paard hierheen komen. Zij slapen des nachts, met het hoofd op de zadels rustend, in de kerk. Anderen kwamen met wagens en hebben een beter leven. De plaatselike gemeente gaf vlees en beschuit, en ieder kookt zijn eigen potje. Uit de Kaapkolonie en Vrijstaat kwam men vooral met paardewagens. Toen deze door de lange hoofdstraat het dorp inreden, schreeuwden de kinders: ,,Die Doppers neem die dorp in!''

KERKELIKE TOESTAND OMSTREEKS 1859.

De belangrijkste daad van deze sinode is de uitvaardiging van de *Openlike Verklaring*. In dat stuk worden de oorzaken aangegeven, die geleid hebben tot de breuke met de bestaande kerken.

Voordat wij echter naar die ,,Verklaring'' luisteren, moet ik nog enige dingen in herinnering brengen, waardoor die ,,Verklaring'' recht kan worden verstaan.

Het is u bekend hoe de Kaapse Kerk ongeveer 150 jaar lang *Gereformeerd* was. Bij het begin van het jaar 1800 werd dit echter anders. De zogenaamde *verstandige* opvatting van de leer der zaligheid, kwam in de plaats van het aloude Kalvinisme. Omtrent 50 jaar later, dus omtrent in de helft van de 19e eeuw, veranderde de Kaapse Kerk weer aanmerkelik van gedaante. De verstandelike opvatting van het christendom leidde tot het zuivere rationalisme of liberalisme van de predikanten Kotzé (Darling), Naudé en Burgers. Daardoor wakker geschud, zochten de predikanten, die nog aan de Bijbelse waarheden vasthielden, niet hun kracht in een terugkeer tot de oude beproefde gereformeerde paden. Zij importeerden de Engels-Amerikaanse *Opwekkingen* en leidden het volk verder in de methodistiese richting voort. Dit ging zo gemakkelik, ten eerste, omdat er geen krachtig Kalvinisme meer gevonden werd in de zuidelike delen van het land; ten tweede, omdat reeds vele Schotse predikanten

waren ingevoerd, aanhangers van dat methodisme; ten derde, omdat invloedrijke Kaapse predikanten hadden gestudeerd in Holland, waar zij met de Reveil (de Hollandse Opwekking) kennis maakten, en ten vierde, omdat zij op de Hogeschool van Utrecht nog verder in die richting werden voortgeholpen door professoren als Van Oosterzee en Doedes.

Hier komt nog bij dat van strenge tuchtoefening in de Ned. G. Kerk geen sprake kon zijn. Leertucht was er wel over *liberale,* maar niet over *remonstrantse* dwaalgevoelens ! En dat ook over het leven de tucht verslapt was, erkende de *Kerkbode* van 1860 zelf.

Ook vermeld ik, dat in de Ordonnantie, de eigenlike grondwet van de Ned. Ger. Kerk, slechts twee belijdenisschriften werden vermeld, namelik : ,,De Geloofsbelijdenis van de Sinode van Dordrecht (zo iets bestaat er niet !) en de H. Katechismus''. Eigenaardig dat de Dordtse Leerregels geheel worden weggelaten ! Is het misschien daaruit te verklaren, dat de remonstrantse gevoelens zo onder de predikanten voortwoekerden ?

Dit kwaad werd nog verergerd door het feit, dat het ondertekenings-formulier van de Ned. Ger. Kerk *niet* (wat het oude Dordtse formulier *wel* deed) aan een kerkelike vergadering het recht gaf om van een predikant een nadere verklaring te eisen.

Eindelik vermeld ik nog, dat de Dordtse Kerkenorde was verworpen, en dat men voortleefde onder een kerkewet, opgebouwd uit het Algemeen Reglement van koning Willem (1816).

Hoewel aldus het oude pad werd verlaten, waren er toch nog velen die aan het Kalvinisme van de vaderen getrouw bleven. Zij werden meestal gevonden in de noordelike distrikten van de Kaapkolonie, de omstreken waarin de Grote Trek van 1836 geboren werd, en trokken ook voor een gedeelte mee. Die mensen nu konden zich hoe langer hoe minder verenigen met de kerk, gelijk zij zich in de Kolonie, de Vrijstaat en ook in Transvaal in haar nieuwe gedaante openbaarde. Die mensen voedden zich daarom met

de Bijbel, en voorts met de „Kanttekeningen” de Formulieren van Enigheid en Geref. schrijvers als à Brakel, Smijtegelt, d'Outrein en anderen.

TOESTAND IN DE KAAPKOLONIE EN VRIJSTAAT.

De toestand in het noorden van de Kaapkolonie was aldus. Daar waren de meeste van de predikanten Schotten, die zich met de taal, het karakter en de Kalvinistiese gevoelens van de gereformeerde mensen maar slecht konden verenigen. De mensen daar bleven dan ook nog wel in naam bij de kerk; ook omdat zij nergens anders de sakramenten konden gebruiken. Maar feitelik bestond de breuke reeds, en de gemeenschap der heiligen werd niet meer uitgeoefend.

De Schotse predikers in de Ned. Ger. Kerk verzwegen de leer van de Uitverkiezing. Zij leerden dat men zijn zaligheid zèlf kon uitwerken, volgens Fil. 2 : 12. En als gewezen werd op wat in het 13e vers staat, dan kreeg men ten antwoord: „Daarom kan ik met julle Doppers niet klaar komen.”

De kroon werd op alles gezet, toen de Ring van Graaff-Reinet een *Herderlike Brief* uitzond, waarin degenen, die weigerden de Evangeliese Gezangen te zingen, „doorboorders” en „verscheurders” van het lichaam van Christus werden genoemd. Maar hoe konden zij die gezangen zingen, doortrokken als deze waren van de remonstrantse zuurdesem van de algemene verzoening — een leer, die zij niet vonden in hun Bijbel en in hun oude schrijvers?...

In de Vrijstaat waren de verhoudingen niet veel anders. Daar had zich reeds enige tijd vóor de komst van Ds. D. Postma de heer J. J. Venter van „de leeraar (A. Murray Jr.) en kerkeraad afgescheiden, omreden zij niet het Evangelium en de Bekering in zijn rechte zin en betekenis verkondigen.” Ook namens anderen schreef hij daarom naar Holland, verzoekende dat een *gereformeerde leeraar* zou worden gezonden, „opdat het goede woord des Heeren in Geest en waarheid mag verkondigd worden”. Hij verlangde een leeraar als „Koenrad Mel, Smijtegeld, Brakel en Van

Leeuwen". Verder verbond hij „voor reiskosten en onderhoud al zijn goederen, als hij maar met blijdschap mag opgaan in 's Heeren Huis."

Ja, dat waren mannen van stavast!

TOESTAND IN TRANSVAAL.

In Transvaal was de toestand enigszins anders. De gereformeerde mensen ondersteunden daar eerst Ds. D. van der Hoff, omdat zij moe waren van de plagerijen der Kaapse Kerk. Spoedig bemerkten zij evenwel dat Ds. Van der Hoff de Uitverkiezing verwierp en ook andere gereformeerde waarheden. Men vond zich dus weer bedrogen.

Vandaar die wonderlike toestand, dat een man als de oude heer Philip Schutte, hoewel hij ouderling was in de Hervormde Kerk, toch met de leer der kerk niet kon saamstemmen en ook nooit een Ev. Gezang zong. Vandaar die wonderlike toestand, dat het Gereformeerde deel van Rustenburg's gemeente verlof van kerkeraad en volksraad verkreeg, om een gereformeerd leeraar uit Holland te mogen ontvangen. De beroepen leeraar moest zich alleen onderwerpen aan een onderzoek van de Algem. Kerkvergadering. Ook in Transvaal dus was een deel mensen slechts in naam bij de bestaande kerk.

Iemand van Marico verklaart dan ook op 3 December 1858, „dat hij éen van hen is, die al 15 jaar lang hebben uitgezien naar de zuivere bediening van het Evangelie". Een weinig later vindt Ds. Postma te Krokodilrivier 5 wagens met mensen „die zich nog altijd uit gemoedelik bezwaar van de kerk des lands hadden onthouden."

Hoor eens wat Ds. Huet, weer de onpartijdige getuige, van hen zegt: „Ik geloof dat hun bestaan een opmerkelik verschijnsel is, en dat hun nauwgezet vasthouden aan de Bijbel met kanttekening, en hun angstige verkleefdheid aan de oude Kalvinistiese leer, een middel is geweest *tot bewaring van wat aan verscheidene plaatsen anders geheel verloren ware gegaan* — n.l de *Gereformeerde Kerkleer.*

„Ik geloof," zo gaat Ds. Huet voort, „dat het een

aandoenlike zaak is voor een opmerkend gemoed, te denken, hoe lange tijd deze mensen standvastig zijn gebleven bij hun oud-vaderlike gevoelens, en, zonder van afscheiding of gezangverwerping in Nederland te weten, vandaar met instinktmatig (natuurlik) voorgevoel, hulp en ondersteuning gewacht hebben, totdat die in de persoon van Ds. Postma is opgedaagd."

Is dit niet goed gezegd?

DS. POSTMA'S AFVAARDIGING.

Hoe is het tot de afvaardiging van Ds. Postma gekomen? zo vraagt gij.

Aldus: de Chr. Afgesch. Geref. Kerk in Holland werd door middel van korrespondentie bekend met het bestaan en de gevoelens van de gereformeerde mensen in Zuid-Afrika. Daarvan was het gevolg, dat die kerk besloot Ds. Postma, een van haar ervarenste predikanten en toen Bedienaar des Woords te Zwolle, te zenden, ,,ten einde naar de godsdienstige toestand van haar stamverwanten en geloofsgenoten alhier onderzoek te doen en te handelen gelijk het hem zelf het nuttigst zal voorkomen". Zo spreekt Ds. Postma's lastbrief.

De beschuldiging dat hij als ,,Kaffer-zendeling" hierheen zou zijn gezonden, is ten enenmale in strijd met de waarheid. Dit blijkt uit die lastbrief en vele andere stukken. Wel meende men door Ds. Postma's afvaardiging een open deur ook tot de Heidenen te vinden, maar dat hij bepaaldelik gekomen was voor het zendingswerk, daarvoor is geen bewijs te vinden.

Reeds van te voren gaf de Chr. Geref. Kerk aan de Ned. Ger. Kerk alhier van haar onderneming kennis. Ds. Postma deed 't zelfde op zijn doorreis aan de kerkeraad van Pietermaritzburg en de Ring van Transgariep. Van hunne zijde handelden zij dus te goeder trouw.

ZIJN DOORREIS.

Gedurende zijn verblijf te Kaapstad, kreeg Ds. Postma

'n tamelik goede indruk van de Ned. Ger. Kerk. Hij was nog onbekend met de werkelike toestand van zaken. Toen hij later tot andere overtuiging kwam, verzweeg hij dit niet. Hij zegt: „Heeft het die (Ned. Ger.) broeders dan ook niet gesmart, dat ik zo bitter in mijn goede verwachting, die ik van de Ned. Ger. Kerk gekoesterd had, teleurgesteld werd?" (*Geprov. Herinnering,* bl. 10.)

Zelfs schreef Ds. Postma aan de sinode der Ned. Ger. Kerk, haar zijn „angstige bekommering" omtrent haar toestand te kennen gevende. Haar sinodaal schrijven aan de Ned. Herv. Kerk in Nederland, noemde Ds. Postma toen: „een vleien van de hoere en een miskenning van het echte kind." (*Geprov. Herinnering,* bl. 8.)

Uit toegevendheid liet Ds. Postma in de Ned. Ger. gemeenten, waar hij preekte, enige gezangen zingen. Ook dit werd hem later zeer kwalik genomen. Doch uit de *Elpis* (III 198) en zijn *Journaal* blijkt: 1) dat hij uit toegevendheid handelde „om geen *ontijdige* beroering daarover te verwekken, ziende op Paulus (Hand. 22 : 21—26) — dus heeft hij hier niet volgens zijn beginsel gehandeld; 2) dat hij later hiervan spijt heeft gehad en 3) dat hij zelfs voor de Ned. Ger. Kerk het gebruik der Evang. Gezangen niet heeft goedgekeurd. *)

DS. POSTMA TE RUSTENBURG.

Te Rustenburg gekomen, kreeg Ds. Postma dadelik te doen met de Gezangen-kwestie, de voor allen zichtbare afwijking van het gereformeerde spoor. Hij en de komman-

---

*) Ds. Postma heeft zijn gevoelen omtrent Gezangen aldus geformuleerd:

„1. Heeft een Kerk zodanige Gezangen met vrede van de gemeente in 't gemeen, en zijn ze „rechtzinnig", dan durf ik die kerk daarin niet veroordelen, noch haar daarover bemoeiliken, gelijk ik op mijn doorreis betoond heb.

„2. Maar houdt de Kerk zich alleen aan de Gezangen, waarvan de tekst in de Bijbel gevonden wordt, die is zeker op de veiligste weg. En deze weg kan ik met volle vrijmoedigheid bewandelen."

dant Paul Kruger, wilden echter nog een afscheiding voorkomen. Ds. Postma stelde daarom aan de Algem. Kerkvergadering (Januarie 1859) te Pretoria het volgende voor, als men namelik niet kon verkrijgen, dat alléen de Psalmen gezongen werden (wat zijn beginsel was) : ,,dan raad ik, dat de Algem. Kerkvergadering het aan de wijsheid en het geweten van elke leeraar overlate om hierin te handelen naar zijn geweten, met inachtneming van de toestand der gemeente, *ten einde er om deze zaak geen verdeeldheid of scheuring plaats vinde."* Hij zag in dit voorstel ,,wel wat gevaarliks", maar deed het toch ter wille van de lieve vrede.

De Kerkvergadering echter besloot, ,,dat de kerkelike inrichting, zoals die tans hier bestaat, met haar Evangeliese Gezangen *zal blijven bestaan en gehandhaafd worden"*. Dit kon echter door Ds. Postma, als afgezant van een niet-Gezangen-zingende kerk, nooit ofte nimmer worden aangenomen. En ook de Gereformeerden van Rustenburg meenden, dat hiermede de belofte, van een gereformeerde predikant te mogen ontvangen, verbroken was. Een 15-tal broeders besloten nu zich formeel af te scheiden van de Herv. Kerk.

De beschuldiging, dat Ds. Postma de afscheiding zou hebben ,,bewerkt", is dus geheel vals. De gereformeerden *waren reeds afgescheiden,* toen Ds. Postma in Zuid-Afrika aankwam. En toen hij met Kom. Paul Kruger de feitelike breuke wou voorkomen, heeft de Algem. Kerkvergadering, door haar trouweloos en bindend besluit, zelf de afscheiding veroorzaakt. Wel zou een kerkvergadering in April d.a.v. op dit besluit ,,terugkomen". Ja, die liet het werkelik aan het geweten van ieder leeraar over in deze te handelen, met inachtneming van de toestand der gemeente. Maar dit baatte toen niet meer, want 1) gedane dingen nemen geen keer; 2) de gereformeerden beschouwden het nieuwe besluit niet als een verandering van het *beginsel*, waaruit het eerste besluit voortkwam; 3) het gebruik van de Ev. Gezangen bij de eredienst werd toch door de kerkvergadering ,,*Christelik Gereformeerd* en dus ook *wenselik* beschouwd", en 4) de

gereformeerden gevoelden, dat men maar tijd wilde winnen, om iedere openbaring van een Gereformeerde Kerk in de geboorte te stikken. Want zie, alle toekomstige beroepen moesten volgens besluit door de kerkvergadering bekrachtigd worden, en niemand zou beroepbaar zijn, tenzij hij door de Kaapse Sinode gelegitimeerd was!

Zo was het dan eindelik tot een breuke gekomen. Ds. Postma meende in het eerst niet te moeten blijven. Toch gaf hij ten laatste gehoor aan de dringende bede van de herderloze kudde en stichtte haar *tot een Gereformeerde Gemeente op de grondslag van de Drie Formulieren van Enigheid en de Dordtse Kerkenorde.* Dit is geschied onder de oude seringboom, omdat geen andere plaats daarvoor te vinden was, en wel op 10 Februari 1859. Daarna ging Ds. Postma, *altoos daartoe geroepen,* ook naar de Vrijstaat en Kaapkolonie, alwaar het stichtingswerk werd voortgezet.

Tot deze handelingen had hij natuurlik het volle recht. Denk maar eens aan wat boven uit de lastbrief werd aangehaald.

Reeds is deze sinode te Potchefstroom de *vierde* sinodale vergadering der kerk. Reeds telt zij na tienjarig bestaan 14 gemeenten en 4,362 belijdende leden. Reeds mag zij, zelfs onder veel versmaadheid en heimelike vervolging, zich in aanvankelike bloei verheugen en vruchten dragen ter ere Gods!

DE OPENLIKE VERKLARING.

Nu zult gij dan de Openlike Verklaring kunnen verstaan. Nu zult gij kunnen vatten, waarom die oude vaderen daarin zeggen, dat „op hun plechtig verzoek Ds. Postma hen heeft h e r s t i c h t als een *Gereformeerde Kerk.*" Die gereformeerden zijn bij de oude Kaapse Gereformeerde Kerk gebleven. Zij hebben zich daarom nooit kunnen verenigen met de Ned. Ger. Kerk en Herv. Kerk van de 19de eeuw. Als *Gereformeerde Kerk* waren zij g e s t i c h t in 1665 aan de Kaap, en nu vragen zij alleen om *her*stichting, aangezien de bestaande kerken ontrouw

werden aan de Geref. waarheid. Ds. Postma heeft hier dus geen *nieuwe kerk* geplant, maar eenvoudig de aloude weer tot *nieuwe openbaring* gebracht.

Ook wat verder aangaande de Ned. Herv. Kerk 'n Transvaal gezegd wordt, zult gij nu kunnen verstaan. Men scheidde zich daarvan af, ,,omdat die kerk *weigerde gereformeerd te zijn* en alzo hen buiten de gelegenheid stelde de aangeboden hulp uit de Chr. Afs. Ger Kerk in Nederland te genieten.''

De broeders uit de Vrijstaat en Kaapkolonie daarentegen verklaren dat zij, na kennismaking met de Geref. Kerk in de Z.A. Republiek, ,,zich gedrongen hebben gevoeld zich met haar te verenigen...,en deze vereniging maakte noodzakelik een afscheiding van de Ned. Geref. Kerk in de genoemde landen.'' Zij zeggen verder : ,,hiertoe konden wij geredelik besluiten, want wij hadden nu gevonden de Gereformeerde Kerk *die wij sinds jaren al gezocht hadden.''*

Aangaande de toestand in de Kaapkolonie wordt nog het volgende verklaard. De Gereformeerden zagen ,,in de Ned. Geref. Kerk met kommer steeds toenemen de vrijzinnige (liberale) denkbeelden. Dit deed hen veel zuchten en strijden. Zij werden echter door leeraren, die zij nog het meest rechtzinnig hielden, het meest tegengegaan en verdrukt... En over het geheel ontbrak hun bij die meest rechtzinnige (leeraren) ook nog *de duidelikheid van hunne rechtzinnigheid*. Hun onkunde liet hen veel in het donker, maar hun hart *voelde*. En bij inzage van de Dordtse Leerregels en dergelijke schriften, verstonden zij, *dat ook de leerwijze van die leeraren meer smaakte naar het Remonstrantse dan naar het Gereformeerde.''*

EEN THEOL. SCHOOL.

Op deze sinode wordt ook besloten een Theologiese School op te richten, want zullen de Gereformeerde Gemeenten blijven voortleven, dan moeten er predikanten zijn —dit hebben de oude vaderen van het begin af scherp

gevoeld. Ja, men wilde zelfs niet van een buitenlandse zusterkerk afhankelik zijn.

Verder verklaarde zich de vergadering tegen de gelijkstelling, maar beraamde ook dadelik plannen hoe de rechte zendingsarbeid te kunnen beginnen.

En dan gaat zij blijde uiteen. En wij verheugen ons met haar dat, in de geweldige stroming van de nieuwe denkbeelden, de Gereformeerde Gemeenten niet zijn ondergegaan, maar weer heerlik zijn verrezen boven de schuimende golven.

[*Literatuur* : Syn. Handelingen 1869. — D. Postma Dzn., *Geschiedenis der Geref. Kerk.* — J. Lion Cachet, *De Gesch. der Geref. Kerk* (in het Gedenkboek 50-jarig bestaan). — *Gouden Jubileum* Geref. Gemeente Burgersdorp. — J. Beyer, *Journaal.* — S. Hofmeyr, *Hoe de Afscheiding ontstaan is.* — D. Postma, *Geprovoceerde Herinnering en Teregtwijzing.* — J. Stuart, *De Hollandsche Afrikaners.* — *Elpis,* III, p. 171—208. — *Kerkbode* 1859. — *Elpis,* IV. — Red. *Kerkblad* : *Wijlen Prof. Postma's optreden tegenover de Kerkbode gehandhaafd.*]

HOOFDSTUK 8

KERVERENIGING OF DE NED. HERVORMDE KERK IN TRANSVAAL.

De Transvaalse wildernis is nu, in 1882, een schone republiek geworden, pas vrijgevochten van alle Engelse overheersing. Pretoria is de hoofdstad en hier vergaderen nu de twee kommissies ter vereniging van de Ned. Hervormde en Ned. Gereformeerde Kerken. Of het zal gelukken?... Doch laat ons eerst nagaan hoe die kerken ontstaan zijn, dat is, wat in de laatste halve eeuw gebeurd is.

DE KERK ONDER DE VOORTREKKERS.

Een bekende naam onder de voortrekkers was die van

Erasmus Smit. Geboren te Amsterdam (Holland), arbeidde hij geruime tijd in de Kaapkolonie als zendeling in verband met het Londense Genootschap. Die band werd losgemaakt en hij besloot zich bij de voortrekkers te voegen. Het was in 1836 toen de Grote Trek in volle gang was. Erasmus Smit, getrouwd met een zuster van Gert Maritz, was de leeraar van de emigranten. In het eerst werd hij niet erkend, dikwels miskend en ontving ook geen traktement. Bij wie de schuld lag, worde in 't midden gelaten. Eindelik, op 21 Mei 1837, werd hij door goeverneur Piet Retief als „eerste leeraar" aan de „reizende gemeente der Gereformeerde Kerk naar Port Natal" voorgesteld. Retief verzocht hem „om zelf het gewone formulier van nadere bevestiging te willen lezen en daarna voor zichzelf er op te antwoorden."

Smit noemde zich een „Kalvinistiese leeraar" en kon daarom niet overweg met de „Arminiaans-gezinde" zendeling Archbell te Thaba Ntchu. In hoeverre nu Smit waarlik Kalvinist was, zult gij uit het verder verhaal wel zelf kunnen opmaken. Daarin beschrijf ik zijn werkzaamheid en te gelijk de kerk onder de voortrekkers.

De *naam der gemeente* is bij Smit niet altijd dezelfde. Hij spreekt van „Onze Reizende Gereformeerde Kerkgemeente", van „Gereformeerde Kerk", van „Gereformeerde Nederduitse Kerk", van „Nederduits Gereformeerde Kerk" en van „de Hervormde Gereformeerde Nederduitse Geloofsbelijdenis". *) Hieruit ziet gij wel, dat er geen vaste benaming was. Alles vloeide nog dooreen.

De *diensten* werden gehouden in 3 of 4 veldtenten, die door de diakenen tot één kerktent waren uitgespannen. Dit is te zeggen, als de opkomst groot was. Soms moest Smit

---

*) De moderatuur der Ned. Herv. of Ger. Kerk in Transvaal, die in de door haar gepubliceerde „*Historiese Feiten*" uit Smit's „Dagboek" wilde bewijzen, dat „Ned. *Geref.*" en niet „Hervormd" de naam van de Voortrekkerskerk was, heeft deze laatste benaming op dezelfde bladzijde 26 van Smit's „Dagboek" blijkbaar niet raak gezien!

wel klagen als er slechts een ,,kleine gemeente van 20 toehoorders" vergaderde. Eens las hij zelfs een brief van de Goeverneur van de ,,spreekplaats" voor, waarin de trekkers vermaand werden ,,wegens een algemeen verzuim in de openbare godsdienst". Meestal ging het echter tamelik, soms zeer goed.

Het *verloop van de voormiddag-dienst* was als volgt: Na de voorzang volgde de lezing van de Wet des Heeren, de 12 artikelen en het hoofdstuk door de ,,dominé" of voorlezer. Als deze nog de huweliksgeboden had afgekondigd, volgden de ,,voorafspraak" en de ,,inleiding" over aparate teksten, waarna de leeraar zijn predikatie, wéer over een ander tekst, begon. Na de predikatie werd nog eens gezongen, het nagebed gedaan en de zegen uitgesproken.

De eerste voorlezer was Jan Bantjes, ,,een bruine jonkman, die zeer wel voldeed."

Het ,,Heilig en Hoogwaardig" *Avondmaal* werd, met een voorbereidingspreek, 4 maal des jaars gevierd. Dat dit niet zo geregeld ging, is wel te begrijpen. Eens was er geen wijn, bij welke gelegenheid de leeraar sprak over Joh. 2 : 3: ,,Zij hebben geen wijn", en vermaande tot avondmaalsviering ,,in de geest met de ganse Kristenheid". Een bottel wijn kostte toen ook 2 rijksdaalders, 5 schellingen en 2 stuivers. Bij de avondmaalstafel werd later kollekte gehouden — eens 15 rijksd. bedragende. Een ,,armbeurs" werd ook niet gemist.

Verder trof men onder de emigranten een ,,*zanguur*" aan. Ook in de dienst een ,,beurtzang"; b.v. Gez. 102 zong men aldus: ,,de zusters alleen het 1ste vers, de broeders alleen het 2e, en allen samen het 3e vers". Voorts moet ik nog vermelden een dageliks, wekeliks en maandeliks ,,*biduur*", waarin soms verschillende personen voorgingen. Carel Cilliers sloot wel eens de godsdienst met gebed, en er was sprake, dat hij ,,oefenaar" zou worden.

De *Kerkeraad* verkoos men op 8 Febr. 1837: Stef. Maritz als ouderling, en C. Cilliers en Viljoen als diakenen. Op 28 Nov. keurde Piet Retief ,,een nominatie van een dubbel

5-tal kerkeraden'' goed, waaruit 2 ouderlingen en 2 diakenen door het lot verkozen werden. Zondag 10 Dec. 1837 vond de eerste kerkeraadsvergadering plaats, die door de Goeverneur als ,,Kommissaris Politiek'' werd bijgewoond. Toen bepaalde men dat de ,,aanneming der nieuw aankomende lidmaten zou plaats hebben op Donderdag 21 Dec. en de ,,voorstelling'' der aangenomen lidmaten'' op Vrijdag. Daaraan ging een katechisatie vooraf. Onderwijs gaven de ,,legerschoolmeesters''. De huweliksluiting geschiedde voor de Kommissaris en de ,,bevestiging'' voor de predikant. Eens ontving deze daarvoor 5 rijksd. van mevr. Retief. Wij vernemen ook van een ,,godsdienstige inwijding van de *huistent* van onze broeder Frans Retief''. Bij de begrafenis ging ook de leeraar voor, die een handvol grond op de kist strooide en o. a. zeide: ,,Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren.''

Dan nog deze merkwaardigheid. De heer Smit verhaalt ons van ,,een jonge zoon van P. Potgieter, van 6 of 7 jaar, die met een helm geboren was. Hij speelde en sloeg met een rietje op het water, zeggende: ,,Zo slaat mijn vader nu onder de kaffers''. Dit geval is door sommigen aangetekend, en 't is bevonden, dat het kommando op die dag met de kaffers in slagorde is geweest.''

,,INWIJDING VAN DE GOEVERNEUR.''

Vóor wij van deze ,,reizende gemeente'' afscheid nemen, moeten wij nog de ,,kerkplechtige inwijding des verkorenen goeverneurs'' op Zondag 11 Junie 1837 bijwonen.

De leeraar predikt over 1 Kron. 11 : 1—2. Zijn voorafspraak is uit Joël 2 : 21 en zijn inleiding uit Ps. 126 vs. 2, 3. Na de preek nodigt hij de goev. Piet Retief ,,tot de heilige eed thans bij of in hun kerk te doen''. Zijn Ed. knielt neder ,,op een kussen vóor de spreekplaats, zijnde een tafel, die voor predikstoel diende''. De leeraar opent de Bijbel, ,,daar waar de *Heidelbergse Katechismus* begint, mitsgaders de *Belijdenis des Geloofs,* bestaande in 37 artikelen, en de Liturgie'' Hij verzoekt de goeverneur zijn éne hand

daarop te leggen, terwijl hij de vingers van de rechterhand opheft, gedurende het doen van de volgende eed :

,,Ik, Pieter Retief, door de volkstem wettig gekozen tot hun goeverneur en opperhoofd des Algemenen Verenigden Legers, zwere thans mede plechtig voor God Almachtig, dat ik, als de door het volk verkozene goeverneur (en al de goeverneuren in der tijd, die na mij deze verenigde maatschappij zullen komen te regeren), de Christ. Geloofsbelijdenis, na de inhoud van art. 36, met de aankleving van dezelve, de Katechismus en de Liturgiën, der Nederduitse Gereformeerde Kerk zal protekteren en beschermen; en dat ik in mijn goevernement geen beambte zal toelaten in de kerkelike of burgerlike regering, als die lidmaten zijn der voormelde Gereformeerde Kerk en van hun goede getuigschriften voorzien zijn. Daartoe helpe mij God Almachtig.''

Hierna houdt de leeraar de lange toespraak tot Piet Retief als ,,Burgervader'', terwijl hij ,,de Bijbel over en boven het hoofd'' van de Goeverneur opheft. Hoort gij dat woord : *,,De Bijbel zij Uw Eeled. grote Basis (grondslag), waar al de door Uw Weled. in der tijd te maken wetten en besluiten op moeten rusten en mede overeenkomen.''* Onder uitbreiding van zijn handen boven het hoofd van de Goeverneur wenst ten slotte de leeraar hem en zijn mede-ambtenaren de zegen toe, en besluit met een : ,,'t Zij zo. 't Worde zo. Amen ja amen !''

Voor de ,,Gereformeerde Kerk'' is dit niet een erg gelukkige gebeurtenis, want 1) zij wordt naar de opvatting van de tijd onder de bescherming van een mens gesteld, 2) zij wordt staatskerk, want alle ambtenaren moeten haar toebehoren en 3) zij mist als grondslag de 5 Leerregels van Dordt tegen de Remonstranten. Voor de Staat echter wordt hier een kostelike hoeksteen neergelegd, n.l. het beginsel der *Christelike Politiek.* En dit is wat ons hart verblijdt. De H. Schrift zal zijn de grondslag der wetten !

Doch genoeg aangaande Smit en zijn werk.

Een andere bekende en geliefde naam onder de trekkers was die van *Daniel Lindley,* een zendeling van het

Amerikaans Zendingsgenootschap. In 1836 vestigde hij zich met zijn mede-zendelingen Wilson en Venables, te Mosega bij Moselekatse, doch zonder gevolg. Ze werden met hun vrouwen (Wilson uitgezonderd) door de koorts uitgeput, en toen Mosega door de Boeren genomen werd, reisden ze met dezen gewilliglik mee. Aan Lindley werd door zijn genootschap vergund de trekkers als predikant te dienen. Hij is dan ook een van de stichters der kerk in de Vrijstaat en Transvaal. Zo is dan de kerk in die landen, zowel als in de Kaapkolonie, veel dank verschuldigd aan zendelingen, die haar als predikanten hebben gediend.

WAT DE KAAPSE KERK DEED.

Gij vraagt of de moederkerk in de Kaapkolonie dan niets voor de trekkers deed? In het eerst niets. Men liet ze aan hun lot over. De reden daarvoor was, dat men de Trek veroordeelde als uit ,,onzuivere'' drijfveren geboren en de trekkers beschouwde als verkerende ,,in opstand tegen de wettige overheid''. Op de Graaff-Reinetse Ring van 1838 ontweek men de kwestie. In 1840 werd de leeraar van Colesberg toegestaan de bewoners van Riet-, Zand- en Kafferrivieren te bezoeken, ,,alleen om het Evangelie onder hen te verkondigen''. Hetzelfde verlof verkreeg ook later Ds. Taylor van Cradock. Gebrek aan leeraren in de Kaapkolonie was dus niet de eerste oorzaak van de verwaarlozing der Trekkers. Er was onwil in het spel.

Eerst de sinode van 1847 begon meer regelmatig in hun geestelike behoeften te voorzien. Kommissies van predikanten werden daartoe van tijd tot tijd afgevaardigd. De eerste bestond uit Di. A. Murray Sr. en P. K. Albertijn (1847); de tweede uit Di. W. Robertson en P. E. Faure (1848). Beter werd de toestand toen Ds. A. Murray Jr. de beroeping naar Bloemfontein aannam, en reeds in het jaar van zijn aankomst, 1849, daarmee beginnende, herhaaldelik de Trekkers bezocht. Men verzocht hem zelfs zich in Transvaal te vestigen, waartoe hij echter geen vrijmoedigheid had.

DE KERKELIKE TOESTAND.

De volgende kommissie was Di. J. H. Neethling Hzn. en A. Murray. Van hun ,,bezoekreis'', in 1852 gedaan, ga ik u nu iets meedelen. Ze reisden van de Vaalrivier naar Potchefstroom (Vrijburg) in een wagen met 8 ,,moedige'' ossen, en worden in een ,,kleine en zindelike woning'', nabij de kerk gelegen, door kerkeraad en gemeenteleden ontvangen. Dadelik moesten 60 jongelieden voor de aanneming'' worden klaargemaakt. Dit was het werk van Ds. Neethling, terwijl Ds. Murray zich bezig hield met herderlik werk. ,,Mijne aannemelingen,'' zegt Ds. Neethling, ,,konden bijna allen lezen. Slechts *dezen* werden tot verder onderzoek toegelaten. De ,,vragen'' brengen geen zwarigheid teweeg. Wie toch kent zijn vragen niet, die zich wil laten aannemen? Daar zij echter bij het onderzoek naar hun Bijbelkunde wat gebrekkig bleken te zijn, en ik na 3 maanden andermaal in hun midden hoopte te wezen, stelde ik de aannemnig uit. Hoewel dit enige ontevredenheid veroorzaakte, heb ik daarvan geen berouw gehad. Later bevond ik, dat velen zich recht vlijtig op de kennis van Gods Woord hadden toegelegd, en zij, benevens hun ouders, werden genoodzaakt, andermaal ter kerke te komen.''

Die ,,ontevredenheid'' en dat ,,genoodzaakt'' worden weer de kerk ter wille van de ,,aanneming'' bij te wonen, zijn fijne trekjes, die de toestand goed tekenen.

In het kerkgebouw kunnen 600 mensen op ,,veldstoeltjes'' plaats nemen. Het is een ,,lieve schare''. Niemand stoort de aandacht, ,,uitgenomen hier of daar een kindje''. ,,Vraagt men mij,'' zegt Ds. Neethling, ,,waar ik mij het meest voelde opgewekt om in eenvoudigheid het kruiswoord te verkondigen — ik antwoord: nergens meer dan hier!''

Zondagmiddag is Dankzegging. 97 kinderen moeten gedoopt worden. Het gaat ,,boven verwachting geregeld toe''. Een paar kinderen brengen zelf het doopbriefje. Eén hunner treft de opmerkzaamheid. ,,Het is een blond jongetje

van ruim vier jaren." Als hij het briefje overgeeft, „sluit hij de ogen en wacht met zoete eenvoudigheid de besprenging van het water."

Maandag is kerkeraadsvergadering. Als derde ouderling naast brs. Wolmarans en Viljoen, wordt gekozen de vrome oud-ouderling van Suikerbosch-randen, David Jacobs, die des Zondags de gemeente „door het woord ter oefening" sticht. De verkiezing van 2 diakenen vindt ook plaats. *)

Een week later preken de dominee's in een „rietenkerk". Hoofdbestanddeel daarvan is fluitjes-riet. Het dak is van bokzeilen, het klankbord „een gedroogde ossenhuid".

Te Lijdenburg gekomen, treft de kommissie daar aan de onderwijzer Poen, door de Amsterdamse Kommissie (waarover later) hierheen gezonden. Ook aan hem is het te danken, dat de jongelieden „een kennis der Schrift aan de dag leggen, die zelfs menige bovenlandse jongeling niet euvel zoude staan". In de kerkeraad vindt men een „helder bewustzijn van roeping en plicht bij elk der leden."

Ook de bewoners van de Zoutpansbergen hebben hun kinderen niet verwaarloosd. „Meer dan de helft der aanwezige kinderen kan met meerder of minder vlugheid lezen, en allen hebben enig onderwijs genoten."

Dit is de lichtzijde van de toestand in weinige, tekenende trekken. Di. Faure en Robertson laten ons in hun rapport meer de donkere kant zien. Hier is een kerkeraad, die niet vergadert en geen tucht oefent; daar is ongeregeldheid en geringe aandacht bij de dienst; ginds openbaart zich de vrees, dat men, bij gebrek aan de genademiddelen, „tot een staat moet vervallen niet zeer van het heidendom verschillende."

In verband hiermee verwijs ik u nog naar het verslag van de heer C. Hiddingh, die aan de Amsterdamse Kom-

---

*) De verkiezing van ambtsdragers geschiedde bij die bezoekreizen: 1) door de kerkeraad, 2) door de manslidmaten (bij eerste verkiezing) en 3) uit een nominatie. Soms werden zij door de burgerlike overheid aangesteld.

missie dit een en ander meedeelde: ,,In elk huisgezin wordt bij het morgen-, middag- en avondmaal hardop gebeden en gedankt. Een der huisgenoten verricht dit werk, en hoewel de woorden geheel verkeerd en onverstaanbaar worden uitgesproken, zo bewijst het toch, dat de mensen een innig Godsdienstig gevoel bezitten. Velen houden des avonds huiselike godsdienst door het lezen in de Bijbel en zingen van een heilig lied. Des Zondags komen de buren van het ene of andere huisgezin aldaar samen, om daar gezamenlike godsdienst te plegen, waarin alsdan een van allen in gebed, gezang en het lezen òf van een preek òf uit de Bijbel voorgaat, gelijk men mij zelf meer dan eens daartoe heeft uitgenodigd.''

WAT HOLLAND DEED.

In Holland werden de Trekkers niet vergeten, al was men 6,000 mijl van hen verwijderd. De heer Swart publiceerde in 1840 zijn oproeping en niet lang daarna kwam de heer J. A. Smellenkamp in Port Natal aan, o.a. met zich brengende een kist met Bijbels en boeken, door de heer Swart meegezonden. Koninklik ontving men de heer Smellenkamp. De ossen van zijn wagen werden uitgespannen en met de handen werd hij Pietermaritzburg binnengetrokken, dat feestelik versierd was. Alzo over het paard getild (hij was een gewoon burgerman), beloofde hij van uit Holland stoffelike en geestelike steun. Hij kreeg ook een brief mee aan de heer Swart, ondertekend door 2 ouderlingen en 2 diakenen. Daarin wordt dringend om de uitzending van predikanten en onderwijzers gebeden. Ook deze merkwaardige woorden komen daarin voor: ,,de vele aanzoeken, die wij deswegens in de kolonie aan de Kaap gedaan hebben, zijn niet van dat gevolg geweest, *waarop wij als broeders van dezelfde moederkerk hadden mogen hopen*, zoals Ueerw. uit de bijgaande brief, die onbeantwoord is gebleven, zelf zult kunnen zien.'' Een dergelijk verzoek aan de Amsterdamse Kerkeraad bleef dan ook onbeantwoord.

Op ontvangst van deze brief werd te Amsterdam de

„Kommissie ter behartiging van de godsdienstige belangen der Transvaalse Republiek" gevormd. Wederom kwam de heer Smellenkamp te Port Natal aan. De kommissie had met hem gezonden de predikant P. N. Ham, de onderwijzer Martineau en de gevraagde boeken — alles op haar eigen kosten. Doch de hele onderneming was een mislukking. De onderwijzer overleed op reis, en daar Smellenkamp door de Engelsen belet werd te Port Natal te landen, moest hij naar Delagoabaai vertrekken. Daar overleed de echtgenote van Ds. Ham een zelf besloot hij naar de Kaap te gaan, waar hij te Franshoek beroepen werd. De kist met boeken kon toen niet bezorgd worden. Dit was in 1843.

In 1851 waren de „grote zwarigheden" uit de weg. De toestand der emigranten was reeds „groteliks" veranderd en men kon hen gemakkelik bereiken. De kommissie deed een oproeping om geldelike steun ter uitzending van onderwijzers. Een leeraar kon niet meer gezonden worden, omdat die zaak officieel was gesteld in de handen der Hollandse Sinode en omdat de Kommissie maar nog altijd haar onbekendheid moest erkennen met de ware toestand der Trekkers.

De oproeping had sukses. Met de „meest van onbekenden" ontvangen giften werden de reiskosten van één onderwijzer bestreden. Van „andere zijde" steunde men nog 2 Hollandse onderwijzers om naar hier over te komen, nl. de h.h. Van der Linden en Spruyt. Deze twee werden dadelik als „huisonderwijzers" geplaatst en de eerste, de heer W. Poen, bezitter van de 2e rang, ontving een aanstelling te Lijdenburg. Aan die „post was tevens bij voorraad verbonden, dat hij daar ter plaatse in de godsdienstoefeningen voorgaat, en elke 3 maanden een rondreis doet, om ook op meer verwijderde plaatsen als prediker op te treden."

Groot was de dankbaarheid der Trekkers voor deze weldaden. De Kommissie besloot toen gelden in te zamelen voor de zending van een leeraar, want de Trekkers wilden dat zij te dien aanzien niet te „schroomvallig" moest zijn, en een blanko beroepsbrief was in bezit van de heren Reders

ener Hollandse Handelsekspeditie gesteld en aan haar overhandigd. Doch in 1852 vernam de Kommissie, dat reeds een predikant door Prof. Lauts, ook in bezit van een beroepsbrief, uitgezonden was. Hij heette D. van der Hoff, „kandidaat tot de heilige dienst en daartoe bepaaldelik geordend door de Kommissie tot de Oost- en West-Indiese zaken te 's-Gravenhage''. Langdurige korrespondentie met Afrika trof daarna geen doel meer. Maar de Amst. Kommissie had reeds veel gedaan en aan haar is de dank verschuldigd ook van het nageslacht.

D. VAN DER HOFF.

Nu ga ik u iets mededelen van de stichter der Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal en hoe de stichting geschied is.

In Nov. 1852 kwam hij te Kaapstad aan, waar hem een hartelike ontvangst te beurt viel. Daar door de Ned. Ger. Kerk gelegitimeerd, was hij beroepbaar, en gaf daarvan aan de Transvalers kennis. Zij verheugden zich daarover zeer en zouden hem in Natal ontvangen. Tot zijn eer moet gezegd worden, dat toen een deputatie uit New Germany (Natal) hem daar als leeraar wilde behouden, en de toestand in Transvaal zwart afschilderde, hij toch besloot om te gaan.

Te Potchefstroom gekomen in Febr. 1853, wees men hem een „onbewoonbare'' woning aan. Hij vroeg en verkreeg een betere. Dadelik moest hij nieuwsgierigen te woord staan en allerlei vragen beantwoorden. Onder andere, „welk teken Kaïn aan zijn hoofd had gedragen, en waarvandaan de vrouwen in 't land Nod gekomen waren; wat de eigenlike betekenis van de appel was, die Eva gegeten had, en of het duizendjarig rijk al voorbij was of nog komen moest.'' Zijn antwoorden werden òf niet geloofd, òf niet begrepen. Sommigen beweerden ook dat hij een „Romein'', een afgezant van de Paus, was. Hij had n.l. te Ladysmith gepredikt over „*het doen* van de wil des hemelsen Vaders'', en had toen, naar hij meende, „*in de geest* van Jezus gesproken !

Zwaar was zijn werk in een land nog zo onbewoond en

onder toestanden nog zo ontredderd. Zelfs vervolging werd hem niet gespaard. Dat het humeur van een man, reeds kort gebonden, daaronder niet verbeterde, is goed te verstaan. 28 jaar was hij predikant, eerst voor de gehele Transvaal en naderhand van 't distrikt Potchefstroom. Hij stierf in 1881, 67 jaar oud zijnde.

Van zijn werk zult ge een denkbeeld krijgen, als ik zeg, dat er door hem 13,720 kinderen gedoopt, 6,114 jongelieden tot ,,lidmaat aangenomen" en 1,486 paren zijn gehuwd. ,,Van waar komt gij?" was zijn tekst bij de herdenking van zijn 25-jarige ambtsbediening, en het antwoord: ,,Ik kom van een lange reis, 25 jaren lang."

DE TOESTAND OMSTREEKS 1852.

Toen Ds. Van der Hoff in de Transvaal aankwam, waren er drie partijen op kerkelik gebied. Een partij had bepaald de wens uitgesproken om bij de Kaapse Sinode te blijven behoren. Hoe groot die partij was, is moeilik te bepalen. In ieder geval werden de Transvaalse gemeenten *) in 1852 door de Sinode bij de Kaapse Kerk ,,ingelijfd". Als de tweede partij rekenen wij de streng gereformeerden. Dat deze bestond, blijkt uit het verslag van de heer Hiddingh in 1856, drie jaar vóor de afscheiding geschreven. Hij spreekt van mensen, die de gezangen uit de openbare eredienst willen ,,verbannen", en die zelfs uit hun bijbels ,,uitscheurden en verbrandden". Ook Ds. van der Hoff en de Algem. Kerkvergadering spreken in 1855 als volgt: ,,denkt toch niet dat de zaligheid aan de Sinode verbonden is en nog veel minder aan het zingen van enkel Psalmen". Men noemde die partij toen reeds ,,doppers".

De derde partij is de ,,Hervormde". Verwonder u over haar bestan niet. Reeds werd aangewezen, dat er in de

---

*) Er bestonden de volgende gemeenten: Potchefstroom (gesticht in 1849), Rustenburg (gest. 1850), Lijdenburg (gest. 1851) en Utrecht (gest. 1854). Andere voortrekkers-gemeenten waren: Winburg en P.M.Burg (beide in 1843 gesticht), Fauresmith, Smithfield en Bloemfontein (gest. 1848) en Harrismith (gest. 1849).

Kaapse Kerk een ,,Hervormde periode'' was, zegge van 1804—1842. Gedurende dat tijdvak verlieten de Trekkers de Kaap-Kolonie en kwamen in Transvaal ook met ,,Hervormde,, attestaties aan. Zij zijn geen strenge Kalvinisten meer, maar hebben ook de latere invloeden van de ,,Opwekkingen'' niet ondergaan. Zij hebben steun gezocht bij de ,,Hervormde'' Kerk in Nederland en uit die kring is ook hulp gekomen in de persoon van Ds. Van der Hoff.

Hier komt nog bij de vrijwording van Engelse invloed, bezegeld door het Zandrivier Traktaat in 1852, zodat het geen wonder is dat men ook op kerkelik gebied begint koers te krijgen en ook de *kerkelike* vrijwording van de Kaapse Sinode begeert. Daarvoor beijverden zich dan ook niet alleen Hervormden, maar ook Gereformeerden. Onder de ,,drijvers'' der beweging worden door Ds. Van der Hoff terecht genoemd de namen van voormannen onder latere ,,afgescheidenen'', nl. Ph. Schutte, Gerrit, Paul en Douw Kruger. In *dit* opzicht waren zij dus eenstemmig, wat voor verschil er ook anders bestond.

Aldus trof Ds. Van der Hoff de stand van zaken aan. Hij scheen persoonlik gewillig geweest te zijn onder de Kaapse Sinode te blijven. In ieder geval had hij geen vast plan en was ook later tevreden als het maar goed ging. Gnl. A. Pretorius bezocht hem echter spoedig en ,,verzocht hem dringend om zich toch niet door een predikant van de sinode te laten voorstellen, voordat een algemene bijeenkomst te Rustenburg zou gehouden worden, om over de zaak te spreken. Want hij (Pretorius) met al zijn mensen wilde *niets* van de sinode weten.''

Ds. Van der Hoff schreef daarom aan Ds. A. Murray, die hem bevestigen zou, dat men besloten had daarmee te wachten totdat de Volksraad was bijeengekomen, en dat tevens ,,alle kerkeraden en alle verstandige personen, die in de zaak belang stellen'', verzocht was hun oordeel daarover uit te spreken. Om die reden werd ook geen antwoord gegeven op de kennisgeving der Sinode, dat de Transvaalse gemeenten bij de ring van Transgariep waren ingelijfd.

Te Rustenburg vergaderde dan ook in Augustus 1853 de Algemene Kerkvergadering, samengesteld uit de kerkeraden van Rustenburg, Mooirivier, Zoutpansberg, 17 ouderlingen en diakenen in 't geheel. De inlijving werd algemeen verworpen, om twee redenen: 1) ,,omdat aan de belofte, waarop de inlijving gevraagd is (n.l. om in de behoefte van leeraars te voorzien) niet is voldaan''; en 2) omdat men zich niet in gemoede aan de kerkelike wetten der Kaap Kolonie kan onderwerpen''. Het ,,bijeengeroepen publiek'' keurde dit goed, ja ,,kon met moeite bedwongen worden zijn blijdschap uit te drukken door een luidklinkend hoera''.

Daarvan werd kennis gegeven door Volksraad en Algemene Kerkverg. aan de Sinode. Hieraan werd door de Algem. Verg. (22 Nov. 1853) dit toegevoegd: ,,Hiermede wordt echter niet te kennen gegeven, dat zij zich afsnijdt of afscheurt van hare oude moederkerk. In genen dele. De dochter wil nog gaarne met haar moeder in kinderlike betrekking blijven''.

Dat de eerste reden grond had, is duidelik. Reeds beklaagde zich de P. M. Burgse kerkeraad daarover bij de heer Swart. En Ds. Neethling, boven reeds genoemd en predikant van de Ned. Ger. Kerk, zegt zelf: ,,Ja, wist ik, wat ik later zag, dat de Sinodale Kommissie (der N. G. Kerk) het duldt, dat de leeraren onzer kerk geplaatst worden in gemeenten, waar op twee of drie uur afstand een ander leeraar te benaderen is, ik zoude mij geschaamd hebben, voor haar moederlike liefde en zorg, een enkel woord ter verdediging in het midden te brengen.''

Maar daarbij kwamen nog twee bezwaren, die niet denkbeeldig waren, n.l. dat men voor de invloeiing van Britse bemoeienis vreesde langs het kerkelike zij-kanaal, en ook voor gelijkstelling.

Ook werd besloten Ds. Van der Hoff niet door een Ned. Ger. leeraar te laten bevestigen. Oudl. F. G. Wolmarans deed het. Op welke wijze, is mij onbekend, want in Ds. Van

der Hoff's verslag van de vergadering staat dit : „met algemene stemmen wordt het onnodig geoordeeld dat de leeraar v. d. Hoff zal voorgesteld worden, als zijnde Zeerw. wettig geordend leeraar en wel met oplegging der handen door de bevoegde kerkelike macht in Holland bevestigd en gerechtigd om overal het Evangelie te verkondigen en de H. Sakramenten te bedienen."

Op dezelfde vergadering stelde ook diak. S. E. Kruger voor „de gezangen uit de kerkedienst te verwijderen". Maar de grote meerderheid was daarop tegen.

Zo was dus 1853 het geboortejaar van de Ned. Herv. Kerk in Transvaal, zonder dat die naam dadelik officieel in gebruik kwam. Men wilde op voet van vriendschap met de Kaapse Kerk verkeren en behield als zelfstandige kerk toch in 't eerst die naam. Pas in 1858 werd in de grondwet de benaming „Nederduits Hervormd" geijkt, en kwam sedert 1859 meer en meer in gebruik.

Van twee kanten kon men zich echter hoe langer hoe minder met Ds. Van der Hoff verenigen. Hij was Hollander en kreeg daarom van de éne kant de „Kaapse geest" tegen zich. Lijdenburg, Utrecht en Hartebeestfontein bleven aan de Sinode getrouw. In 1865 beproefde Ds. Frans Lion Cachet te Pretoria op de Algem. Kerkverg. der Herv. Kerk een vereniging tussen wat zich Ned. Herv. en Ned. Geref. noemde; doch de „vereniging stuitte af op de kwestie van al of niet handhaving der *gereformeerde* belijdenis". Ds. Cachet gaf kennis, dat hij zich „voorstelde de Republiek te doorreizen en de mensen in te lichten aangaande de ware staat van zaken en, indien mogelik, onze oude (Ned.) Gereformeerde Kerk in dit land weder te herstellen. Met laakbare vrolikheid werd daarop door de voorzitter, Ds. Smits, geantwoord : *„dat hij hem Gods zegen op zijn reis toewenste"*." Het gevolg van Ds. Cachet's optreden was, dat de Ned. Ger. gemeenten in de Republiek op de 4e December 1866 in een vergadering te Utrecht verenigd werden onder het motto : Soli Deo Gloria. Later werd Ds. Cachet door Ds. Jooste van Potchefstroom bijgestaan.

Ook van de Gereformeerde kant kreeg men het met Ds. Van der Hoff te kwaad, ten gevolge waarvan de afscheiding in 1859 plaats vond. De vroegere Gereformeerde ondersteuners van Ds. Van der Hoff konden met zijn „verlichte gedachten" niet overweg.

Dat de eerste drie Herv. predikanten, nl. Van der Hoff, Smits en Begeman, niet gereformeerd waren, bleek op de kerkvergadering te Pretoria (1865). Toen door Ds. Cachet de ondertekening van de 3 Formulieren geëist werd, kwamen alle drie predikanten als éen man daartegen op. „Door Ds. Van der Hoff werd aan de ouderlingen gevraagd of zij konden geloven, „*dat God sommige mensen geschapen had om ze zalig te maken en anderen om ze te verdoemen*"." Toen Ds. Cachet vroeg : wat de belijdenis der Herv. Kerk was, werd geantwoord „dat de belijdenis duidelik stond uitgedrukt in Art. VII der Nederlandse Geloofsbelijdenis" !

KERKVERENIGING.

Nu, in 1882 komen de Verenigde Kommissies van de Ned. Herv. en Ned. Ger. Kerken in Transvaal samen, om een plan tot vereniging te vormen. Amper hadden zij ook de Geref. Kerk er bij ingetrokken. De tijd na de vrijheidsoorlog is vanzelf een tijd van verbroedering en toenadering. En dit openbaart zich ook in de kerk. Hier komt nog bij dat er heel wat veranderd was sedert een vereniging in '65 beproefd werd. De Ned. Geref. Kerk was meer aan het Transvaalse klimaat gewend geworden, en de Ned. Herv. Kerk erkende meer en meer, dat zij op het standpunt van de belijdenis moest gaan staan.

Of de vereniging zal gelukken ? Ik vrees wel van niet. De Herv. Kerk, om wier bestaan het eigenlik gaat, heeft een al te diepe, geschiedkundige pen-wortel, teruggaande tot het begin der 18e eeuw. Doch wij zullen zien.

Van beide zijden zijn er 7 afgevaardigden, onder wie wij opmerken, van Ned. Ger. kant, Ds. H. L. Neethling van Utrecht, een onverbiddelik streng man, thans voorzitter; ouderl. J. P. Maré, een voortrekker van de echte soort en

een Israëliet zonder bedrog, en de oud-diaken C. L. Neethling, een bekwaam man.

Van Herv. zijde valt onze aandacht op Ds. N. J. van Warmelo, een ,,gentleman'' en verdediger van het goed recht zijner kerk, en oudl. J. G. H. Wolmarans, vertegenwoordiger van het Hervormde type.

Er wordt overeengekomen bij de Algem. Kerkvergaderingen aan te bevelen, dat de Verenigde Kerk zich zal gronden ,,op de Bijbel als Gods heilig, onfeilbaar woord'' en dat ,,de leer, welke zij in overeenstemming met Gods Woord belijdt, staat uitgedrukt in de Formulieren van Enigheid''. Dienovereenkomstig wordt een ondertekeningsformulier aangenomen.

Over de ,,gelijkstelling'' spant het. Oud-diaken Van Reenen wil de prediking van een zendeling in de kerk toelaten, maar vóor, niet op de kansel. Oudl. Wolmarans zegt: ,,een zendeling is een zendeling en op de preekstoel mag hij niet prediken''. Eindelik wordt besloten aan te bevelen bij de twee kerken: 1) dat er geen gelijkstelling mag zijn, 2) dat het Evangelie moet verkondigd worden onder de Heidenen en 3) dat een zendeling onder goedkeuring van de kerkeraad zal kunnen prediken, maar geen sakrament bedienen. Ouderl. Wolmarans is er tegen.

Nu wordt er hard *over de naam* der toekomstige kerk gestreden. Voorzitter en scriba zijn de belangrijkste woordvoerders. Ds. Neethling wil bewijzen, dat de Transvaalse kerk is de Ned. *Gereformeerde* en klemt zich vast aan de officiele stukken. Ds. Van Warmelo voert oppositie en beweert dat de mensen als ,,Hervormden'' uit de Kaap Kolonie zijn getrokken. Er waren 2 klassen mensen in Transvaal. ,,De een bestond uit de eigenlike voortrekkers en maakte het land schoon; de ander kwam toen de weg reeds stof getrapt was''. De officiele stukken schijnen wel anders te spreken, maar Ds. Van der Hoff was een zeer nalatig mens''. Er was ook toen bijna geen papier, pen of inkt.

Eindelik willen zeven, dat de naam vooreerst zij Ned. *Herv.* of Ger. Kerk. De andere zeven stellen voor Ned.

Geref. of Herv. Kerk. Wat nu te doen? Twee papiertjes worden in een hoed gedaan, en oud-oudl. Maré trekt het éne, waarop ,,Ned. *Herv.* of Ger. Kerk'' staat. Vooreerst zal men dus aanbevelen zich met een of-kerk tevreden te stellen.

Met nog een aanbeveling over eredienst en tucht gaat men uiteen.

[Literatuur : Erasmus Smit : *Dagboek.* — *Elpis*, I, p. 6—58, II, p. 4—60. — J. Stuart, *Holl. Afrikanen*, p. 163 v.v. — Van Warmelo, *Herinnering aan Dirk van der Hoff.* — P. J. Muller, *Ned. Herv. Kerk van Transvaal* (Almanak N. H. K., 1909, p. 41—49. — F. L. Cachet, 15 *Jaar in Z.-Afrika*, II, p. 38 v.v. — Moderatuur N. H. of G. Kerk, *Enige Hist. Feiten.* — M. J. Goddefroy, *De Kerkkwestie niet een Leer, maar een Levenskwestie*, p. 26 v.v. — *Kerkbode*, I, p. 151—170, II, p. 85—90, III, p. 61—64, IV, p. 302—304, 316—320, V, p. 129—136. — Notulen Verenigde Kommissie re Kerkvereniging. — Ds. Van Belkum, *Hervormer*, I, Sept., p. 5—7.]

Besluit. De kommissie adviseerde de Algem. Vergadering in 1884, om te verenigen onder voorwaarde, dat de naam van de Verenigde Kerk voorlopig zal zijn : ,,De Ned. Herv. of Ger. Kerk'' en dat men later een algemene stemming zal houden voor een permanente en officiele naam.

Dit werd door de Algem. Kerkvergaderingen goedgekeurd en de vereniging kwam tot stand in 1885, zonder goedkeuring van de afzonderlike gemeenten. Maar op de eerste Verenigde Sinode bleek het reeds dat Ds. Goddefroy en zijn gemeente van Witfontein niet medegingen en ook op andere plaatsen waren er die bij hem bleven staan. Dat getal werd altijd groter en ontevredenheid nam toe. En toen later voor de naam der kerk gestemd werd, was er ontevredenheid bij velen, omdat de kerkeraden niet lieten stemmen tussen de 2 namen Ned. Herv. òf Ned. Ger., maar voor allerlei namen. En toen eindelik de naam Ned. Herv. of Ger. de meerderheid kreeg, en vastgesteld werd, wilden velen hem niet hebben en zeiden : ,,Wij gaan weer op onze oude fondamenten bouwen. De vereniging was slechts voorwaardelik en de laatste voorwaarde stemmen wij niet toe.'' Daarna bestond er te Pretoria een Prokuratie-kommissie, die

krachtig medewerkte om overal de Ned. Herv. Kerk terug te brengen tot hare oude grondslagen.

Hierdoor ontstond veel strijd over de kerkeigendommen der Hervormde Kerk, en dit ging zo ver, dat de „Verenigden" om een interdikt bij de Rechtbank vroegen om Hervormde Kerk van Potchefstroom te sluiten. Dit werd echter niet toegestaan. Eindelik verklaarde de Rechtbank, dat de Verenigde Kerk geen recht had op de eigendommen der Hervormden.

J. D. du T.

REGISTER.

(De cijfers verwijzen naar de bladzijden.)

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

Een [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] (p. [illegible])
[illegible] [illegible]
[illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] — [illegible]
[illegible] 337 [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] (p. 343)
[illegible]
[illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible]

ZPA 2 — 7

[illegible]

Ra; 23; 968:27;

Afra; —; do;

[illegible] Am. [illegible]: Hamersma, [illegible]

[illegible]

[illegible]

3 koquee

[illegible] 168:2[illegible]